

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ŞANLIURFA'DA OSMANLI DÖNEMİ CAMİ ve MESCİT
MİMARİSİ**

**Tezi Hazırlayan
Muhammet ARSLAN**

**Tezi Yöneten
Yrd. Doç. Dr. Celil ARSLAN**

**Anabilim Dalı ve Programı
Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi**

**Temmuz -2009
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ŞANLIURFA'DA OSMANLI DÖNEMİ CAMİ ve MESCİT
MİMARİSİ**

**Tezi Hazırlayan
Muhammet ARSLAN**

**Tezi Yöneten
Yrd. Doç. Dr. Celil ARSLAN**

**Anabilim Dalı ve Programı
Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi**

**Temmuz -2009
KAYSERİ**

Yrd. Doç. Dr. Celil ARSLAN danışmanlığında Muhammet ARSLAN tarafından hazırlanan “**Şanlıurfa’da Osmanlı Dönemi Cami ve Mescit Mimarisi** ” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

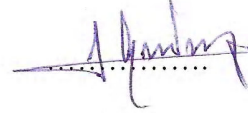
13 /07/ 2009

JÜRİ:

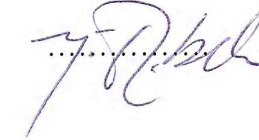
Danışman : Yrd. Doç. Dr. Celil ARSLAN

Üye :Prof.Dr. Hamza GÜNDOĞDU

Üye :Doç. Dr. Yıldırım ÖZBEK

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 17.09.2009 tarih ve 21..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

17 / 09 / 2009

Prof. Dr. Yunus APAYDIN
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Dini mimarinin en önemli birimlerinden birini oluşturan ve özellikle Sanat Tarihi alanında çalışmalar yapan bilim adamlarınca da en ince ayrıntısına kadar incelenen cami ve mescit mimarisinin, özellikle Anadolu'daki plan, mimari, süsleme özellikleriyle yorumlanması, dünya mimarlığı ve sanatı açısından son derece önem taşımaktadır.

Anadolu'nun güneydoğu bölgesinde konumlanan Şanlıurfa ili, Müslümanlarca fethedildikten sonra mimari ve sanatsal anlamda hızlı bir gelişme sürecine girmiş ve bölgenin Türkleşmesiyle de hızına ivme kazandırmıştır. Yöredeki Osmanlı döneminde inşa edilen cami ve mescitler, başarılı sentez çalışmalarının başarılı ürünleri olarak Anadolu başta olmak üzere dünya mimarlığının araştırma alanına dâhil olmuştur.

“Şanlıurfa’da Osmanlı Dönemi Cami ve Mescit Mimarisi” adlı konuyu çalışmamı destekleyen ve çalışmalarım esnasında derin bilgi ve birikiminden faydalandığım danışman hocam **Yrd. Doç. Dr. Celil ARSLAN**’a sonsuz şükranlarımı sunmak istiyorum.

Çeşitli vesilelerle bilimsel anlamdaki desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili hocam **Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU**, **Yrd. Doç. Dr. Fuat ŞANCI** ve **Yrd. Doç. Dr. Recep ÖZMAN**’a da teşekkürü bir borç bilirim. Özellikle vakfiye ve kitabelerin okunmasında büyük katkıları olan **Doç. Dr. Süleyman ÇALDAK**, **Arş. Gör. Abdulmuttalip İPEK** ve kuzenim **Muhammed YEŞİLYURT**’un adlarını anmadan geçemeyeceğim. Yoğun çalışma temposu içerisinde moral ve gülücükleriyle stres ortamından uzaklaşmamı sağlayan arkadaşım **Arş. Gör. Emre ÖZTÜRK**’e de teşekkür ederim.

Ve tabi ki nihayetinde, gerek maddi gerekse de manevi yardımlarını asla esirgemeyen, sıcak ellerini her zaman yanıbaşımnda hisettiğim Nişanlım **Ülfet DOĞAN**, Annem **Gülay ARSLAN** ve Babam **Ekrem ARSLAN**’a da minnet borcumu ifade etmek istiyorum.

Çalışmamın her türlü okuyucu ve araştırmacıya yol göstermesi dileğiyle...

Muhammet ARSLAN

Adıyaman-2009

ŞANLIURFA'DA OSMANLI DÖNEMİ CAMİ ve MESCİT MİMARİSİ

Muhammet ARSLAN

ÖZET

Şanlıurfa il merkezinde Osmanlı döneminde inşa edilen cami ve mescitler, araştırma konusu olarak seçilmiştir. Bahsi geçen cami ve mescitlerin tarihçeleri ile plan, mimari ve süsleme özellikleri asıl konuyu oluşturmaktadır.

1517 yılında Osmanlı toprakları içerisine dâhil olan Şanlıurfa ilinde; 22'si cami, 4'ü mescit olmak üzere toplam 26 adet yapı incelenmiştir.

Yörenin Osmanlı'dan önce çeşitli milletler tarafından yoğun bir şekilde kullanılmış olması, mevcut mimarinin köklü bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir. Osmanlı döneminde perçinlenen mimari gelenek; hem kendinden önceki mimari anlayışı bir kenara itmeden günün şartlarına göre kullanmış hem Osmanlı mimarisinin genel kabul gören uygulamalarını sonuna kadar benimsemiş hem de kendi içerisindeki yerel unsurlarla yoğurduğu anlayışı ortaya koyarak, üçlü bir sentez oluşturmuştur. Bu sentezi gerek plan çeşitliliğinde, gerek mimari ve süsleme programlarında açıkça görmek mümkündür.

Yukarıda anlatılmaya çalışılan bu mimari sentezin ürünleri olan Osmanlı dönemindeki cami ve mescitlerin genel ve ayrıntılı Foto.ğrafları çekilmiş, ayrıntılı çizimleri yapılmış, katalog kısmında tek tek ve ayrıntılı bir şekilde tarihçe, plan, mimari ve süsleme özellikleri tanıtılmış ve en sonunda geniş çaplı bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Son bölüm olan değerlendirme ve karşılaştırma bölümünde, incelenen eserlerin hem geçmişteki etki alanına giren eserler hem de etki altına aldığı kendinden sonra inşa edilen eserler ışığında karşılaştırılması ve değerlendirilmesi yapılarak bir sonuca varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanat Tarihi, Şanlıurfa, Cami, Mescit, Mimari.

MOSQUES AND MASJIDS, BUILT IN THE CENTRE OF ŞANLIURFA IN THE PERIOD OF OTTOMAN

Muhammet ARSLAN

ABSTRACT

Mosques and masjids, built in the centre of Şanlıurfa in the period of Ottoman, are selected as the subject of this work. Short histories and aspects of plan, architecture ornaments of these mosques and masjids have composed the main subject.

26 building; 22 mosques, 4 masjids in Şanlıurfa, was conquered by Ottoman Empire in 1517, are subjected.

It proves that present architecture of this district has deep history because of the fact that this region was host for many civilization before the Ottoman Empire. Tradition of architecture got strong in Ottoman period created synthesis by using previous architecture approach in a harmony with the Ottoman days' traditions without ignoring previous heritage and considering all practices of Ottoman architecture densely and bringing up the new approach which it mixed local aspects in itself. It is possible to see this synthesis both in plan diversity and in architecture and ornaments programs clearly.

Photos of Ottoman mosques and masjids which are the heritage of this architecture synthesis were taken, drawings of these architecture buildings were made with details, history, plan, charactersitics of architecture and ornaments were presented in catalog with all details and at the end, these buildings were evaluated deeply in this work.

This work was concluded by doing evaluations and comparisons of these buildings in the light of both previous architecture and later Works of art which were built under Ottoman effect in the evaluation and comparison part.

Key Words: Art History, Şanlıurfa, Moeque, Masjid, Architecture.

İÇİNDEKİLER

ONAY	I
ÖNSÖZ.....	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
1.GİRİŞ	1
1.1.Konunun Tanımı, Amacı, Önemi ve Sınırları.....	1
1.2.Araştırma Yöntemi	2
1.3.Konuyla İlgili Yapılan Çalışmalar	3
2.ŞANLIURFA İLİNİN COĞRAFI DURUMU VE KISA TARİHÇESİ.....	4
2.1.Şanlıurfa İlinin Coğrafi Durumu	4
2.2.Şanlıurfa İlinin Kısa Tarihçesi	4
3.KATALOG.....	17
3.1.Çok Ayaklı Plan Tipi.....	17
3.1.1.Şehbenderiye Cami.....	17
3.2.Merkezi Kubbenin Yanlara Doğru Genişlediği Plan Tipi	23
3.2.1.Nimetullah Cami	23
3.2.2.Çakeri Cami	32
3.2.3.Kadıoğlu Cami (Su Meydanı Cami – Dipsiz Minare Cami).....	39
3.2.4.Hacı Lütfullah Cami	45
3.2.5.Kutbeddin Cami	49
3.2.6.Arabî Cami	57
3.3.Eş Değerde Çok Kubbeli Plan Tipi.....	64
3.3.1.Dabakhane Cami	64
3.3.2.Yusuf Paşa Cami	73
3.3.3.Rızvaniye Cami	80
3.4.Tek Kubbeli Kare Mekânlı Plan Tipi	91

3.4.1.Hızanoğlu Cami	91
3.4.2.Kıbrıs Mescidi	99
3.4.3.Hüseyin Paşa Cami	103
3.4.4.Mevlevihane Cami	110
3.5.Tonoz Örtülü Plan Tipi	113
3.5.1.Mihraba Paralel Nefli, Tonoz Örtülü Plan Tipi	113
3.5.1.1.Hacı Yedigâr Cami	113
3.5.1.2.Müderriş Mescidi	117
3.5.1.3.İmam Sekkaki Cami	120
3.5.1.4.Behramlar Cami	124
3.5.1.5.Tuzeken Cami	128
3.5.1.6.Hayrullah Cami	132
3.5.1.7.Miskinler Cami	138
3.5.1.8.Siverekli Mescidi (Hz. Abbas Cami)	141
3.5.2.Mihraba Dik Nefli, Tonoz Örtülü Plan Tipi	144
3.5.2.1.Mevlid-i Halil Cami	151
3.5.2.2.Kara Musa Cami (Beykapısı Cami)	160
3.5.2.3.Hekim Dede Cami	167
3.5.2.4.Hüseyniye Mescidi	169
4.DEĞERLENDİRME ve KARŞILAŞTIRMA	169
4.1.Tipoloji	169
4.1.1.Çok Ayaklı Plan Tipi	171
4.1.2.Merkezi Kubbenin Yanlara Doğru Genişlediği Plan Tipi	173
4.1.3.Eş Değerde Çok Kubbeli Plan Tipi	177
4.1.4.Tek Kubbeli Kare Mekânlı Plan Tipi	178
4.1.5.Tonoz Örtülü Plan Tipi	180
4.1.5.1.Mihraba Paralel Nefli, Tonoz Örtülü Plan Tipi	180
4.1.5.2.Mihraba Dikey Nefli, Tonoz Örtülü Plan Tipi	181
4.2.Mimari Elemanlar	182
4.2.1.Cephe Düzenleri	182
4.2.1.1.Son Cemaat Yerleri	182
4.2.1.2.Saçaklar	184
4.2.1.3.Taçkapılar	184

4.2.2.Minareler	191
4.2.3.Mihraplar	200
4.2.4.Minberler	203
4.2.5.Mahfiller	206
4.2.6.Taşıyıcılar ve Geçiş Elemanları.....	206
4.2.6.1.Payeler	206
4.2.6.2.Sütunlar	207
4.2.6.3.Başlıklar	207
4.2.6.4.Kemerler	207
4.2.6.5.Tromplar	208
4.2.6.6.Pendantifler	208
4.2.7.Örtü Sistemleri.....	208
4.2.7.1.Kubbe	208
4.2.7.2.Tonoz.....	209
4.3.Malzeme.....	210
4.3.1.Taş Malzeme	210
4.3.2.Ahşap Malzeme	211
4.3.3.Çini Malzeme	211
4.4.Süslemeler.....	211
4.4.1.Geometrik Süslemeler.....	214
4.4.2.Bitkisel Süslemeler	215
4.4.3.Figürlü Süslemeler.....	215
4.4.4.Mukarnaslar	216
4.4.5.Yazı	216
5.SONUÇ	217
6.KAYNAKÇA	219

ŞEKİL LİSTESİ

FOTOĞRAF LİSTESİ

ÖZGEÇMİŞ

1.GİRİŞ

1.1.KONUNUN TANIMI, AMACI, ÖNEMİ VE SINIRLARI

Bu araştırmanın konusu; Şanlıurfa il merkezindeki Osmanlı döneminde inşa edilen cami ve mescitlerdir.

1517 yılında Osmanlı topraklarına dâhil olan Şanlıurfa'da, 1517 yılı ile 1903 yılı arasında inşa edilen cami ve mescitler tespit edilerek, tarihi serüvenleri, plan, mimari ve süsleme özellikleri detaylı şekilde incelenmiştir. Hem genel Osmanlı mimarisinin özelliklerini yansıtan hem de kendilerine has özellikleriyle ön plana çıkan Şanlıurfa'daki Osmanlı dönemi cami ve mescitlerinin kendi dönemlerindeki ve dünya mimarlığındaki yerleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu konunun çalışılmasındaki amaç; Osmanlı dini mimarisinin başkent dışındaki uygulamalarını rahat bir şekilde görerek, genel mimari içerisinde karşılaştırması ve değerlendirmesini yapmak ve Türk-İslam sanatı içerisindeki yerini saptayabilmektir. Daha önce dağınık, eksik ve hatalı bilgilerle değerlendirilen cami ve mescitlerin derli toplu bir katalogunu yapmak asıl amaç, eksik ve hatalı bilgilerin düzeltilmesini sağlamak da ikinci amaç olmuştur.

Çalışma alanına giren cami ve mescitlerin Osmanlı mimarisi ve Türk-İslam sanatındaki yerinin belirlenmesi, çalışmayı önemli kılmaktadır. Bununla beraber plan, mimari ve süsleme unsurlarının, genel Sanat Tarihi sahasında geçerli üslubun belirlenmesi, çalışmanın bir diğer önemini ortaya koymaktadır. Katalog kısmında incelenen eserler tek tek ele alınacak olursa, hepsinin kendi başına Osmanlı mimarisi ve sanatıyla özdeşliğinin ortaya konulması bakımından da önem taşıdığı görülür. Yine daha önce yapılan çalışmaların dağınık bir şekilde bulunması, var olan bilgilerin de hatalı ve eksik bilgiler içermesi, konuyu daha da önemli hale getirmektedir.

Konunun sınırlarını, Şanlıurfa il merkezinde Osmanlı dönemi içerisinde inşa edilen cami ve mescitler oluşturmaktadır. Çalışma esnasında 22'si cami, 4'ü mescit olmak üzere toplam 26 eser inceleme kapsamına alınmıştır.

1.2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Öncelikle Şanlıurfa'da Osmanlı döneminde inşa edilen cami ve mescitlerin tespit edilebilmesi amacıyla genel bir yayın taraması yapılmış ve ön gezi amaçlı yöreye gidilmiştir. Bu iki ön hazırlıktan sonra, çalışma esnasında incelenecek eserler tespit edilmiştir.

Ayrıntılı kaynak araştırması sonucu elde edilen bilgiler, elektronik ortamda düzenli bir şekilde tasnif edildikten sonra yöreye gidilerek eserlerin genel ve ayrıntılı fotoğrafları çekilmiştir. Daha sonra var olan ölçüler kontrol edilerek, ölçüleri olmayan eserlerin ölçüleri alınarak krokileri çıkarılmıştır.

Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Şanlıurfa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde eserlerle ilgili vakfiyeler bulunarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışma alanının tam olarak okuyucuya sunulması ve mimari eserlerdeki etkisini ortaya koyabilmek için Şanlıurfa'nın genel coğrafi özellikleri araştırılarak kısaca tanıtılmıştır. Bölgenin tarihi serüveni ilk yerleşimlerden itibaren, Cumhuriyet dönemine kadar kısaca inceleme kapsamına alınmıştır.

Çalışmanın ilk aşamasında tespit edilen eserler, katalog bölümünde ayrıntılı bir şekilde tanıtılmıştır. Geniş tarihçeleri; geçirdikleri onarımlar vakfiyeler ve kaynaklar ışığında verilmiştir. Eserlerin plan özellikleri çıkarılarak, problemli plan ve mimari şemalar çözümlenmeye çalışılmış ve eserlerdeki mimari ve süsleme unsurları bütün ayrıntıları ile ortaya konulmuştur. Yapı üzerlerindeki mevcut kitabelerin yazılışı, okunuşu ve anlamları tek tek belirlenmiştir.

Çalışmanın sonunda coğrafya, genel tarihçe ve katalog kısmında tanıtılan eserler ışığında, eserler üzerindeki plan, mimari ve süsleme unsurlarına ait tüm detaylar tek tek değerlendirilerek karşılaştırmaya gidilmiş ve bir sonuca varılmıştır.

Çalışmanın sonunda katalogda incelenen eserlerin ve bazı süsleme öğelerinin çizimleri ile, eserlere ait fotoğraflara yer verilmiştir.

1.3. KONUYLA İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

Şanlıurfa'daki Osmanlı döneminde inşa edilen cami ve mescitlerle ilgili genel anlamda yapılmış çalışma bulunmamaktadır. Konuyla ilgili yapılan en ayrıntılı bilgileri Cihat Kürkçüoğlu'nun yazmış olduğu “Şanlıurfa Camileri” adlı eseri oluşturmaktadır¹. Ancak eserde tanıtılan Osmanlı dönemine ait cami ve mescitlerle ilgili çok kısıtlı bilgilere yer verilmiştir. Yapıların tarihlendirilmelerinde birçok eksik ve hatalı bilgi bulunmaktadır. Yapıların planlarındaki problemler tespit edilmediğinden doyurucu nitelikte mimari ve süsleme ayrıntıları verilememiştir. Kaynaktaki bu eksiklikler, Halit Çal tarafından kaleme alınan bilimsel bir makalede de dile getirilmiştir².

Yine Cihat Kürkçüoğlu'nun doktora tez çalışması³, konumuzla ilgili eserleri tanıtan bir diğer çalışmadır. Eser, taş süsleme konusunu irdelediği için, beş adet Osmanlı dönemi camisi tanıtılmış ve sadece üzerlerindeki taş süslemelere değinilmiştir.

Mahmut Karakaş, yöredeki tüm kültür varlıkları üzerindeki kitabeleri okuyarak çalışmasını kitaplaştırmıştır⁴. Bu çalışmada da konumuza giren tüm sanat yapılarının birçoğunun kitabeleri ayrıntılı bir şekilde okunmuştur. Ancak vakfiyelerin yer almaması ve plan-mimari okumaları yapılmadığı için verilen bazı tarihlerin yanlış olduğu görülmektedir.

Bülent Nuri Kılavuz, “Güneydoğu Anadolu Bölgesi Minareleri” adlı doktora tez çalışmasında⁵, konumuz olan minarelerin ayrıntılı tanımlarını yapmıştır. Ancak yapıların tarihlendirilmelerinde, Cihat Kürkçüoğlu'nun “Şanlıurfa Camileri” adlı eserine bağlı kalındığından, tarihçe kısmında hatalı ve eksik bilgileri de içinde barındırmaktadır.

Mehmet Alper'in doktora tez çalışmasında⁶, daha çok sivil mimariye değinilmiştir. Bunun yanında da, konumuz olan eserlerle ilgili az da olsa bilgi ihtiva etmektedir.

¹ Cihat Kürkçüoğlu; **Şanlıurfa Camileri**, Ankara 1993.

² Halit Çal; “Şanlıurfa Camileri İsimli Kitap Hakkında Bir Tenkit”, **Bilge**, S.VIII, Ankara 1996, s.51-55.

³ Cihat Kürkçüoğlu; **Şanlıurfa İslam Mimarisinde Taş Süsleme**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1998.

⁴ Mahmut Karakaş; **Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler**, Şanlıurfa 2001.

⁵ Bülent Nuri Kılavuz; **Güneydoğu Anadolu Bölgesi Minareleri-I-II**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van 2005.

⁶ Mehmet Alper; **Urfa'nın Mekânsal Yapısı Türk-İslam Mimarisindeki Yeri ve Önemi**, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1987.

2. BÖLÜM

2. ŞANLIURFA İLİNİN COĞRAFİ DURUMU ve KISA TARİHÇESİ

2.1. ŞANLIURFA İLİNİN COĞRAFİ DURUMU

Şanlıurfa ili, 36-38 enlem ve 38-40 boylam dereceleri arasında yer almış olup; kuzey, batı ve güneyinde Fırat, doğusunda ise yine Fırat'ın kollarından olan Habur Irmağı ile sınırlandırılmıştır. Doğusunda Mardin, batısında Gaziantep, kuzeybatısında Adıyaman ve kuzeyinde de Diyarbakır ile çevrilmiştir. Güneyinde ise 1921'deki Ankara Antlaşması ile çizilen 223 km.'lik Suriye sınırı bulunmaktadır⁷.

Yüzölçümü 18.584 km² olan Şanlıurfa, Türkiye topraklarının % 2,4'ünü kaplamaktadır.

Karasal iklimin egemen olduğu ilde; yazları çok sıcak ve kurak, kışları yağışlı ve nisbeten ılıman geçmektedir. Şanlıurfa'da yıllık ortalama yağış 462 mm., ortalama sıcaklık ise 18.6°C'dir⁸.

2.2. ŞANLIURFA İLİNİN KISA TARİHÇESİ

Urfa bölgesinin Paleolitik dönemde kesin bir yerleşim alanı olduğunu bu döneme ait buluntulardan öğrenmekteyiz. Bu döneme ait araştırmaların ilki, Fransız araştırmacı Gautier tarafından 1894'de Urfa'nın güneybatı yörelerinde yapılmıştır⁹. Gautier bu gezi sırasında Birecik'te bir el baltası bulmuştur. Bu tipik olmamakla birlikte Alt Paleolitik döneme tarihlendirilmiş olup, buluntu yeri de Paleolitik dönem yerleşme yeri olarak kabul edilmiştir. Bu buluntudan başka, William Rice da 1947 yılında Urfa-Siverek yolu çevresinde bu döneme ait araçlar bulmuştur¹⁰. Kılıç Kökten, 1946 yılında Urfa ilinde bir

⁷ Yurt Ansiklopedisi, **Urfa Maddesi**, C.X, İstanbul 1984, s.1376.

⁸ **Her Yönüyle Şanlıurfa, 97 İl Yıllığı**, Şanlıurfa 1997, s.27-31.; Büyük Larousse, **Şanlıurfa Maddesi**, C.XXI, İstanbul 1986, s.11002.; Rehber Ansiklopedisi, **Şanlıurfa Maddesi**, C.XVII, İstanbul 1984, s.234.

⁹ E. Selahaddin Güler; "Tarih İçinde Şanlıurfa", **Şanlıurfa**, Ankara 1997, s.19-53.

¹⁰ E. Selahaddin Güler; **a.g.m.**, s.19-53.

yüzey araştırması yapmış ve Orta Paleolitik döneme ait birçok araç-gereç ele geçirmiştir¹¹. Bu ilk çalışmalardan sonra devam eden araştırmalar ve kazılar neticesinde Paleolitik ve Neolitik, Kalkolitik ve Tunç Çağı'na ait yüzlerce yerleşim alanları ve höyükler tespit edilerek kazıları yapılmış, hatta bazılarının kazıları günümüze kadar devam etmiştir. Zamanımızda da bazı yeni Neolitik dönem yerleşim alanları tespit edilerek kazıları halen sürmektedir¹².

Ele geçen en eski belgelere göre, Urfa bölgesi kısmen M.Ö. XV. yüzyılda Suriye'de kurulmuş Ebla Krallığı'nın hâkimiyetine girmiştir. Bölgenin yazılı tarihini de şimdilik bu dönemlerden başlatmak gerekir. M.Ö. 2500 yıllarına ait Ebla Krallığı'nın merkezi Ebla'da bulunmuş arşivlerde, adı geçen krallığa bağlı olarak Harran'ın bu dönemde, Zugalum adındaki bir kraliçe tarafından yönetildiği görülmektedir. Ancak bölgenin en eski yazılı tarihi periyodunu oluşturan bu döneme ait elimizdeki bilgiler şimdilik yok denecek kadar azdır¹³.

Bölgenin en eski ahalisi olarak Hurriler'i görmekteyiz. Orta Asya kavimleri dillerine bağlı bir lehçeyi konuşan Hurriler, M.Ö. II. Bin yıllarında, Kuzey Kafkaslar'dan, güneyde Suriye ve Yukarı Mezopotamya'ya, batıda Toroslar'dan, doğu'da İran'daki Zagros Dağları'nın ötesindeki Urmiye Gölü'ne kadar uzanan oldukça geniş bir coğrafik alana yerleşmişlerdi. Bu dönemde Güneydoğu Bölgesi'nde meskûn birçok Hurri topluluklarını tanıyoruz. Bölgenin en eski adı, Hititçe çivi yazılı tabletlerde geçen ve M.Ö. 1500 yıllarına ait olan Hurri Ülkeleri adıdır. Bu, Hurriler'in bölgemizde yerleştiklerinin etimolojik bir kanıtıdır. Bölge Asur döneminde Hanigalbat ve daha sonra da Hate Ülkesi adını almıştır. Yaklaşık M.Ö. 1500–1450 yıllarında Hurriler; biri Hurri, diğeri Mitanni adında iki konfederasyona ayrılmışlardır. Bu dönemde Bereketli Hilal bölgesinde kurulan Mitanni Krallığı, bugünkü Ceylanpınar civarında bulunduğu sanılan Waşşuganni kentini başkent yapmıştır. Mitann Krallığı daha sonra Hurri Krallığı aleyhine güçlenerek gelişmiş ve M.Ö. XVI. yüzyıl sonlarında tamamıyla onun yerine geçmiştir. Bu arada Kargamış, Harran, Urfa, Halep ve Antakya gibi kentler Mitanni hâkimiyetine girmişlerdir. Mitanniler, Mısırlılarla birkaç kez hâkimiyet mücadelesine

¹¹ E. Selahaddin Güler; **a.g.m.**, s.19-53.

¹² E. Selahaddin Güler; **a.g.m.**, s.19-53.; İsmail Özçelik; **Milli Mücadelede Güney Cephesi (Urfa)**, Ankara 1992, s.5-7.; Fikret Işıltan; “Şanlıurfa Tarihine Genel Bir Bakış”, **Şanlıurfa ve Güney-Doğu Anadolu Projesi (GAP) Sempozyumu**, İstanbul 1988, s.57.; Mahmut Karakaş; **Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim**, Ankara 1995, s.1.

¹³ E. Selahaddin Güler; **a.g.m.**, s.19-53.

girişmişler, ancak bu askeri girişimler Mitanniler'in aleyhine sonuçlanmıştır. Bundan başka Hititler'in de Mitanni ülkesine üç kez saldırdığını ve bunun sonucunda Mitanniler'in hezimiye uğrayarak Hititler'e tabi olmak zorunda kaldıklarını görüyoruz. Kaynaklara göre bu sıralarda Hitit Kralı I. Şuppiluliyuma, Kargamış Kralı olan oğlu Biyassili'yi kendilerine bağlı Mitanni Prensi Mattiwaza ile birlikte Waşşuganni üzerine göndermiştir. Bunların Waşşuganni üzerine giderken, Harran'ı alarak kendilerine bağladıklarını görüyoruz. Asur Kralı I. Adad-Nirari, Hitit etkisinin gittikçe arttığı Mitanni Hanigalbat bölgesini ele geçirmek amacıyla hazırlıklara başlamış; ancak Mitanni Kralı I. Şattuara daha önce davranıp Asurlular üzerine yürümüştür. I. Adad-Nirari, Hanigalbat sorununu kesin bir şekilde çözmek için son kez ordusuyla oraya yürümüş, Mitanni Kralı Waşaşatta, Hitit Kralı III. Hattuşili'den acil yardım istemiş, ancak Hitit Kralı ona yüz vermemiştir. Böylece Asur ordusu karşısında tek başına kalan Waşaşatta, bütün kuvvetlerini Kargamış ile Harran arasındaki İrridu denilen yerde toplayarak, hazırlıklarını tamamlamıştır. Yapılan savaşta yenilen Waşaşatta ailesi bütün fertleriyle zincire vurularak Asur'a götürülür. Bu tarihten itibaren Mitanni Krallığı tarihe karışmış; kısmen Hanigalbat ülkesi ve Urfa ve civarı Asur'un hâkimiyeti altına girmiştir. Hanigalbat'ın tümünün ele geçirilmesi M.Ö. 1270 yılında Asur kralı I. Salmanassar'ın eliyle gerçekleşmiştir. Hurri-Mitanni aşiretleri ise zamanla yurtlarına dolan Samiler arasında eriyip gitmişlerdir¹⁴.

Pers Kralı I. Darius (M.Ö. 522–486) döneminde bölge Babylonia Satraplığı içine alınmıştır. Persler, Fırat ile Dicle Nehirleri arasındaki geniş ve bereketli toprakları ekip biçerek bölgedeki ziraati canlandırmışlar, işlenen bu arazileri de savaşlarda üstün başarı gösteren subaylara dağıtmışlardır. Bu asker-soylular aynı zamanda yörenin yeni yöneticileri olmuşlardır. Persler din önderlerine de toprak bağışlayıp ayrıcalıklar tanıyarak, bunların kendilerinden yana tutum almalarını sağlamışlar, ancak kıyılardaki eski koloni kentlerine söz geçiremeyen merkezi Pers yönetimi, bu kentlerde biriken ticaret gelirlerinden yoksun kalınca imparatorluk, ekonomik bunalım içine düşmüştür. Bu fırsatı değerlendiren Makedonya Krallığı, İskender önderliğinde Anadolu'ya girmiştir. Pers orduları önce M.Ö. 334 yılında Hatay'da Issos (Dörtöl) yakınlarında yenilince Güneydoğu Anadolu, bu arada Urfa bölgesi Makedonyalılar'ın eline geçmiş oldu. Bu dönemde Urfa bölgesi Osrhoene adıyla çağrılmaktadır. Birçok Makedonyalı ve

¹⁴ E. Selahaddin Güler; **a.g.m.**, s.19-53.

Yunan asıllı ahali ve tüccar bölgeye yerleşmişler ve bu arada Harran Mygdonia adını alarak, buradaki tanrılara Yunanca isimler verilmiştir. Böylece Doğu ve Yunan kültürleri arasında meydana gelen kaynaşma sonucu Hellenizm kültürü bölgeye hâkim olmuştur. Bu kültürde yine Arami dili ve kültürünün önemli bir etkisi vardır. İleride görüleceği üzere Urfa, zamanla Hristiyanlığın en önemli merkezlerinden biri haline gelirken, Harran putperest ve Hellenizm kültürünün en büyük merkezlerinden biri olmaya devam edecek ve bundan dolayı kilise babaları tarafından Putperest Kenti anlamına gelen Hellenopolis adını alacaktır. Yunan kültürünü benimseyen bölge ahalisi Aramiler, bu kültürü daha sonra Araplar'a aktarma görevini de üstlenecektir¹⁵.

Urfa, Aramiler tarafından Urhay olarak çağırılıyordu. M.Ö. 302 yılında I. Seleukos Nikator tarafından eski bir yerleşim alanının kalıntıları üzerine yeniden kurularak suları bol anlamına gelen Edessa ismini almıştır. Edessa o dönemde Makedonya'nın başkentinin adı idi; Urfa'ya da o dönemde sulak ve yeşilliğinin bolluğundan dolayı Edessa'ya benzediği için bu isim verilmiştir¹⁶.

Bu tarihlerde Mezopotamya'da Edessa'dan başka birçok askeri koloniler ve kentler kurulmuştur. Bunlardan birkaçı Osrhoene (civarıyla birlikte Urfa bölgesi) bölgesinde bulunuyordu. Kurulmuş olan bu kentlerden Karrai (Harran), Makedonopolis (Birecik), Nikephorion (Rakka) ve Anthemusia (Suruc), bölgemiz için oldukça önemli idiler. II. Antiokhos Teos, M.Ö. 261 yılında tahta geçtiğinde doğudaki eyaletler merkezden ayrılmış, buralarda Parth ve Baktriyan krallıkları kurulmuştur. III. Suriye Savaşı olarak anılan savaşlar esnasında, Mısır firavunu Ptolemaios Evergetes, Seleukos ordusunu yenerek Fırat'ı aşmış ve Mezopotamya'ya girerek, kuzeye doğru ilerlemiştir. Bu arada Urfa bölgesini de ele geçirmiştir. Ancak Seleukos Kralı Kallinikos, kuzey komşusu Pontus kralı ile anlaşarak Antakya ve Urfa yörelerini geri alabilmiştir. Bu olaydan sonra Seleukoslar'ın Akdeniz kıyılarındaki üstünlükleri sona ermiştir. Bu dönemde kentteki Balıklı Göl, Seluk Gölü ve daha sonra da Seleukos Gölü olarak anılmıştır¹⁷.

Seleukoslar'ın giderek zayıflaması sonucu, Urfa bölgesindeki etkilerinin azalmasını fırsat bilen Arami asıllı Süryaniler, aşiret reisi Aryu önderliğinde Osrhoene Krallığını ilan ederler. Böylece Urfa bölgesi ilk kez kendine özgü bir krallığa kavuşmuş oluyordu. Başkent ise merkezi Urfa olan Edessa idi. Yunan tarihçileri bu krallara Phylarch veya

¹⁵ E. Selahaddin Güler; **a.g.m.**, s.19-53.

¹⁶ E. Selahaddin Güler; **a.g.m.**, s.19-53.

¹⁷ E. Selahaddin Güler; **a.g.m.**, s.19-53.

Toparch yani Kent Kralı diyorlardı. M.Ö. 53 yılında Romalı General Crassus, Parthlar'a karşı zafer kazanmak amacıyla Suriye'ye gelmiş; civarda birkaç kenti zapt ve bazı birlikleri yenmek suretiyle imparator ünvanını almak için alalecele Fırat'ı geçmiş ve Rakka üzerinden Harran'a doğru giderken Parth süvarileri tarafından Harran'da etrafı çevrilmiştir. Tuzağa düşürülen Roma ordusu perişan edilmiş; Crassus da esir edilmişti. 50 bin kişilik Roma ordusundan pek azı kaçarak Fırat boylarına ulaşabilmiştir. M.Ö. 4 ile M.S. 7 tarihleri arasında ilk kez 10 yıl hüküm süren V. Abgar'ın 13-50 yılları arasındaki 37 yıllık ikinci saltanat devresinin, Hristiyanlık tarihi açısından çok önemli bir yeri vardır. Hristiyanlık gelmeden önce bütün Mezopotamya halkı ilahi sistemi reddetmiş ve atalarının dini olan putperestliğe geri dönmüşlerdi. Aya, güneşe, yıldız ve gezegenlere tapıyorlar, bundan başka kendilerinin çıkarmış oldukları birçok şeye tanrılık isnad ederek tapınıyorlardı. Bu inanç Urfa bölgesinde de hâkim idi. Bu döneme ait inanç motiflerini ve yazılarını Urfa'nın 60 km. güneydoğusundaki antik Soğmatar kentinde görebilmek mümkündür¹⁸. Abgar Efsanesi'ne göre; kendisi ilk Hristiyan kraldır ve Hz. İsa'nın ölümünden hemen sonra Hristiyanlığı kabul etmiş ve kendi halkına da benimsetmiştir. Edessa kralı V. Abgar, Hz. İsa'nın portresi gözüken kutsal mendil sayesinde sağlığına kavuşmuş ve daha sonra bu mendili bir tahtaya gerdirerek kentin giriş kapısına koydurmuştur. Bu kutsal mendil, yüzyıllarca Hristiyan sanatında, Ortaçağ'ın Bizans-İslam ilişkilerinde önemli ve büyük bir rol oynamıştır. M. S. 114 yılında Roma İmparatoru Trajanus, kışlamak üzere Suriye'ye dönerken Urfa'ya uğramıştır. Kral VII. Abgar, imparatoru kentin dışında hediyelerle karşılamıştır. Urfalılar, M.S. 116 yılında Mezopotamya'nın genelinde çıkan isyana katılarak, Roma garnizonlarını kılıçtan geçirmiş ve kovmuşlardı. Ancak Urfa halkı bu isyanın bedelini ağır ödemiş; kent kuşatılarak zapt edilmiş, ceza olarak kan ve ateşe boğulmuştur. VII. Abgar'ın da saltanatı son bularak Urfa, Roma himayesine girmiştir. Bu himaye, İmparator Trajanus'un M.S. 117 yılındaki ölümüne kadar devam etmiştir. M.S. 163 yılında iki büyük güç olan Roma ve Parth kuvvetleri arasında Ermenistan Krallığı yüzünden çıkan bir anlaşmazlık sonucu Osrhoene ve Mezopotamya, Romalılar tarafından zapt edilmiştir. Birecik yakınında başlayıp Romalılar'ın galibiyetiyle sonuçlanan zor savaşlardan sonra Urfa kuşatılmıştır. Urfalılar kentlerindeki Parth garnizonundakilerini öldürerek kenti, Romalılar'a teslim etmişlerdir. Bu esnada Urfa tahtında, kral Wael bar Shru bulunuyordu. Urfa, M.S. 165 yılında Romalı General

¹⁸ E. Selahaddin Güler; **a.g.m.**, s.19-53.

Avidius Cassius tarafından kuşatılarak, kentte katliam yapılmıştır. Bunun akabinde ise Urfa ve Harran bir kez daha Roma himayesine girmiştir. M.S. 166 yılında bir barış antlaşmasıyla Urfa Kralı VIII. Ma'nu, Roma'nın bir müvekkili olarak Philoromaïos adıyla tahta iade edilmiştir. M.S. 201 Kasım'ında, Urfa tarihinin ilk büyük su baskını meydana gelmiştir. Bu tufanda 2.000'den fazla insanın boğularak veya enkaz altında kalarak öldüğü kaynaklarda ifade edilmektedir. Bu baskında kentteki Hristiyanlar Kilisesi ve Kraliyet Sarayı da yıkılmıştır. Bu olaydan sonra Kral VIII. Büyük Abgar, yazlık ve kışlık olmak üzere iki katlı bir saray yaptırmıştır¹⁹.

Sasaniler'le Bizans arasında M.S. Eylül 532'de bir barış antlaşması yapılmış; bu ancak 8 yıl sürmüştür. Sasani krallarından I. Hüsrev Anuşirevan, bu antlaşmayı bozarak M.S. Mayıs 540'da Halep, Antakya ve Humus'u yağmalayıp ülkesine dönerken Urfa'ya gelmiş; kenti kuşatmış ancak alamamıştır. M.S. 544 yılında ikinci kez şansını deneyen Anuşirevan, bu sırada ortaya çıkan ve insan eliyle yapılmamış olduğu bilinen Hz. İsa'nın portresi gözüken kutsal mendilden dolayı kenti ele geçirememiştir. Kutsal mendilin, kenti düşmanlardan koruduğuna inanıldığı için, başlarına bir felaket gelmesinden korkarak kuşatmayı bırakıp geri dönmüşlerdir. Urfa, M.S. 603 yılında Sasani Kralı II. Hüsrev Perviz tarafından işgal edilmiş ve sonrasında da kent, tamamıyla Sasani hâkimiyetine geçmiştir. Bölgede artık Bizans'ın hiçbir etkisi kalmamıştır. Urfa'daki İran'lı yöneticilerin, halkın üzerindeki vergileri ağırlaştırmış, kiliseler altın, gümüş ve mermerleri yağma etmişlerdir. Bir kaynağa göre; II. Hüsrev, kentin valisi olarak Cyrus adındaki birisini görevlendirmişti. Cyrus, krala vergileri indirmek için rica etmiş, ancak bazı kötü insanların itiraflarına kızan Sasani kralı, Cyrus'a kentin hazinelerini soymasını tavsiye etmiştir. Bizans İmparatoru Herakleios, M.S. 628 yılında Sasaniler'i yenince Urfa bölgesi ikinci kez Bizans hâkimiyetine geçmiştir. İmparator, Urfa'da Ortodoksluğu yeniden kurarak ileri gelen Yakubi ailelerini kentten sürmüştür. Bu sırada kentin valisi Ioannes Cateas idi. Araplar, Yukarı Mezopotamya'yı burada oturan kabilelere göre; Diyar-ı Mudar, Diyar-ı Rabia ve Diyar-ı Bekr olmak üzere üç kısma ayırmışlardır. Bunlardan El-Cezire de denilen Diyar-ı Mudar'ın merkezi Harran, diğer kentleri ise Urfa, Rakka ve Suruc idi. Diyar-ı Bekr'in merkezi Silvan, diğer kentleri ise Diyarbakır, Mardin ve Erzen idi. Diyar-ı Rabia'nın merkezi Nusaybin, diğer kentleri ise Sincar, Ra's el-Ayn (Ceylanpınar), Beled, Dara, Habur, Cizre ve Azremte

¹⁹ E. Selahaddin Güler; **a.g.m.**, s.19-53.

idi. Halife Ömer tarafından Şam ordusu komutanlığına getirilen Iyadh b. Ganem, M.S. 639 yılı içinde El Cezire üzerine gönderilmiştir. Iyadh, Ağustos ayında ordusuyla birlikte Rakka üzerine yürümüştür. Rakka ahalisi vergi vermeyi kabul ederek katliamdan kurtulmuşlardır. Şam ordusunun öncü kolları Harran önüne gelmiş, Harran halkı, Şam ordusuna, önce Urfa üzerinden gitmelerini; Urfa halkı ne gibi şartlarla barış yapmayı kabul ederlerse kendileri de o şartları kabul edebileceklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine Iyadh, Urfa önüne gelerek kentin teslim edilmesini istemiştir. Urfa halkından birkaç kişi Müslümanlara saldırmayı denemişler; ancak baş edemeyeceklerini anlayarak tekrar kente kaçmışlardır. Kısa bir süre sonra bağış ve aman isteğinde bulunmuşlardır. Iyadh, onlara bir mektup yazarak vergi vermek şartıyla anlaşma yapmış, Urfa'yı vergi vermekle kurtarmayı deneyen Bizans Valisi Ioannes Cateas, bu hareketinin karşılığı olarak İmparator Herakleios tarafından azledilmiş ve yerine General Ptolemaios tayin edilmiştir²⁰.

M.S. Kasım 677'de gece yarısı, kentte yine büyük bir su baskınının meydana geldiği bilinmektedir. Urfa tarihinde beşinci kez görülen bu afette yine surlar parçalanmış ve binlerce insan suda boğularak telef olmuştur. M.S. Nisan 679'da bölgede büyük bir deprem olmuş; Urfa'da birçok insan ölüirken, Suruç da bütünüyle temelinden yıkılmıştır. Bu depremde Hristiyanların Eski Kilisesi de tahrip olmuştur. M.S. 718 yılında bir kez daha tekrarlanan depremde, Eski Kilise tamamen yıkılmış ve birçok yüksek binalarda çatlaklar oluşmuştur.

Emevi Halifesi II. Mervan, hilafet merkezini Şam'dan alıp Harran'a getirir ve bu antik kentte 10 milyon dirhem altın sarfederek bir hükümet sarayı yaptırır. Kentteki Ulu Camiyi yenileyen II. Mervan, bundan başka bölgede kanallar açarak tarım ve ticareti geliştirmiştir. El Cezire bölgesi onun devrinde altın çağını yaşamıştır. Bu dönemde Urfa bölgesi ve özellikle Harran, devlete en çok vergi veren vilayet olmuştur. M.S. 937 yılından beridir Musul Hamdanileri'nin elinde bulunan Harran'da, bazı hâkimiyet savaşları meydana gelmiş ve sonunda Harran'da Hamdani hâkimiyeti sona ermiş ve kent, Halep sahibi Sa'düddeve'nin eline geçmiştir. Diyar-ı Mudar ve Halep sahibi Sa'düddeve'nin M.S. 991 yılında ölmesi üzerine, Hamdaniler'e bağlı valiler istiklallerini ilan etmişlerdir²¹.

²⁰ E. Selahaddin Güler; **a.g.m.**, s.19-53.

²¹ E. Selahaddin Güler; **a.g.m.**, s.19-53.

Nasrüddevle, kısa bir süre sonra kenti Utayr'ın oğlu ile Numeyroğulları'ndan Şiblüddevle'nin oğlu arasında paylaştırmıştır. Ancak kent yine huzur bulmamış; Utayr'ın oğlu Şiblüddevle'nin oğlunu öldürmüştü. Daha sonra Utayr'ın oğlunun da öldürülmesi üzerine Nasrüddevle, Selman adında bir Türk'ü vali olarak atamıştır. Selman, Utayr'ın dul eşi tarafından o kadar baskı altında tutulmuştur ki, o bu sıkıntıdan kurtulmak için Samsat'ta oturan Bizanslı komutan Georgios Maniakes'e kenti teslim etmek üzere haber göndermiştir. Urfa'nın teslimi karşılığında uygun bir tazmin ve Bizans imparatorundan bir ülke ve bir eyalet isteyen Selman'ın isteklerinin kabul edilmesi üzerine Urfa, Bizanslı komutana teslim edilmiştir. Böylece Urfa, çok basit ve kansasız bir şekilde Bizans'ın eline geçmiştir²².

Bu dönemde göze çarpan olaylar arasında, Büyük Selçuklu komutanlarının Urfa bölgesine yaptıkları akınları da sayabiliriz. Nitekim M.S. 1065-66 yılında askerleriyle Urfa bölgesine giren Salar-ı Horasan, Siverek'e saldırarak Urfa civarlarını yağma etmiştir. Aynı yıl içinde ikinci kez Urfa civarına saldırarak Kısas'da karargâh kurmuş, yapılan savaşta Bizans ordusu büyük kayıplarla geri çekilmiştir. Selçuklu komutanı üçüncü kez bölgede görünerek yine yağma yapıp, ganimet ve esirlerle geri dönmüştür. Sultan Alparslan'ın oğlu Melikşah, M.S. 1087 yılında Halep'e giderken Harran'a uğramıştır. Emir Bozan adlı bir komutanını Urfa'ya göndermiş, Bozan, üç aylık sıkı bir kuşatmadan sonra kenti ele geçirmiştir. M.S. 1093 yılında Harran da kendisine verilecektir. Şanlıurfa bölgesinin Türk hâkimiyetine geçmesi üzerine bütün civar, asayiş ve huzura kavuşmuştur. Emir Bozan kentin yönetimini, Salar Huluk adlı bir komutana vermiştir. Sultan Melikşah M.S. 19 Kasım 1092 yılında öldüğünde, Emir Bozan bu sırada İznik'i kuşatan orduda savaşıyordu. Sultanın ölümünü duyunca kuşatmayı bırakarak Urfa'ya çekilmiştir. Bundan sonra Büyük Selçuklu Devleti'nde taht mücadelesi başlamıştır. Bu mücadele esnasında Emir Bozan ve Halep Emiri Aksungur önce Melik Tutuş'u desteklemişler, ancak daha sonra Melik Şah'ın oğlu Berkayaruk tarafına geçmişlerdir. Suriye-Filistin Selçuklu sultanı olan Melik Tutuş, bu ihaneti unutmamış, yapılan savaşta onları yenmiş, önce Aksungur, sonra da Emir Bozan'ı ele geçirerek öldürtmüştür (1094). Melik Tutuş daha sonra, Bozan'ın esir aldığı iki askerini idaresindeki Harran ve Urfa'ya göndererek bu kentlerin teslimini istemiştir. Emir Bozan'ın vekilleri ve kentteki askeri birlik, efendilerinin ölmüş olduğuna inanmayarak

²² E. Selahaddin Güler; **a.g.m.**, s.19-53.

kenti teslim etmek istememişlerdir. Ancak Melik Tutuş, bir mızrak ucuna taktırdığı Bozan'ın kesik başını kente göndermiştir. Bozan'ın kesik başını gören vekilleri Urfa ve Harran'ı Tutuş'a teslim ederler. Melik Tutuş, idarede kolaylık sağlamak amacıyla Urfa'yı Ermeni asıllı Thoros adına birisine vermiştir. Kalede sürekli olarak Türk Garnizonu bulunacaktı. Thoros, M.S. 1095 yılında Melik Tutuş'un ölümünü fırsat bilerek kentin tümüne hâkim oldu.

Ermeni Thoros'un M.S. 1095 yılında kente hâkim olması üzerine, bu arada İç Kale'de bulunan Sipehsalar ünvanlı Türk komutanı, civardaki Türk emirlerine mektuplar yazarak Thoros'un Urfa'ya tamamıyla hâkim olduğunu bildirmiştir. Türk komutanın çağrısı üzerine kısa sürede emirler harekete geçerler. Önce Artukoğlu Sökmen ve Samsat Emiri Balduk, askerleriyle beraber Urfa'ya yürüyerek kenti kuşatırlar. Bu Türk kuşatması 65 gün sürdüyse de bir sonuç elde edilememiştir. Avrupa'dan toplanmış ve haçlı reisleri komutasındaki birleşik haçlı ordusu, M.S. 1097 yılı Nisan sonunda Anadolu'ya girmiştir. M.S. 17 Ekim 1097'de Antakya üzerine hareket ederken, ordu komutanlarından Godefroi de Bouillon'un küçük kardeşi olan Baudouin de Boulogne, Maraş'ta 700 kişilik bir kuvvetle ordudan ayrılmış ve Fırat bölgesine yönelmiştir. Baudouin, Fırat'ın batısında birkaç kaleyi ele geçirmiş ve bunları Ermeni asıllı reislere vermiştir. Haçlılar, Antakya ve Trablus'da birer kontluk kurmuşlardır. Asıl ordu Kudüs'e ulaşmış ve burada krallık kurarak Baudouin'in ağabeyisi Godefroi de Bouillon, kral ilan edilmiştir. Baudouin, biraz önce ele geçirdiği Tell-Beşir'de bulunduğu bir sırada Thoros tarafından gönderilen Urfa Papazı ile kentin eşrafından 12 kişilik bir elçi heyeti, Baudouin'e gelerek Onu Türkler'e karşı yardım için kentlerine davet ederler (Ocak 1098). Baudouin, M.S. 6 Şubat 1098'de 200 kişilik bir kuvvetle Urfa'ya gelir ve halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanır. Bu arada Baudouin, Thoros ile anlaşarak Samsat üzerine bir sefer yapmıştır. Baudouin bu savaşta altı şövalyesini kaybetmiştir. Samsat hezimetinden sonra halktan bazı kesimler Thoros'u öldürmek üzere anlaşır. Bu adamlar geceleyin Baudouin'in yanına giderek planlarını açıklar ve daha sonra kenti kendisine vermeyi vaat ederler. M.S. 8 Mart 1098 Pazartesi günü Thoros'un de içinde bulunduğu kent surunu kuşatırlar. Karşı tarafa Thoros'a bir şey yapmayacaklarına dair bazı büyük yeminler vermelerine rağmen Thoros, kalenin kapısını açınca, isyancılar hemen kaleye girmişlerdir. M.S. 9 Mart Salı günü kılıç ve sopalarla Thoros'un üzerine saldırmış ve onu surların üzerinden galeyana gelmiş olan halkın içine atmışlardır. Thoros, bunlar tarafından parçalanarak can vermiştir. Yeminlerine ihanet eden bu

adamlar, Thoros'un ölüsünün ayaklarına bir ip bağlayarak ona hakaret etmek üzere kentin sokaklarında sürüklemişlerdir. Başını da bir mızrağın ucuna geçirip küfretmişler ve daha sonra Halaskar Kilisesi'nin önüne atmışlardır. Bu olaylardan hemen sonra Urfa, Frank asıllı Baudouin'e verilmiş ve o da M.S. 10 Mart 1098'de isyancıların da desteğiyle Urfa'da kontluk kurmuştur. M.S. 4 Mayıs 1098'de Musul Valisi Kürboğan'ın üç haftalık Urfa kuşatması vardır. Bir sonuç elde edemeyen Kürboğan, Antakya üzerine yürümüştür. Kudüs'ten gelen bir heyet Baudouin'e ağabeyisinin öldüğünü ve onun yerine geçmek üzere davet edildiğini bildirmiştir. Baudouin M.S. 2 Ekim 1100'de Kudüs'e gitmek için Urfa'dan ayrılmıştır. Bu arada eski kontun Urfa'dan ayrılırken halktan zorla büyük miktarda altın ve gümüş aldığını görüyoruz. Eski kontun kuzeni olan Baudouin du Bourg, M.S. 1100 yılı Ekim sonlarında, II. Urfa Kontu olarak tahta geçmiştir. M.S. 27 Şubat 1103 Perşembe günü tufanı andıran sekizinci su baskını meydana gelmiştir. Şiddetli yağmurlarla başlayan sel, surları parçalayarak kente girmiştir. Birçok ev ve hayvan telef olmuş; ancak insan kaybı olmamıştır. Artuklu hükümdarı Sökmen, (1091-1104) Samsat Emiri Balduk ve Musul Hâkimi Çökürmüş'ten oluşan birleşik ordu, Mayıs 1004'te Harran'ı almaya teşebbüs eden Frank ordusuna karşı çıkmışlar ve yapılan savaşta Franklar'ı perişan etmişlerdir. Urfa kontu ve diğer kontlar, Sökmen tarafından esir alınmışlardır. Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan (1092-1107) da, M.S. Eylül 1106'da Urfa önünde şansını denemiş; ancak amacına ulaşamamış, buradan çekilerek Harran'a gitmiş ve orayı ele geçirmiştir. Artuklu hükümdarı I. İlgazi, M.S. Nisan 1120'de Urfa önüne gelmiştir. İlgazi, kent önünde tahribat yaptıktan sonra Suruç'a gitmiş ve civarını yağmalamıştır. İslam dünyasının kalbine bir hançer gibi saplı duran bu sömürü, yağma ve talan, kontluğun sonunu getirmiştir. Musul atabeyi İmadeddin Zengi, kesin bir darbe vurmak amacıyla M.S. 28 Kasım 1144'te Urfa önüne gelmiş ve teslim olmak istemeyen kenti kuşatmıştır. M.S. 24 Aralık 1144 tarihinde Urfa son kez olarak Müslüman Türklerin eline geçmiştir²³.

Urfa'nın Türklerin eline geçmesi, her tarafta korku yaratmış ve Avrupa'da II. Haçlı seferinin hazırlanmasına sebep olmuştur. Bu arada Atabey Nureddin Mahmud Zengi'nin komutanlarından biri olan Selahaddin Eyyubi, kademeli olarak El Cezire bölgesini ele geçirmeye çalışmış, daha sonra da Urfa üzerine yürümüştür. M.S. Eylül

²³ P. M. Holt; **Haçlı Devletleri ve Komşuları Urfa Kontluğu, Antakya Prensliği, Trablusşam Kontluğu, Kudüs Krallığı**, (Çeviren Tanju Akad), İstanbul 2007, s.63-73.; Erdoğan Merçil; "Selçukluların Anadolu'ya Gelişlerinden Haçlı Seferlerinin Başlangıcına Kadar Urfa'nın Durumu, Şanlıurfa ve Güney-Doğu Anadolu Projesi (GAP) Sempozyumu, İstanbul 1988, s.50-56.

1182’de kenti kuşatarak savaşa tutuşmuştur. Selahaddin, burayı ele geçirince Harran ile birlikte Muzaferüddin’e teslim etmiş, böylece Urfa bölgesi, Eyyubiler’in eline geçmiştir²⁴.

Bu sıralarda Anadolu Selçukluları ile Eyyubiler arasında hâkimiyet savaşlarının başladığı görülmektedir. Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubad, ordusuyla Malatya’ya kadar gelmiş; kendisi burada kalarak Kemaleddin Kamyar’ı Urfa yöresine göndermiştir. Selçuklu ordusunun bir bölümü Urfa’yı kuşatırken diğer bölümü de Siverek, Harran ve Rakka’yı ele geçirmiştir. Urfa halkı Eyyubiler’in önderliğinde büyük bir direniş göstermesine rağmen, kale güçlkle alınabilmiştir. Halkın bir bölümü öldürülmüş; kalanlar ise esir edilmişlerdir. Bu olay üzerine harekete geçen I. El Kamil Nasireddin, dört ay içinde Anadolu Selçuklularınca alınan yerlerin tümünü yeniden ele geçirerek Selçuklu beylerini işkencelerle öldürtmüştür. Eyyubiler bu arada Urfa Kalesini de yıkmışlardır. Anadolu Selçuklu Devleti’nin M.S. 1318 yılında tarihte karışmasından sonra Türkmen aşiretleri bağımsız hareket etmeye başlamışlardı. Oğuzların Döğer aşiretinden olan Türkmenlerin Caber Kalesi çevresinde kurdukları Salim Bey ve oğulları aşireti, Urfa, Siverek, Suruç ve Harran’a doğru ilerlemiştir. Urfa bölgesi, M.S. 1404 yılına kadar aynı aşiretten Dimaşk hocanın elinde kalmıştır. Timur, M.S. 1394 yılı Ocak ayında, Mardin’den geçerek Ceylanpınar’a inmiştir. Burası askerler tarafından yağmalanmıştır. Daha sonra Urfa’ya gelen Timur, kentte 19 gün kalmıştır. Bu sırada kent, Timur’un hâkimiyetine geçmiş ve ileri gelenler Emir’e tabiiyetlerini sunmuşlardır. Timur ordusuyla kentten ayrılırken Urfa Kalesi’ni tahrip etmiştir. M.S. 1041 yılında Suriye’den dönüşünde Timur, Birecik’e gelmiş ve burada Akkoyunlu hükümdarı Karayölük Osman Bey tarafından karşılanmıştır. Timur, Karayölük Osman Bey’e Diyarbakır yöresini vermiş; o da M.S. 1403’de Diyarbakır’da Akkoyunlu Devleti’ni kurmuştur. Akkoyunlular, kısa zamanda genişleyerek sınırlarını genişletirler. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan (1453-1478), M.S. 1465 yılında Urfa’da bulunan kardeşlerini yenerek kenti ele geçirmiştir. Böylece Fırat, Akkoyunlular ile Memluk devleti arasında bir sınır olarak kalmıştır²⁵.

Urfa, 1504’te Dulkadir Beyliği’nin eline geçmiştir²⁶.

²⁴ E. Selahaddin Güler; **a.g.m.**, s.19-53.

²⁵ E. Selahaddin Güler; **a.g.m.**, s.19-53.

²⁶ E. Selahaddin Güler; **a.g.m.**, s.19-53.

İran'da Safeviler'in güç kazanmaları üzerine Akkoyunlular, gerileme ve çöküş dönemine girmişlerdir. İki yıl önce Akkoyunlu hükümdarı Elvend'i mağlup eden Şah İsmail, Diyarbakır dışında bütün Doğu Anadolu'yu hâkimiyetine geçirmiştir. Elvend'in ölümünden sonra Akkoyunlular'ın tek hükümdarı durumuna gelen Sultan Murad, Safeviler karşısında tutunamayarak Osmanlılar'a sığınmıştır. Sultan Murad, Yavuz Sultan Selim'den aldığı kuvvetle Diyarbakır'ı zapta teşebbüs etmiş; ancak 7000 kişilik ordusu Şah İsmail'in daha sonra Urfa Valisi olacak emiri Ece Sultan Kaçar tarafından bozguna uğratılmış ve kaçmaya muvaffak olamayan Sultan Murad, çarpışma esnasında öldürülerek başı Şah İsmail'e gönderilmiştir (1514). 1514 yılında Urfa'yı ellerine geçirmiş olan Safeviler, kentin yönetimini Kaçarlar'a bırakmışlardır²⁷.

Urfa bölgesi, Osmanlı kuvvetlerinin 1517 yılında Mardin Kalesi'nin ele geçirilmesinden sonra Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Urfa bu sırada Diyarbakır Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır. Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman, Irakeyn Seferi'nden dönerken, ordusuyla 17-18 Kasım 1535 tarihinde iki gün Urfa'da ikamet etmiştir. Daha sonra Urfa ile Birecik arasında kışlayan padişah, Halep'e giderken Birecik'ten geçmiştir. 1578 yılında Rakka ve Urfa bölgesinde, Abdurrahman adında eski bir sancak beyi ayaklanmıştır. Kısa sürede genişleyen bu ayaklanmaya, Urfa'nın eski beyi Suhrap da katılmıştır. Bölgedeki Türkmen aşiretlerince de desteklenen bu ayaklanmayı devlet, güçlkle bastırabilmiştir. 1594'de kurulan Rakka Eyaleti'nin merkezi Urfa idi. 1599 yılında Bölükbaşı Karayazıcı Abdülhalim Bey isyan etmiştir. Osmanlı Devleti'ne haksız yere ayaklanan Karayazıcı, yanındaki isyancı takımıyla gelerek Urfa'yı ele geçirmiş ve beyliğini de ilan ederek fermanlar bastırmıştır. Devlet, bu isyanı bastırmak için Sinanpaşazade Mehmed Paşa'yı bir orduyla Urfa üzerine göndermiştir. Bu arada eski beylerbeyi Budakoğlu Hüseyin Paşa da isyan etmiş ve adamlarıyla Karayazıcı'ya katılmıştı. Osmanlı ordusu Urfa'ya yaklaşıncaya, Karayazıcı ve Hüseyin Paşa kaleye kapanırlar. Halep Beylerbeyi Hacı İbrahim Paşa, Şam Beylerbeyi Hüsrev Paşa ile birlikte Urfa'yı kuşatan Mehmed Paşa, maalesef Karayazıcı'yı ele geçirememiştir. 1600 yılı baharında Mehmed Paşa, Urfa'yı ikinci kez kuşatmıştır. Sonunda Hüseyin Paşa'yı teslim etmek şartıyla Karayazıcı Antep Sancakbeyliği'ne atanmıştır. Urfa bu ayaklanmadan büyük zarar görmüş, kargaşa ve güvensizlikten dolayı bir kısım halk, kenti terk etmiştir. Padişah Sultan IV. Murad, 1638 yılında Bağdat Seferi'ne giderken,

²⁷ E. Selahaddin Güler; **a.g.m.**, s.19-53.

21 Ağustos'ta ordusuyla Fırat'ı geçerek Birecik üzerinden Urfa'ya gelmiştir. Sultan Murad, kentte kaldığı süre içinde tarihi ve kutsal yerleri gezmiştir. Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Paşa, 1839 yılında Mısır'da isyan ederek bağımsızlığını ilan etmiştir. Sultan II. Mahmud, isyanın bastırılması için Hafız Mehmed Paşa'yı görevlendirmiş, 20 Haziran 1839'da Kavalalı'nın oğlu İbrahim Paşa, Birecik'te yapılan savaşta Osmanlı ordusunu yenmiştir. Bu olay üzerine Urfa, Mısırlılar'ın istilasına uğrayarak oldukça zarar görmüştür²⁸.

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girince, İngiltere'nin, Asya Türkiye'si'nin ele geçirme faaliyetleri hızlanmıştı. 5 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilan eden İngiltere'nin, dört yıl süren savaşın sonunda, Osmanlı Devleti'ni parçalama politikasını gerçekleştirmiştir. Yenik Osmanlı Devleti'ne bir acı reçete gibi sunulan Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesi gereğince Urfa ve çevresi İngilizler tarafından işgal edilmiştir. 15 Eylül 1919'da imzalanan ve Ortadoğu'da İngiliz-Fransız rekabetinin bir sonucu olan Suriye İtilafnamesi'ne göre; Urfa, Antep ve Maraş Fransızlar'a bırakılacak, buna karşılık Musul'da İngilizler'e verilecekti. Güney Anadolu vilayetlerinin işgali, Türk kamuoyunu oldukça etkilemiş; başta Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Anadolu basını, halk ve çeşitli kuruluşlarca durum protesto edilmiş ve işgalin kaldırılması için ilgili makamlara gerekli başvurular yapılmıştır. 11 Nisan 1920 sabahı, şafakla birlikte, Fransızlar Suruç yönüne doğru Urfa'yı terk etmeye başlamışlardı. Böylece, Urfa'da 5 ay 10 gün süren Fransız işgali sona ermişti²⁹.

Urfa, 20 Nisan 1924 tarihinde il yapılmış; 12 Haziran 1984 tarihinde ise TBMM tarafından **Şanlı** payesi verilerek adı **ŞANLIURFA** olmuştur³⁰.

²⁸ E. Selahaddin Güler; **a.g.m.**, s.19-53.

²⁹ İsmail Özçelik; "Milli Mücadelede Urfa ve Urfalılar", **Türk Kültüründe Karakeçililer Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (3 Haziran 1999-Şanlıurfa)**, Ankara 1999, s.60-65.; Yusuf Halaçoğlu; "Anadolu İskanında Urfa ve Çevresi", **Türk Kültüründe Karakeçililer Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (3 Haziran 1999-Şanlıurfa)**, Ankara 1999, s.21-26.

³⁰ Müslüm Akalın; **Milli Mücadelede Urfa**, İstanbul 1985, s.2-5.

3.BÖLÜM

3. KATALOG

3.1. ÇOK AYAKLI PLAN TİPİ

3.1.1. Şehbenderiye Cami

Adı	:	Şehbenderiye Cami
İncelenme Tarihi	:	Ağustos 2008 / Şubat 2009
Katalog No	:	3.1.1.
Şekil No	:	1-2
Fotoğraf No	:	1-23
Bulunduğu Yer	:	Şanlıurfa il merkezinde, Atatürk Mahallesi, Topçular Caddesi'nde bulunmaktadır.
Yapının Tarihi	:	Cami 1903 yılında inşa edilmiştir ³¹ .
Mevcut Durumu	:	İbadete açıktır.

Plan Özellikleri

Caminin orijinal plan şekli; enine dikdörtgen şema sunmaktadır. Harim mekânı iki adet paye ile mihraba paralel iki sahna bölünmüş, her sahnın üçer çapraz tonozla örtülmüştür (Şekil: 1).

Caminin kuzey tarafında da ortada kare kesitli iki ayağa oturan, üzeri çapraz tonozla örtülü üç gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır.

Orijinal planı yukarıda belirtildiği şekilde olan cami, 1910 yılında batısındaki eklemeye genişletilmiştir. Bu genişletme sırasında harim mekânı, dört paye ile iki sahna bölünmüş

³¹ Ayrıntılı tarihçe “Tarihlendirme” başlığı altında yapılmıştır.

ve her sahnın üzeri beşer adet çapraz tonozla örtülü şekle getirilmiştir³². Böylelikle orijinalde tam eksende bulunan mihrap nişi, onarımdan sonra doğuya kaymıştır. Aynı şekilde son cemaat yerinin batısına iki göz daha eklenerek, beş gözlü hale getirilmiştir. Bu düzenleme, son cemaat yerinin batı duvarındaki kitabe ile de belirtilmiştir. Bu değişiklik iç mekândaki duvar izlerinden de anlaşılmaktadır.

Minare

Yapının kuzeydoğu köşesinde, son cemaat yerinin ayağı üstünde, köşk tipi minare yükselmektedir.

Mimari Özellikleri

Cami avlusuna, üzerindeki kitabesinden anlaşıldığına göre, 1909 Miladi yılında inşa ettirilen, kaş kemer içerisindeki basık kemerli giriş kapısından ulaşılmaktadır (Foto.: 1-2).

Avlunun güneyinde cami, doğusunda minare merdivenleri, batısında ve kuzeyinde medrese odaları ile abdest alma yerleri bulunmaktadır (Foto.: 3).

Caminin kuzeyinde yer alan beş gözlü son cemaat yeri, ortadaki dört adet kare kesitli ayak üzerine oturmakta ve her gözün üzeri, çapraz tonoz ile kapatılmıştır. Gözler birbirlerine sivri kemerlerle bağlanmıştır. Bugün camekânla kapatılan son cemaat yerinin saçak kısmında dört adet çörtene yer verilmiştir (Foto.: 4-5-6-7).

Son cemaat yerinin doğudan ikinci gözünün ortasına ve batıdan ikinci gözünün ortasına, basık kemerli giriş kapıları yerleştirilmiştir. Aralarda kalan bölümler ise, dilimli kaş kemer içerisindeki basık kemerli pencere açıklıkları ile değerlendirilmiştir (Foto.: 8-9).

Caminin beden duvarları, doğu cephede açılmış olan açıklıklarla hareketlendirilmiştir. Doğu cephede, dilimli kaş kemerler içerisine basık kemer formu olarak yerleştirilen üç adet pencere açıklığı görülmektedir (Foto.: 10). Kuzey cephede, çeşme nişi yer almaktadır (Foto.: 11). Güney cephede dışarı taşıntılı takviye duvarı bulunmaktadır (Foto.: 12).

Caminin kuzeydoğu köşesinde, son cemaat yerinin ayağı üstünde bulunan minare, köşk minareler grubundadır ve caminin düz dam örtüsünün üstünden kaidesiz olarak

³² Cihat Kürkcüoğlu eserinde çizmiş olduğu cami planında, iç mekândaki ayakların birbirine kemerlerle bağlandığını göstermiştir. Ancak ayaklar arasında herhangi bir kemer düzeni yoktur. Cihat Kürkcüoğlu; **a.g.e.**, s.15, Şekil 2.

yükselmektedir. Minareye, doğu cephedeki taş merdiven vasıtasıyla ulaşılır (Şekil: 2, Foto.: 13-14).

Pabuç kısmı bulunmayan minarenin gövdesi, altta dairesel planlı duvar, üstte de altı sütunlu baldaken ezan okuma bölümünden oluşmaktadır. Baldakeni taşıyan kemerler kaş kemerlidir ve altlık ile başlıkları pahlanmıştır (Foto.: 15-16).

Petek kısmı bulunmayan minare, dışarıdan kubbeye örtülüdür.

Harim mekânı, mihraba paralel iki sahından oluşmaktadır. Her sahında beşer adet çapraz tonoz örtü sistemi görülmektedir. Tonozlar, ortada kare kesitli dört ayak, diğer taraflarda duvarlar tarafından taşınmaktadır. Batıya eklenen sonraki ilave bölüm ahşap camekânla asıl bölümden ayrılmıştır (Foto.: 17-18).

Caminin mihrabı, 1910 yılındaki genişletme nedeniyle doğuya kaymış durumdadır. Asıl giriş kapısının tam ekseninde yer alan mihrap nişi, yuvarlak kemerlidir. Bugün üzeri yeşil renkli fayansla kaplanmıştır (Foto.: 19-20).

Mihrabın solundaki balkon şekilli minbere, duvar içerisinde mihraba paralel yerleştirilmiş merdiven vasıtasıyla ulaşılmaktadır (Foto.: 21).

Beden duvarları belirli bir yüksekliğe kadar lambri ile döşenmiştir.

Malzeme

Caminin beden duvarları açık sarı renkli düzgün kesme kalker taşı malzemeye inşa edilmiştir.

Kitabeler

Son cemaat yerinin doğu duvarındaki inşa kitabesi (Foto.: 22) :

Yazılışı

حبذا شهيدري جامع بكر بك

ينه بر خير فاني ايتدي انشا

ايدوب بو جامع نو طرز بنياد

جهانده ايتدي خير اكا مسل اطبا

قيليندي فخره صلوات حمد و صلوات

ويره بانيسينه اجريني مولا

ديدي تاريخ رومي كلدي اوچلر

..... شو جامع اولدي انشا

سنه ۱۳۲۷

Okunuşu

“Habbeza Şehbenderi cami’i Bekir Beg

Yine bir hayr-i fani etdi inşa

Edüb bu cami’i nev tarz-i bünyâd

Cihanda etdi hayr ana misl-i etibba

Kılındı fahre salavat, hamd u salat

Vere banisine ecrini Mevlâ

Dedi tarih Rumi geldi üçler

..... şu cami oldu inşa

Sene 1327”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Bekir Bey Şehbenderiye Cami’ni ne güzel yaptırdı, fani bir hayır inşa etti. Camiyi yeni tarzda yaptı ve doktorlar gibi cihanda yardım ve hayır yaptı. Fahr-i kâinata salâvat getirildi ve Allah’a hamd edildi. Bu yüzden bunu yapana Allah mükâfat versin. Tarih: 1327/1909”³³.

Avlunun doğu kapısı üzerindeki kitabe (Foto.: 23) :

Yazılışı

بر اسردر بو اسرکه مسلکي پیکري

نوش ایده بانيسي جنتده شراب کوسري

لن تنالوا البر حتي تتفقوا مفهومين

³³ Mahmut Karakaş; a.g.e., s.136.

کوش ایدینجه راهینه بزل ایتدی سیم و زری
 سویله دم جوهرله بر تاریخ امین کلدی فری
 پرنایی خسرویدر جامع شهبندری
 سنه ۱۳۲۷

Okunuşu

“Bir eserdir bu eserki mesleki peykeri
 Nûş ede banisi cennetde şarab-ı kevseri
 “Len tenalû’l-birre hatta tanfakû” mefhumun
 Güş edince rahına bezl etdi sim u zeri
 Söyledim cevherle bir tarih Emin geldi ferî
 Pürnâ-yi hüsrevidir cami’i Şehbenderi
 Sene 1327”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Bu eser öyle bir eserdir ki kendi mesleğinin suretidir. Bunu yaptıran cennette Kevser şarabını içsin. “Sevdiğimiz şeylerden sadaka vermedikçe hayır işlemiş olamazsınız”³⁴ anlamını işitince, bu yolda altın ve gümüş sarf etti. Emin cevherle tarihini şöyle söylüyor, bu Şehbenderi Cami padişahlara mahsus yeni bir camidir. H. 1327 (M. 1909)”³⁵.

Tarihlendirme

Yapı üzerinde son cemaat yerinin doğu ve batı duvarlarında, doğu avlu kapısı üzerinde ve kuzeyindeki çeşme üzerinde olmak üzere, toplam dört adet kitabe bulunmaktadır.

Son cemaat yerinin doğu duvarında yer alan kitabeye göre cami; 1321 Hicri, 1903 Miladi yılında, İran Büyükelçisi Bekir Bey tarafından, her sahnın üçer çapraz tonozla örtüldüğü, enine dikdörtgen planda inşa edilmiştir³⁶.

Avlunun doğu kapısı ve kuzeydeki çeşme kitabeleri, 1327 Hicri, 1909 Miladi tarihlidir³⁷. 1909 yılında kapının ve çeşmenin yapıldığı bildirilmektedir.

³⁴ Ali İmran Suresi, 92. Ayet.

³⁵ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.134.

³⁶ Cihat Kürkcüoğlu; **a.g.e.**, s.15.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.355.; Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.136.

Son cemaat yerinin batısındaki duvarda yer alan kitabe; 1328 Hicri, 1910 Miladi tarihlidir³⁸. Cami, 1910 yılında aynı şahıs tarafından, batısına eklenen üzeri çapraz tonozla örtülü iki sahn ile genişletilmiştir.

Camiyi yaptıran Hacı Bekir Bey, 1328 Hicri, 1910 Miladi tarihli vakfiyesinde camiye bir de derslane yaptırdığını söylemektedir³⁹. Bu dershaneler, cami avlusunun batısında ve kuzeyinde yer alan iki oda olmalıdır.

³⁷ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.15.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.355.; Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.201.

³⁸ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.15.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.355.

³⁹ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.15.

3.2. MERKEZİ KUBBENİN YANLARA DOĞRU GENİŞLEDİĞİ PLAN TİPİ

3.2.1. Nimetullah (Ak) Cami

Adı	:	Nimetullah (Ak) Cami
İncelenme Tarihi	:	Ağustos 2008 / Şubat 2009
Katalog No	:	3.2.1.
Şekil No	:	3-9
Fotoğraf No	:	24-69
Bulunduğu Yer	:	Şanlıurfa il merkezinde, Ellisekiz Meydanı, Kazancı Bedih Sokak, No: 25'te bulunmaktadır.
Yapının Tarihi	:	Kesin inşa tarihi bilinmemektedir. 1517-1520 yılları arasında inşa edildiği düşünülmektedir ⁴⁰ .
Mevcut Durumu	:	İbadete açıktır.

Plan Özellikleri

Enine dikdörtgen planlı olarak ele alınan Nimetullah (Ak) Cami, ortada merkezi kubbe ve doğu-batı kenarlarındaki yan yana yerleştirilmiş ikişerden dörder küçük kubbesi ile karşımıza çıkmaktadır (Şekil: 3, Foto.: 24). Ortadaki merkezi kubbe, köşelerde tromplar üzerine oturmakta ve doğu-batı tarafların orta kısmında yer alan “T” şekilli iki ayak tarafından taşınmaktadır. Orta kubbenin tam ortasına gelecek şekilde mihrap nişi ve bunun solunda da minber yer almaktadır. Merkezi kubbenin doğu ve batı tarafında yer alan ikişerden dörder küçük kubbe ise pendentif geçişli olarak tasarlanmış ve her iki kubbe arasına sivri kemer yerleştirilmiştir.

Yapının kuzeyinde orta gözü kubbe, yan gözleri ise çapraz tonozlarla örtülü, beş gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır.

Minare

Kuzeybatı köşede yer alan minare; kare kaideli, silindirik gövdeli, tek şerefeli minareler grubundadır.

⁴⁰ Ayrıntılı tarihçe “Tarihlendirme” başlığı altında yapılmıştır.

Mimari Özellikleri

Enine dikdörtgen planlı olarak ortada merkezi kubbe ve iki yanındaki ikişerden dörder küçük kubbe ile karşımıza çıkan Nimetullah (Ak) Caminin ortadaki merkezi kubbesi sekizgen kasnak üzerinde yükselmektedir. Yan mekânlardaki küçük kubbeler ise kasnaksız şekilde düzenlenmiştir. Kuzeydeki son cemaat yerinin orta gözündeki kubbe de kasnaksız olarak ele alınmıştır. Bunun iki yanındaki çapraz tonozlarla örtülü bölümler, dışarıya düz tavan şeklinde yansıtılmıştır.

Güney dış cephede mihrap nişi, dışa duvar payandası şeklinde taşırılmıştır. Yine güney cephede dört büyük yuvarlak kemerli nişler içerisinde, dikdörtgen formlu pencere açıklıklarına yer verilmiştir (Foto.: 24). Yapının doğu cephesinde de iki katlı pencere düzeni görülmektedir. Bu pencerelerden üstte olanı, yuvarlak kemer içerisinde kaş kemerli olarak ve mazgal türde ele alınmıştır. Alt katta yer alan pencereler ise, dikdörtgen çerçeveli olarak düzenlenmiştir.

Yapının kuzey cephesinde yer alan orta gözü kubbe, yan gözleri çapraz tonozlarla örtülü son cemaat yeri, sivri kemerlerle birbirine bağlanmakta ve dikdörtgen şekilli ayaklar üzerine oturmaktadır (Foto.: 25-26). Dikdörtgen şekilli bu ayakların kemer başlangıçlarında konsollara yer verildiği görülmektedir. Son cemaat yerinin orta gözü kod bakımından yan gözlere nazaran oldukça aşağıda tutulmuş ve yan gözlere geçit iki basamakla sağlanmıştır. Doğu ve batı kenarları dışa açık olarak tasarlanmış olan son cemaat yerinin çapraz tonozlarla örtülü iki gözü arasına, ayaklarla karşılıklı gelecek şekilde birer mihrabiye yerleştirildiği görülmektedir. Ayrıca yine son cemaat yerinin çapraz tonozlarla örtülü her gözünün ortasına gelecek şekilde, sivri kemerler içerisine alınmış dikdörtgen formlu pencere açıklıkları yerleştirilmiştir.

Son cemaat yerinin kubbeli orta gözünden harim kısmına geçit veren taçkapısı, anıtsal ölçülerde ve niteliklerde tasarlanmıştır (Foto.: 27). Taçkapı; mukarnas kavsaralıdır ve etrafındaki iki bordür uygulaması ile kuşatılmıştır. Mukarnas kavsara, beş dilimli kemer içerisine yerleştirilmiştir. Kavsara altında düz atkı taşlı giriş kapısı yer almaktadır.

Caminin kuzeybatısında; kare kaideli, silindirik gövdeli, tek şerefeli minare yer almaktadır (Şekil: 4, Foto.: 28). Minare kaidesi kare planlı olup kuzey ve batı cepheye doğru taşıntı yapmaktadır. Kuzeyinde sonradan eklenen çeşme bulunan kaidenin kuzeydoğusunda beşik tonoz örtülü, küçük bir eyvan oluşumunu sağlayan müezzin odası bulunmaktadır.

Anıtsal taçkapının düz atkı taşlı giriş kapısından, harim mekânına ulaşılmaktadır. İç mekânda girişin hemen üzerinde yapı ile çağdaş olmayan müezzin mahfiline yer verilmiştir. Küçük boyutlarda tasarlanan mahfil uygulamasının girişi duvar içerisinden verilmiş olmakla beraber, içerisinde dikdörtgen formlu pencere açıklığına sahip bir nişe de sahiptir (Foto.: 29). Harim mekânının orta bölümünü, merkezi kubbe kapatmaktadır (Foto.: 30). Merkezi kubbeyi taşıyan tromp geçiş öğelerinin kemer başlangıçları pahlanarak, mukarnas yuvalarıyla dolgulanmıştır (Foto.: 31-32). Ayrıca tromplar arasına da çift silme ile oluşturulmuş yüzeysel sivri kemerler yerleştirilmiştir. Merkezi kubbe eteklerinde dikdörtgen çerçeveli beş küçük pencere açıklığı da ayrıntılar arasında yer almaktadır.

Merkezi kubbenin doğu ve batı yönlerindeki ikişerden dörder küçük kubbeli mekânlar, pandantif geçiş öğeleriyle birlikte tasarlanmıştır. Her bir pandantifin yüzeyleri ise farklı uygulamalar ile tezyin edilmiştir (Foto.: 33-34). Küçük kubbeli bu mekânların batıda olanlarının güneyindeki geçiş öğesi, düz pandantif olarak ele alınmış, bunun hemen önünde kuzeydeki ise mukarnaslarla dekore edilmiştir. Aynı uygulama, doğu taraftaki küçük kubbeli mekânların geçişlerinde de karşımıza çıkmaktadır.

Harim bölümündeki “T” şekilli ayaklar merkezi kubbeyi doğu ve batı yönden desteklemektedir. Aynı zamanda bu ayaklar, yan bölümlerdeki küçük kubbelerin oturduğu sivri kemerleri birbirine bağlamaktadır.

Harim mekânında, girişin tam karşısına mihrap nişi yerleştirilmiştir (Foto.: 35-36). Taçkapının minyatürü şeklinde düzenlenen mihrap nişi; etrafındaki iki bordür ile sınırlandırılmıştır. Üç dilimli kemer içerisine mukarnas kavsara yerleştirilmiştir.

Mihrap nişinin hemen solunda yer alan taş malzemeli minber, fazla süslemeye sahip değildir (Foto.: 37). Minberin süpürgelik kısmı, kaş kemerli üç kemer açıklık ile tezyin edilmiştir. Bu açıklıklar karşılıklı birer geçit vazifesi görmekte olup aynı zamanda minberin ağırlığını da hafifletme amacı taşımaktadır (Foto.: 38-39). On basamaklı olarak düzenlenmiş olan minberin üst kısmında, dört ayak tarafından taşınan baldaken düzenlemeli külâh kısmı yer almaktadır. Külâhın üst kısımları, küçük yuvalarla hareketlendirilmiştir. Minber korkuluğu ise ahşap malzemelidir ancak orijinal değildir.

Yazlık Namazgâh

Yapının güney duvarı, doğuya doğru uzatılarak, burada yazlık namazgâh uygulamasına yer verilmiştir. Mevcut kaynakların hiçbirinde geçmeyen bu uygulamanın yöredeki sıcak iklim şartlarından dolayı ele alındığı düşünülmektedir. Ortasındaki yuvarlak formlu mihrap nişi, önünde caminin son cemaat yeri duvarına kadar uzanan avlusu ve cami ile aynı koddaki konumu ile, sıcak yaz aylarında kullanılmak için inşa edilmiş olmalıdır (Foto.: 40-41).

Süsleme Özellikleri

Son cemaat yerindeki mihrabiyelerden doğuda olanı yuvarlak kemerli olup, mukarnas kavsaralıdır (Foto.: 42). Batıda olanı ise, yine mukarnas kavsaralı olarak düzenlenmiş, ancak bu uygulama burada üç dilimli kemer içerisine alınmıştır (Foto.: 43).

Son cemaat yerinin orta göz zemin döşemesinde renkli mozaik teknikli sekizgen bir pano yer almaktadır (Şekil: 5, Foto.: 44).

Nimetullah Cami'nin güneybatı köşesi pahlanarak, üst kısmına da dikdörtgen çerçeve içerisinde, bugün mevcut olmayan kufi karakterli “Mübarek Zi Saadetlerinden” yazısı yazılmıştır⁴¹. Ancak bugün oldukça tahrip olmuş durumdadır (Şekil: 6, Foto.: 45-46).

Klasik Osmanlı taçkapılarının devamı olarak nitelendirilebilecek olan taçkapı formu, mukarnas kavsaralı bir düzene sahiptir. Dikdörtgen formlu taçkapının üç yanını, oldukça plastik görünüm veren mukarnaslı bordür dolaşmaktadır (Foto.: 47). Ancak mukarnas yuvalı bu bordür, taçkapının aşağı kısımlarında yarım olarak bırakılmıştır. Bundan sonra gelen iç bordürde ise, farklı büyüklüklerde tam ve yarım sekizgenlerin kesişmesinden meydana gelen kabartma teknikli geometrik bordür yer almaktadır (Foto.: 48). Bu düzenlemenin de yarım kaldığı görülmektedir. Dış konturları oluşturan dikdörtgen çerçevenin içerisinde beş dilimli kemer uygulaması altında oldukça plastik görüntü veren sarkıtlı mukarnas kavsara yer almaktadır (Foto.: 49-50). Kavsara kısmı onbir sıra yuvadan oluşmakta olup en alt sıranın hemen üstündeki sırada, pek de alışık olmadığımız şekilde, tam ortaya gelecek şekilde iki sıra zikzaklı yuva eklenmiştir. Mukarnas yuvalarının içleri yer yer lacivert, yeşil ve kahverengi boyalarla boyanmıştır. Taçkapının iç yan duvarlarında, kapı lentosu üzerinde ahşap üzerine siyah boya ile yazılmış birer hadis metni bulunmaktadır. Metnin yer aldığı zemin, iki şeritli örgü

⁴¹ Cihat Kürkcüoğlu; **a.g.t.**, s.170.

motifinin iç içe geçmesiyle oluşturulmuş kabartma bir bordürle çerçevelenmiştir (Şekil: 7, Foto.: 51-52). Harim kısmına geçit veren giriş kapısı ise düz atkı kemerli olup lento üzerinde siyah boya ile yazılmış Osmanlıca yazı yer almaktadır (Foto.: 53-54). Bunun hemen üstünde yer alan ve mukarnas sarkıtlarının son bulduğu kavsara altlığına ise, sarı renkli zemin üzerine, çok belli olmasa da, bitkisel motifli kalem işi süslemelerin işlendiği anlaşılmaktadır⁴².

Kare kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefeli olarak kuzeydoğu köşede yükselen minarenin kaidesi; altta ve üstte yarım oluk, arada üç dilimli düz silmeyle düzenlenen bir kornişle sonlanmaktadır. Kaidenin dört cephesi, tepesi sivri at nalı formu üç dilimli kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir. Batı cephedeki kemer gözünde kitabe, doğu cephede de düz atkılı minare girişi yer almaktadır (Foto.: 55-56-57).

Kaideden sonra gelen pabuç kısmı, pendentif şeklinde dış bükey küresel üçgen pahlarla düzenlenmiştir. Orta bölüm sivri kemerli iken, yanlar çeyrek dairesel yaylardan oluşmaktadır. Güney cephede ise sivri kemerli pencere açıklığına yer verilmiştir (Foto.: 58-59).

Pabuçla gövde arasında silindirik bir kuşak yer almaktadır. Bu kuşak, ortasındaki palmet dizisiyle iki kademeli olarak düzenlenmiştir (Foto.: 60). Silindirik planlı gövde, üç yatay silmeyle dört bölüme ayrılmıştır. Alt bölüm diğerlerine oranla daha yüksek tutulmuş ve bu bölümün silmesi de yarım oluk, yarım kaval ve düz silmeden oluşmaktadır. Orta bölümdeki silme balık sırtı, üstteki silme ise burmalı şekilde tezyin edilmiştir. Gövdenin dört yönünde dikdörtgen şekilli pencere açıklıklarına yer verilmiştir (Foto.: 61-62).

Dairesel planlı şerefe kısmı ise, sekiz mukarnas dizisiyle oluşturulmuş şerefe altlığına sahiptir. Mukarnas yuvaları, iki dilimli sivri kemerli prizmatik nişler şeklindedir ve bunun altında ki yarım kaval silmeyle şerefe altlığı tamamlanmaktadır (Foto.: 63). Şerefe korkuluğu levha taşlarla kaplanmıştır. Silindirik planlı petek, kaş kemerli olarak karşımıza çıkmakta ve yarım oluk ve kaval silmeyle düzenlenmiş bir kornişle sonlanmaktadır. Minare dışarıdan konik külahlı örtülüdür. Külahın üzerinde de üç küplü ve bir hilalli âlem bulunmaktadır.

⁴²

Muhammet Arslan; “Şanlıurfa Nimetullah (Ak) Cami Taçkapısı”, **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, Yıl:2008, Sayı:XXI, Erzurum 2008, s.2.

Mihrap nişinin kenarları oldukça iri mukarnas yuvalarıyla oluşturulmuş ve mihrabın dört yönünü de dolaşan bir bordürle kuşatılmıştır. Mukarnaslı bordürden hemen sonra gelen iç bordürde ise, farklı büyüklüklerde tam ve yarım sekizgenlerin kesişmesinden meydana gelen kabartma teknikli geometrik bordür yer almaktadır (Şekil: 8, Foto.: 64). Bordürlerden sonra gelen niş yuvası, üç dilimli kemer içerisine alınmıştır. Dilimlerin üzerinde ise kabartma olarak işlenmiş, uçları üçgen şekilli geometrik şekil dizisi bulunmaktadır. Üç dilimli kemer içerisinde yer alan mihrap nişi dokuz sıradan meydana gelen mukarnas yuvalarına sahiptir. Yukarıdan aşağıya beşinci sırada yer alan dolgular, dört sarkıt ile hareketli hale getirilmiştir (Foto.: 65-66). Niş ise, üç köşeli olarak düzenlenmiştir. Mihrabın köşe sütuncelerinin gövdeleri, birbirine dolanmış zencirek motifleri, başlıkları da basit yaprak motifleriyle süslenmiştir (Şekil: 9, Foto.: 67).

Malzeme

Caminin beden duvarları açık kahverengi renkli düzgün kesme kalker taşı malzemeye inşa edilmiştir.

Kitabeler

Batı avlu kapısı pencere alınlığındaki kitabe (Foto.: 68) :

Yazılışı

حقا نه كوزل جامع نور اومشري
بر نور اولوب اب الي جو مأ وا
ويرانه اولوب بو مسكن اومشيدى هم
ديربر نصارادن ايكن جامع بيضا
تمرينا كان همم ايلدي اول همت
فيروز بك اول بحر عين صخا عطا

Okunuşu

“Hakka ne güzel cami’i nur olmuşdu
Pür nur olub ab İle çü me’vâ
Virâne olup bu mesken olmuş idi hem
Deyr-i pür nasaradan iken cami’i Beydâ

Tamirine kân-ı himem eyledi ol himmet

Firûz Beg ol bahr-i ayn sehâ atâ”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Gerçekten bu nurlu cami ne güzel oldu. Bu mesken (ibadet edenlerle) nurlandı. Burası eski ve harabe bir kilise iken tamir edilerek camiye çevrildi. O himmet kaynağı, cömertlik ve ihsanlık denizi olan Firuz Bey, bu caminin tamirine himmet etti⁴³.

Minare kaidesinde yer alan kitabe (Foto.: 69) :

Yazılışı

حاجي حيدر اغا جوياري رباني

اهتمام ايتدي ايوب همت تميراتنه

ديديلر تاريخين ايتدي رضا اله

ساله بناسني جديدان تمير

سنه ۱۱۷۰

Okunuşu

“Hacı Haydar Ağa cûya-yı rabbâni

İhtimam etdi edüb himmet ta’miratına

Dediler tarihini etdi rıza-i lillah

Saile köhne binasını cediden ta’mir

Sene 1170”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Allah rızasını arayan Hacı Haydar Ağa, bu caminin tamiratına dikkatle ihtimam gösterdi, itina ile tamir etti. Allah rızası için yaptığını ve tarihini soranlara eski binayı yeniden tamir ettiğini söyledi⁴⁴.

⁴³ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.35.

⁴⁴ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.37.

Bunlardan başka cami taçkapısının iç tarafında sağ ve sol panolarda yer alan kitabelerde de, devrin hattatlarından Urfalı Lobut Ahmed veya öğrencisi Behçet Arabi tarafından yazıldığı sanılan hadis-i şerif vardır :

“El-mü’minü fi’l-mescid ke’s-semekü fi’l mai

Ve’l-münafiku fi’l-mescid ke’t-tayrü fi’l-kafesi”

Hadis-i Şerif’in anlamı şudur :

“Camideki mümin sudaki balık gibidir. Ve camideki münafık ise, kafesteki kuş gibidir”⁴⁵.

Tarihlendirme

Kesin inşa tarihi bilinmeyen Nimetullah Cami’nin, avlu kuzeyindeki mezar odasında Ruz Bey’e ait 1520 tarihli mezar süslemeleri ile taçkapı ve mihrap nişinde yer alan süslemelerin üslup benzerliklerinden dolayı, Ruz Bey’in görevde olduğu süre içerisinde 1517-1520 yılları arasında, Ruz Bey’in ölümünden hemen önce yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Abbasiye Vakfı’na ait 1108 Hicri, 1696 Miladi tarihli vakfiyede Abbas Ağa’nın “....Medreseyi Nimetullah Bey Cami avlusuna yaptırdım” demiş olması burada bir caminin 1696 yılında mevcut olduğunu göstermektedir⁴⁶. Avlunun batı kapısındaki pencere alınlığında yer alan bir kitabeye göre de, harabe bir kilisenin tamir edilerek camiye çevrildiği⁴⁷ ve Firuz Bey tarafından da onarıldığı yazılıdır⁴⁸. Minare kaidesinde yer alan kitabe de ise caminin Hacı Haydar Ağa adlı biri tarafından 1170 Hicri, 1756

⁴⁵ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.38.

⁴⁶ Cihat Kürkçüoğlu; “Şanlıurfa Mimari Eserleri”, **Şanlıurfa** (Editör : Seyfi Başkan), Ankara 1997, s. 55-99.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.t.**, s.51.; Halit Çal; “Urfa’daki Taşınmaz Eski Eserler Hakkında Bir Ön Araştırma”, **Yeni Harran Çevresi**, Yıl : I, S. IV, İstanbul 1993, s.53.

⁴⁷ J. B. Segal; **Edessa The Blessed City**, Oxford 1970, s. 263.

⁴⁸ Bu kitabenin altına tarih düşülmemiştir. Firuz Bey ismi Şanlıurfa cami ve çeşmelerinin birkaçının üzerinde geçmektedir. Özellikle Ulu Cami ve güneyinde yer alan çeşme üzerinde bulunan kitabeler Firuz Bey ismini taşımakta olup, 1779 ve 1881 tarihlerini göstermektedir. Bu duruma göre caminin tamir tarihinin de bu tarih aralığına rastlaması muhtemeldir. Bkz. Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s. 35-36.; Rukiye Özdemir; **Şanlıurfa’da Osmanlı Dönemi Camileri**, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Basılmamış Lisans Tezi, Erzurum 2001, s. 36.; Mehmet Alper; **a.g.t.**, s. 53.; Halit Çal; **a.g.m.**, s. 57.; Cihat Kürkçüoğlu; “Nimetullah Camii”, **Harran Kültür ve Folklor Dergisi**, S. XX, Şanlıurfa 1983, s. 16.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s. 317.; Muhammet Arslan; **a.g.m.**, s.2.

Miladi yılında tamir ettirildiği kaydedilmiştir. Bundan önce Hacı Nimetullah b. Asker adındaki bir zat da cami için vakıfta bulunmuştur⁴⁹.

Minarenin kuzeyine bitişik olarak inşa edilen hücre içerisindeki kitabede, burasının çeşme olduğu ve malını hayır işlerine su gibi akıttığı belirtilen Firuz Bey tarafından inşa ettirildiği yazılıdır. Söz konusu hücrenin batı cephesindeki pencere üzerinde yer alan kitabesine göre de, caminin St. Sergius Kilisesi'nden⁵⁰ camiye çevrilerek, Ak (Ağ) Cami adını aldığı ve Firuz Bey tarafından da 1174 Hicri, 1760 Miladi yılında onarıldığı anlaşılmaktadır⁵¹.

⁴⁹ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s. 37.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s. 22-23.

⁵⁰ J. B. Segal; **a.g.e.**, s.263.

⁵¹ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.23.

3.2.2. Çakeri Cami

Adı	:	Çakeri Cami
İncelenme Tarihi	:	Ağustos 2008 / Şubat 2009
Katalog No	:	3.2.2.
Şekil No	:	10
Fotoğraf No	:	70-92
Bulunduğu Yer	:	Şanlıurfa il merkezinde, Türk Meydanı Mahallesi 1182. Sokak'ta bulunmaktadır.
Yapının Tarihi	:	1517-1524 yılları arasında inşa edildiği tahmin edilmektedir ⁵² .
Mevcut Durumu	:	İbadete açıktır.

Plan Özellikleri

Çakeri Cami; mevcut plan şeması bakımından ortadaki ana kubbenin doğuda iki küçük kubbe ile genişletilmesinden oluşmaktadır. Caminin hemen kuzeyinde üzeri çapraz tonoz örtülü dört gözlü son cemaat yeri, batı tarafta da üzeri üç adet çapraz tonozla kapatılmış mektep kısmı yer almaktadır (Şekil: 10).

Ortakdaki ana kubbe tromplarla duvarlara yükünü dağıtarak, doğu tarafta “T” şekilli ayağa, batı tarafta ise duvarlara oturmaktadır. Ana kubbenin doğusunda, birbirinden sivri kemerle ayrılan iki küçük kubbeli mekân yer almaktadır. Harim kısmının kuzeyine yerleştirilen son cemaat yeri, sivri kemerlerle birbirine bağlanan dikdörtgen kesitli beş ayak tarafından taşınmaktadır. Son cemaat yerinin batı ayağı üzerinde orijinal olmayan, köşk minare tarzındaki minaresi yer almaktadır.

Caminin hemen batısında, üzeri üç çapraz tonozla kapatılmış, koridor şeklindeki mektep kısmı bulunmaktadır. Cami ile bağlantısı iç tarafında açılan dikdörtgen pencere açıklıklarıyla sağlanan mektep kısmının güney ucundaki kapı ile de sokakla bağlantı kurulmuştur.

⁵² Ayrıntılı tarihçe “Tarihlendirme” başlığı altında yapılmıştır.

Minare

Son cemaat yerinin batı ayağı üzerine sonradan yerleştirilen minare, silindirik gövdeli olup, köşk minare tarzında inşa edilmiştir.

Mimari Özellikleri

Avlu içerisinde yer alan yapıya, kuzey taraftaki kitabeli avlu kapısından ulaşılmaktadır (Foto.: 70-71). Avlunun güneyinde cami, batısında ise abdest alma musluklarının bulunduğu mekân yer almaktadır.

Cami kubbesinin oturduğu yüksek kasnak sekizgen planlıdır ve kasnağın doğu ve batı kenarında dikdörtgen çerçeveli iki küçük pencere açıklığına yer verilmiştir (Foto.: 72-73). Beden duvarının kuzey kısmındaki üçgen şekilli konsollar, bu cepheye dekoratif bir görüntü kazandırmaktadır. Aynı uygulama, güney cephede de tekrarlanmaktadır. Güney cephede ayrıca mihrap nişinin bulunduğu bölüm, küçük bir nişle belirlenmiştir. Nişin altında dikdörtgen formlu pencere açıklığına yer verilmiştir (Foto.: 74-75).

Çakeri Cami'nin kuzeyinde yer alan ve beden duvarlarından oldukça aşağıda tutulmuş olan dört gözlü son cemaat yeri, birbirine sivri kemerlerle bağlanan, dikdörtgen kesitli beş ayak üzerine oturmaktadır. Ayakların kemer başlangıçlarına gelen kısımlarında konsollar yer almaktadır. Doğu ve batı kenardaki kemer köşeliklerine de birer çörten yerleştirilmiştir. Yanları açık tutulan son cemaat yerinin üzeri, çapraz tonozlarla kapatılmıştır (Foto.: 76-77).

Orta gözü taçkapı şeklinde değerlendirilen son cemaat yerinin doğusunda mukarnas kavsaralı mihrabiye nişi yer almaktadır. Nişin hemen doğusunda sivri kemerli pencere açıklığı, bunun da doğusunda dikdörtgen çerçeveli pencere açıklığı bulunmaktadır. Ancak bu açıklık sonraki yıllarda kapıya dönüştürülmüştür. Taçkapının batısında sivri kemerli pencere açıklığına yer verilmiştir. Yine batı duvar üzerinde kitabe metni vardır.

Son cemaat yerinin batı ayağı üzerine sonradan yerleştirilen minare, silindirik gövdeli olup, köşk minare tarzında inşa edilmiştir (Foto.: 78-79).

Kaide kısmı, süslemesiz üç silindirik kuşaktan meydana gelmektedir. Sadece en üstteki kuşakta açılmış, içi boş başını yuvaları, minaredeki tek süslemeyi oluşturmaktadır. Kaidenin hemen üzerinde oniki ayak tarafından oluşturulan galeri kısmı, bunun da üzerinde altı ayak tarafından taşınan baldaken bölüm yer almaktadır. Minare en üstte, altıgen piramidal külah ile sonlanmaktadır.

Orta göz içerisinde yer alan caminin taçkapısı, eyvan türü taçkapılar grubunda olup, son cemaat yeri boyunca uzanmakta ve oldukça derin bir niş görünümüne sahiptir. Taçkapının ortasında dikdörtgen çerçeveli giriş kapısı, bunun hemen üzerinde dikdörtgen kitabe kuşağı, bunun da üzerinde kare çerçeveli kitabe metni yer almaktadır. Üst kısmında kare çerçeveli pencere açıklığına yer verilmiştir (Foto.: 80).

Harim mekânının üzerini örten kubbe, tromplar üzerine oturmaktadır (Foto.: 81-82). Tromp başlangıçları üçgen şeklinde pahlanarak yumuşatılmıştır. Doğu tarafta yer alan küçük iki kubbe ise pendentifler üzerinde yükselmektedir ve iki kubbe birbirine sivri kemerlerle bağlanmıştır. Kuzey kısmında kalan kubbeli mekânın kuzey duvarının ortasına, sivri kemerli derin bir niş açılmıştır. Bu nişin her iki yanında yine sivri kemerli iki küçük kandillik yer almaktadır (Foto.: 83-84).

Yapının içerisinde beden duvarları belirli bir yüksekliğe kadar, lambri ile kaplanmıştır.

Güney cephede hafif doğuda kalan mihrap nişi, beş dilimli kemer içerisinde, mukarnas kavsaralı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mihrabın solunda yer alan minber, duvar içerisine açılmış küçük bir nişten ibarettir. Minberin girişi, duvarın solundaki küçük ölçülerdeki sivri kaş kemerli kapıdan sağlanmaktadır. Minbere ahşap merdivenlerle ulaşılmaktadır. Ahşap düzenek, minber nişinin önünde iki taş konsol üzerine oturmaktadır (Foto.: 85).

Çakeri Cami'nin iç mekânı, son cemaat yerinin güneyindeki pencereler dışında, doğu ve batı duvarlarda açılan pencerelerle aydınlatılmaktadır (Foto.: 86). Doğu ve batı kenarda bulunan açıklıklar dışarıda dikdörtgen form görüntüsüne sahip iken, iç mekânda yuvarlak kemerler içerisinde görülmektedir. Batı kenarda iki katlı pencere sistemi vardır. Alt kat pencereleri dikdörtgen çerçeveli açıklıklar şeklindedir ve batı taraftaki mektep kısmına açılmaktadırlar. İkinci katta yer alan pencere açıklıkları ise üçlü pencere düzeni göstermektedirler. Hem iç mekânda hem de dışarıda sivri kemerli olan pencere açıklıklarından ortadaki daha büyük boyutlarda ele alınmıştır ve bu pencereler iç mekânda duvar inceltilerek yerleştirilmiştir.

Harim mekânının kuzeyinde, giriş kapısının hemen üzerinde, ahşap müezzin mahfili yer almaktadır. Mahfilin sonraki yıllarda yapıya ilave edildiği anlaşılmaktadır.

Caminin batı duvarına bitleştirilen ve üzeri üç çapraz tonoz ile kapatılan koridor şeklindeki mektep kısmı, alçı sıva ile sıvanmıştır. Güney taraftaki giriş kapısı ile sokağa

bağlanan mekân, kuzey taraftaki sivri kemerli açıklık ile de avluya açılmaktadır. Mektep kısmı, beden duvarlarından oldukça aşağıda tutulmuştur.

Süsleme Özellikleri

Camideki süsleme unsurları minarede ve mihrap nişinde görülmektedir. Minare gövdesindeki içi boş başini yuvaları orijinal değildir.

Beş dilimli kemer içerisinde mukarnas kavsaralı olarak düzenlenen mihrap nişinin en üstte kalan diliminin içerisinde kabartma palmet motifi dikkat çekmektedir. Kavsara, yedi sıra mukarnas yuvasından oluşmakta ve yuvalar çok derin tutulmamıştır. Mihrap nişinin köşelerinde yer alan Sütuncelerin başlıkları da mukarnas yuvalarıyla dolgulanmış şekildedir. Mihrap nişinin hemen üzerinde ayet kitabesi, onun da üzerinde dışarıya niş olarak yansıtılan dikdörtgen formlu pencere açıklığı bulunmaktadır. Mihrabın iki yanında, sivri kemerli kandil nişlerine yer verilmiştir (Foto.: 87-88-89).

Malzeme

Caminin beden duvarları açık kahverengi renkli düzgün kesme kalker taşı malzemeye inşa edilmiştir.

Kitabeler

Avlu kapısı üzerinde yer alan kitabe (Foto.: 90) :

Yazılışı

سابقا عمر هز الجامع السيد شيخ محمد اجاكر رحمة الله عاي جده

الحاج حسين ابن اياش في ايام السلطان مراد خان ابن

السلطان احمد خان في شهر زي القعد سنة اربع

اربعين و الف السبب اخيرات احاج ابراهيم ابن مهدي

Okunuşu

“Sabiken amere haza’l-cami’ es-Seyyid Şeyh Muhammed el-Çaker rahmetullahi ala ceddedeHu el-Hac Hüseyin ibni Ayaş fi eyyam is-Sultan Murad Han ibni es-Sultan Ahmed Han fi şehri zi’l-ka’de senetü erba’a erba’ine ve elf es-sebebü’l-hayrat el-Hac İbrahim ibni Mehdi”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Cami Seyyid Şeyh Muhammed Çaker tarafından tamir edilmiştir. Sonradan Ayaş oğlu Hacı Hüseyin tarafından, Sultan Ahmed oğlu Sultan IV. Murad Han devrinde zilkade 1044 yılında ikinci defa tamir edilmiştir. Bu hayra sebep olan ise, yapı ustası Mehdi oğlu Hacı İbrahim’dir⁵³.”

Giriş kapısı üzerinde kare çerçeve içerisindeki kitabe (Foto.: 91) :

Yazılışı

في ايام سلطان مراد خان ابن سلطان احمد خان

Okunuşu

“Fi eyyami Sultan Murad Han ibni Sultan Ahmed Han”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Sultan Ahmed oğlu Sultan Murad Han zamanında yapılmıştır”⁵⁴.

Giriş kapısı üzerinde dikdörtgen çerçeve içerisindeki kitabe (Foto.: 91) :

Yazılışı

هذا مما انشاء صاحب الخير والحسنات معطي لركلة والصدقات اسكنه الله في الجنان العاليات
القعود و زرفة في الغرفات الحاج حسين بن اياش في شهر زي القعدة و في سنة اربع و اربعين و الف

Okunuşu

“Haza mimmâ inşâehu sahibü’l-hayr ve’l-hasanat mu’tî lizekati ve’s-sadakati eskenehullahu fi’l-cinâni’l-âliyât el-ku’ûd ve zerefetü fi’l-ğurefati el-Hac Hüseyin bin Ayaş fi şehri Zi’l-ka’detü ve fi seneti erba’a ve erba’ine ve elf”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Bunu inşa eden hayr ve hasanat sahibi, zekatını ve sadakasını veren, Allah kendisini yüksek cennetlerde güzel ve hoş odalarda oturtsun, -Ayaş oğlu Hacı Hüseyin’dir. Tarihi 1044 senesi zilka’de ayındadır (M. 1634-35)”⁵⁵.

Son cemaat yerinin batı köşesindeki kitabe (Foto.: 92) :

⁵³ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.51.

⁵⁴ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.52.

⁵⁵ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.52.

Yazılışı

عمر هذه المسجد المبارك بعون حاجي علي ابن محمد غفر الله له و والديه و في سنة تاريخه سلسين و تعصامة

Okunuşu

“Ammere hazihi'l-mescid el-mübarek biavni Hacı Ali ibni Muhammed. Ğafarallahu lehu ve valideyhi ve fi seneti tarihuhu slesine ve tis'a mie”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Bu mübarek mescidin tamiratı Muhammed’in oğlu Hacı Ali’nin yardımı ile yapılmıştır. Allah onu ve ebeveynini mağfiret etsin. 930 senesi (M. 1524)”⁵⁶.

Tarihlendirme

Çakeri Cami’nin bugün bulunduğu yerde, Bizans döneminde bir tiyatro yapısı bulunmaktaydı. Bu yüzden de Çakeri Cami yakınındaki sur kapısı “Tiyatro Kapısı” olarak adlandırılmıştır⁵⁷.

Evliya Çelebi, “Seyahatname” adlı eserinde bu camiden “Caygirli Cami” olarak bahseder ve Halil-ür Rahman suyunun yapı içerisinden geçtiğini belirtir⁵⁸. Mahmut Karakaş adlı araştırmacı ise, Halil-ür Rahman suyunun mihrap altından geçtiğini, çok güzel bir manzara oluşturduğunu, ancak son yıllarda bunun ortadan kaldırıldığını bildirmektedir⁵⁹.

Caminin üzerinde ilk inşa tarihini verecek herhangi bir yazıt yer almamaktadır. Bu nedenle ilk yapının hangi tarihte ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Ancak cami üzerinde avlu giriş kapısı, harim mekânı giriş kapısı ve son cemaat yerinin batı duvarı olmak üzere üç adet kitabe yer almaktadır. Son cemaat yerinin batı duvarındaki kitabe, yapının ilk onarımı ile ilgilidir⁶⁰. Bu kitabeye göre Çakeri Cami; 930 Hicri, 1524 Miladi yılında Muhammed Çakeri oğlu Hacı Ali tarafından tamir edilmiştir⁶¹.

⁵⁶ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.52-53.

⁵⁷ J. B. Segal; **Edessa The Blessed City**, Oxford 1970, s. 263.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.26.

⁵⁸ Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı; **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne**, İstanbul 2006, s.202.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.26.

⁵⁹ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.51.

⁶⁰ Cihat Kürkçüoğlu, “Şanlıurfa Camileri” adlı eserinde, bu tarihi ilk yapım tarihi olarak vermektedir. Ancak söz konusu kitabede, kesin yapım ifadesi geçmemektedir. “Tamir edilmiştir” ifadesi ile, yapının 1524 yılında onarıldığı açıkça belirtilmiştir. Bkz. Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.26.

⁶¹ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.53. Şanlıurfa il merkezindeki Harrankapı Mezarlığı’nda bulunan 1007 Hicri, 1598 Miladi tarihli Çakeri Hacı Eyyub oğlu Hacı Muhammed’e ait mezar taşı, bu zatın Çakeri

Çakeri Cami mihrap nişinin tam ekseninde değil de, hafif doğuya kaymış olması, mevcut planının gerek Şanlıurfa gerekse de genel Osmanlı mimarisi içerisinde örneğinin olmaması, kuzeydeki son cemaat yerinin ana beden duvarlarından aşağıda tutulmuş olması ve minberin duvar içerisine alınmış olması gibi nedenler, akla ilk yapının 1524 yılından önce yapıldığı ve başka bir plana sahip olduğunu getirmektedir. Nitekim mihrap nişi eksen alınarak ortadaki ana mekân üç bölündüğünde, mekânının tamamına altı eşit kubbenin rahatlıkla yerleştirilebileceği mümkün görünmektedir. Veyahut yine mihrap nişi eksen alınarak orta mekânın üzeri düz dam ile örtülü olması fikri de akla yatkın gelmektedir. Bu görüşlerden hareketle, Çakeri Cami'nin 1524 yılından önceki bir zamanda altı eş odaklı veya düz dam örtülü bir planda inşa edildiği, daha sonra 1524 yılında da yapının onarılarak bugünkü plan şeklini aldığı düşünülebilir. Kuzeydeki son cemaat yerinin de 1524 yılındaki bu yenileme sırasında veya 1635 yılındaki onarımda eklendiği tahmin edilebilir.

Caminin kuzeyindeki avlu kapısı üzerindeki kitabede ise, Çakeri Cami'nin Seyyid Şeyh Muhammed Çaker tarafından tamir edildiği yazılıdır. Sonradan da Sultan Ahmed (1603-1617) oğlu Sultan IV. Murad (1623-1640) döneminde, Ayaş oğlu Hacı Hüseyin tarafından 1044 Hicri, 1635 Miladi yılının Nisan ayında ikinci defa tamir görmüştür. Bu tamiri yapan da Mehdi oğlu Hacı İbrahim adında bir ustadır⁶².

Son cemaat yerinin batı duvarında yer alan yazıt, kuzey avlu kapısı üzerindeki kitabe ile aynı anlamı taşımaktadır.

Bu üç kitabe dışında, caminin batı duvarının köşesinde dört kartuş içerisine alınmış iki satırlık kitabe metni yer almaktadır. Çoğu kısmı okunamayan bu metinden, caminin hemen batısında yer alan ve üzeri üç çapraz tonozla örtülü mekânın bir mektep binası olduğu ve 1265 Hicri, 1849 Miladi yılında yapıya eklendiği anlaşılmaktadır.

Bu kitabelerin dışında, avludaki abdest alma yeri üzerinde yer alan kitabede dört mısralık bir şiir yer almaktadır. Tarihi ve yaptırınının adının okunamadığı bu kitabede, buranın abdest almak için yapıldığı belirtilmektedir.

Cami'ni inşa ettiren Çakeri'lerle aynı soydan olduğunu ve bu ailenin Şanlıurfa'da uzun yıllar yaşadığını göstermektedir. Bilindiği gibi "Çakeri", köle anlamına gelmektedir. Bkz. Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.53.

⁶² Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.51.

3.2.3. Kadioğlu Cami (Su Meydanı Cami – Dipsiz Minare Cami)

Adı	:	Kadioğlu Cami (Su Meydanı Cami – Dipsiz Minare Cami)
İncelenme Tarihi	:	Ağustos 2008 / Şubat 2009
Katalog No	:	3.2.3.
Şekil No	:	11-12
Fotoğraf No	:	93-122
Bulunduğu Yer	:	Şanlıurfa il merkezinde, Yusufpaşa Mahallesi 926. Sokak'ta bulunmaktadır.
Yapının Tarihi	:	1695 yılında inşa edilmiştir ⁶³ .
Mevcut Durumu	:	İbadete açıktır.

Plan Özellikleri

Avlu içerisindeki Kadioğlu Cami, plan bakımından merkezi planlı şemaya doğru ilerleme göstermektedir⁶⁴. Bugünkü plan şemasının XIX. yüzyılda değişmiş olabileceği düşünülen caminin, ortada tromplar üzerinde yükselen ve doğu-batıda kare kesitli dört ayağa, güney-kuzeyde de duvarlar üzerine oturan ana eksenindeki kubbesi, doğu ve batı yönlerdeki çapraz ve beşik tonozun karışık uygulandığı düzenlemeyle yanlara doğru genişlemektedir (Şekil: 11).

Caminin doğu kenarı, sokak dokusu nedeniyle batıya doğru yamuk bir plan şekli almıştır.

Harim mekânının hemen kuzeyinde, orijinalde beş çapraz tonozla örtülü olduğu düşünülen, ancak bugün dört çapraz tonozla örtülü son cemaat yeri bulunmaktadır. Doğu duvarın verev olması nedeniyle daralan son cemaat yerinin doğu gözü diğer gözlere nazaran daha geniş tutulmuştur.

⁶³ Ayrıntılı tarihçe “Tarihlendirme” başlığı altında yapılmıştır.

⁶⁴ Cihat Kürkçüoğlu “Şanlıurfa Camileri” adlı çalışmasında, Kadioğlu Cami’nin Osmanlı mimarisinin sekiz ayaklı planını temsil ettiğini belirtmiştir. Ancak, ana mekânda yer alan merkezi kubbe sekiz ayak üzerinde değil; doğu ve batıda dört ayak, kuzey ve güneyde de duvarlar üzerinde yükselmektedir. Bkz. Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.28.

Minare

Kuzeydeki avlu kapısı üzerinde yer alan minare; silindirik gövdeli, tek şerefeli minareler grubunda değerlendirilmektedir. Minare altı, boşluğa rast geldiği için de, minareye “Dipsiz Minare” de denilmektedir.

Mimari Özellikleri

Caminin kuzey tarafında avlu taçkapısı yer almaktadır. Taçkapı üç dilimli yarım kubbe kavsaralı, sivri kemer açıklıklı eyvanlı avlu girişi şeklindedir ve yarım kubbe, köşelerde yedi sıra mukarnas yuvasıyla dolgulanan iki üçgen ile hareketlendirilmiştir. Taçkapının iç tarafı karşılıklı olarak seki şeklinde düzenlenmiştir ve taçkapının ortasına yerleştirilen giriş kapısı basık kemerli olarak ele alınmıştır (Foto.: 93-94-95-96).

Avlu taçkapısının hemen üzerinde silindirik gövdeli minare, doğusunda da zikzak kemerli çeşme yer almaktadır (Foto.: 97).

Üzerindeki kitabesine göre 1260 Hicri, 1817 Miladi yılında Bahri Paşa tarafından inşa edilen yapının minaresi, kuzey avlu portalı üzerinde yükselmektedir. Alt tarafı boş olduğu için de “Dipsiz Minare” olarak da bilinen minare, silindirik gövdeli, tek şerefelidir. Kaide olarak ise, giriş kapısının üst örtüsünü kullanmaktadır (Şekil: 12, Foto.: 98-99).

Avlu girişinin güneyinde yer alan cami mekânının önünde, dört gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaat yerinin üzeri çapraz tonozlarla örtülü olup; ortada dikdörtgen kesitli dört ayağa, köşelerde duvarlar üzerine oturmaktadır. Yanlar kapalı tutulan son cemaat yerinin ortasındaki dikdörtgen ayaklardan ikisinin kemer başlangıç kısımları pahlanarak yumuşatılmış ve böylelikle ayaklar dekore edilmiştir. Gözler, birbirlerine sivri kemerlerle bağlanmıştır ve her kemer boşluğunda, saçak kısmına yakın olarak birer çörtene yer verilmiştir (Foto.: 100-101-102).

Giriş kapısına yakın olan pencere açıklığının lentosunda, muhtemelen yapım tarihini üzerinde barındıran, ancak bugün çoğu bölümü kırılmış olan kitabe ayrıca orta bölüme yakın olarak mihrabiye nişi yer almaktadır. Niş, yarım yuvarlak şekillidir ve hemen batısında taş konsola yer verilmiştir (Foto.: 103). Hafif doğuya kaydırılmış olan giriş kapısından sonra düz atkı kemerli giriş kapısı vardır. Bunun doğusunda iki adet dikdörtgen formlu pencere açıklığı ve pencerelerin batısında yuvarlak kemerli

mihrabiye nişi bulunmaktadır. Nişin üzerine ayet kitabesi konulmuştur. Batıdaki niş gibi, bu nişin de hemen batısına taş konsol yerleştirilmiştir (Foto.: 104).

Hafif doğuya kaydırılmış olan ve hemen üstünde dikdörtgen çerçeveli pencere açıklığına sahip düz atkı kemerli giriş kapısı vasıtasıyla harime ulaşılmaktadır. Harim kısmı, ortada merkezi kubbe ve yanlarda karışık tonoz sistemi ile örtülüdür. Ortadaki ana kubbe, doğu ve batıdaki dikdörtgen kesitli dört ayak tarafından taşınmaktadır. Kuzey ve güney yönlerde duvarlar üzerine oturan kubbe, dışarıdan sekizgen kasnaklı olarak düzenlenmiş ve iç mekânda geçişleri tromp öğeleriyle sağlanmıştır ve tromp kemerleri çift silmeli olarak ele alınmıştır. Kubbe eteğinin doğu ve batısında mazgal türü birer pencereye yer verilmiştir (Foto.: 105-106-107-108).

Doğu ve batı kenarlarda yer alan karışık tonoz örtü sistemine çapraz tonozlar hâkimdir. Ancak beşik tonozun uygulandığı da görülmektedir. Tonozlar, kenarlardaki gömme sütunlar üzerine oturmakta ve gömme sütunların başlangıçları, mukarnaslarla hareketlendirilmiştir (Foto.: 109).

Yan mekânlardaki tonozlu bölümlerin ortasına birer mihrap nişi yerleştirilmiştir. Nişler, yarım yuvarlak şekillidir (Foto.: 110-111).

Dışarıdan dikdörtgen çerçeveli olarak görülen pencere açıklıkları, iç mekânda basık kemerli olarak düzenlenmiştir.

Giriş kapısına göre hafif batıda kalan ana mihrap, ana kubbeyi ortalayacak şekildedir. Yarım yuvarlak mihrap nişinin üst tarafı yarım küre şeklinde veya istiridye kabuğu şeklinde bir görünüm arz etmektedir (Foto.: 112-113). Mihrabın her iki yanına rast gelen tromp kemerlerinin başlangıçları, mukarnas yuvalarıyla dolgulanmıştır.

Mihrap nişinin solunda karşımıza çıkan minber, balkon şeklinde olup, mihraba paralel şekilde duvar içerisine yerleştirilen merdivenlerle ulaşılmaktadır. Minber açıklığı, sivri kemerlidir ve mihrap ile bitişik vaziyettedir (Foto.: 114).

Girişin hemen üst tarafına yerleştirilen mahfil, orijinal değildir ve oldukça basit yapılmıştır. Giriş kapısının hemen üstünde yer alan ve dışarıya dikdörtgen form şeklinde yansıtılan pencere açıklığı, iç mekânda mahfil kısmına açılmakta ve basık kemerli olarak karşımıza çıkmaktadır (Foto.: 115).

Beden duvarları iç mekânda belirli bir yüksekliğe kadar lambri döşelidir.

Süsleme Özellikleri

Giriş kapısına yakın olan pencere açıklığının lentosunda, muhtemelen yapım tarihini üzerinde barındıran kitabe kuşağı, iki yandan rumi ve palmetlerle sınırlandırılmıştır (Foto.: 116-117).

Minare pabucu, iki kademeli küresel üçgen pahlarla düzenlenmiştir. Köşelerin iki kademeli düzenlenmesi sonucu cepheler, üç dilimli kemer formundadır. Orta bölüm yuvarlak kemerli iken, yanlar çeyrek dairesel yaylardan oluşmaktadır. Minarenin kuzey cephesinde inşa kitabesine ve batı cephede de minare girişine yer verilmiştir (Foto.: 118).

Minarenin silindirik gövdesi, balıksırtı işlemeli düz yatay silmeyle iki bölüme ayrılmış ve güneybatı ile kuzeydoğu cephelerde dikdörtgen çerçeveli birer pencere açıklığına yer verilmiştir (Foto.: 119-120).

Minare şerefesi, üç kademeli silme ile düzenlenmiş dairesel planlı altlığa sahiptir. Silmeler, yarım oluk, yarım kaval ve düz silmeden meydana gelmektedir. Şerefe korkuluğu, ajur teknikli iki sıra sekiz kollu yıldızlarla dizayn edilen taş levhalardan oluşmaktadır (Foto.: 121).

Petek kısmı, silindirik gövdeli olup, güney tarafında kaş kemerli şerefe kapısı bulunmaktadır. Ayrıca güney ve doğu cephelerinde dikdörtgen çerçeveli birer pencere açıklığı vardır. Petek, yarım oluk ve düz silmeyle oluşturulan bir kornişle sonlanmaktadır.

Minare, dışarıdan basık konik külah ile örtülüdür.

Malzeme

Caminin beden duvarları açık kahverengi renkli düzgün kesme kalker taşı malzemeye inşa edilmiştir.

Kitabeler

Minarenin kuzey cephesinde yer alan kitabe (Foto.: 122) :

Yazılışı

بنا ايتدي مناري

بحري پاشا ۱۲۶۰

Okunuşu

“Bina etdi minari

Bahri Paşa. 1260 (M. 1844)”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Minare H. 1260 (M. 1844) yılında Bahri Paşa tarafından inşa edilmiştir”⁶⁵.

Tarihlendirme

“Su Meydanı Cami” ve “Dipsiz Minare Cami” adıyla da bilinen Kadioğlu Cami, Bizans dönemine ait Confessors Kilisesi’nin üzerine inşa edilmiştir⁶⁶.

Yapı üzerinde yapım tarihini ve kim tarafından inşa edildiğini bildiren kitabenin çoğu yeri okunamamaktadır. Ancak Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi’nde yer alan caminin vakfiyesine göre Kadioğlu Cami; 1106 Hicri, 1695 Miladi yılında Kadızade Hüseyin Paşa tarafından yaptırılmıştır⁶⁷.

Ayrıca camiye 1228 Hicri, 1813 Miladi yılında Mehmet Emin kızı Fatma Hatun tarafından 1231 Hicri, 1816 Miladi yılında Koçoğlu Molla İsmail tarafından ve 1233 Hicri, 1818 Miladi yılında da Osman kızı Rahime Hatun tarafından vakıflarda bulunulmuştur⁶⁸.

Kadioğlu Cami’nin 1813, 1816 veya 1818 yıllarında orijinal planını kaybedecek şekilde bir onarıma tabi tutulduğu muhtemeldir. Harim mekânının doğu ve batısındaki karışık tonoz sistemi, doğu duvarın sokak durumuna göre verevleştirilmesi, harim mekânı giriş kapısının ana eksene göre hafif doğuya kaymış olması ve son cemaat yerindeki dengesizlik, bu tezi destekler niteliktedir. Özellikle son cemaat yerinin bugünkü durumu

⁶⁵ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.84.

⁶⁶ J. B. Segal; **a.g.e.**, s.174.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.27.

⁶⁷ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.27.; Cihat Kürkçüoğlu; “Şanlıurfa Mimari Eserleri”, s.64.; Cihat Kürkçüoğlu; “Mimari”, **Şanlıurfa Uygurluğun Doğduğu Şehir**, Ankara 2002, s.57.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.350.; Halit Çal; **a.g.m.**, s.58.

⁶⁸ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.28.; Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.84.

açıklanmaya değer. Orijinalde doğu duvar ile batı duvarın aralarındaki mesafenin aynı olduğu düşünülürse, son cemaat yerine beş çapraz tonoz örtülü göz rahatlıkla yerleşebilir. Ancak onarımda sokak dokusuna göre içeri alınan doğu duvar nedeniyle, son cemaat yerinde dengesiz bir şema oluşmuş ve göz sayısı dört çapraz tonozla düşmüştür. Bu nedenle doğusundaki çapraz tonoz örtülü göz daha geniş tutulmuş ve harim mekânı giriş kapısı da hafif doğuya kaymıştır.

Minare kaidesinin kuzey tarafındaki kitabeye göre yapının minaresi, 1260 Hicri, 1844 Miladi tarihinde Bahri Paşa tarafından inşa edilmiştir⁶⁹.

Avlu kapısının doğusunda üzerindeki kitabeden 1725 Miladi yılında inşa ettirildiği bildirilen⁷⁰, zikzak kemerli Emencekzade Çeşmesi, bunun arkasında da beşik tonoz örtülü abdest alma mekânı yer almaktadır. Çeşme, eskiden mahallelere su taksiminin yapıldığı “Taksimiyeye” olarak kullanılırdı⁷¹. Caminin yer aldığı meydana da bu yüzden “Su Meydanı” adı verilmiştir.

⁶⁹ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.84. Bülent Nuri Kılavuz, çalışmasında kaidede geçen Hicri tarihi 1817 olarak Miladi yıla çevirmiştir. Ancak, kitabede geçen 1260 Hicri tarihi, 1844 Miladi yılına tekabül etmektedir. Bkz. Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.350.

⁷⁰ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.29.

⁷¹ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.29.

3.2.4. Hacı Lütfullah Cami

Adı	:	Hacı Lütfullah Cami
İncelenme Tarihi	:	Ağustos 2008 / Şubat 2009
Katalog No	:	3.2.4.
Şekil No	:	13
Fotoğraf No	:	123-140
Bulunduğu Yer	:	Şanlıurfa il merkezinde, Gümüşkuşak Mahallesi 2959. Sokak, No: 4'te bulunmaktadır.
Yapının Tarihi	:	Caminin 1721 yılından önce inşa edildiği tahmin edilmektedir ⁷² .
Mevcut Durumu	:	İbadete açıktır.

Plan Özellikleri

1724 tarihli vakfiyesinden de anlaşılacağı üzere, caminin ilk plan şeklinin iki kubbeli olduğu anlaşılmaktadır. Ancak cami, bugünkü plan görünümü ile asli planından uzak bir görünüm sunmaktadır.

Mevcut plan, enine dikdörtgen bir şema göstermektedir. Enine dikdörtgen planlı yapı; ortada pendentif geçişli ve sekizgen kasnak kubbeli ana mekân, bunun batısında çapraz tonozlarla örtülü mekân, doğusunda da sivri ve beşik tonozun karşılıklı kullanıldığı mekândan oluşmaktadır (Şekil: 13).

Caminin önünde, yanları kapalı, ortada dikdörtgen kesitli dört ayak tarafından taşınan, üzeri çapraz tonozlarla örtülü dört gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaat yerinin doğu ve batı gözleri, beşik tonozlarla takviye edilmiştir.

Minare

Kuzey avlu kapısı üzerinde, muhtemelen 1980 onarımında eklenen, basit ve sade olan köşk tipi minare yükselmektedir.

⁷² Ayrıntılı tarihçe “Tarihlendirme” başlığı altında yapılmıştır.

Mimari Özellikleri

Kuzeydeki avlu kapısı (Foto.: 123) ile caminin kuzeydeki son cemaat yerine ulaşılmaktadır. Son cemaat yeri; ortada dikdörtgen kesitli dört ayak tarafından taşınmaktadır ve gözlerin her birinin üzeri çapraz tonozlarla kapatılmıştır. Doğu ve batı kenarlarında ise beşik tonozlarla takviye edildiği görülmektedir. Son cemaat yerinin gözleri birbirlerine yuvarlak kemerlerle bağlanmıştır. Yanları kapalı olan son cemaat yeri, bugün camekânla kapalı hale getirilmiştir (Foto.: 124-125-126).

Son cemaat yerinin orta ekseninde sivri kaş kemerli, basit mihrabiye nişi görülmektedir. Nişin her iki yanında üzerlerinde kitabeleri bulunan yuvarlak kemerli giriş kapıları yer almaktadır. Doğu ve batı duvarda yuvarlak kemer içerisinde dikdörtgen formlu birer pencere açıklığı görülmektedir. Son cemaat yerinin doğu ve batı kenarında da, yuvarlak kemer içerisinde dikdörtgen formlu pencereler vardır. Bu açıklıklar, dikdörtgen formlu ve mazgal düzenlenmiştir. (Foto.: 127-128-129).

Beden duvarlarının doğu, batı ve güney cephelerinde açılmış pencere açıklıkları bulunmaktadır. Doğu ve batı cephelerde iki adet dikdörtgen formlu olan pencereler, güney cephede ikisi kaş kemerli, diğerleri dikdörtgen ve üç dilimli kemerli olarak görülmektedir. Doğu ve batı cephede ayrıca ikişer adet de çörtene yer verilmiştir (Foto.: 130-131).

Güney cephenin doğusunda içleri doldurulmuş ve zeminden aşağıya doğru kaymış olan eyvan şekilli iki kemer görülmektedir. Bunların kesin olarak ne olduğu bilinmemekle birlikte, dükkân olarak inşa edildikleri düşünülmektedir. İki kemer arasında kabartma teknikli rozete yer verilmiştir. Bunun devşirme malzeme olduğu anlaşılmaktadır (Foto.: 132-133).

Harim mekânının ortası, büyükçe bir kubbe ile kapatılmıştır. Kubbe geçişleri pandantiftir ve pandantifler beden duvarlarından epeyce aşağıya inmiş şekildedir. Uçları pahlanarak üçgen oluşturulmuştur. Kubbeli mekânın batısında çapraz tonoz örtülü mekân, doğusunda sivri ve beşik tonozun bir arada kullanıldığı örtüye sahip mekân bulunmaktadır. Kubbe ile örtülü ana mekân ile yan mekânlar arasındaki bağlantı, geniş sivri kemerlerle sağlanmaktadır (Foto.: 134-135).

Kıble duvarında yer alan mihrap mukarnas kavsaralı olup, kavsara, altı sıra mukarnasla dolgulanmıştır. Mihrap nişi, iki yandan Sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Sütunce

başlıklarında, üçgen motifleri ile oluşturulmuş geometrik düzenleme görülmektedir (Foto.: 136-137-138).

Mihrap nişinin hemen solunda, girişi pencere içerisindeki merdivenlerle sağlanan balkon şeklindeki minber yer almaktadır. Minber, oldukça sade ve süslemesizdir (Foto.: 139).

Avlunun kuzey kapısı üstünde yükselen köşk tipi minare, orijinal olmayıp basit tarzda ele alınmıştır (Foto.: 140).

Süsleme Özellikleri

Camide kayda değer herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Ancak mihrap nişinin mukarnas kavsaralı süslemesi sayılabilir.

Malzeme

Caminin beden duvarları açık kahverengi renkte, düzgün, kesme kalker taşı malzemeye inşa edilmiştir.

Tarihlendirme

Caminin inşa tarihi bilinmemektedir. Bu nedenle herhangi bir fikir yürütülememektedir.

Giriş kapısı üzerindeki kitabe, caminin 1133 Hicri (1721 Miladi) yılında, Mustafa oğlu Hacı Abdurrahman tarafından onarıldığı yazılıdır⁷³. Mevlana El Hacı Abdurrahman Efendi Bin Mustafa Çelebi; 1137 Hicri (1724 Miladi) tarihli vakfiyesinde, “Harran Kapı haricinde iki büyük kubbe üzerine bir cami-i şerif inşa ettim” demektedir. Bu durumda 1721 tarihli onarım kitabesi ile 1724 tarihli vakfiye arasında çelişki doğmaktadır. Halit Çal, 1724 tarihli vakfiyede geçen “inşa ettim” ifadesinin açık olduğunu ve yapının 1724 yılında inşa edildiğini ifade etmektedir⁷⁴. O halde, akla şu soru gelmektedir. Cami 1724 yılında inşa edildi ise, 1721 tarihli onarım kitabesi neden camiye konulmuştur?

Bu bilgiler ışığında caminin tarihi geçmiş hakkında iki farklı yorum yapmak mümkündür. Bunlardan ilki; caminin 1721 yılından önce bilinmeyen bir tarihte inşa edildiği, 1721 yılında harap düşmesi sonucu onarıldığı ve 1721’deki onarımın da cevap vermemesi sonucu 1724 yılında temelden yıkılarak iki kubbeli plan şemasının ortaya

⁷³ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.30.; Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.101.

⁷⁴ Halit Çal; “Şanlıurfa Camileri İsimli Kitap Hakkında Bir Tenkit”, s.53.

konulduğudur. Diğer yorum ise; caminin 1721'den önce ilk inşasının iki kubbeli planda gerçekleştiği, daha sonra harap duruma düşünce 1721 yılında onarılarak 1724 yılında vakfiyesinin düzenlendiğidir.

Son cemaat yerinin doğu duvarında 1270 Hicri (1853 Miladi) tarihli, başka bir kitabe bulunmaktadır. Ancak bu kitabenin yapıyla ilgili olmadığı, Yıldız Meydanı'ndaki yıkılan bir otelden buraya getirildiği ifade edilmektedir⁷⁵.

Son cemaat yerinin batı kapısı üzerindeki kitabede; hadis metni ile beraber 1400 Hicri, 1980 Miladi tarihi geçmektedir⁷⁶. Buna göre son cemaat yerinin 1980'li yıllarda onarım gördüğü söylenebilir. Doğudaki otelden getirilen kitabenin de bu sırada camiye yerleştirildiği düşünülebilir. Caminin güney cephesindeki, muhtemelen dükkân olarak düzenlenmiş ve bugün içleri doldurulmuş ve kod seviyesi düşmüş olan iki kemerli eyvan bölümünün de bu esnada kapatıldığı söylenebilir. Kuzey avlu kapısı üzerinde yükselen basit köşk minarenin de, bu onarımda yapıya eklendiği tahmin edilebilir.

⁷⁵ Cihat Kürkcüoğlu; **a.g.e.**, s.30.; Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.101-102.

⁷⁶ Kitabeyi okuyan kuzenim Muhammed Yeşilyurt'a teşekkür ederim.

3.2.5. Kutbeddin Cami

Adı	:	Kutbeddin Cami
İncelenme Tarihi	:	Ağustos 2008 / Şubat 2009
Katalog No	:	3.2.5.
Şekil No	:	14
Fotoğraf No	:	141-165
Bulunduğu Yer	:	Şanlıurfa il merkezinde, Cami-i Kebir Mahallesi, 12 Eylül Caddesi, No : 39'da bulunmaktadır.
Yapının Tarihi	:	1740 yılından önce inşa edildiği tahmin edilmektedir ⁷⁷ .
Mevcut Durumu	:	İbadete açıktır.

Plan Özellikleri

Cihat Kürkçüoğlu'nun ifadesine göre⁷⁸ 1979-1980 yılında plan değişikliğini de kapsayan onarım sonucu yapı, orijinal plan görünümünden uzaklaşmıştır.

1977 yılında yapıyı ziyaret ederek, görüntü ve çizimlerini yapan Kürkçüoğlu'na göre yapı, sekizgen kasnaklı tek kubbeli bir plana sahiptir. Ancak kubbeli mekân yanlara doğru geniş kemer açıklıklarıyla genişletilmiştir. Yapının kuzey tarafında üzeri çapraz tonoz ile örtülü iki gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır (Şekil: 14).

Kürkçüoğlu'nun çizmiş olduğu bu plan şekli de, muhtemelen orijinal değildir. Çünkü kitabesine göre cami, 1769 yılında temelinden itibaren yeniden inşa edilmiştir. 1769 yılından önceki plan durumunun nasıl olduğu ise bilinmemektedir.

Son cemaat yerinin kuzeybatı köşesinde köşk minare tarzındaki minare yükselmektedir. Ancak, Kürkçüoğlu'nun ifadesine göre 1979-80 yılındaki onarım esnasında minare de yerine konulmamıştır. Kürkçüoğlu'nun çekmiş olduğu fotoğrafta da minare görülmektedir⁷⁹ (Foto.: 141).

Caminin bugünkü planı orijinalinden oldukça uzaktır. Cami, sekizgen kasnaklı tek kubbeli bir plan görünümü sunmaktadır. Tromp geçişli tek kubbeli mekânın hemen

⁷⁷ Ayrıntılı tarihçe "Tarihlendirme" başlığı altında yapılmıştır.

⁷⁸ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.31.

⁷⁹ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.31, Resim 33.

önünde, her biri kubbe ile kapatılmış üç gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır. Ortadaki göz, diğer gözlere nazaran daha küçük tutulmuştur.

Caminin güneydoğu köşesinde harim mekânı ile bağlantısı bulunmayan ve ne olduğu da anlaşılamayan bir eklenti söz konusudur. Eklenti basık kemerlidir ve içerisi doldurularak kapatılmıştır.

Mimari Özellikleri

Tek kubbeli yapının önünde, ortada dikdörtgen kesitli iki ayak, kenarlarda da duvarlar tarafından taşınan üç gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır. Gözlerin her biri pendentif geçişli kubbe ile kapatılmıştır. Ortadaki göz, yanlardaki gözlere nazaran daha alçaktır. Son cemaat yeri gözleri, birbirlerine sivri kemerlerle bağlanmaktadır (Foto.: 142-143-144-145).

Son cemaat yerinin orta ekseninde giriş kapısı, bunun her iki yanında da birer mihrabiye nişi bulunmaktadır. Basık kemerli olan mihrabiye nişleri, fazla derin değildir (Foto.: 146). Nişlerin her iki yanında da pencere açıklıklarına yer verilmiştir. Doğuda olan pencere açıklığı, sekiz dilimli kaş kemer formunun içerisine dikdörtgen formu olarak yerleştirilmiştir (Foto.: 147). Batıdaki pencere açıklığı da dikdörtgen formudur ve on dilimli kaş kemer içerisindedir (Foto.: 148).

Son cemaat yerinin doğu duvarında, 1979-1980 yılındaki onarımda büyük ölçüde değişiklik yapılmıştır. Burasının aslında kapı olarak inşa edildiği, mevcut yuvarlak kemerli giriş kapısından anlaşılmaktadır. Kemerin içi doldurulmuştur. Kemerin hemen kuzeyinde, ne olduğu çözülemeyen üstü eşikli duvar bulunmaktadır. Duvar üzerinde, orijinalinde harim mekânına giriş kapısı üzerinde bulunan kitabe yer almaktadır. Eşik üzerinde de, başka bir yapıdan getirildiği tahmin edilen blok taş kitabe durmaktadır (Foto.: 149). Son cemaat yerinin batı duvarı, İmam Odası şeklinde düzenlenmiştir ve köşesindeki kare formu bir pencere ile de dışarıya açılmaktadır.

Son cemaat yerinin tam orta eksenine yerleştirilen harim giriş kapısı, dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınmıştır. Çerçeve, dış bükey kalın kaval silmeli bir profil ile oluşturulmuştur. Giriş kapısı basık kemerli olup, kemer yüzeyi, geçmeli taşlarla hareketlendirilmiştir. Kemer alınlığında ayet kitabesine yer verilmiştir. Kapıdaki ahşap kanatlar, orijinal olmayıp 1980 yılındaki yenileme esnasında yerleştirilmiş olmalıdır (Foto.: 150).

Kutbeddin Cami, güney, doğu ve batı cephelere yerleştirilen pencereler ile aydınlatılmaktadır. Batı ve doğu cephedeki ikişerden toplam dört pencere açıklığı, on dilimli kaş kemer formunun içerisinde dikdörtgen formudur. İki pencere arasına rast gelecek şekilde, üst tarafa basık kemerli küçük bir pencere daha yerleştirilmiştir. Bunun da üzerinde çörtlen bulunmaktadır. Aynı uygulama kible cephesi için de geçerlidir (Foto.: 151-152).

Yapının güneybatı duvarı pahlanarak yumuşatılmıştır (Foto.: 153).

Harim mekânının üzerini örten tek kubbe, dört kenarda duvarlar üzerine oturmaktadır. Kubbe, tromp geçişlidir ve tromp sivri kemer başlangıçları ikişer adet topaçlarla hareketlendirilmiştir. Yanlarında birer yelpaze motifine yer verilmiştir. Yelpaze motifleri, yapının dört köşesinde, kenarların bitişme noktasına da yerleştirilmiştir (Foto.: 154-155-156-157).

Giriş kapısının tam eksenine, kible duvarının ortasına yerleştirilen mihrap nişi, oldukça basit ve süslemesizdir. Mihrabın etrafı dikdörtgen çerçevelidir. Yuvarlak kemerli nişin üzeri, yarım kubbe ile sonlanır. Nişin çerçevesi kalın kaval silmelerle hareketlendirilmiştir. Nişin üzerinde ayet kitabesi görülmektedir. Kitabeliğin her iki yanında birer rozete yer verilmiştir. Rozetler yüksek kabartma tekniğinde işlenmiş sekiz kollu yıldızlardan oluşmaktadır. En üstte de “Bismillahirrahmanirrahim” yazısı, yarım yuvarlak kartuş içerisine yerleştirilmiştir (Foto.: 158-159-160).

Mihrap nişinin iki yanında, dam ile bağlantılı sivri kaş kemerli is kanalları bulunmaktadır⁸⁰ (Foto.: 161).

Yapının minberi iki adettir. Mihrap dış çerçevesine bitişik olarak, balkon şeklinde inşa edilen minberlerin girişi, mihrabın iki yanındaki pencereler içerisine yerleştirilen merdivenler vasıtasıyla sağlanmaktadır. Balkon şeklindeki minberlerin kemerleri, basık formdadır. Minber tabanları, kalın kaval silme ile yay şeklinde oluşturulmuş konsollar üzerine oturmaktadır. Bu minberlerden sağda olanı, vaaz kürsüsü olarak inşa edilmiştir⁸¹ (Foto.: 162).

⁸⁰ Cihat Kürkçüoğlu “Şanlıurfa Camileri” adlı eserinde, is kanallarının Şanlıurfa camileri içerisinde tek örnek olduğunu belirtmiştir. Halbuki benzer bir uygulama, Rızvaniye Cami’nde de karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.32.

⁸¹ Cihat Kürkçüoğlu “Şanlıurfa Camileri” adlı eserinde, sağdaki minber uygulamasının simetri sağlaması için yerleştirildiğini ifade etmiştir. Bu uygulamanın simetriyi sağlamanın yanında, vaaz kürsüsü olarak kullanılmasını da sağlamaktadır. Bkz. Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.32.

Dışarıda dilimli kaş kemerler içerisine alınan pencere açıklıkları, harim mekânında basık kemer formu olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Giriş kapısının üzerine yerleştirilen betonarme müezzin mahfili, orijinal olmayıp oldukça sade ve basittir (Foto.: 163).

Orijinalde son cemaat yerinin kuzeybatı köşesinde yükselen minare, Kürkçüoğlu'nun 1977 yılında çekmiş olduğu fotoğrafa göre, köşk minare tipindedir⁸² (Foto.: 141). Kare kaideli minareyi, dört sütun taşımaktadır. Üzeri de yarım kubbe ile kapatılmıştır. Ancak, 1980 yılındaki yenileme sırasında, minare yerine konulmamıştır.

Süsleme Özellikleri

Camide kayda değer süsleme unsuru görülmemektedir. Sadece kubbeyi taşıyan tromp başlangıçlarında ve dört köşenin kesişme noktalarında süslemeler vardır. Tromp sivri kemer başlangıçları ikişer adet topaçlarla hareketlendirilmiştir. Yanlarında birer yelpaze motifine yer verilmiştir. Yelpaze motifleri, yapının dört köşesinde, kenarların bitişme noktasına da yerleştirilmiştir (Foto.: 156-157).

Malzeme

Caminin beden duvarları açık kahverenkte, düzgün, kesme kalker taşı malzemeye inşa edilmiştir.

Kitabeler

Son cemaat yerinin doğu duvarının üzerine yerleştirilen kitabe (Foto.: 164):

Yazılışı

زهي تصوير خوش قامت بلند سايه رعنا
فراغت كوشنه ترك دهر اولمش ايكن زلي
كزين ازمن نجات عيندن يانه
سر بتخانه دلکش مصلي جامددر تقوي
وراي پرده غيب خدادن فيض اولوب پيدا
قلوب متسهر شاق همتي دلمرده احيا
او نسل پاك دين قدرك مسمي نامي ظروفوي

⁸² Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.31, Resim 33.

كيدردي جامه حسن نظافت خامه توفيري
 تمام اولدقده چيقدی آب زرین کلك تاريخي
 تعميرينه صاحب خير هامي دار سکنه
 کل اندام سهي سر و لباسي خلعت زيبا
 اساس مسجد نو طرح زيور رونق اعلا
 ۱۱۸۳

Okunuşu

“Zehi tasvir-i huş kamet-i büleñd saye-i ra’nâ
 Ferâğet guşine terk-i dehr olmuş iken zülü
 Güzin ezmen necat ayñden yane
 Sırr-ı buthane-i dikleş musalla-ı camidir takva
 Verâ-yi perde-i ğayb-ı Huda’dan feyz olup peydâ
 Kılub mütesehhir şakk-ı himmeti dilmürde ihyâ
 O nesl-i pâk-i din-i kadrin müsemma nami Faruki
 Giydirdi câme-i hüsn-i nezâfet hame-i tevkiri
 Temam oldukda çıkdı ab-ı zerrin kilik-i tarihi
 Tamirine sahib-i hayre hami dâr-i sükenâ
 Gül endam sehi ser u libas-i hil’at zibâ
 Esas-i mescid-i nev tarh ziver revnak a’lâ
 1183”

Günümüz Türkçesine Çevriliş

“burası harabe bir halde unutulmuş olarak zamanın derinliklerine terk edilmişken, böyle letafetli gölgesi ve yüksek boyu ile ne güzel tasvir edilmiştir. Gönül alıcı mabedin cansız, donuk musalla taşının sırrı olan takva gözü ile zamanla kurtarılandan oldu. Geceleri uyumayarak bütün zorluklara katlanıp ve büyük bir dikkatlilikle ibadet etmesi sonucu ölü gönül dirildi ve Cenab-ı Hakk’ın feyzi, ğayb perdesinin arkasından açığa çıktı. O yüce dinin pâk neslinden gelen ve Faruk namını taşıyan isimle aynı ismi taşıyan

(Ömer Paşa), ağırlama kalemi ile nezafet hissi elbisesini giydirerek bu camiye tamamladı. Caminin tamir tarihini kamış kaleminden akan altın suyu gibi mürekkeple yazdı. Sakinlerinin evini himaye eden hayır sahibinin tamiri için şu tarihi yazdı. Gül endamlı, başı dik, yakışıklı ve süslü hil'at elbisesi giydirilmiş, temelden yeni yapılmış süslü ve parlak yüksek mescit tamamlandı”⁸³.

Son cemaat yerinin doğu tarafındaki mihrap nişinin üstünde yer alan kitabe (Foto.: 165)

Yazılışı

ایتدی غایه تعمیرینه ساعی بجان اغانک
خدا کم قلوب صافک غمه ساکن ایلیه ابعاد
محال عالیہ تشید ایچون ایتمش صلا کم
وصالنه حاج عثمان اغا اوله کم دلشاد
قوتک لطفکله فردوس آشیان ایلیه خدا کم
قلوبدر دهر دورنده نیجه اسار حسنه بنیاد
لال نظمله تاریخه هفت ضم ایلدی مخلص
خدا عونیلله بو ایوان معلا کرده نو آباد
۱۲۹۳

Okunuşu

“Etdi ğaye-i ta'mirine sâ'î Bican Ağa'nın
Huda kim kılup safın ğama sakın eyleye ib'âd
Mahâl-i aliye teşeyyüd içün etmiş salâ kim
Visalinle hac Osman Ağa ola kim dilşâd
Kuvvetin lütfünle Firdevs âşiyân eyleye Huda kim
Kılubdur dehr-i devrinde nice asar-ı hasene bünyad
Lâl-ı nazmla tarihe heft zamm eyledi Muhlis
Huda avniyle bu eyvan-ı mu'allâ kerde nev âbâd
1293”

⁸³ Mahmut Karakaş; a.g.e., s.99-100.

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Buranın tamirine Bican Ağa çalıştı. Allah onu ve ailesini kederden uzaklaştırsın. Bu yüce mahalleleri yükseltip kuvvetlendirmek için dua etti. Ki, Osman Ağa ile buluştukları vakit Osman Ağa dilşâd olsun. Allah ona kuvvetinin lütfuyla Firdevs cennetini yurt etsin. Zamanında nice hayır ve hasenat eserleri yaptırmıştır. Muhlis, dilsiz nazımla tarihe yedi ekledi. Allah’ın yardımıyla bu yüksek eyvan yaptırıldı”⁸⁴.

Tarihlendirme

Yapının ilk yapım tarihi ve sonrasında gerçekleştirilen onarımlar oldukça karışık bir hal göstermektedir. Kutbeddin Cami adına ilk olarak 1153 Hicri, 1740 Miladi tarihli Rızvan Ahmed Paşa Vakfı’na ait vakfiyede rastlanılmaktadır⁸⁵. Yapı üzerinde yer alan kitabeler, bu vakfiye tarihinden sonraki tarihleri konu almaktadır.

Büyük ihtimalle harim mekânına geçit veren kapı üzerinde bulunan, ancak sonradan son cemaat yerinin doğu duvarına yerleştirilen kitabede; 1183 Hicri (1769 Miladi) yılında, caminin temelden itibaren yeniden inşa edildiği kayıtlıdır⁸⁶. Kitabede banî olarak, Rızvan Ahmed Paşa’nın oğlu Ömer Paşa’nın adı zikredilmektedir⁸⁷. Ömer Paşa ve hanımı Ümmü Gülsüm, 1193 Hicri (1779 Miladi) yılında, Kutbeddin Cami bünyesinde faaliyet gösteren “Rızaiye Medresesi”ni yaptırmışlar ve aynı yıl vakfiye düzenlemişlerdir⁸⁸. Ömer Paşa da, 1194 Hicri (1780 Miladi) yılında Kutbeddin Cami’ye vakıfta bulunmuş⁸⁹ ve Yengi Çarşı içerisinde harap bir şekilde bulunan “Kutbiye Cami”ni onardığını bu vakfiyede belirtmiştir⁹⁰.

⁸⁴ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.96.

⁸⁵ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.31.

⁸⁶ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.99-100. Cihat Kürkçüoğlu, “Şanlıurfa Camileri” adlı eserinde, giriş kapısı üzerindeki kitabede 1192 Hicri, 1778 Miladi yılında caminin onarım gördüğünü belirtmiştir. Bahsedilen bu kitabedeki 1769 Miladi tarihinin, “1778 Miladi” şeklinde yanlış okunması sonucu ortaya çıkan bir tarih olabilir. Veyahut bahsedilen kitabenin mevcut olmadığı, son onarımlar sırasında kaybolduğu söylenebilir. Bkz. Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.31.

⁸⁷ Kitabede Rızvan Ahmed Paşa’nın oğlu Ömer Paşa’nın adı direk zikredilmemiştir. “Faruk namını taşıyan isimle aynı ismi taşıyan” cümlesinden hareketle ve Eski Türk Edebiyatı’nda özellikle divanlarda sıkça karşımıza çıkan mazmun sanatının inceliği sonucunda, Faruk lakaplı kişinin Hz. Ömer’i işaret ettiği ve bu tamiri yapanın da Ömer adlı birisi olduğu belirtilmiştir. Bahsedilen Ömer de, Urfa-Rakka Valisi Rızvan Ahmed Paşa’nın oğludur.

⁸⁸ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.100.

⁸⁹ Mahmut Karakaş; **Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa’da Kültür ve Eğitim**, Ankara 1995, s.94.; Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.100.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.31.

⁹⁰ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.31.

Bugün son cemaat yerinin doğu kenarında, blok taş şeklinde duran kitabe, 1247 Hicri (1831 Miladi) tarihini taşımaktadır⁹¹. Ancak kitabede tamir adına herhangi bir şey geçmemektedir. Bunun 1980 yılındaki onarımında, başka bir yerden buraya getirildiği düşünülebilir.

Son cemaat yerinin doğu duvarındaki mihrabiye nişinin hemen üstünde yer alan kitabede, Ahmet Bican Ağa tarafından 1293 Hicri (1876 Miladi) yılında camide onarım yapıldığı belirtilmektedir⁹².

Tüm bunlardan hareketle, caminin 1740 yılından önceki bir zamanda inşa edildiği, daha sonra oldukça harap duruma düşmesi üzerine 1769 yılında temelden itibaren neredeyse tamamen yenilendiği anlaşılmaktadır. 1779 yılında, Ömer Paşa ve hanımı Ümmü Gülsüm tarafından cami bünyesine Rızaiye Medresesi'nin katıldığı ve aynı yıl vakfiyesinin de düzenlendiği anlaşılmaktadır. 1780 yılında da Ömer Paşa tarafından camiye vakıfta bulunulmuştur. 1876 yılında Ahmet Bican Ağa tarafından yeni bir onarımın yapıldığı, yine kitabelerden anlaşılmaktadır. Bu onarımın sadece son cemaat yerinde olması kuvvetle muhtemeldir⁹³.

Zamanla tekrar harap duruma düşen yapının eskiyen bazı kısımları, 1979-1980 yılları arasında yıkılmış ve orijinal planına bağlı kalınarak yeniden inşa edilmiştir⁹⁴.

⁹¹ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.97.

⁹² Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.96.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.31.

⁹³ Kitabede “yüksek eyvan yaptırıldı” ifadesinden hareketle, 1876 tarihli bu onarımın son cemaat yerinde olmasına delil olabilir. Kitabe metninin de, son cemaat yerindeki mihrabiye nişinin üstüne yerleştirilmesi de bu tezi kuvvetlendirmektedir.

⁹⁴ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.31.

3.2.6. Arabî Cami

Adı	:	Arabî Cami
İncelenme Tarihi	:	Ağustos 2008 / Şubat 2009
Katalog No	:	3.2.6.
Şekil No	:	15-16
Fotoğraf No	:	166-183
Bulunduğu Yer	:	Şanlıurfa il merkezinde, Gümüşkuşak Mahallesi 2948. Sokak'da bulunmaktadır.
Yapının Tarihi	:	1743 yılında inşa edilmiştir ⁹⁵ .
Mevcut Durumu	:	İbadete açıktır.

Plan Özellikleri

Kürkçüoğlu'nun eserinde ifade ettiği⁹⁶ ve mihrap üzerinde de onarım tarihinin verilmesi gibi bilgiler ışığında denilebilir ki, Arabî Cami 1953 yılında esaslı bir onarım geçirmiş, bu onarım esnasında da orijinal plan şekli bozulmuştur.

Orijinalde mihraba paralel dikdörtgen şemanın ortasına yerleştirilen kubbe, doğu ve batısındaki tonozlarla yanlara doğru genişletilmiştir. Önünde de çapraz tonozlarla örtülü iki gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır.

1953 yılındaki onarım esnasında, harim mekânı bütünüyle değiştirilmiş, kubbeli ve tonozlu ana mekân düz tavan şekline dönüştürülmüştür (Şekil: 15). Kürkçüoğlu'nun ifadesine göre, 1953 yılındaki onarımda, kuzeyde yer alan çapraz tonozlarla örtülü iki gözlü son cemaat yerine dokunulmamıştır⁹⁷. Ancak son cemaat yerinin orta eksenindeki harim mekânına giriş kapısı kemerinin, tonoz kemeriyle kesilmiş olması ve doğu duvarda ne olduğu belli olmayan dilimli kemerin duvar tarafından kesilmesi gibi nedenler, son cemaat yerinin de orijinaliteden uzak olduğunu göstermektedir.

⁹⁵ Ayrıntılı tarihçe "Tarihlendirme" başlığı altında yapılmıştır.

⁹⁶ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.33.

⁹⁷ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.33.

Minare

Yapının kuzeybatı köşesindeki minare, son cemaat yeri hizasındadır ve harim mekânı beden duvarlarından dışarıya doğru taşıntı yapmaktadır.

Mimari Özellikleri

Mevcut haliyle Arabî Cami, mihraba paralel dikdörtgen planlıdır. Harim mekânının üzeri düz dam ile örtülüdür. Hemen kuzeyine yerleştirilen son cemaat yeri iki gözlü olup üzeri çapraz tonozlarla kapatılmıştır. Tonozlar, ortada bir adet dikdörtgen kesitli ayağa, yanlarda duvarlar üzerine oturmaktadır. Son cemaat yeri, birbirlerine yuvarlak iki kemer ile bağlanmıştır (Foto.: 166-167).

Son cemaat yerinde, giriş kapısının her iki yanında ikişerden toplam dört adet, dikdörtgen formlu pencere açıklığına yer verilmiştir. Batıdaki pencere açıklıklarının arasına, çok sık olan yuvarlak şekilli mihrabiye nişi yerleştirilmiştir (Foto.: 168). Batı duvarda, basık kemerli iki açıklık mevcuttur (Foto.: 169). Güneydeki pencere açıklığı, yanındaki de minareye giriş kapısı şeklinde değerlendirilmiştir. Doğu kenarda ise ne olduğu ve hangi amaca yönelik konulduğu çözilemeyen, güney duvar ile kesilmiş dilimli kemerli ve mukarnas pahlı kemer yer almaktadır (Foto.: 170).

Son cemaat yerinin orta ayağına göre hafif doğuya yerleştirilmiş olan giriş kapısının sağ tarafı, tonoz kemeri ile kesilmiş durumdadır. Giriş kapısı, basık kemer içerisinde, basık kemerli bir açıklıktan ibarettir. Kapı alınlığında bani ve inşa tarihini veren bir satırlık kitabe metni, onun üzerinde dikdörtgen formlu pencere açıklığı bulunmaktadır (Foto.: 171).

Arabî Cami, batı duvarı üzerinde açılmış iki katlı sekiz adet pencere ile aydınlanmakta ve havalandırılmaktadır. Alt kat pencereleri, üst kat pencerelerine göre daha büyük boyutlardadır ve dikdörtgen formludurlar. Üst kat pencereleri de dikdörtgen formlu olup, daha küçük ölçülerdedirler. Bunların dışında, güney ve doğu cephelerde görülen küçük ölçekli dikdörtgen formlu pencere açıklıkları, üst kat hizasına yerleştirilmiştir (Foto.: 172).

Ayrıca, son cemaat yerinin iç batı duvarında, minare giriş kapısının güneyinde yer alan basık kemerli pencere açıklığı, dışarıya sivri kemer alınlıklı, dikdörtgen formlu olarak yansıtılmıştır.

Yapının güneybatı köşesi pahla yumuşatılmış ve başlığı iki sıra mukarnas yuvasıyla dolgulanmıştır (Foto.: 173).

Yapının güney duvarı, günümüz mimarisinde inşa edilen ucube bir yapı ile kapatılmıştır.

Caminin belki de ilk yapısından günümüze kadar bozulmadan ulaşabilen tek unsuru, kuzeybatı köşede yükselen kare kaideli, silindirik gövdeli, iki şerefeli minaresidir (Şekil: 16, Foto.: 174).

Minarenin, kare planlı kaide kısmı (Foto.: 175), yapının beden duvarları boyunca yükselmektedir. Girişi, son cemaat yerinin batısında, iki basamakla çıkılan basık kemer içerisindeki düz atkı taşlı kapıdan sağlanmaktadır.

Kaideden taşıntı yapan pabuç kısmına, yarım kaval silme ile geçilmektedir. Pabuç, köşelerindeki iki kademeli küresel üçgen pahlarla düzenlenmiştir. Cepheler ise, üç dilimli yüzeysel kemerlerle zenginleştirilmiştir. Orta bölüm yuvarlak kemerli, yanlar çeyrek dairesel yaylardan meydana gelmektedir. Pabuç kısmının doğu cephesinde, düz atkı taşlı çatı kapısı bulunmaktadır. Pabuç kısmı, yarım kaval silme ile sınırlanmış düz bir kuşakla gövdeyle birleşmektedir (Foto.: 176).

Silindirik planlı minare gövdesi, iki şerefe ile iki bölüme ayrılmıştır. Birinci şerefenin altına kalan gövde kısmı daha uzundur. Doğu cephesinde yuvarlak kemerli iki küçük pencere açıklığı bulunmaktadır. İki şerefe arasında kalan ikinci bölümün güney cephesinde, kaş kemerli şerefe kapısı görülmektedir.

Birinci şerefe, gövdeden çıkıntı yapan silindirik planlı şerefe altlığına sahiptir ve dört silme grubu ile kademelendirilmiştir. Birinci silme düz, diğerleri ise burmalı kalın kaval silme şeklindedir. Şerefenin hemen üzerinde taş levhalarla oluşturulan korkuluk kısmı bulunmaktadır (Foto.: 177). Birinci şerefe ile ikinci şerefe arasında, basit başlık ve altlıklara oturan oniki adet kaş kemerli kuşak yer alır. İkinci şerefenin korkuluğu da yine levha taşlarla oluşturulmuştur (Foto.: 178).

Silindirik kesitli petek kısmının güney cephesinde kaş kemerli şerefe kapısı bulunmakta ve yarım kaval ile düz silmeli iki kademeli bir kornişle son bulmaktadır.

Minare dıştan, küçük sivri bir kubbecik ile sonlanır.

Harim mekânı oldukça sade düzenlenmiştir. Düz damlı tavan, alçı ile sıvanmış, beden duvarları da belirli bir yüksekliğe kadar lambri ile döşenmiştir (Foto.: 179).

Giriş kapısının tam karşısına yerleştirilen mihrap nişi; orijinal olmayıp üstündeki kitabe metninde de yazdığı gibi 1953 yılı onarımında inşa edilmiştir. Yuvarlak kemerli niş, üç köşeli olarak düzenlenmiştir. İçerisi de yeşil boya ile boyanmıştır. Nişin yukarısında iki ayet kitabesine yer verilmiştir (Foto.: 180-181).

Mihrabın hemen soluna yerleştirilen minber balkon şeklindedir ve girişi mihraba paralel olarak duvar içerisindeki merdivenler vasıtasıyla sağlanmıştır. Minber, oldukça basittir.

Dışarıda dikdörtgen olarak görülen alt kat pencere açıklıkları, iç mekânda basık kemerli olarak düzenlenmiştir. Üst kat pencereleri de, dışarıda olduğu gibi iç mekânda da dikdörtgen formludur.

Süsleme Özellikleri

Camide fazla süsleme ögesi bulunmamaktadır. Sadece yapının güneybatı köşesi pahla yumuşatılmış ve başlığı iki sıra mukarnas yuvasıyla dolgulanmıştır (Foto.: 173).

Malzeme

Caminin beden duvarları açık kahverenkte düzgün kesme kalker taş malzemeye inşa edilmiştir.

Kitabeler

Harim mekânına giriş kapısı üzerinde yer alan kitabe (Foto.: 182) :

Yazılışı

جامع زيباي محمد فظلي سنه ١١٥٦

Okunuşu

“Cami’i ziba-yi Muhammed Fazlı Sene 1156”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Cami, Muhammed Fazılı tarafından 1156 yılında inşa edilmiştir⁹⁸”.

Minare kaidesinin batı cephesindeki kitabe (Foto.: 183) :

Yazılışı

جناب صاحب الخيرات زي بخت
محمد فظیل پاکیزہ کوهر
فناسین فہم ایدوب مال جحانک
خلوص ایلہ اولوب بو خیرہ مظهر
بنایہ ایلدی سعی فیراوان
یاپوب بر جامع اول فرخنده سرور
کوزل موقعده بو اسار عالی
منارہ بینہ جای منور
موزن هر قچن اهل صلواتہ
صلا ایتسه ازان ایلہ برابر
جماعت هر تاریخن اوقورلر
تعالی شانہ الله اکبر
سنہ ۱۱۵۶

Okunuşu

“Cenab-ı sahib el-hayrat zi baht
Muhammed Fazılı Pakize gevher
Fenasın fehm edüb mal-i cihanın
Hülûs ile olup bu hayre mazhar
Binaya eyledi sa’i Firavân
Yapub bir cami ol ferhunde server
Güzel mevkide bu asâr-ı âlî

⁹⁸ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.41.

Minare beyine-i ca-yi münevver

Müezzin her kaçan ehl-i salada

Sala etse ezan ile beraber

Cema'at her tarihin okurlar

Ta'ala şanuhu Allahu ekber

Sene 1156”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Saadetli hayrat sahibi, temiz mücevher Muhammed Fazlı Hazretleri, dünya malının yok olacağını anlayınca hulus-i kalp ile bu hayırlı işi yaptı. Binası için çok fazla çalıştı. O mutlu ulu kişi bu camiyi yaptı. Bu büyük eserin mevkisi de güzeldir. Yerinin nurlu olduğuna minaresi şahittir. Her namaz vakti geldiğinde, müezzin ezanla birlikte sala da okusun. Cemaat de caminin tarihini Teâlâ Şanuhu Allahu Ekber ile okusun”⁹⁹.

Tarihlendirme

“Eski Arabî” veya “Fazlı Efendi Cami” adlarıyla da bilinen Arabî Cami, eski bir Bizans dönemi yapısı olan St. Michael Kilisesi’nin yerine inşa edilmiştir¹⁰⁰.

Cami giriş kapısı üzerinde ve minare kaidesinde, yapının inşa tarihleriyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Harim mekânına giriş kapısı üzerindeki kitabe, yapının Muhammed Fazlı Efendi tarafından 1156 Hicri (1743 Miladi) yılında, inşa ettirildiği yazılıdır¹⁰¹.

Minare kaidesinin batı cephesinde yer alan altı kartuş içerisindeki kitabe metninde, caminin 1156 Hicri, 1743 Miladi yılında Muhammed Fazlı Efendi tarafından yaptırıldığı kaydedilmiştir¹⁰².

Caminin yapımından bir yıl sonra 1157 Hicri (1744 Miladi) yılında, Muhammed Fazlı Efendi tarafından vakfiye düzenlenmiştir. Vakfiyede, Muhammed Fazlı Efendi’nin Urfa’da “Ali Han Bey Cami”ni onartarak; minber, minare eklettiği ve yanına bir de

⁹⁹ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.40-41.

¹⁰⁰ J. B. Segal; **a.g.e.**, s.190.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.33.

¹⁰¹ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.41.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.335.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.33. Kürkçüoğlu eserinde, bu tarihi 1157 olarak okumuştur. Ancak, 1156 tarihi çok açık bir şekilde okunabilmektedir.

¹⁰² Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.40.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.335.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.33. Kürkçüoğlu eserinde, bu tarihi onarım tarihi olarak kabul etmiştir. Ancak, bu tarih onarım tarihi değildir. Kitabesinden de çok açık bir şekilde anlaşılabileceği gibi, ilk inşa tarihidir ve harim mekânına giriş kapısı üzerinde yer alan yazıtlar da tamamen örtüşmektedir.

kütüphane yaptırdığı kaydedilmiştir¹⁰³. Ancak, M. Karakaş adlı yazar eserinde, caminin Ali Han Mescidi'nin yerine inşa edildiğini ifade etmiştir. Fakat bu fikrini hangi dayanağa göre söylediğini belirtmemiştir¹⁰⁴. Mihrap üzerinde yer alan kitabede ise 1373 Hicri (1953 Miladi) yılı okunmaktadır¹⁰⁵. Bu tarih 1953 yılında camideki plan değişikliğini de içine alan büyük çaplı onarımla ilgili olmalıdır.

¹⁰³ Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.335.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.33.; Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.41.

¹⁰⁴ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.41.

¹⁰⁵ Mehmet Alper; **a.g.e.**, s.41.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.335.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.33.

3.3. EŞ DEĞERDE ÇOK KUBBELİ PLAN TİPİ

3.3.1. Dabakhane Cami

Adı	:	Dabakhane Cami
İncelenme Tarihi	:	Ağustos 2008 / Şubat 2009
Katalog No	:	3.3.1.
Şekil No	:	17-23
Fotoğraf No	:	184-218
Bulunduğu Yer	:	Şanlıurfa il merkezinde, Pınarbaşı Mahallesi 1204. Sokak'ta bulunmaktadır.
Yapının Tarihi	:	1517-1523 yılları arasında inşa edildiği düşünülmektedir ¹⁰⁶ .
Mevcut Durumu	:	İbadete açıktır.

Plan Özellikleri

Dabakhane Cami, mihrap duvarı boyunca enine sıralanmış eş değerde üç büyük kubbe ile örtülüdür (Şekil: 17). Kubbeler pendentif geçişli olup, dışarıdan sekizgen kasnaklı görünüme sahiptirler ve içeride yuvarlak kemerlerle birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Her kubbenin ortasına gelecek şekilde, üç adet mihrap nişi yerleştirilmiştir. Bu nişlerden doğuda ve batıda olanının her iki yanına da pencere açıklıkları açılmıştır.

Caminin hemen önünde beş adet kare ayağa oturan ve üzerleri çapraz tonozlarla örtülü, altı gözlü yanları kapalı son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaat yerinin beş gözü cami beden duvarlarıyla örtüşmekte, doğuda kalan tek göz ise, güneydoğuda açılan giriş kapısına koridor şeklinde geçit vermektedir. Bu koridorun üzeri de karşılıklı beşik tonoz ile örtülüdür.

Caminin asıl ibadet mekânına giriş, son cemaat yerinde açılan üç kapı ile sağlanmaktadır. Doğu ve batıda yer alan bu giriş, kapılarının yanında birer pencere açıklığı yer almaktadır.

¹⁰⁶ Ayrıntılı tarihçe "Tarihlendirme" başlığı altında yapılmıştır.

Minare

Son cemaat yerinin kuzeybatı köşesinde kare kaideli, karma gövdeli, tek şerefeli minare yükselmektedir.

Mimari Özellikleri

Caminin kuzeyinde avlu yer almaktadır. Avluya batı ve güneydoğudaki kapılardan ulaşılmaktadır. Caminin doğu cephesi boyunca uzanan güneydoğu girişi, koridor şeklinde düzenlenmiş ve üzeri beşik tonozla örtülmüştür. Taçkapı formunda düzenlenen batı giriş, sivri kemerli ve yarım kubbe kavsaralıdır (Foto.: 184).

Avlunun batıdaki bu girişinden başka güneydoğusunda da giriş kapısı bulunmaktadır.

Avlu batı girişinin güneyinde 1298 Hicri (1880 Miladi) yılında Hafız Mehmet Selim için yaptırılmış türbe, avlunun kuzeyinde de 1136 Hicri (1723 Miladi) tarihinde inşa edilmiş medrese yer almaktadır. Yine avlunun doğusunda başka bir türbe yapısı bulunmaktadır.

Caminin kuzeyinde yer alan yanları kapalı altı gözlü son cemaat yeri, doğu ve batı köşelerde beden duvarları, ortada ise beş adet kare kesitli ayak tarafından taşınmaktadır (Foto.: 185-186). Ortadaki ayağın kuzey kısmına açılmış küçük bir mihrabiye nişi yer almaktadır¹⁰⁷ (Foto.: 187).

Son cemaat yerinin doğu ve batı cephelerinde yer alan harim kısmına geçit veren giriş kapıları basık kemerli olarak düzenlenmişlerdir. Bu kapı açıklıklarının hemen yanında yine basık kemerli olarak dikdörtgen formlu pencere açıklıkları, bunların da yanlarında fazla derin olmayan birer adet mihrabiye nişleri görülmektedir (Foto.: 188). Bu nişlerden hem batıda hem de doğuda olanının hemen üst kısmında süsleme unsurları görülmektedir.

Son cemaat yerinde ana giriş kapısının hemen üstünde, dışarıya dikey karakterli yarım yuvarlak form şeklinde yansıtılan mükebbire yer almaktadır. İç mekândaki müezzin mahfilinden son cemaat yerine açılan mükebbire kısmı, küçük sütunlar tarafından taşınan dilimli kaş kemerli formlarla üç bölüme ayrılmıştır.

¹⁰⁷ Bu nişin sıcak iklim şartlarından dolayı yazlık namazgâh düşüncesiyle inşa edildiği tahmin edilebilir.

Yapının minaresi son cemaat yerinin kuzeybatı köşesinde yükselmektedir ve kare kaideli, karma gövdeli, tek şerefeli minareler grubunda ele alınmaktadır (Şekil: 18, Foto.: 189).

Minare kaidesi kare kesitli olup, kuzey cephede son cemaat yeri, batı cephede de cami beden duvarı hizasındadır. Son cemaat yerinin kuzeybatı köşesindeki konumuyla camiden ayrı olan minare, kaidenin güneybatı köşesindeki bir duvar parçasıyla ve güneyindeki beşik tonoz örtülü koridorla camiye bağlanmıştır. Kaidenin batısında kabaltı diye adlandırılan beşik tonoz örtülü sokak, kuzeyinde türbe, doğusunda son cemaat yeri, güneyinde de son cemaat yerinden minare girişine çıkışı sağlayan beşik tonoz örtülü koridor ve cami bulunmaktadır. Kaidenin doğu cephesi ile son cemaat yeri duvarı kaynaşmış vaziyettedir.

Son cemaat yerinin tam orta kısmında, hemen mükebbirenin altında yer alan basık kemerli, dikdörtgen formlu ana giriş kapısı ile harim mekânına ulaşılmaktadır. İç mekânda girişin hemen üst kısmına küçük boyutlardaki müezzin mahfili yerleştirilmiştir. Sivri kemer içerisine alınan müezzin mahfili, son cemaat yerine açılan mükebbire kısmına da geçit vermektedir. Müezzin mahfilindeki bu sivri kemerin yüzeyleri kabartma dilimlerle hareketlendirilmiştir (Foto.: 190).

Enine düzenlenmiş iç mekândaki kubbeler sivri kemerlerle birbirlerinden ayrılmakta ve pandantif geçişlerle yükselmektedirler. Pandantifler beden duvarlarının neredeyse tamamına yakınına kaplamaktadır (Foto.: 191).

İç mekândaki beden duvarları belirli bir yüksekliğe kadar lambri ile döşenmiştir.

Giriş kapısının hemen karşısında yer alan mihrap kısmı, büyükçe bir sivri kemer içerisinde yer almaktadır. Mihrap nişi, üç dilimli kemer içerisinde mukarnas kavsaralı olarak düzenlenmiştir. Altı sıra halindeki mukarnas dizileri yukarıdan aşağıya doğru daralmakta ve üç dilimli kemer içerisinde üçgen formu oluşturmaktadır. Üç dilimli kemerin niş başlangıcına gelen kenarları pahlanarak üçgen formu oluşturulmuştur (Foto.: 192-193-194).

Mihrap nişinin hemen üzerinde dikdörtgen bir pano içerisine alınan ve ma'kılı hat ile yazılan hadis metni yer almaktadır (Foto.: 195). Bunun da üzerinde dikdörtgen formlu ve kaş kemerli pencere açıklığı görülmektedir.

Yapının balkon şeklindeki minberi, mihrabın hemen sol tarafında yer almakta ve duvar içerisinden taş merdivenle ulaşılmaktadır. Merdivenin yer aldığı açıklığın giriş kapısı kaş kemerli olarak düzenlenmiştir (Foto.: 196).

Kible duvarında doğu ve batı kısımlara yerleştirilen küçük mihrap nişleri, basık kemerli olarak dizayn edilmiştir (Foto.: 197) ve hemen yanlarında dikdörtgen formlu pencere açıklıkları görülmektedir.

Süsleme Özellikleri

Batı cepheden avluya açılan eyvan şeklindeki kapının kemer taşlarında yan yana dizilmiş palmetlerden oluşan bir süsleme yer almaktadır (Şekil: 19, Foto.: 198). Her iki palmetin yaprakları arasındaki boşlukta ters vaziyette başka bir palmet oluşmuştur. Kapı alınlığına ma'kılı tarzında dört defa "Ali" yazılı kare bir rozet yerleştirilmiştir (Foto.: 199-200). Bu rozetin altındaki kitabe kartuşunun iki yanına simetrik çatallı rumilerin geçmesinden oluşan birer palmet motifi işlenmiştir. Eyvan şeklindeki kapının iki yanındaki mihrabiyelerin üzerinde yan yana sıralanmış ters palmetlerden oluşan bir bordür bulunmaktadır (Şekil: 20, Foto.: 201-202). Ayrıca sağdaki mihrabiye'nin üzerinde, düşey eksene dikey ve çapraz kırık çizgilerin eşit uzunlukta 120 derecelik açılarla kırılarak kesişmesinden altı kollu yıldızlar ve altıgen boşlukların meydana geldiği bir kompozisyon yer almaktadır (Foto.: 202). Soldaki mihrabiye'nin üzerinde ise yarım sekizgenlerin kesişmesinden üreyen kabartma bir süsleme yer almaktadır (Foto.: 203).

Avlunun batıdaki bu girişinden başka güneydoğusunda yer alan giriş kapısı üzerinde, lento üzerine işlenmiş aynı boydaki tam ve yarım sekizgenlerin kesişmesinden üreyen kabartma tekniğinde bir kompozisyon görülmektedir (Foto.: 204-205).

Avlunun doğusundaki basit ve süslemesiz bir yapıya sahip beşik tonozlu türbenin kapısı üzerindeki kitabe kartuşlarının yanları, yürek biçiminde düğüm oluşturan geçmeler ve simetrik çatallı rumilerin meydana getirdiği palmet ve lotus motifleri ile bezenmiştir (Foto.: 206).

Son cemaat yerinin batı duvarındaki kitabe kartuşunun yanları simetrik çatallı rumilerden oluşan kabartma palmet süslemelidir (Şekil: 21, Foto.: 207). Ayrıca, son cemaat yeri cephesindeki saçağın oturduğu kısa konsollar, bu cepheye dekoratif bir

görüntü kazandırmıştır. Benzer konsol düzenlemesi, güney cephedeki saçığın altında da görülmektedir (Foto.: 208).

Son cemaat yerindeki mihrabiye nişlerinin hem batıda hem de doğuda olanının hemen üst kısmında, dikdörtgen çerçeve içerisinde kafesli oyma tekniğinde taşla işlenmiş olarak sürahi motifi dikkat çekmektedir (Foto.: 209). Bunun dışında orta kısımda yer alan ana giriş kapısının sağında ve solunda yer alan çapraz tonoz başlangıçlarının altına gelecek şekilde işlenmiş süslemeler görülmektedir. Bu süslemelerde kabartma olarak taşların farklı şekillerde yerleştirilmesiyle oluşturulmuş dikdörtgen bir çerçeve görülmektedir. Dikdörtgen çerçevenin baş kısmındaki altıgen içerisinde mavi, lacivert ve beyaz renkli bir çini pano yer almaktadır. Bu pano ile dikdörtgen çerçeve, damla motifli bir süsleme ile birbirlerine bağlanmaktadır (Foto.: 210).

Son cemaat yerindeki mükebbirenin alt kısmı, ince silmelerle aşağıya doğru daralan bir kademelenme ile daraltılmıştır. Daha sonra kalın bir kaval silme, onun da altında iç bükey silme yer almaktadır. Bunun altında zikzak şekillerinin yer aldığı bir silme, baklava dilimlerinin yer aldığı bir silme ve uçları aşağıya doğru üçgen formu bir silme gittikçe daralarak aşağıya doğru inmektedir. Buradaki üçgen formların içerisinde palmet dizilerine yer verilmiştir. Bu süsleme grubunun altında kalın kaval bir silme ve iç bükey silmeden sonra yine zikzak formu bir silme ve içi palmet dizili üçgen formu bir silme ile mükebbirenin alt kısmı iyice daraltılmıştır. Bu uygulamanın hemen altında ki düz silmeden sonra bir sıra küçük üçgen dizisi, bir sıra zikzak dizisi, iki sıra mukarnas yuvalarının oluşturduğu dizi ve onun altında da iki sıra zikzak dizisi ile mükebbire iyice daraltıldıktan sonra sonlandırılmıştır (Foto.: 211-212).

Kuzeybatı köşede yükselen minare kaidesinin hemen üst kısmında yer alan pabuç kısmı, iki bölümden oluşmaktadır. Kare kaideden, pabucun onikigen üst bölümüne geçişi sağlayan alt bölüm, iki dilimli üçgen pahlarla düzenlenmiştir. Onikigen planlı ikinci kademe, daha yüksek tutulmuş ve başlangıcı iki şeritli örgü motif işlemeli ince bir geometrik kuşakla (Şekil: 22), ortası da zencirek kompozisyonlu kalın bir kuşakla çevrelenmiştir. Altan ve üstten iki şeritli yatay zencireklerle sınırlanan kompozisyonda, zencirek şeritleri köşelerde dikey konuma geçerek sekiz motifi oluşturacak şekilde kesişmektedir. Pabuç, kenarları ince, yarım kaval silmeyle yumuşatılmış, kaval silmeyle düzenlenmiş kornişle sonlanmaktadır (Foto.: 213).

Minare gövdesi iki yatay silmeyle üç bölüme ayrılmıştır. Diğerlerine oranla daha uzun olan silindirik alt bölüm, yarım oluk ve yarım kaval silmeyle düzenlenmiş kornişle bitmektedir. Başlangıcında kuzey yönde kazıma tekniğiyle işlenmiş sekiz kollu yıldız motifi, diğer cephelerde ise aynı formda pencereler bulunmaktadır. Ortada, alçak kabartma tekniğiyle işlenmiş kalın bir süsleme kuşağı, gövdeyi dolanmaktadır. Kuşak, altta ve üstte ters-düz palmet sırası (Şekil: 23), arada oyma tekniğiyle işlenmiş sekiz köşeli yıldız şeridiyle düzenlenmiştir. Bölümün üst kısmında dört tali yönde, dairesel pencereler açılmıştır. Pencerelerin araları dört ana yönde yan yana sekiz kollu iki oyma yıldız motifiyle süslenmiştir (Foto.: 214).

Onikigen planlı ikinci bölümün her yüzeyi, sivri kemer formu nişlerle teşkilatlandırılmıştır. Nişler, dış sıralarıyla dışarıdan, yarım oluk silmeyle de içerden çevrelenmiştir. Ana yönlerdeki nişlerin içinde, büyük dikdörtgen pencereler açılmıştır. Bütün cephelerde, pencerelerin üstündeki taş sırasının ortasına, altıgen levha çiniler yerleştirilmiştir. Patlıcan moru, mavi, lacivert, koyu lacivert ve beyaz renkli çiniler, rumi ve gül motifleriyle düzenlenmiş bitkisel kompozisyonlardan oluşmaktadır. Çininin ortasındaki, iç bükey dairesel hatlarla oluşturulan altı kollu yıldızın merkezinde, birer kolları ile birleşen rumilerin diğer kolları ve sapları, altıgenin birer yarım gül motifiyle doldurulmuş köşelerine uzanmaktadır. Rumilerin aralarında, altı kollu yıldızın uçlarıyla birleşen birer gül motifi bulunmaktadır. Nişlerin üstleri de dikdörtgen çökertme çerçeveler içine yerleştirilmiş birer palmetle bezenmiştir. İkinci bölüm yarım kaval, yarım oluk ve düz silmeyle düzenlenmiş onikigen kornişle bitmektedir (Foto.: 215).

Gövdenin üçüncü bölümü de onikigen olarak tasarlanmıştır. Alt bölümü, kazıma tekniğinde, kaval çubuklarla düzenlenmiş zikzakla süslenmiştir. Bunların üstünde; her cephenin ortasında, alttakilerle aynı kompozisyonunda, bitkisel motifli altıgen çiniler vardır. Çinilerin üstünde, ardışık olarak altı cephede içinden haşhaşa benzeyen üç çiçek çıkan natüralist kabartma vazo, kuzeydoğuda sırt sırta dört palmet grubu, diğer cephelerde ise dilimli veya dairesel madalyonlar bulunmaktadır. Vazoların üstünde oyma sekiz kollu yıldız bulunurken, diğer altı cephede ise dairesel pencereler açılmıştır. Şerefe altındaki üçüncü bölüm, bir sıra ters-düz palmet dizisiyle sonlanmaktadır (Foto.: 215).

Minareye oranla kısa tutulan ve gövdeden dışa çıkıntı yapan şerefe kısmı, onikigen planlı beş kademeli şerefe altlığına sahiptir. Alttaki üç kademe, mukarnas sıralarıyla

oluşturulmuş konsol ve yuvalarla düzenlenmiştir. Köşelerde ve ortada konsol, aralarda ise yuva bulunmaktadır. Birinci kademede, uçları topaçlı kaz ayaklarının yanlarda birleşmeleriyle yuvaların alt bölümleri, sivri kemer formu kazanmış ve içlerine birer altıgen levha çini yerleştirilmiştir. İkinci kademede konsollar, üçgen biçiminde genişlemektedir. Derinleşen yuvaların içleri, sivri kemerli, üç sıra yüzeysel mukarnasla işlenmiştir. Üçüncü kademede genişleyen konsollar, yüzeysel bir mukarnasla, yuvalar da üç dilimli tepelikle sonlanmaktadır. Üstteki bağımsız dördüncü kademe, altta uçları topaçlı beş dilimli püskül ve bunların üstündeki mukarnas sırasıyla düzenlenmiştir. Şerefe altlığı, yarım kaval silmeyle tamamlanmaktadır (Foto.: 216).

Dairesel planlı şerefe kısmı, levha taşlarla oluşturulmuş bir korkulukla çevrilmiştir.

Silindirik planlı petek kısmı ise, yarım kaval, yarım oluk ve düz silmeden oluşan bir kornişle son bulmaktadır. Ayrıca petek kısmının kible yönünde üç dilimli kemerli şerefe kapısı bulunmaktadır.

Malzeme

Caminin beden duvarları açık kahverenkte düzgün, kesme kalker taşı malzemeyle inşa edilmiştir.

Kitabeler

Avlunun batı kapısı üzerindeki kitabe (Foto.: 217)

Yazılışı

قدوق القراغ من بنا هذا الجامع الشريف المبارك

في زمان السلطان سليم ابن سلطان سليمان سنة و تاريخ ٩٧٥

Okunuşu

“Kad vaka’a’l-fırağ min benae haza’l-cami’i’ş-şerif el-mübârek fi zamani’s-Sultan Selim ibni Sultan Süleyman sene ve tarih 975”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Bu mübarek cami-i şerif Sultan Süleyman (1520-1566) oğlu Sultan Selim (1566-1574) zamanında 975 tarihinde yaptırılmış ve tamamlanmıştır”¹⁰⁸.

Avlunun güney kapısı üzerindeki kitabe (Foto.: 218):

¹⁰⁸ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s. 57.

Yazılışı

عمر ههز باب معاكجا الشريف

محمد بهسوي غا سنه ١١٧٣

Okunuşu

“Ammere hazihi bab el-cami’ eş-şerif

Muhammed Bihsevi Ağa. Sene 1173”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Muhammed Bihsevi Ağa tarafından 1173 Hicri (1759 Miladi) yılında kapının tamir edildiği belirtilmiştir”¹⁰⁹.

Caminin güney duvarında yer alan kitabe :

Yazılışı

عمر هزا جامع الشريف الرضاآله الملك اللطف احق درجي

العادل الي رحمه الله تعاى قرانفخراللا رمضان اغا

ابن عبدالله في ايام عدالة السلطان ابن السلطان ابن

السلطان احمد ابن محمد خان

Okunuşu

“Ammere haza’l-cami’iş-şerif el-rıdaenlillah el-melik el-lattaf ahakk-i derci’l-adil ila rahmetillahi ta’ala. Fahrü’l-akran Ramazan Ağa ibni Abdullah fi eyyami adaleti’s-sultan ibni Sultan Ahmed ibni Muhammed Han”.

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Sultan Muhammed (1595-1603) Sultan I. Ahmed (1603-1617) Han saltanatı devrinde, Abdullah oğlu Ramazan Ağa tarafından tamir edilmiştir”¹¹⁰.

Tarihlendirme

Urfa’nın Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra hazırlanan 1523 ve 1539 tarihli tahrir defterlerinde Debbaghane Mescidi, 1566 tahririnde de Debbaghane Cami olarak geçmektedir¹¹¹.

¹⁰⁹ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s. 59.

¹¹⁰ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s. 59.

Avlu batı kapısı üzerindeki kitabede caminin 975 Hicri (1568 Miladi) yılında tamamlandığı, avlunun doğusundaki türbe kitabesinde, türbenin Behram Paşa tarafından 970 Hicri (1562 Miladi) yılında inşa edildiği yazılıdır. Diyarbakır Beylerbeyi olan Behram Paşa 974 Hicri (1567 Miladi) yılında, Şanlıurfa Gümrük Hanı'nı da yaptırmıştır.

Bu bilgiler ışığında caminin 1523 yılından önce inşa edildiği, harap duruma düşmesi sonucu 1568 yılında da tamamlandığı tahmin edilebilir. Başka bir yoruma göre de, 1523 yılından önce başlanan inşaatın, çeşitli nedenlerden dolayı sekteye uğradığı ve sonradan 1568 yılında tamamlandığı düşünülebilir. Ancak, caminin inşaatına 1523 yılından önce başlandığı kesin gibi görünmektedir.

Caminin güney duvarındaki Arapça kitabede, caminin Sultan I. Ahmed zamanında (1603-1617) ve son cemaat yerindeki iki kitabede de 1305 Hicri (1887 Miladi) yılında tamir ettirildiği belirtilmektedir¹¹².

Avlunun kuzeyine 1136 Hicri (1723 Miladi) yılında medrese, avlunun batı girişi ile minaresi arasına 1298 Hicri (1880 Miladi) yılında türbe eklenmiştir¹¹³.

Kitabelerden ve vakıf kayıtlarından mescidin, 1566 tarihinde camiye çevrildiği ve 1568 tarihinde de tamamlandığı anlaşılmaktadır.

Cami üzerindeki bu kitabelerden başka, iki kitabe de yapının minaresinde, kaide ve petek kısımlarında yer almaktadır. Onarımlara ait olan bu kitabelerden kaidenin doğu cephesinde yer alanında, Seyyid Hüseyin oğlu Seyyid Ahmed tarafından tamir ettirildiği yazılıdır. Ancak tamir tarihi düşülmemiştir. Kaide cephesinin ve kitabeliğin son cemaat yeriyle üslup uyumundan dolayı minare, son cemaat yeriyle birlikte 1305 Hicri (1887 Miladi) yılında onarılmış olmalıdır¹¹⁴. Petek kısmında şerefe kapısının üstünde de “Maşallah sene 1248” yazılı ibare bulunmaktadır. Buradan da petek ve külah kısmının 1248 Hicri (1832 Miladi) yılında onarıldığı anlaşılmaktadır¹¹⁵.

¹¹¹ Halit Çal; “Urfa’daki Taşınmaz Eski Eserler Hakkında Bir Ön Araştırma”, s. 55-56.

¹¹² Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s. 57-61.; Cihat Kürkcüoğlu; **a.g.e.**, s.38.

¹¹³ Mehmet Alper; **a.g.e.**, s.27.

¹¹⁴ Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.314.

¹¹⁵ Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.314.

3.3.2. Yusuf Paşa Cami

Adı	:	Yusuf Paşa Cami
İncelenme Tarihi	:	Ağustos 2008 / Şubat 2009
Katalog No	:	3.3.2.
Şekil No	:	24-33
Fotoğraf No	:	219-251
Bulunduğu Yer	:	Şanlıurfa il merkezinde, Sarayönü Caddesi No: 71’de bulunmaktadır.
Yapının Tarihi	:	Caminin 1709 yılında inşa edildiği tahmin edilmektedir ¹¹⁶ .
Mevcut Durumu	:	İbadete açıktır.

Plan Özellikleri

Bir avlu etrafında şekillendirilen manzumenin ana ekseninde cami, caminin kuzeydoğu ve doğusunda medrese odaları, kuzeybatıda tuvaletler ve revak şeklindeki abdest alma bölümü, batı kenarında çeşmeler, güneybatıda imam odası ve batısında da hazire bulunmaktadır.

Cami mekânı, kareye yakın planlıdır. Ortada kare kesitli iki ayak üzerinde altı eşit kubbeli iç mekân görülmektedir. Kubbeler ortada ayaklara otururken, köşelerde ve kenarlarda, duvarlar tarafından taşınmaktadır ve kasnaksız şekilde yükselmektedirler. Üçü mihrap önünde, üçü de bunların kuzeyindeki altı kubbeli mekânın hemen kuzeyinde, ortada iki adet dikdörtgen kesitli ayağa, kenarlarda da duvarlar üzerine oturan ve üzeri kubbe ile örtülü, yanları kapalı üç gözlü son cemaat yeri yer almaktadır. Yine son cemaat yerinin kubbeleri de kasnaksız olarak inşa edilmiştir (Şekil: 24).

Minare

Kuzeydoğu köşede, son cemaat yerinin kuzeydoğu duvarı üzerinde yükselen minare; kare kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefeli minareler grubunda değerlendirilmektedir.

¹¹⁶ Ayrıntılı tarihçe “Tarihlendirme” başlığı altında yapılmıştır.

Mimari Özellikleri

Cami, medrese, tuvalet, abdest alma mekânı ve hazirenin yer aldığı avluya, doğu ve kuzey yönlerde açılan giriş kapılarından ulaşılmaktadır. Kuzey giriş kapısı basit şekilde düzenlenmiş iken, doğu avlu kapısı sivri kemer içerisinde dilimli kaş kemerli olarak düzenlenmiştir. Bunun altında basık kemerli giriş kapısı yer almaktadır. Ayrıca basık kapı kemeri alınlığının hemen üzerinde, yazıları kazılarak tahrip edilmiş kitabe metni bulunmaktadır (Foto.: 219-220).

Avlunun güneyinde, cami önünde üç gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaat yeri, ortada dikdörtgen kesitli iki ayağa, köşelerde duvarlar üzerine oturmaktadır. Gözler birbirinden sivri kemerlerle ayrılmaktadır (Foto.: 221-222).

Son cemaat yerindeki batı ayağın dış tarafına mihrap nişi yerleştirilmiştir. Yazlık mekân hissi veren mihrap nişi, üç köşeli olup, üzeri yarım yuvarlak şekilde sonlanır. Üzerinde üç satır halinde mihrabın inşa, avlunun da onarımını belirten kitabe metni yer almaktadır. Niş, üzerindeki hilalle son bulmaktadır (Foto.: 223-224).

Her bir gözü kubbe ile örtülü son cemaat yerinin doğu ve batı duvarlarında ikişerden dörder adet kare formlu pencere açıklığı bulunmaktadır. Ancak bu açıklıklardan batıda ve doğuda olanı, son yıllarda kapı açıklığı haline getirilmiştir. Açıklıklar beden duvarı boyunca uzanan eyvan biçimindeki niş içerisine yerleştirilmiştir (Foto.: 225). Ayrıca son cemaat yerinin batı köşe duvarı üzerinde, iki adet dikdörtgen formlu pencere açıklığı, hazire kısmına açılmaktadır. Son cemaat duvarının doğu ve batısında uçlarda, yuvarlak kemerli birer mihrabiye nişi görülmektedir (Foto.: 226-227).

Son cemaat yerinin kuzeydoğu köşesinde yükselen minare; kare kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefeli minareler grubundadır (Şekil: 25, Foto.: 228).

Kaidenin kuzey ve doğu cepheleri, avlunun doğu girişi üzerinde bulunan yapı ile kapatılmıştır. Kaidenin bu cepheleri, son cemaat yeri ve doğu cephe beden duvarlarıyla aynı hizadadır. Batı cephesine son cemaat yerinin doğu kemeri, güneybatı köşeye de üst örtünün pendentif geçişi yaslanmaktadır. Kaide, son cemaat yeri duvarları boyunca yükselmektedir.

Kısa tutulan pabuç kısmı, üst uçları yaylarla yumuşatılmış köşelerdeki üçgen pahlarla düzenlenmiştir (Foto.: 229).

Silindirik gövde, iki yatay silme ile üç bölüme ayrılmıştır. Alt ve üst bölüm silindirik, orta bölüm ise sekizgen olarak düzenlenmiştir.

Beden duvarı boyunca uzanan eyvan şeklindeki niş içerisinde yer alan harim mekânı giriş kapısı, tam orta ekseninde yer almakta ve basık kemerli olarak düzenlenmiştir. Hemen üzerinde yine dikdörtgen çerçeveli pencere açıklığı bulunmaktadır. Ayrıca, doğu, batı ve güney cephelerde pencere açıklıklarına yer verilmiştir. İki katlı pencere düzenlemesindeki açıklıklar, dikdörtgen formdadırlar.

Harim mekânı enine düzenleme göstermektedir ve mihraba paralel üçerden toplam altı adet eş kubbe ile kapatılmıştır. Kubbeler pandantifler üzerine oturmaktadır (Foto.: 230-231-232).

Harim mekânını aydınlatan iki katlı pencere sisteminde, dışarıdan dikdörtgen formlu olarak görülen alt kat pencereleri, içeride basık kemerli olarak karşımıza çıkmaktadır. Üst kat pencereleri de, dışarıda olduğu gibi dikdörtgen çerçevelidirler.

Girişin tam karşısına yerleştirilen mihrap nişi, kalker taşından inşa edilmiştir. Dikdörtgen çerçeve içerisine alınan niş, üç dilimli kemer içerisindeki mukarnas kavsaradan oluşmaktadır (Foto.: 233-234-235).

Mihrap nişinin hemen solunda bulunan taş minber, yine mihrap gibi yağlı boya ile boyanarak orijinalitesini yitirmiştir (Foto.: 236).

Son cemaat yerinin doğusunda, duvar içerisinden açılmış olan merdivenlerle ahşap müezzin mahfiline ulaşılmaktadır (Foto.: 237).

Süsleme Özellikleri

Doğu avlu kapısının köşe Sütuncelerinin başlıklarında palmet motiflerine yer verilmiştir (Foto.: 220).

Son cemaat yerinin kuzeydoğu köşesindeki minarenin silindirik kesitli alt bölümünün başlangıcında, kabartma palmet kuşağı yer almakta, (Şekil: 26) kuzey, batı, doğu cephelerinde yuvarlak kemerli küçük pencereler bulunmaktadır. Bu bölüm yarım oluk, yarım kaval ve düz silmeden oluşan bir kornişle sonlanmaktadır (Foto.: 238).

Sekizgen şekilli orta bölüm, gövdenin en süslemeli bölümüdür. Cepheler altta ve üstte ardışık olarak yerleştirilmiş nişler ve madalyonlar ile hareketlendirilmiştir. Ana cephelerde altta niş üstte madalyon, tali cephelerde ise üstte niş altta madalyon

bulunmaktadır. Güneydoğu, doğu, kuzeybatı ve batı cephelerdeki nişlerin içinde büyük pencerelere yer verilmiştir. Güney ve kuzey cephelerde altta, çift yönlü dış sırasıyla düzenlenmiş dikdörtgen çerçeve içinde kaval silme ile oluşturulmuş üç dilimli kemerli niş yer almaktadır. Üstte de sekizgen madalyon bulunmaktadır. Kuzey cephedeki madalyon, merkezdeki dokuz kollu çiçeği kuşatan sekiz kollu yıldız motifi işlemelidir. Güney madalyon, merkezdeki sekiz dilimli iri çiçek motifi; iki karenin kesişmesiyle oluşmuş sekiz köşeli yıldızla çevrelenmiştir. Cepheden taşıntı yapan gövdedeki pencereler, yanlardan ve alttan eğimli olarak yerleştirilmiş yüzeysel sivri kemer motifi, işlemeli bordürle çevrelenmiştir. Pencerelerin alınlıkları üç dilimli kemer formundadır. Güneybatı cephe üstte yüzeyden taşıntılı, uçları sivriltilmiş ve yivlenmiş kaval silmeyle oluşturulmuş ters U biçimli alınlıklı ve yuvarlak kemerli niş, altta boş altıgen madalyonla hareketlendirilmiştir. Batı cephedeki niş, çift yönlü dış sırasıyla oluşturulmuş yuvarlak kemerlidir. Nişin içindeki dikdörtgen pencere, kaş kemer alınlıklıdır. Cephenin üstündeki dairesel madalyon, çarkıfelek motifiyle işlenmiştir (Şekil: 27). Kuzeybatı cephe dışında diğer cephelerin üst bölümlerinde, firuze, lacivert, patlıcan moru renkli dikdörtgen levha çiniler bulunmaktadır. Bu çinilerin büyük bir kısmı bugün yoktur. Kuzeybatı cephede ise lacivert renkli, sekiz köşeli yıldız süslemeli başini yer almaktadır. Gövdenin orta bölümü, düz silmeden aşağıya sarkan üç boyutlu palmetlerle düzenlenmiş bir kornişle sonlanmaktadır (Foto.: 239-240-241).

Gövdenin silindirik planlı üst bölümünde, çok sayıda, sivri kemer formu küçük pencerelere yer verilmiştir.

Silindirik planlı şerefe kısmının altlığı, yedi sıra mukarnas yuvasından oluşmaktadır. Birinci mukarnas sırası uçları topaçlı, beş dilimli kaz ayaklarıyla düzenlenmiş konsollara sahiptir. Konsollar ikinci ve üçüncü sıralarda ikişer mukarnas yuvasıyla genişlemekte, aralarında da yuvalar meydana gelmektedir. İlk üç sıra bütünlük arz ederken, üstteki dört kademe, prizmatik mukarnas sıralarıyla düzenlenmiştir. Şerefe altlığı; yarım oluk, yarım kaval ve düz silmeden oluşan kornişle tamamlanmaktadır (Foto.: 242). Şerefe korkuluğu levha taşlarla örtülüdür.

Petek kısmı silindiriktir ve güney yönünde kaş kemerli şerefe kapısına yer verilmiştir. Petek; yarım oluk, yarım kaval ve düz silmeden oluşan bir kornişle son bulmaktadır.

Minare, dışarıdan ortası sivri bir kubbecik ile sonlanır.

Üç dilimli kemer içerisinde mukarnas kavsaralı olarak tasarlanan mihrap nişinin iki bordürlü dikdörtgen çerçevesinin dış bordüründe, mukarnas yuvalarıyla oluşturulan şerit, daha geniş olan iç bordüründe de farklı boylardaki tam ve yarım sekizgenlerin kesişmesinden üreyen geometrik bir düzenleme söz konusudur (Şekil: 28, Foto.: 243). Mihrabı sınırlayan köşe Sütunceleri burmalı olup başlıkları da mukarnas yuvalarıyla oluşturulmuştur. Her iki Sütunce başlığının hemen üzerindeki ikişer adet yuvarlak rozetlerden solda olanın da altı kollu yıldız kompozisyonu (Şekil: 29), sağda olanında da birbirine teğet dönen yarım dairelerin meydana getirdiği sekiz kollu yıldız kompozisyonu yer almaktadır (Şekil: 30). Mihrap, palmetlerin üç boyutlu oyulması ile oluşturulmuş taç kısmı ile sonlanmaktadır. Mihrap nişi, son yıllarda yağlı boya ile boyanarak olumsuz bir görüntüye kavuşmuştur.

Mihrap nişi haricinde minber de yoğun bir şekilde süslenmiştir. Minber kapısının etrafı, mukarnaslı bir bordürle kuşatılmıştır. Minber kapısının taç kısmı da kıvrık rumili dallardan oluşan girift bir kabartma kompozisyonla bezenmiştir (Foto.: 244-245). Şebekeli oyma minber korkuluğu, üst üste iki sıra halinde uçları pahlı yarım haç motiflerinin aralarda oluşturduğu sekiz kollu yıldız şebekesinden meydana gelmiştir (Foto.: 246). Minberin yan duvarında, büyükten küçüğe doğru sıralanan üç kemer boşluğu yer almaktadır (Foto.: 247). Kemerler, rumilerden oluşan girift kompozisyonlarla dolgulanmıştır (Şekil: 31). Ayrıca, bu dolgulardaki iki rozetten birine, alttan ve üstten geçerek bir merkez çevresinde dönen çizgilerin ortada oluşturduğu sekiz kollu yıldız motifi (Şekil: 32), diğerine de kırık çizgilerin kesişmesinden oluşan sekiz kollu yıldız motifi işlenmiştir (Şekil: 33). Bu kemerlerden en büyüğü, yuvarlak niş içerisinde dilimli sivri kemerli iken; ortadaki dikdörtgen çerçeve içerisinde, dilimli sivri kemerlidir. En sonda yer alan ve kemerlerin en küçüğünü oluşturan kemer ise, yuvarlak niş içerisinde dilimli kaş kemer olarak yerleştirilmiştir (Foto.: 248-249-250).

Malzeme

Caminin beden duvarları açık kahverenkte düzgün, kesme kalker taşı malzemeye inşa edilmiştir.

Kitabeler

Cami avlusunun güneyinde, son cemaat yeri önündeki mihrap nişi üzerinde yer alan kitabe (Foto.: 251) :

Yazılışı

بارك الله فيض حق كلكده حاجي اسعده
 جامعك صحنى تمير ايلدي اول زيكرم
 بلكه امدلدر وره (ايزد) تعالى اجرينه
 دار عقباده مقابل حوري و باغ ارم
 كلدي هاتفدن مبشر سويلدي تاريخني
 چكمه غم سن اهل جنتسين ديدي صاحب كرم
 سنه ١٢٦٧

Okunuşu

“Barekallah feyz-i Hak geldikde Hacı Es’ad’e
 Cami’in sahnini ta’mir eyledi ol zikerem
 Belki ümidlidir vere (İzed) ta’ala ecrine
 Dar-ı ukbada mukabil huri ve bağ-ı İrem
 Geldi hatıfdan mübeşşir söyledi tarihini
 Çekme ğam sen ehli cennetsin dedi sahib-i kerem
 Sene 1267”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Caminin avlusu 1267 yılında Hacı Esad adlı biri tarafından tamir edilmiştir”¹¹⁷.

Tarihlendirme

Yusuf Paşa Cami, St. Cyriacus adlı bir Bizans kilisesinin üzerine inşa edilmiştir¹¹⁸.

Yapı üzerinde yapının hangi tarihte ve kim tarafından yaptırıldığını belli eden herhangi bir yazıt bulunmamaktadır. Ancak Urfa-Rakka Valiliği de yapmış olan Yusuf Paşa; 1122 Hicri (1710 Miladi) yılında yazdırdığı vakfiyede, camiyle birlikte caminin doğusundaki Vezir Hamamı’nı, kuzeyindeki Valiler Sarayı ve Ulu Cami yakınındaki

¹¹⁷ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.147.

¹¹⁸ J. B. Segal; **a.g.e.**, s.190.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.41.

Mahkeme-i Şerif'i, kendisinin yaptırdığını ifade etmektedir¹¹⁹. Urfalı divan şairi Nabi'nin Yusuf Paşa cami için yazmış olduğu manzumesinde caminin 1121 Hicri (1709 Miladi) yılında yaptırıldığını ifade etmiştir¹²⁰. Yine şair Nabi, caminin yanında yaptırılan ancak günümüze ulaşamayan Yusuf Paşa Çeşmesi için de bir manzume yazmıştır. Bu manzumede tarih olarak 1120 Hicri (1708 Miladi) tarihi kayıtlıdır¹²¹. Bunlardan başka, minber korkuluğu üzerinde 1121 Hicri (1709 Miladi) tarihi geçmektedir¹²².

Tüm bunlardan hareketle, caminin 1121 Hicri (1709 Miladi) yılında, Urfa-Rakka Valisi Yusuf Paşa tarafından inşa ettirildiği söylenebilir. Caminin inşasından bir yıl sonra, 1710 yılında da vakfiyesi düzenlenmiştir.

Avlunun güneyinde, son cemaat yerine bitişik şekilde inşa edilmiş olan mihrap nişi üzerindeki kitabede 1267 Hicri (1850 Miladi) tarihinde, Hacı Esad adlı bir hayırsever tarafından mihrabın inşa edildiği ve avlunun da tamir edildiği yazılıdır¹²³.

Cami avlusunun batısında yer alan odadaki kitabede, 1289 Hicri (1872 Miladi) yılında odanın yaptırıldığı kayıtlıdır¹²⁴.

Yine, avlunun doğusunda yer alan medrese odalarından biri üzerinde yer alan kitabede, odaların hepsinin Abdülvahap Efendi tarafından 1296 Hicri (1879 Miladi) yılında onarıldığı belirtilmektedir¹²⁵.

Bu yazıt ve belgelerden başka, avlunun doğu kapısı üzerinde de kitabeye yer verilmiştir. Ancak bu kitabe tamamen kazınmış olduğundan herhangi bir bilgi edinilememiştir.

¹¹⁹ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.41.; Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.149.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.321. Cihat Kürkçüoğlu; "Şanlıurfa Mimari Eserleri", s.65.

¹²⁰ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.41.; Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.149.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.321.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.t.**, s.49.

¹²¹ Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.321.

¹²² Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.41.; Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.150.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.321.

¹²³ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.147.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.42.

¹²⁴ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.148.

¹²⁵ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.149. Cihat Kürkçüoğlu "Şanlıurfa Camileri" adlı eserinde, medrese odalarının 1266 Hicri, 1849 Miladi yılında onarıldığı yazılıdır. Ancak, medrese odası üzerindeki kitabeden açıkça anlaşıldığı gibi, bu onarım 1849 Miladi yılında değil, 1879 Miladi yılında gerçekleşmiştir. Bkz. Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.41-42.

3.3.3. Rızvaniye Cami

Adı	:	Rızvaniye Cami
İncelenme Tarihi	:	Ağustos 2008 / Şubat 2009
Katalog No	:	3.3.3.
Şekil No	:	34-42
Fotoğraf No	:	252-319
Bulunduğu Yer	:	Şanlıurfa il merkezinde, Balıklıgöl Mahallesi, Halil-ür Rahman Gölü'nün kuzey kenarında bulunmaktadır.
Yapının Tarihi	:	1717 yılında inşa edilmiştir ¹²⁶ .
Mevcut Durumu	:	İbadete açıktır.

Plan Özellikleri

Bir avlu içerisinde karşımıza çıkan ve kuzeyindeki medrese ile birlikte düşünülen Rızvaniye Cami, enine dikdörtgen planlı camiler grubundadır (Şekil: 34).

Harim mekânının üzeri, mihraba paralel, pandantif geçişli üç kubbe ile kapatılmıştır. Kubbelerden ortadaki, kare mekânın üzerini örtmekte ve yanlarındaki kubbelerle nazaran daha yüksek durmaktadır. Yanlarda yer alan kubbeler ise kareye yakın dikdörtgen mekânın üzerini örtmektedirler ve çok hafif oval şekillidirler¹²⁷. Orta kubbe, kuzey ve güney yönde duvar payandalarına otururken, yan kubbeler duvarlara ve orta mekânla birbirlerini ayıran kemerler üzerine oturmaktadır.

Harim mekânının hemen kuzey taraf önünde üç gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır. Yanları kapalı tutulan son cemaat yerinin her gözü kubbe ile örtülüdür ve kubbe geçişleri pandantiftir. Orta göz diğer gözlere nazaran daha yüksek tutulmuştur. Son cemaat yeri, doğu ve batı kenarlardan, yarım yuvarlak kubbelerle genişletilmiştir. Son cemaat yeri ortada bağımsız iki sütuna, yanlarda gömme sütun ve duvarlar üzerine oturmaktadır.

¹²⁶ Ayrıntılı tarihçe “Tarihlendirme” başlığı altında yapılmıştır.

¹²⁷ Cihat Kürkçüoğlu “Şanlıurfa Camileri” adlı eserinde, yan mekânlardaki kubbelerin oturduğu alanın dikdörtgen ve kubbelerin de tam oval şekilli olduğunu ifade etmiştir. Bunu da çizmiş olduğu planda göstermiştir. Hâlbuki yan mekânlar kareye yakın dikdörtgen üzerine, hafif oval şekilli kubbeler tarafından kapatılmıştır. Bkz. Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.44.

Minare

Yapının kuzeydoğu köşesinde yükselen minare; kare kaideli, çokgen gövdeli ve tek şerefeli minareler tipindedir.

Mimari Özellikleri

Genişçe bir avlu içerisinde medrese ile birlikte inşa edilen Rızvaniye Cami, kuzeyindeki medrese ile birlikte düşünülmüştür (Foto.: 252).

Doğu taraftaki eyvan biçimli taçkapı ile, avluya ulaşılmaktadır (Foto.: 253). Avlu taçkapısı koyu kahverengi ve beyaz renkli mermerlerin alması sıralanması ile oluşturulmuştur.

Medresenin güneyinde konumlanan caminin önünde, yanlarındaki yarım kubbelerle genişletilen üç kubbeli son cemaat yeri bulunmaktadır (Foto.: 254). Ortada iki sütuna, yanlarda da gömme sütun ve duvarlara oturan son cemaat yerinin gözleri, birbirlerinden sivri kemerlerle ayrılmaktadırlar. Kemerler; düz silme, kaval silme ve dilimli silme grubu ile kademelendirilmiştir. Kilit taşlarında, dışarı taşırılmış yelpaze biçimli unsurlara yer verilmiştir. Kemerleri taşıyan bağımsız sütunların başlık ve tabanları kare kaide üzerinde dört köşeli iç bükey olarak tasarlanmıştır. Başlık kısımlarında, her köşeye birer kabartma damla motifi yerleştirilmiştir. Ayrıca sütun başlıklarının hemen altında, kalın kaval silmeli taş bilezikler görülmektedir. Doğu ve batıdaki duvara gömülü sütunların başlıkları, kaval, düz, iç bükey ve kaval silme gruplarıyla kademelendirilmiştir. Bunun üstüne köşeleri pahlı iki dilimli sütun başlığı konulmuştur (Foto.: 255-256-257-258-259).

Son cemaat yerinin bulunduğu kuzey cephe, kemerlerin hemen üst kısmındaki saçak bölümünde yer alan iki adet çörtenle son bulmaktadır.

Son cemaat yerinin güney duvarları üzerinde, ana giriş kapısının doğusunda iki, batısında iki olmak üzere toplam dört adet dikdörtgen formu pencere açıklığı görülmektedir. Bunlardan başka, son cemaat yerinin doğu ve batı duvarlarında da yine dikdörtgen formu açıklıklar bulunmaktadır.

Son cemaat yerinin doğu ve batısındaki yarım yuvarlak kubbeli mekânların geçişleri, yarım yıldızvari unsurlarla doldurulmuştur (Foto.: 260).

Caminin kuzeydoğu köşesine yerleştirilen minare; kare kaideli, çokgen gövdeli ve tek şerefelidir (Şekil: 35, Foto.: 261).

Kare tabanlı kaide kısmı, yapının beden duvarları boyunca yükselmektedir. Son cemaat yerinin doğu cephesindeki pencereden ulaşılan minarenin girişi, kaidenin kuzeybatı cephesine yerleştirilmiştir (Foto.: 262).

Pabuç kısmı, iki kademeli küresel üçgenlerle tezyin edilmiştir. Cepheler; yarım oluk, kaval ve düz silmeyle düzenlenmiş üç dilimli kemerlerle hareketlendirilmiştir. Orta bölüm sivri kemerli, yanlar ise çeyrek dairesel yaylıdır. Üç dilimli kemerler, birer palmet motifli tepeliklerle son bulmaktadır. Pabuç kısmı; yarım oluk, düz ve kaval silmeden oluşan bir kornişle sonlanmaktadır (Foto.: 263-264).

Gövde kısmı, onikigen planlı ve sade olarak düzenlenmiştir. Sadece üst kısmında, kabartma teknikli işlenen palmet kuşağı, gövdeyi dolanmaktadır. Gövdenin dört ana kenarında beş mazgal pencere açıklığına yer verilmiştir. Güney ve kuzey cephedeki kaş kemerli pencereler, dış sırasıyla düzenlenmiş yuvarlak çerçeve içerisine alınmışlardır. Doğu cephedeki iki pencere; mukarnas kavsaralı, dikdörtgen çerçevelidir. Batı pencere ise, kaş kemerli ve yuvarlak kemer çerçevelidir (Foto.: 265).

Şerefe kısmı onikigen planlı olarak düzenlenmiştir. Gövdeden şerefe altlığına yarım oluk, kaval ve düz silmeden oluşan kademeli bir kornişle geçilmektedir. Şerefe altlığı mukarnas kavsaralı olup, dört sıra mukarnas yuvasına yer verilmiştir. Yukarıdan aşağıya doğru ilk sırada yer alanında, iç bükey yuvanın içerisine balık figürleri yerleştirilmiştir. Şerefe altlığı, burmalı ve düz bir silmeden oluşan kornişle sonlanmaktadır. Onikigen planlı şerefe korkuluğu, ajurlama tekniğinde birbirini kesen altıgenlerden oluşmaktadır (Foto.: 266-267-268).

Minare peteği, silindirik gövdelidir ve güney yönünde iki yay ile kademelendirilmiş kaş kemerli şerefe kapısı bulunmaktadır. Petek kısmı, yarım oluk, yarım kaval ve düz silmeden oluşan bir kornişle tamamlanmaktadır.

Minare, dışarıdan sekizgen piramidal bir külahla sonlanır.

Son cemaat yerinin orta eksenini işgal eden ve harim mekânına geçit veren ana giriş kapısı eyvan tarzında ele alınmıştır (Foto.: 269).

Harim mekânına geçit veren kapıdaki ahşap kanatlar da oldukça gösterişli olarak düzenlenmiştir (Foto.: 270). İlk inşa sırasında, cami için özel olarak tasarlandığı

anlaşılan kapı, iki kanat halinde düzenlenmiştir ve kanatlar birbirlerinden düğümlü bir kalın kaval silme ile ayrılmaktadır.

Son cemaat yerinin orta göz döşemesinde, sekiz kollu yıldız motifi bulunmaktadır.

Yapının beden duvarları üzerinde toplam, onbeş adet pencere açıklığı görülmektedir. Pencerelerden güney duvar üzerine yerleştirilenler dört adet olup, ikisi mihrabın doğusunda, ikisi de mihrabın batısında bulunmaktadır. Batıda bulunanlardan başta olanı üç dilimli kemer içerisinde dikdörtgen formlu, diğeri ise sivri kemer içerisinde dikdörtgen formludur. Doğuda bulunanlardan baştaki sivri kaş kemer form içerisinde dikdörtgen formlu, yanındaki de yine iç dilimli kemer içerisinde dikdörtgen formludur. Bunların üst kısmında ise, üç adet, küçük ölçekli dikdörtgen formlu açıklık bulunmaktadır. Bu cephe, saçak kısmında iki çörtenle son bulmaktadır (Foto.: 271-272-273). Doğu cephedeki iki pencere dikdörtgen formlu olarak düzenlenmiştir ve üstünde daha küçük boyutlu dikdörtgen çerçeveli açıklığa yer verilmiştir (Foto.: 274). Batıdaki dört adet pencere de dikdörtgen şeklindedir. Üst kısmında yine daha küçük dikdörtgen çerçeveli pencere vardır (Foto.: 275).

Harim mekânı, kible duvarına paralel şekilde yerleştirilmiş üç kubbeden oluşmaktadır. Orta mekândaki kubbe, güney ve kuzey yöndeki gömme ayaklara otururken, doğu ve batıda kemerler tarafından taşınmaktadır. Yan taraftaki kubbelerde duvarlara ve ortada kemerlere oturmaktadırlar. Kubbelerin etekleri, sivri kaş kemerli sağır nişlerle hareketlendirilmiştir. Nişler; alt tarafta kalın kaval silme, üst tarafta da burmalı kalın kaval silme ile sınırlandırılmıştır. Niş kemerlerinin oturduğu kısa sütunların başlangıçları iki mukarnas yuvasıyla pahlanarak yumuşatılmıştır (Foto.: 276-277-278-279).

Orta kubbenin köşe geçiş elemanı olan pendentiflerin içleri, büyük tek mukarnas yuvalarıyla dolgulanmıştır. Yan kubbelerin geçişleri de pendentiftir. Ancak sade olarak düzenlenmiştir (Foto.: 280).

Dışarıda çeşitli kemerler içerisinde dikdörtgen formlu olarak karşımıza çıkan pencere açıklıkları, iç mekânda sivri kemer içerisinde görülmektedir.

Koyu kahve ve beyaz renkli mermer taşların alması sistemde dizilmesiyle oluşturulmuş mihrap nişi, giriş kapısıyla aynı eksende bulunmaktadır. Mihrap,

dikdörtgen bir çerçeve ile kuşatılmıştır. Çerçeve içerisinde sivri kemerli niş yer alır. Bunun üstünde de, dikdörtgen formlu pencere açıklığı vardır (Foto.: 281).

Mihrap nişinin iki yanında, ana çerçeveye bitişik olarak yapılmış is kanalları görülmektedir. Dar tutulan bu is nişlerinin kemerleri girintili çıkıntılı olup, Bursa kemeri tarzındadır. Nişlerin üstünde şebekeli oyma şeklinde iki rozete yer verilmiştir¹²⁸ (Foto.: 282-283).

Mihrabın batısında ve pencere içerisindeki mihraba paralel yerleştirilen merdiven vasıtasıyla ulaşılan minber, köşk şeklindedir. Minberin kaide kısmı, uçları mukarnas yuvalarıyla yumuşatılmış dört kısa sütun üzerine oturmaktadır. Sütunlar kible tarafında duvara, kuzey tarafta boşluğa gelmektedir ve birbirlerinden Bursa kemeri ile ayrılmaktadırlar. Kaidenin hemen üstünde altta ve üstte, burmalı kaval silme ile sınırlandırılan şebekeli oyma teknikli taş korkuluk yer almaktadır. Korkuluğun üzerinde dört adet sütun tarafından taşınan minber gövdesi bulunmaktadır. Sütunlar, üzerlerindeki basık kemerleri taşımaktadır. Köşk minber, en üstte piramidal bir külahla kapatılmıştır. (Foto.: 284-285).

İçte, giriş kapısının üstüne yerleştirilmiş ahşap bir mahfil bulunmaktadır. Mahfilin alt kısmı, ince çıtaların çakılmasıyla oluşturulmuş geometrik şekillere sahiptir. (Foto.: 286).

Süsleme Özellikleri

Avlunun doğu taçkapısı iki renkli taşlarla dizayn edilmiştir. Yuvarlak kemerli giriş kapısı, yine kahve ve beyaz renkli taşlarla oluşturulan palmetlerin almasıyla süslenmiştir. Kemer alınlığında, ortada yarım yuvarlak şekilli panonun içerisine rumi ve palmetlerden oluşan bitkisel kompozisyon yerleştirilmiştir. Bu panodan çıkarak yayılan kahverengi ve beyaz renkli alması sıralı taşlar, bir merkezden yayılan ışık görünümü vermektedir (Foto.: 287-288-289-290).

Onikigen şekilli minare gövdesinin üst kısmında, kabartma teknikli işlenen palmet kuşağı gövdeyi dolanmaktadır (Foto.: 265-266). Şerefe kısmında da yukarıdan aşağıya doğru ilk sırada yer alan mukarnas dizisinde, iç bükey yuvanın içerisine balık figürleri yerleştirilmiştir (Şekil: 36, Foto.: 264-265-266-267).

¹²⁸

Cihat Kürkçüoğlu doktora tezinde, bu rozetlerin mihrap kemerinin köşesinde olduğunu belirtmiştir. Ancak, bu rozetler mihrap kemerinin köşelerinde değil, mihrabın dikdörtgen çerçevesinin bitişindeki is kanallarının üstünde yer almaktadır. Bkz. Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.t.**, s.53.

Onikigen planlı şerefe korkuluğu ise ajurlama tekniğinde, birbirini kesen altıgenlerden oluşmaktadır (Şekil: 37).

Caminin en süslü bölümlerinden birini harim mekânına giriş kapısı oluşturmaktadır. Koyu kahve ve beyaz renkli mermerlerin almaşık olarak sıralanması ile oluşturulan yuvarlak formu eyvan kemeri; düz silme ve iç bükey silme ile kademelendirilmiş kaş kemer ile sınırlandırılmıştır. Basık kemerli giriş kapısının kemeri yüzeyinde, iki renkli almaşık taş sistemi ile palmet dizisi görülmektedir. Kapı alınlığında, dört sıra halinde yerleştirilen onbeş kartuş içerisinde kitabe metni yer almaktadır. Kitabeliğin hemen üstünde, rumi ve palmetlerle oluşturulmuş ajur teknikli taş süsleme vardır. Taçkapı iki yandan Sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Sütunce gövdeleri, birbirlerine onbeş düğüm halinde sarılmış yılan figürleri ile tezyin edilmiştir. Ancak yılan başları detaylı bir şekilde işlenmemiştir. Sütunce başlıkları da, ortada çiçek ve yanlarda kartuşlarla süslenmiştir (Şekil: 38, Foto.: 291-292-293-294-295-296-297).

Giriş kapısını süsleyen bir diğer unsur, ahşap kapı kanatlarıdır. İki kanat şeklinde her bir kanadının dört levhaya bölündüğü kapı, ahşap süsleme sanatının güzel bir örneğini temsil etmektedir. Her bir kanat kazıma teknikli çiçek ve yaprak dallarından oluşan bordür ile sınırlandırılmış ve içerisi beş ayrı bölüme ayrılmıştır. Yukarıdan aşağıya doğru ilk bölüm, iki eşit kare pano şeklindedir (Foto.: 298-299). Panoların içerisinde, kabartma tekniğinde işlenmiş ortada bir vazodan çıkan çiçek ve gül motifleri yer almaktadır. Bunun altında yer alan dikdörtgen çerçeveli ikinci bölüm, yine bir vazodan çıkan ve tüm panoya yayılan kabartma teknikli çiçek motifleri ile süslenmiştir. Aralarda da rumi ve palmet şekillerine yer verilmiştir. Dikdörtgen panonun etrafını da kazıma teknikli kıvrık dallar dolaşmaktadır (Foto.: 300-301). Üçüncü bölüm, ilk bölümde olduğu gibi iki kare panoya bölünmüş ve panoların içerisi vazodan yayılan çiçek ve gül motifleriyle dekore edilmiştir (Foto. 302-303). Dördüncü bölüm yine dikdörtgen formu olup, içerisi kabartma teknikli kıvrık dal, rumi ve palmet motifleriyle girift bir şekilde bezenmiştir. Panonun etrafında yine kazıma teknikli, kıvrık dallı bordür yer almaktadır (Foto.: 304-305). Beşinci son bölüm yine iki kare panoya bölünmüştür. Diğerlerine göre daha çok tahrip olan panoların içerisinde, ortada rumi ve palmet yapraklı bir ağaç etrafına yerleştirilen kıvrık dallardan oluşturulmuştur (Foto.: 306-307).

Son cemaat yerinin orta göz zemin döşemesinde; gri, pembe, beyaz renkli mermer levhalardan oluşan, mozaik tekniğindeki kare panonun ortasında, beyaz renkli sekiz kollu yıldız motifi bulunmaktadır (Şekil: 39, Foto.: 308-309).

Giriş kapısı eksenine yerleştirilmiş olan mihrap nişi, iki renkli taş işçiliği ile almaşık olarak zikzak şeklinde düzenlenmiştir. Niş, dokuz sıra mukarnas yuvasından meydana gelmektedir. Yukarıdan aşağıya doğru ikinci sıranın ortası, topuz şeklinde aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Beşinci sırada da, dört adet sarkıtı yer verilmiştir. Kavsaranın son sırasında, yuvaların aşağıya indirdiği çubuklar arasında levhalar içerisinde geometrik şekiller bulunmaktadır. Mihrap nişi, iki yanda Sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Sütunce başlıkları, altta ve üstte burmalı kaval silme ile sınırlandırılmış ve içerisine de bir vazodan çıkan çiçek ve yaprak motifleri yerleştirilmiştir. Sütunce başlıkları pembe renkli olarak ele alınmıştır. Mihrap nişi, en üstte yüksek kabartma teknikli işlenmiş palmet sıralı taç ile sonlanmaktadır (Foto.: 310-311-312-313).

Mihrap nişinin iki yanındaki is kanalları üzerindeki rozetlerden doğuda olanı, dairesel bir eksen etrafında dönen palmet motiflerinden oluşan kompozisyon şeklindedir (Şekil: 40). Batıda olanı ise, düşey eksene dikey ve çapraz kırık çizgilerin eşit uzunlukta kırılarak kesişmesinden oluşan altı kollu yıldızlar ve bunların meydana getirdiği altıgen boşluklardan oluşmaktadır (Şekil: 41, Foto.: 314).

Minber korkuluğu, aynı boydaki tam ve yarım sekizgenlerin çakışarak ve kesişerek aralarda kareler ve altıgenler oluşturduğu kompozisyona sahiptir (Şekil: 42). Külâhın üzerinde, şebekeli oyma teknikli rumi ve palmetlerin oluşturduğu kompozisyon yer almaktadır (Foto.: 315).

Giriş kapısının üzerine yerleştirilmiş ahşap mahfilin alt kısmı, renkli kalem işleri ve geometrik kompozisyon ile bezelidir. Geometrik şekillerin içleri, renkli kalem işi süslemelidir. Kırmızı, lacivert, açık kahverengi ve yeşil renklerle oluşturulmuş kıvrık dal, rumi, palmet gibi çiçeklerle bezenmiştir (Foto.: 316-317-318).

Malzeme

Caminin beden duvarları açık kahverenkte, düzgün, kesme kalker taşı malzemeyle inşa edilmiştir. Avlu kapısı, harim mekânına geçit veren taçkapısı ve mihrabı, koyu kahverengi mermer ve beyaz kalker taşlarının almaşık sıralanmasıyla oluşturulmuştur.

Kitabeler

Harim mekânına geçit veren giriş kapısı üzerindeki kitabe (Foto.: 319) :

Yazılışı

بارك الله زهي جامع ايدنده بنا
 اولسه پاينده سزا (سنه) چرخي مينا
 رسم رعناي پسنديده روجي جمشيد
 علم رفعتي افلاکه خجالت فرما
 حسننك اينه سي حوض خليل الرحمن
 مسلي خارجه كورلمزليکه كزيا ايوا
 اتصالنده بو نو مدرسه زي شرفي
 ايلمش ساعق توفيق هم اغوش رضا
 نام نسيبنه خوش مسس
 عندليبان نواسازي نحول علما
 صدر اقبالده باني سر افرازي حق
 ايلمش علم و کمالات ايله فخر الوزرا
 زاتي بر نسخه ناياب کنوز حکمت
 نطق جان بخش ينابي حزن شتي
 حسن تدبيرنه دلبسته در عقل فعال
 چرخي تمکين و وقارتدن ايدر استحيا
 منتظم راي زرینله جحان رافت
 حبرا نموزج احياسيدر اقلم رها
 بو ايکي نو اسردن ايليّه الله مبرور
 حشره دك الديره شاهنشاه دورانه دعا
 مبحس علم شريعت اوله هم مدرسه سي
 هم اوله جامع پاکنده عبادته صلا
 صاحب الخيرني خطالردن ايدوب هم محفوظ

صاقلیه نجل نجیبنده خطر دن بیلا
 بو ایکی موسسه نك وضع اساسی یکسر
 اولدی بر سال شرفبخشده چونکیم احیا
 طابع و صاف خوش آینه آدا تاریخی
 اصله تخصیص ایله بو تعمیه کوردی روا
 روحی نابی دیمش اولسون بو مقامه تاریخ
 جامع پاک فلک منزلت احمد پاشا
 سنه ۱۱۲۹

Okunuşu

“Barekallahu zehi cami’i edende binâ
 Olsa pâyende sezâ(sına) çarh-i minâ
 Resm-i ra’nâ-yı pesendide ruh-i Cemşid
 İlm-i rif’atı eflâke hacalet fermâ
 Hüsnünün ayinesi havz-i Halilürrahman
 Misli hariçde görölmezlige güyâ imâ
 İttisalinde bu nev medrese zi-şerefi
 Eylemiş saik-i Tevfik hem ağuş-i rıza
 Nam-ı nisbine hoş müessis
 Andelibân-ı nevasazi-i nühul ülema
 Sadr-i ikbalde bani-i ser efracını Hak
 Eylemiş ilm u kemalât ile fahrü’l-vüzerâ
 Zatı bir nüsha-i nâyâb künuz-i hikmet
 Nutk-i canbahş-i yenâbi’ hüzn-i şitâ
 Hüsn-i tedbirine dilbestedir akl-ı fa’al
 Çarh-i temkin u vakaretden eder istihya
 Muntazam ra’yi zerrinle cihan re’fet

Hebbeza nümuzec ihyasıdır iklim-i Ruha
 Bu iki nev eserden eyleye Allah mebrur
 Haşre dek aldıra şahinşeh-i devrana dua
 Mebhas-ı ilm-i şeri'at ola hem medresesi
 Hem ola cami'i pâkinde ibadete salâ
 Sahibü'l-hayrini hatalardan edüb hem mahfuz
 Saklıya necl-i necibinde hatırdan bilâ
 Bu iki müessesenin vaz'ı esas-i yekser
 Oldu bir sal-ı şerefbahşde çünkim ihyâ
 Tab'ı u saf huş ayende edâ tarihini
 Asla tahsis ile bu ta'miyeyi gördü revâ
 Ruh-i Nabi demiş olsun bu makama tarih
 Cami'i pâk-i felek menzilet Ahmed Paşa
 Sene 1129"

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Allah bu camiye yapanı mübarek kılsın. Çünkü bu cami, mavi gök kubbeye destek olsa yeridir. Cemşid'in ruhu bile onun güzelliğinin resmini beğenmiştir. Onun yüksek ilmi, felekleri utandırır. Güzelliğinin aynası Halil'ür Rahman Gölü'dür. Onun gibisi hiçbir yerde bulunmaz. Hemen bitişiğinde bu yeni şerefli medrese de ona uygun olarak Allah rızasını kucaklamıştır. Benzerlerine göre hoş bir müessese olan bu medresenin bülbül gibi okuyan ve arı gibi çalışan âlimleri vardır. Allah Ahmet Paşa'yı saadet devrinde benzerlerinden üstün kılarak, ilim ve kâmillik vermiş ve onu vezirlerin övündüğü kimse yapmıştır. Onun zatı hikmet hazinesinin bulunmaz bir nüshasıdır. Onun nutku insana can bahşeden kaynak ve hüznü kıştır. Düşünebilen akıl, onun tedbirinin güzelliğine gönül vermiştir. Felek, onun vakar ve ağırbaşlılığından utanır. Devamlı altın gibi görünüşüyle cihana acır. Urfa'nın iklimi hayatın ne güzel bir örneğidir. Bu iki yeni eserini Allah kabul ve hayırlı etsin. Kıyamete kadar dünyanın padişahına dua aldırısın. Medresesi şeriat ilminin öğrenildiği yer olsun, camisinde de devamlı ibadet yapılsın. Allah, bu hayratın sahibini hatalardan korusun ve temiz soyunu da belalardan korusun.

Bu iki müessesenin temeli, şerefli bir senede birlikte atıldı. Tarihini eda etmekte tab'ı ve safi hoş gelmiş ve aslına çevirmek suretiyle bu ta'miyeyi uygun görmüştür. Ki, Nabi'nin ruhu bu makama tarih olsun. Bu pâk, temiz camiyi Ahmed Paşa yaptırmıştır. Sene 1129"¹²⁹.

Tarihlendirme

Balıkligöl'ün kuzey kenarında yer alan cami, Bizans dönemine ait St. Thomas Kilisesi'nin üzerine inşa edilmiştir¹³⁰.

Bazı kaynaklarda "Rıdvaniye Cami"¹³¹ olarak da adlandırılan Rızvaniye Cami, harim mekânına giriş kapısı üzerindeki kitabesine göre; 1129 Hicri (1717 Miladi) yılında, Urfa-Rakka Valiliği yapmış olan Rızvan Ahmet Paşa tarafından yaptırılmıştır¹³².

Caminin hemen kuzey tarafına konumlandırılmış olan medresenin derslane-mescit kısmındaki kitabede, medresenin 1139 Hicri (1726 Miladi) yılında, Ahmet Paşa tarafından yaptırıldığı yazılıdır¹³³.

Cami ve medresenin vakfiyesi 1153 Hicri (1740 Miladi) yılında, Urfa'da Vezir Rızvan Ahmet Paşa'nın isteği üzerine Şer'i Şerif Meclisi'nde yazılmıştır¹³⁴.

¹²⁹ Burada yer alan Hicri 1129 tarihi, ebced hesabına vurularak 1149 olarak okunmuştur. Ancak en son satırda açık olarak 1129 tarihi okunabilmektedir. Bkz. Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.126-128.

¹³⁰ J. B. Segal; **a.g.e.**, s.169.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.44.

¹³¹ Yapının banisi olan Urfa-Rakka Valisi Ahmet Paşa'nın sert karakterli bir yapıya sahip olması ve inşaat çalışmaları esnasında da işçileri sıkı çalıştırmasından dolayı, halk arasında yapıya "Zulumiye Cami" de denilmektedir. Bkz. Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.44.

¹³² Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.44.; Cihat Kürkçüoğlu; "Şanlıurfa Mimari Eserleri", s.65.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.t.**, s.53.; Cihat Kürkçüoğlu; "Şanlıurfa Mimari Eserleri", **İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi**, S.VIII, Ankara 1990, s.53.; Cihat Kürkçüoğlu; "Rızvaniye Camii'nin Ağaç Kapı Kanatları ve Müezzin Mahfili Süslemeleri", **Harran Kültür ve Folklor Dergisi**, S.IV, Şanlıurfa 1983, s.2. Mahmut Karakaş "Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler" adlı eserinde, kitabedeki ebced hesabından dolayı yapım tarihi olarak 1149 Hicri tarihini vermektedir. Birçok kaynakta da, buradan alıntı yapılarak aynı şekilde verilmiştir. Hatta Prof. Dr. Abdüsselam ULUÇAM ve Yrd. Doç. Dr. Cihat KÜRKÇÜOĞLU'nun ortaklaşa hazırlamış oldukları ve bugün Şanlıurfa Müze Müdürlüğü'nde bulunan raporlarda da 1149 tarihi, yapının yapım tarihi olarak verilmiştir. Ancak, kitabenin son satırında çok açık bir şekilde 1129 olarak tarih düşürülmüştür. Bu durumda, ebced hesabına gerek duyulmamalıdır. Bkz. Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.128.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.332.

¹³³ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.44. Yukarıda belirtilen durum medrese kitabesi için de geçerlidir. Çok açık bir şekilde 1139 olarak yazılan tarih, 1149 şeklinde yazılmıştır. Bkz. Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.163.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.332.

¹³⁴ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.163.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.332.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.44.

3.4. TEK KUBBELİ KARE MEKÂNLİ PLAN TİPİ

3.4.1. Hızanoğlu Cami (Karaburç Mescidi)

Adı	:	Hızanoğlu Cami (Karaburç Mescidi)
İncelenme Tarihi	:	Ağustos 2008 / Şubat 2009
Katalog No	:	3.4.1.
Şekil No	:	43-48
Fotoğraf No	:	320-344
Bulunduğu Yer	:	Şanlıurfa il merkezinde, Türk Meydanı Mahallesi 1190. Sokak No: 14'te bulunmaktadır.
Yapının Tarihi	:	1517-1523 yılları arasında inşa edildiği düşünülmektedir ¹³⁵ .
Mevcut Durumu	:	İbadete açıktır.

Plan Özellikleri

Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki kayıtlarda "Karaburç Mescidi" olarak geçen Hızanoğlu Cami; kare mekânlı, tromp geçiş sistemine sahip, tek kubbeli yapılar grubuna girmektedir (Şekil: 43).

Caminin kuzey tarafında bulunması gereken son cemaat yeri, burasının sokağa rastlaması sebebiyle, caminin batı tarafına yani mihrap duvarı hizasına alınmıştır. Son cemaat yeri üç gözlü olarak düzenlenmiş, üzeri de karşılıklı beşik ve sivri tonoz ile kapatılmıştır. Son cemaat yerinin batı köşesine, üzeri çapraz tonozla örtülü bir oda yerleştirilmiştir.

Minare

Caminin minaresi; kuzeybatı köşede, kare kaideli, silindirik gövdeli, tek şerefelidir.

Mimari Özellikleri

Tek kubbeli plan görünümünde olan Hızanoğlu Cami'ne, kuzeyde yer alan ve üzerindeki 1144 Hicri (1731 Miladi) tarihli kitabeye sahip olan beş dilimli avlu kapısından ulaşılmaktadır (Foto.: 320).

¹³⁵ Ayrıntılı tarihçe "Tarihlendirme" başlığı altında yapılmıştır.

Tek kubbeli yapının kubbesi, dışarıda sekizgen kasnak üzerinde yükselir. Güneybatı köşedeki çapraz tonozlarla örtülü son cemaat yerinin üzeri, düz dam şeklinde dışa yansıtılmıştır.

Harim kısmının giriş kapısı kuzey tarafta bulunmakta, ancak hafifçe batı köşeye doğru kaydırılmıştır. Giriş kapısının üzeri, dilimli kemer ile hareketlendirilmiştir. Kemerin hemen altında ise kitabe kuşağına yer verilmiştir. Bunun altındaki düz atkı taşı kapı vasıtasıyla da harim kısmına ulaşılmaktadır (Foto.: 321).

Caminin kuzeybatı köşesinde yer alan minare; kare kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir (Şekil: 44, Foto.: 322). Kare tabanlı kaidenin doğu cephesinin tamamı, güney cephesinin de üçte birlik kısmı, caminin batı ve kuzey cephe beden duvarlarıyla kaynaşmış vaziyettedir. Kuzey cephe camiyle aynı hizada iken, batı cephe, beden duvarlarından taşıntı yapmaktadır. Batı cephede kitabe, güney cephede ise beş basamakla ulaşılan düz atkı taşı minare girişi yer almaktadır (Foto.: 323).

Harim kısmı kare mekânlıdır ve üzeri tromplarla geçişi sağlanan tek kubbe ile kapatılmıştır (Foto.: 324). Kubbe dışarıda, oldukça yüksek bir kasnak üzerinde yükselir. Tromp kemerleri çift silmeli olarak düzenlenmiş ve tromp başlangıçları pahlanarak içleri mukarnas dolgularla zenginleştirilmiştir (Foto.: 325). Kubbe eteğinde otuz iki adet sağır üçlü yonca biçimli kemer bulunmaktadır. Bu kemerlerden sekizinin içerisinde dikdörtgen formlu pencere açıklıklarına yer verilmiştir (Foto.: 326).

Giriş kapısının hemen doğusundaki kemer içerisinde mahfil kısmı yer almaktadır. Mahfilin orijinalitesini kaybettiği, sadece mahfile geçiş veren duvar içerisindeki merdivenlerin orijinal mahfilden kalan kısımlar olduğu anlaşılmaktadır (Foto.: 327).

Güney kesimde yer alan mihrap nişi, üç dilimli kemer içerisinde mukarnas kavsaralı olup, etraftan iki bordür ile sınırlandırılmıştır.

Mihrap nişinin hemen solunda yer alan minber, duvar içerisinde çıkılan balkon şeklindedir.

Yapının önünde bulunması gerekirken, sokağa rastlaması sebebiyle veya sıcak iklim şartlarından dolayı yazlık namazgâh düşüncesiyle güneybatı köşeye kaydırılan son cemaat yeri, üç gözlü olarak düzenlenmiştir (Foto.: 328-329). İki kare kesitli ayak tarafından taşınan son cemaat yerinin üst örtüsünde, karşılıklı olarak her gözün üstünde beşik tonoz ve sivri tonoz görülmektedir. Son cemaat yerinin ortasına yuvarlak kemerli

mihrap nişi yerleştirilmiştir (Foto.: 330). Mihrap nişinin Sütunce başlıklarının hemen üstüne papatya şekilli birer küçük rozet, mihrabın üst kısmına da iki adet yelpaze şekilli kandillik yerleştirilmiştir. Son cemaat yerinin batı köşesinde de, üzeri çapraz tonozla örtülü dikdörtgen bir mekân yer almaktadır.

Süsleme Özellikleri

Güney kesimde yer alan mihrabın çevresinde bir sıra mukarnas bordürü, bunun iç kısmında farklı büyüklükte tam ve yarım sekizgenlerin kesişmesinden meydana gelen kabartma geometrik bir bordür yer almaktadır. Üç dilimli kemer içerisindeki mihrap kavsarası, mukarnas süslemelidir (Foto.: 331-332-333-334).

Duvar içerisinden merdivenle çıkılan ve iki konsola oturan balkon şeklindeki minberin korkuluğu, aynı boydaki tam ve yarım sekizgenlerin kesişerek ve çakışarak aralarda kare ve altıgenler oluşturduğu geometrik şebekeli olarak dizayn edilmiştir (Şekil: 45, Foto.: 335-336).

Caminin en süslü unusrunu, minare oluşturmaktadır. Minarenin pabuç kısmı, yuvarlak kemer oluşturan küresel üçgen pahlarla düzenlenmiştir. Bu uygulamanın içleri de üç dilimli yüzeysel kemerlerle hareketlendirilmiştir. Üç dilimli kemerin orta bölümü yuvarlak iken, yanlar çeyrek dairesel yaylardan oluşmaktadır. Üç dilimli kemerlerin üstünde de palmet şeklinde tepeliklere yer verilmiştir. Pabuçla gövde arasında, pabuçla aynı genişlikte gövdeden taşıntı yapan silindirik bir kuşak yer almaktadır (Foto.: 337).

Silindirik planlı gövde, yatay silmelerle beş bölüme ayrılmıştır. Kısa olan birinci bölüm gövdenin diğer bölümlerine göre biraz daha geniş ve yukarı doğru hafifçe daralmaktadır. Aradaki genişlik farkı, üstte ters sıralanmış sivri kemer şekilli yüzeysel mukarnaslarla giderilmiştir. Doğu cephede de düz atkı taşlı çatı kapısı yer almaktadır. Bu bölümün üst kısmında iri palmetlerle oluşturulmuş bir kuşak bulunmaktadır. Palmet yapraklarının altları ve bazılarının tepeleri dilimli, kabartma küreciklerle doldurulmuştur (Şekil: 46, Foto.: 338).

Minare gövdesinin ikinci bölümü, düz ve kemerli olmak üzere iki kademli şekilde düzenlenmiştir. Yarım kaval silmelerle sınırlandırılan ikinci kademe, gövde yüzeyinden derin tutulmuş, duvar kalınlığı da azalmıştır. Bu bölüm kaval silmelerle oluşturulmuş yedi adet kör kemerle hareketlendirilmiştir. Bunlardan batı, doğu ve kuzeydoğudaki üç dilimli; güneybatı, güneydoğu, kuzey ve kuzeybatıdaki de yuvarlak kemerlidir. Kemer

aralarındaki üçgen yüzeylerde, gövdeden sarkan birer ters palmete yer verilmiştir. Silmelerle oluşturulan nişlerin aralarında dilimli üç kabara, içlerinde de birer geometrik madalyon bulunmaktadır. Batıdaki madalyon günümüzde yoktur. Doğu, kuzeydoğu, kuzeybatı ve güneybatı cephedekiler altı köşeli yıldız formludur. Doğu madalyon yüksek kabartma tekniğinde işlenmiştir. Beş kademeli yükselen madalyon baklava dilimli altı köşeli yıldızla tamamlanmaktadır. Kuzeybatı madalyon ise baklava dilimlerine bölünmüştür. Güneybatı ve kuzeydoğu madalyonun merkezlerinde altı kollu çarkıfelek motifi bulunmakta ancak, çarkıfeleğin kolları birbirlerine ters gelecek şekilde yerleştirilmiştir (Şekil: 47). Güneydoğudaki madalyon, birbirini kesen altı yarım daire ile düzenlenmiş ve dairenin uçları, madalyonun içinde damla motifi oluşturacak şekilde yayla birleşmektedir. Madalyonun ortasında da altı kollu yıldız motifine yer verilmiştir. Kuzeydeki madalyon ise, üç kademeli, yirmi dört kollu yıldız motifli olarak karşımıza çıkmaktadır. Işınsal şekilde yüksek merkezden dışa doğru genişleyen yivlerle düzenlenmiştir. Yivler, dış çerçevede mukarnas görünümü kazanmaktadır (Şekil: 48, Foto.: 339).

Sade olan üçüncü bölüm, kaval silmeyle sonlanmaktadır. Silmenin alt kenarı, sarkıt şeklinde düzenlenmiş ve gövdeye yapışık olmayan ters palmet sırasıyla kuşatılmıştır. Bu palmetlerden kuzeydoğu cephedeki ikisi sağlam iken, diğerlerinin sadece sapları günümüze kadar gelmiştir. Dördüncü ve beşinci bölümler, kabartma teknikli altı kollu yıldızlardan oluşan bir kuşakla birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Dördüncü bölümün de yüzeyi sadedir. Beşinci bölüm, altı adet başini sırasıyla hareketlendirilmiştir. Başinilerden sadece en üst sırada güney ve kuzey cephede iki adedi günümüze sağlam olarak ulaşabilmiştir. Tabanı düz, mavi renkli tabak çinidir (Foto.: 340).

Yine minare gövdesinde, güney ve doğu cephelerde daha fazla olmak üzere bütün cephelerde sivri kemerli küçük pencere açıklıkları dikkat çekmektedir.

Minarenin şerefe kısmı silindirik planlı olup, yedi sıra mukarnas yuvasından oluşan bir altlığa sahiptir (Foto.: 341). Birinci mukarnas sırasının uçları topaçlı, beş dilimli kaz ayaklarıyla düzenlenmiş konsollar ve aralarındaki üç dilimli kör kemerlerden oluşmaktadır. İkinci ve üçüncü sıralarda konsollar ikişer mukarnas yuvasıyla genişlemekte, aralarında yuvalar meydana gelmektedir. İlk üç sıra bütünlük arz ederken, dördüncü ve beşinci kademe prizmatik mukarnas sıralarıyla, altıncı ve yedinci kademeler ise alttakilerden daha büyük, sivri kemerli prizmatik nişlerle düzenlenmiştir.

Şerefe altlığı yarım kaval silmeyle sonlanmaktadır. Şerefe korkuluğu, levha taşlarla oluşturulmuştur.

Silindirik şekilde düzenlenen petek kısmının güneyinde, basık kaş kemerli düzenlenmiş şerefe giriş kapısı bulunmaktadır. Dört yönünde küçük pencerelerin yer aldığı petek kısmı, yarım kaval ve düz silmeyle süslenmiş bir kornişle son bulmaktadır.

Minare dıştan piramidal bir külahla sonlankata, külahın üzerinde de iki küplü ve hilalli bir âlem bulunmaktadır.

Malzeme

Caminin beden duvarları açık kahverenkte düzgün, kesme kalker taşı malzemeye inşa edilmiştir.

Kitabeler

Avlu giriş kapısı üzerinde yer alan kitabe (Foto.: 342) :

Yazılışı

صاحب‌تار زهي حاجي خليل
کوردي بو جامع تميره محل
جقدي يختار دو زبان کولکلدن
خيرني ايده قبول عز و جل

Okunuşu

“Sahibtar-ı zehi Hacı Halil

Gördü bu cami’i tamire mahal

Çıkdı tarih dü zeban gönülden

Hayrını ede kabul azze ve celle”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Cami Hacı Halil adlı biri tarafından tamir edilmiştir. Son mısra da tarih düşürülmüş olup, harflerin toplamı 1144 olur. Bu sayıdan iki çıkarılacağı için 1142 Hicri (1729 Miladi) yılını vermektedir. Allah onun hayrını kabul etsin”¹³⁶.

¹³⁶ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s. 81.

Caminin harim kapısı üzerinde yer alan kitabe (Foto.: 343) :

Yazılışı

زهي حاجي خليل آغاي دلشاد
 بو كونه خير ه امن ايتدي تشبيه
 بو كهنه جامعي تميره همت
 اديب اولاه جهانده ناول تزكر
 قبول ايده خدا آسارين اجرين
 ير هو كلزارده ماولي تنوير
 كورنجه ديدي تحسين برله هاتف
 دم تاريخني تجديدي تمير
 ١١٤٢

Okunuşu

“Zehi Hacı Halil Ağa-yı dilşad
 Bu güne hayre emen etdi teşbih
 Bu köhne cami’i tamire himmet
 Edip evvela cihanda nam-i tezekkür
 Kabul ede Huda âsârin ecrin
 Vere gülzarda me’vâ-yi tenvir
 Görünce dedi tahsin birle hatıf
 Dem-i tarihini tecdid-i tamir”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Mutlu olan Hacı Halil Ağa’nın bu çeşit hayra korkusuzca başladığını, bu eski camiyi tamir ettirdiğini belirtiyor. Evvela adının dünyada anılmasını ve bunun için Cenab-ı Hakk’ın hayrının mükâfatını vermesini dilemektedir. Yine cennet bahçesinde yerini

nurlandırısın demekte ve yeni baştan tamir tarihi için bir eklemek suretiyle tarih düşürdüğünü açıklamaktadır”¹³⁷.

Minare kaidesindeki kitabe (Foto.: 344) :

Yazılışı

زهي بالا جاي رهمين نور
مکان خوش غزل رعنا و بهتر
صلا ايلر موآزين خاص عمه
صلواه خمسه ترغيب اكصر
ديدم تاريخن شوقيله ظاهر
مقام به خوب نوا الله اكبر

Okunuşu

“Zehi bâlâ ca-yi minare nur
Mekân-ı huş ğazel ra’nâ u bihter
Sala eyler müezzin has-ı amme
Salat-ı hamse terğib ekser
Dedim tarihin şevkiyle Zahir
Makam be Hub neva Allahu Ekber”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Minarenin yerinin çok yüksek olduğu, güzel ve hoş bir yerde yapıldığı belirtilmekte, beş vakit namaz için her ezan okunduğunda sala da verilmesini ve ekseriyetin buna rağbet ettiği ifade edilmektedir. Alt mısraya 1142 Hicri tarihi düşülmüştür. Manzumeyi Zahir adındaki bir şair yazmıştır”¹³⁸.

Tarihlendirme

Caminin inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Yapı üzerindeki mevcut kitabeler onarımlarla ilgilidir.

¹³⁷ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s. 81-82.

¹³⁸ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s. 83.

Cami, “Karaburç Mescidi” adıyla da anılmaktadır. 1523 yılındaki tahrirde “Karaburç Mescidi” ifadesinin geçmesi nedeniyle, 1523’ten önce inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir¹³⁹.

Avlu ve harim kapıları üzerindeki kitabelerine göre cami, 1142 Hicri, (1729 Miladi) yılında, Hacı Halil Ağa adlı biri tarafından onarılmıştır¹⁴⁰.

Minare kaidesinin batı cephesinde ve petek kısmında şerefeye giriş kapısı üzerinde de kitabeler yer almaktadır.

Kaidenin batı cephesinde yer alan ve Şair Zahir¹⁴¹ tarafından kaleme alınan kitabede, minarenin 1142 Hicri (1729 Miladi) yılında inşa edildiği yazılıdır¹⁴².

Şerefe kapısı üzerindeki üç satırlık Arapça kitabede ise, minarenin Muhammed Muhtar Bey adında biri tarafından 1142 Hicri (1852 Miladi) yılında tamir ettirildiği belirtilmiştir¹⁴³.

¹³⁹ Halit Çal; “Urfa’daki Taşınmaz Eski Eserler Hakkında Bir Ön Araştırma”, s.53.

¹⁴⁰ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s. 54.; Halit Çal; “Urfa’daki Taşınmaz Eski Eserler Hakkında Bir Ön Araştırma”, s. 58.; Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s. 81-83.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s. 325.

¹⁴¹ Bedri Alpay; **Şanlıurfa Şairleri**, Şanlıurfa 1986, s. 240.

¹⁴² Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.t.**, s. 50.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s. 325-326.; Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s. 81-83.

¹⁴³ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.t.**, s. 50.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s. 325-326.; Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s. 81-83.

3.4.2. Kıbrıs Mescidi

Adı	:	Kıbrıs Mescidi
İncelenme Tarihi	:	Ağustos 2008 / Şubat 2009
Katalog No	:	3.4.2.
Şekil No	:	49
Fotoğraf No	:	345-358
Bulunduğu Yer	:	Şanlıurfa il merkezinde, Kurtuluş Mahallesi 1006. Sokak No: 18'de bulunmaktadır.
Yapının Tarihi	:	1517-1523 yılları arasında inşa edildiği düşünölmektedir ¹⁴⁴ .
Mevcut Durumu	:	İbadete açıktır.

Plan Özellikleri

Küçük bir avlu içerisinde yer alan ve avlunun doğusundaki tekke odalarıyla bir arada düşünölen Kıbrıs Mescidi; 1980 yılında temelinden itibaren tamamen yıkıldıktan sonra, tek kubbeli olarak inşa edilmiştir.

Harim mekânında dört cephede sekiz adet gömme ayağın bulunması, yapının orijinal plan görünümünden uzaklaştığını düşöndürmektedir. Kubbe taşıyıcısı için bu gömme ayakların gereksiz olduğu düşünölrse, gömme ayaklarla birlikte ortada iki ayağın varlığı ile, mihrap duvarına dikey, üç sahınlı bir planın uygulandığı tahmin edilebilir. Ayrıca yapının tekke olarak inşa edilmesi de, bu görüşü destekler niteliktedir. Çünkü tekke yapıları basit yapı türleridir. Üzerlerinin kubbe ile örtölmesine gerek yoktur. 1980 yılındaki büyük onarımda, orijinal olan bu plan şeması, tek kubbeli hale getirilmiş olabilir.

Bugün mevcut haliyle tek kubbeli görünümde olan mescidin tromplarla geçişi sağlanan kubbesi, beden duvarları ve gömme ayaklar tarafından taşınmaktadır. Kubbe, dışarıya yüksek kasnaklı şekilde yansıtılmıştır (Şekil: 49).

¹⁴⁴ Ayrıntılı tarihçe “Tarihlendirme” başlığı altında yapılmıştır.

Mescidin kuzeyinde; ortada iki sütuna, yanlarda duvarlara oturan, üç gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır. Orijinalinde çapraz tonozlarla kapalı olan son cemaat yeri, yeniden inşa sırasında düz damlı hale getirilmiştir.

Yeniden yapım sırasında, orijinalde olmadığı halde, avlu giriş kapısının üzerine eklenen minare, bugün bulunmamaktadır.

Mimari Özellikleri

Küçük ve sokak dokusuna göre yamuk bir plan arz eden avlu içerisindeki mescid, kuzeyindeki son cemaat yeri ile avluya açılmaktadır. Mescid; batısında üç, güneyinde iki ve kuzeyinde iki olmak üzere, toplam yedi adet pencere ile aydınlatılmaktadır. Ayrıca kubbe eteğinde açılan oniki adet pencere de iç mekânın aydınlatılmasına katkı sağlamaktadır.

Üç gözlü son cemaat yeri, ortada iki sütun ve doğu-batıda duvar tarafından taşınmaktadır (Foto.: 345-346). Üzeri düz dam ile örtülü olan son cemaat yerinin sütunları, hem sütun altlıkları hem de sütun başlıklarındaki taş bileziklerle dekore edilmiştir. Sivri kemerlerle birbirine bağlanan kemerlerin başlangıçları pahlanarak yumuşatılmıştır. Ortadaki kemerin hem doğu hem de batısına gelecek şekilde kemer aralarına iki adet, içi boş kitabelik yerleştirilmiştir. Orta gözün kemer içerisinden aşağıya doğru, ucunda dilimli topaç bulunan dilimli rozet sarkıtılmıştır. Rozetin ortasında ayet metni yer almaktadır (Foto.: 347).

Son cemaat yerinin batı duvarında, dikdörtgen formlu pencere açıklığı bulunmaktadır. Ayrıca güney duvarında, giriş kapısının iki yanında, yine dikdörtgen formlu pencere açıklıkları yer almaktadır.

Son cemaat yerinin orta kısmına yerleştirilen harim giriş kapısı, basık kemerlidir. Kemer, iç içe geçmeli taşlardan oluşmaktadır ve kilit taşının olduğu yere bir yürek motifi yerleştirilmiştir. Kabartma teknikli yürek motifi, iki kademeli olup, ucunda topaç yer almaktadır. Giriş kapısının hemen üstünde ayet metninin yer aldığı ve 1980 onarımının belirtildiği kitabe kuşağı bulunmaktadır (Foto.: 348-349).

İç mekânı örten tek kubbe, dört köşede tromplar üzerine oturmaktadır (Foto.: 350). Tromp geçişlerindeki kemerler sivri olup, çift kademeli şekilde tasarlanmış ve tromp başlangıç kısımları da mukarnas yuvaları ve yelpaze motifleriyle yumuşatılmıştır (Foto.: 351-352).

Trompların hemen üstünde kalın kaval silme ile kubbeye geçilmektedir. Kubbe eteğinde, oniki adet sivri kemerli niş içerisinde yuvarlak kemerli pencere açıklıkları yer almaktadır (Foto.: 353).

Harim mekânında beden duvarları, belirli bir yüksekliğe kadar lambri döşelidir.

Harim mekânının güneyinde, mihrap nişinin doğu ve batısında, dikdörtgen formlu iki pencere mevcuttur. Yine batı duvar üzerinde açılmış üç adet pencere açıklığı yer almaktadır. Bunlardan başka kuzey duvarda girişin her iki yanında birer pencere, giriş kapısının üstünde de kare planlı küçük bir pencere açıklığı bulunmaktadır (Foto.: 354).

Girişin tam karşısına yerleştirilen mihrap nişi orijinal olmayıp, 1980 yılındaki yenileme sırasında yapılmıştır.

Mihrap nişine neredeyse bitişik olarak yapılmış balkon şeklindeki minber, orijinal değildir. Girişi, mihrabın solundaki pencere açıklığından verilen minber, üzerinde baklava dilimlerinin yer aldığı taş levha korkuluğa sahiptir.

Yapının minaresi bulunmamaktadır. Orijinal yapıda da minare olmadığı halde, 1980 onarımında yapıya eklenen minare de bugün mevcut değildir.

Süsleme Özellikleri

Yapıda orijinal süsleme unsuru bulunmamaktadır. Var olan süslemeler, 1980 yılındaki onarımdan kalmıştır.

Yarım kavsara şeklindeki mihrap nişindeki tek bordürde, üçgenlerin farklı yerleştirilmesiyle oluşturulmuş geometrik bir süsleme yer almaktadır. Bordürdeki bu geometrik örnek, mihrabın kuşatma kemeri üzerinde de tekrar edilmiştir. Kuşatma kemerinin hemen altındaki kemer üzerinde de bir sıra, yan yana sıralanmış, iri mukarnas yuvaları yer almaktadır. Orta kısımdaki kilit taşı dışarıya oldukça taşırılmış ve üzerine başak motifi işlenmiştir. Kavsaranın tam ortasına gelecek şekilde, aşağıya doğru sarkan topaç motifine yer verilmiştir (Foto.: 355-356).

Yapının orijinal olmayan minberinde, kalın kaval silmelerle sınırlandırılan korkuluğun hemen altındaki yarım yuvarlak balkon üzerinde, yatay şekilde sıralanmış, birbiri içinden geçen düğüm motifli bordür yer almaktadır. Bunun altında ters palmet dizisinin işlendiği bordür vardır. Daha sonra düz bir bordür işlenmiş, bunun altına ucu baklava dilimi şeklindeki ters üçgen motifli bordür yerleştirilmiştir. Minberin üst kısmı yedi adet

palmet motifli diş dizisi ile taçlandırılmıştır. Ayrıca duvar içerisindeki minber, güney duvara, küçük bir pencere açıklığı ile açılmaktadır (Foto.: 357-358).

Malzeme

Caminin beden duvarları açık kahverenkte, düzgün, kesme kalker taşı malzemeyle inşa edilmiştir.

Tarihlendirme

Temelinden itibaren tamamen yıkıldıktan sonra, yeniden inşa edilen ve halk arasında ‘‘Kıbrıs Tekkesi’’ adıyla da anılan Kıbrıs Mescidi’nin üzerinde, orijinal yapı hakkında bilgi verecek herhangi bir kitabe bulunmadığından, yapının ne zaman inşa ettirildiği kesin olarak bilinmemektedir.

1523 tahririnde geçen ‘‘Mescid-i Hacı Mihman’’ adındaki yapının, bu mescid olduğu düşünülürse, yapının ilk halinin 1523 yılı öncesinde inşa edildiği tahmin edilebilir. Yine bundan hareketle yapının banisinin Hacı Mihman adında birinin olduğu sylenebilir¹⁴⁵.

Hacı Mihman Mehmet ve Münevver Hanım Vakfı’na ait 1339 Hicri, 1920 Miladi tarihli vakfiyede ‘‘Hacı Mihman Mescidi, nam-ı diğer Kıbrıs Mescidi’’ ifadesinin gemesi¹⁴⁶ ve giriş kapısı üzerinde yer alan, Latin alfabeleri ile yazılmış olan kitabeye göre, tamamen yıkıldıktan sonra 1980 yılında yeniden inşa edilmiştir.

¹⁴⁵ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.58.; Halit al; ‘‘Urfa’daki Taşınmaz Eski Eserler Hakkında Bir n Araştırma’’, s. 55.

¹⁴⁶ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.58.; Halit al; ‘‘Urfa’daki Taşınmaz Eski Eserler Hakkında Bir n Araştırma’’, s. 55.

3.4.3. Hüseyin Paşa Cami

Adı	:	Hüseyin Paşa Cami
İncelenme Tarihi	:	Ağustos 2008 / Şubat 2009
Katalog No	:	3.4.3.
Şekil No	:	50-54
Fotoğraf No	:	359-398
Bulunduğu Yer	:	Şanlıurfa il merkezinde, Yusuf Paşa Mahallesi Sarayönü Caddesi, 931. Sokak'ta bulunmaktadır.
Yapının Tarihi	:	1729 yılında yeniden inşa edilmiştir ¹⁴⁷ .
Mevcut Durumu	:	İbadete açıktır.

Plan Özellikleri

Tek kubbeli plana sahip olan Hüseyin Paşa Cami, önündeki üç gözlü son cemaat yeriyle birlikte bir bütünlük arz etmektedir. Harim mekânının üstünü örten kubbe, doğu ve batı yanlarda gömme ayaklar üzerine otururken, güney ve kuzeyden duvarlar tarafından taşınmaktadır. Köşelerde kubbeye geçiş elemanları ise tromptur (Şekil: 50).

Kuzeyde yer alan yanları kapalı son cemaat yeri üç gözlü olarak düzenlenmiş ve her bir gözü pandantif geçişli kubbe ile örtülüdür. Son cemaat yeri kubbeleri, ortada iki adet “T” şekilli ayağa, yanlarda ise duvarlar üzerine oturmaktadır. Son cemaat yeri gözleri, birbirine sivri kemerlerle bağlanmıştır.

Minare

Kuzeydoğu köşede yükselen minare; kare kaideli, çokgen gövdeli ve tek şerefeli minareler grubundadır.

Mimari Özellikleri

Ana caddenin ortasında bulunması sebebiyle, iki yanından araç yolunun geçtiği Hüseyin Paşa Cami, tek kubbeli harim mekânı ve önündeki üç gözlü son cemaat yeri ile karşımıza çıkmaktadır (Foto.: 359-360).

¹⁴⁷ Ayrıntılı tarihçe “Tarihlendirme” başlığı altında yapılmıştır.

Kuzey yönde yer alan üç gözlü son cemaat yerinin gözleri, dışarıya kasnaksız olarak yansıtılan kubbe ile kapatılmıştır ve kubbeye geçiş elemanları pendentiftir. Pendentiflerin duvar tarafındaki başlangıç kısımları, mukarnas yuvalarıyla hareketlendirilmiştir. Son cemaat yeri gözleri, yan duvarlar ve ortadaki “T” şekilli iki ayak tarafından taşınmaktadır. “T” şekilli ayakların iç taraflarında, pendentiflerin başlangıç kısımları mukarnas yuvalarıyla dolgulanmıştır. Son cemaat yeri gözleri, birbirlerine sivri kemerlerle bağlanmıştır. Orta gözün yüzeysel sivri kemeri içerisinde, Bursa kemeri biçiminde bir kemere yer verilmiştir. Her kemer üzerinde ve kemer aralarına gelecek şekilde yerleştirilmiş, saçak altı çörtlenleri bulunmaktadır. Son cemaat yeri duvarında, doğu ve batı gözlerine rast gelecek şekilde yerleştirilmiş iki adet pencere açıklığı vardır. Pencere, sivri kemer içerisinde dikdörtgen formundurlar. Yine son cemaat yerinin doğusunda sivri kemerli pencere açıklığı yer almaktadır. Bu duvarda ayrıca minare girişine de yer verilmiştir. Batı duvarda sivri kemerli pencere açıklığı ve hemen çapraz gelecek şekilde üstte de dikdörtgen formu açıklığı yer almaktadır (Foto.: 361-362-363).

Beden duvarlarının güney, doğu ve batı cephelerinde de pencereler mevcuttur. Batı cephede, son cemaat yeri açıklığı hariç, harim mekânına açılan üç adet pencere açıklığına yer verilmiştir. Pencere, genişçe bir sivri kemer içerisinde dikdörtgen formu olarak ele alınmışlardır. Ortadaki açıklığın hemen üzerinde de dikdörtgen formu açıklık yer almaktadır. Cephe, saçak kısmına yerleştirilen dört adet çörtlenle son bulmaktadır (Foto.: 364-365).

Güneydeki üç açıklık ise kemerlerinin çeşitliliği açısından, bu cepheyi hareketlendirmiştir. Bu cephenin doğu ve batısında, genişçe bir sivri kemer içerisine yerleştirilmiş dikdörtgen formu açıklıklar bulunmaktadır. Bunların ortasına üç dilimli kemerli, kör niş yerleştirilmiştir. Bu nişin hemen üstünde, dikdörtgen formu pencere açıklığı, harim mekânını aydınlatmaktadır. Ayrıca güney cephenin batı köşesi pahlanarak yumuşatılmış ve başlangıç kısmı mukarnas yuvaları ile dolgulanmıştır. Cephenin saçak kısımlarında, dört adet çörtlen görülmektedir (Foto.: 366-367-368).

Doğu cephe, batı cephe ile aynı biçimdedir. Sivri kemerler içerisine yerleştirilen dikdörtgen formu üç pencere açıklığı yer almaktadır. Ortadaki açıklığın üzerinde, batı ve güney cephede olduğu gibi, dikdörtgen çerçeveli açıklık bulunmaktadır. Yine bu cephe de, saçak kısmındaki dört adet çörtlenle son bulmaktadır (Foto.: 369).

Kuzeydoğu köşede yükselen minare; kare kaideli, çokgen gövdeli ve tek şerefelidir (Şekil: 51, Foto.: 370).

Kare planlı kaide, caminin beden duvarları boyunca yükselmektedir. Caminin kuzey cephesiyle aynı hizada olan minare, doğu cepheden taşıntı yapmaktadır. Kaidenin kuzey cephesinde, girişi son cemaat yerinden verilen minare girişi bulunmaktadır (Foto.: 371).

Pabuç kısmı üç kademeli olarak düzenlenmiştir. Alttaki iki kademe, iki dilimli küresel üçgen pahlarla oluşturulmuş, diğer kademe ise onikigen olarak planlanmıştır. Cepheler beş dilimli kemer formundadır. Yüksekliği daha az olan orta bölüm yuvarlak kemerli iken, yanlar çeyrek dairesel yaylardan oluşmaktadır. Pabuç kısmı, kaval ve yarım oluk silmeli bir kornişle tamamlanmaktadır (Foto.: 372-373).

Minare gövdesi, onikigen yüzeylidir. Süslemesiz yükselen gövdenin üst kısmında, üç başını sırası görülmektedir.

Şerefe altlığı ile gövde arasında yarım oluk, kaval ve düz silmeden oluşan bir korniş yer alır. Şerefe altlığı, mukarnas yuvalarıyla süslü olup, burmalı kaval ve düz silmeden oluşan bir kornişle son bulmaktadır. Şerefe korkuluğu onikigen gövdelidir ve ajur tekniğinde birbirini kesen altıgenlerden ibarettir (Foto.: 374).

Silindirik planlı petek kısmının güney cephesinde, üç dilimli kemerli şerefe kapısına yer verilmiştir. Kemerin orta bölümü kaş kemer şeklindedir. Petek kısmı; yarım oluk, yarım kaval ve düz silmeden oluşan bir kornişle tamamlanmaktadır.

Minare, dışarıdan sekizgen piramidal külahla kapatılmıştır.

Son cemaat yeri orta gözünün tam ortasına yerleştirilen harim giriş kapısı, fazla derin olmayan eyvan tarzındadır. Giriş kapısı basık kemerlidir. Kapının iki yanı ile kemer kısmı, bazalt ve kalker taşının alması sıralanması ile oluşturulmuştur. Böylelikle iki renkli taş işçiliğinin vermiş olduğu hareketlenme dikkat çekmektedir. Kapı kemerinin hemen üzerinde, üç satırlık kitabe bulunur (Foto.: 375-376-377).

Harimin üzerini örten tek kubbe, dışarıdan sekizgen kasnaklıdır. Kubbe kasnağının iç tarafını, 24 adet sağır yonca biçimli kemer dolaşmaktadır. Sekizgen kasnağın dört kenarında birer dikdörtgen çerçeveli pencere açıklığına yer verilmiştir. Kubbenin oturduğu tromplar, çift kademeli silme grubuyla düzenlenmiş, başlangıç kısımları mukarnaslarla dolgulanmıştır. Trompların oturduğu köşelerin altında, yelpaze biçimli uygulamalar dikkat çekicidir (Foto.: 378-379-380).

Harim mekânını aydınlatan pencere açıklıkları, iç mekânda yuvarlak kemer içerisine yerleştirilmiştir.

Giriş kapısının tam eksenine yerleştirilen mihrap nişi, kalker taşından yapılmıştır. Niş, üç dilimli kemer içerisinde yer almakta ve mukarnas kavsaralı olarak ele alınmıştır. (Foto.: 381).

Mihrap nişinin solunda oldukça süslü, taş minber yer almaktadır. Minber, giriş kapısı, korkuluğu, süpürgelik kısmı ve köşk bölümü ile oldukça dikkat çekmektedir (Foto.: 382).

Giriş kapısının hemen üzerinde, duvar içerisindeki merdivenler vasıtasıyla ulaşılan mahfil yer almaktadır. Ancak mahfil, orijinalitesinden epey uzaklaşmıştır (Foto.: 383).

Caminin beden duvarları belirli bir yüksekliğe kadar lambri ile döşenmiştir.

Süsleme Özellikleri

Cami minare gövdesinin her cephesinde alt ve üst sıralarda iki, orta sırada ise bir baçiniye yer verilmiştir. Mavi ve beyaz renkteki çinilerde, bitkisel motifler konu olarak seçilmiştir. Baçini sırasının hemen üzerinde, kabartma olarak işlenmiş palmet dizisi yer almaktadır. Onikigenin her kenarına dört adet palmet motifi yerleştirilmiştir. Gövdenin altı cephesinde ise, sivri kemer formu küçük pencere açıklıklarına yer verilmiştir (Foto.: 384-385).

Eyvan tarzındaki girişin üst kısmı, ortasındaki bitkisel bir rozetten çıkarak yayılan ışık kompozisyonu şeklinde değerlendirilmiştir (Foto.: 386).

Mihrap, üç dilimli kemer içerisinde sivri kemerli nişten ibaret olup, mukarnas kavsaralı şekilde ele alınmıştır. Üç dilimli kemerin oturduğu Sütunceler gömme sütun şeklindedir ve başlıkları mukarnaslıdır (Foto.: 387-388-389).

Minber giriş kapısının taç kısmı, mukarnas yuvalarıyla hareketlendirilmiştir. Giriş kapısı alınlığında uçları palmetli kartuş içerisinde tarih kitabesi yer almaktadır (Foto.: 390). Minber korkuluğu, yan yana çakışarak petek biçimi oluşturan altıgenlerden meydana gelmiş şebekeye sahiptir (Şekil: 52, Foto.: 391-392). Minberin her iki yanındaki süpürgelik kısımlarındaki iki şebekeden birinde, aynı boydaki bir tam ve dört yarım sekizgenin çakışarak ve kesişerek oluşturduğu kompozisyon (Şekil: 53, Foto.: 393-394), diğesinde ise birer kolu uzatılmış karelerden oluşan beş adet çarkifelek

motifinin meydana getirdiği kompozisyon yer almaktadır (Şekil: 54). Yine süpürgelik kısmında, biri büyük üç adet kemere yer verilmiştir (Foto.: 395). Büyük olanı basık kemerli, diğer ikisi de girintili çıkıntılı olarak ele alınmıştır. Minberin köşk kısmı, dört adet sütun tarafından taşınmaktadır. Sütunların başlık ve tabanları, mukarnas yuvalarıyla hareketlendirilmiştir. Köşkün saçak kısmını da, bir sıra mukarnas yuvası dolanmaktadır. Minber, en üstte kavuk şeklindeki örtü ile sonlanmaktadır (Foto.: 396-397).

Malzeme

Caminin beden duvarları açık kahverengi renkli düzgün kesme kalker taşı malzemeye inşa edilmiştir. Sadece iç tarafta kubbenin oturmuş olduğu duvar payeleri, belirli yüksekliğe kadar bazalt taşından yapılmıştır.

Kitabeler

Harim mekânına geçit veren giriş kapısı üzerindeki kitabe (Foto.: 398) :

Yazılışı

حضرت مرحوم علي چاشاي زي خلق كريم
اوله يارب مسند مأوي عدن ا(يجر)ه مقيم
همت قدريي روحانيه سي تاسير ايدوب
ايندي بو نو جامعي تعميريني بر قديم
خيريله اسار اولورسه بويله اولسون ظاهر ا
يازديلر تحسين ايدوب تاريخن اساس عظيم

Okunuşu

“Hazret-i merhum Ali Paşa-yi Zî halk-i kerim
Ola Ya Rab mesned-i me’va-yı Adn i(çr)e mukim
Himmet-i kadriyyi ruhaniyesi te’sir edüb
Etdi bu nev cami’i ta’mirini ber kadim
Hayriyle asar olursa böyle olsun Zahira
Yazdılar tahsin edüb tarihin esas-ı azim”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Merhum Ali Paşa’nın mesnedinin, cennet yurdu olmasını ve onun ruhaniyetinin kudretli himmet ve ihtimamiyle bu cami tamir edilmiştir. Onun manevi desteği ile cami yeni yapılmıştır. Ey Zahir, hayr eser olacaksa, bunun gibi olmalıdır. Caminin tarihini de beğenerek, överek “esas-ı azim” diye yazdılar. Hicri 1142”¹⁴⁸.

Tarihlendirme

“Kara Meydan Hüseyin Paşa Cami” adıyla da anılan Hüseyin Paşa Cami, Bizans döneminden kalma, Melkitler’e ait, Meryem Ana Kilisesi’nin üzerine inşa edilmiştir¹⁴⁹.

Caminin ilk olarak ne zaman ve kim tarafından inşa ettirildiği kesin olarak bilinmemektedir. Bilimsel çalışmaları ile yayın yapan bir internet web sitesinde yer alan ve K. A. C. Creswell’e dayandırılan bilgiye göre cami, 1450 yılında inşa edilmiştir¹⁵⁰. Bunun yanında Evliya Çelebi’nin 1649 yılında bölgeyi ziyareti esnasında yapıdan Kara Meydan Cami olarak bahsetmesi ve eski bir mabed olduğunu bildirmesi¹⁵¹, ilk yapının 1450 yılı civarında inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Harim mekânına geçit veren giriş kapısı üzerinde, yapının kitabesi yer almaktadır. Bu kitabeye göre cami; 1142 Hicri (1729 Miladi) yılında yeniden inşa edilmiştir¹⁵². Vakıflar Genel Müdürlüğü’ndeki 1141 Hicri (1728 Miladi) tarihli Darende’li Hüseyin Paşa Vakfiyesi’nde¹⁵³, “Medine-i Ruha’da Kara Meydan nam mahalde bina ve tamir eylediğim cami’i şerif’e...” ifadesi yazılıdır¹⁵⁴. Hüseyin Paşa ismi sadece bu vakfiyede geçmektedir. Kitabede ise Ali Paşa’nın ismine yer verilmiştir. Ali Paşa, Hüseyin Paşa’nın kayınpederi ve kendisinden önceki Urfa Valisi’dir¹⁵⁵. Bu akrabalık ilişkisinden dolayı, Hüseyin Paşa kitabeye kendi ismini değil de kayınpederinin ismini yazdırmış olmalıdır.

¹⁴⁸ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.88.

¹⁴⁹ J. B. Segal; **a.g.e.**, s.190.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.52.

¹⁵⁰ http://www.archnet.org/library/sites/one-site.jsp?site_id=8092 (Erişim Tarihi : 20.05.2009)

¹⁵¹ Evliya Çelebi; **a.g.e.**, s.43.; Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı; **a.g.e.**, s.202.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.329.

¹⁵² Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.88.

¹⁵³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv ve Yayın Dairesi 2103 numaralı defterin 207. Sayfa, 203.sırasında kayıtlı vakfiyenin, Şanlıurfa Vakıflar Bölge Müdürlüğü 1 Numaralı Fihrist, 45 sıra numaralı dosyadaki Türkçe çevirisi.

¹⁵⁴ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.88.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.t.**, s.55.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.52.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.329.

¹⁵⁵ Cemil Cahit Güzelbey; **Gaziantep Camileri**, Gaziantep 1984, s.92-93.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.329.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.53.

Cihat Kürkçüoğlu “Şanlıurfa Camileri” adlı eserinde, yapının 1728 yılında inşa edildiğini ve bir yıl sonra 1729 yılında da onarım gördüğünü belirtmiştir. Ancak, Creswell ve Evliya Çelebi’den alınan bilgiler ışığında 1450 dolaylarında inşa edilen caminin, harap olması nedeniyle 1728 yılında yeniden inşa edildiği büyük olasılıktır. Giriş kapısı üzerindeki kitabede caminin 1729 yılında onarıldığı yazılmıştır. Kitabede geçen “cami yeni yapılmıştır” ifadesi ile de yapının harap olduğu ve yeniden inşa edildiği çıkarılabilir. 1728 tarihli vakfiyesinde geçen “bina ve tamir eylediğim” ifadesi de yapının harap iken yeniden inşa edildiğini kanıtlar gibidir.

Tüm bunlardan hareketle söylenebilir ki, Hüseyin Paşa Cami; 1450 yılında inşa edilmiştir. Ancak büyük ölçüde harap olması nedeniyle 1728 yılında Hüseyin Paşa tarafından yeniden inşa edilerek, aynı yıl vakfiyesi de düzenlenmiştir. 1728 yılında Hüseyin Paşa tarafından başlatılan bu inşaat çalışmaları, büyük ihtimalle 1729 yılında tamamlanmış olmalıdır. Bunun üzerine yapının giriş kapısına kitabe yerleştirilmiş ve Hüseyin Paşa’nın akrabası olması hasebiyle yine Urfa Valiliği yapmış olan Ali Paşa’nın ismi kitabeye yazılmıştır.

Bu bilgiler dışında, yapının minber kapısı üzerinde de 1297 Hicri (1880 Miladi) tarihi yazılıdır¹⁵⁶. Bu tarih muhtemelen minberin yapılış tarihi olmalıdır.

¹⁵⁶ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.88.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.329.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.53.

3.4.4. Mevlevihane Cami

Adı	:	Mevlevihane Cami
İncelenme Tarihi	:	Ağustos 2008 / Şubat 2009
Katalog No	:	3.4.4.
Şekil No	:	55
Fotoğraf No	:	399-414
Bulunduğu Yer	:	Şanlıurfa il merkezinde, Kurtuluş Mahallesi, Mevlevihane Sokak'ta bulunmaktadır.
Yapının Tarihi	:	Caminin 1740 yılından önce inşa edildiği anlaşılmaktadır ¹⁵⁷ .
Mevcut Durumu	:	İbadete açıktır.

Plan Özellikleri

Plan bakımından kare alana oturmaktadır. Kare mekânın üzeri, tromp geçişli kubbe ile kapatılmıştır. Kubbe, dışarıdan oldukça yüksek, sekizgen kasnaklıdır (Şekil: 55).

Tekke olarak inşa edildiği için, yapının son cemaat yeri ve minaresi bulunmamaktadır.

Cami, dört cephesinde açılan pencerelerle aydınlanmakta ve havalandırılmaktadır.

Mimari Özellikleri

Tek kubbe, dışarıdan oldukça yüksek tutulmuş sekizgen kasnak üzerinde yükselmektedir. Kasnağın ana yönlerinde, şebeke oymalı, küçük dikdörtgen pencerelere yer verilmiştir (Foto.: 399-400-401).

Son cemaat yeri bulunmayan caminin kuzey cephesinin ortasında, harim mekânına geçişi sağlayan kapı bulunmaktadır. Kapının üzeri, dışa taşıntı yapacak şekilde Mevlevi külâhı ile dekore edilmiştir. Kapının iki yanında, üç dilimli kemer içerisinde yerleştirilmiş, dikdörtgen açıklıklı birer pencereye yer verilmiştir. Saçak kısmı, uçları pahlanmak suretiyle üçgenleştirilmiş konsollara sahiptir (Foto.: 402-403-404).

Beden duvarlarının batı cephesinde de üç adet pencere açıklığı görülmektedir. Dikdörtgen formu pencere açıklıklarından ortadaki sivri kemerli niş içerisinde iken,

¹⁵⁷ Ayrıntılı tarihçe “Tarihlendirme” başlığı altında yapılmıştır.

diğerleri üç dilimli kemer içerisinde. Ortadaki sivri kemerli niş içerisindeki dikdörtgen açıklığın üstünde, basık kemerli, küçük bir pencere daha bulunmaktadır (Foto.: 405). Aynı uygulama, caminin doğu cephesinde de karşımıza çıkar (Foto.: 406). Kible cephesinde mihrap nişinin bulunduğu bölge, dışarıya üç köşeli olarak yansıtılmıştır. Üzerinde mazgal pencere yer almaktadır. Üç köşeli kible duvarının iki yanında, üç dilimli kemer içerisine yerleştirilmiş, dikdörtgen formu iki pencere açıklığı bulunmaktadır (Foto.: 407). Kuzey cephede görülen saçak sistemi, diğer cephelerde de görülmektedir.

Harim, köşelerde tromplar üzerine oturtulmuş tek kubbe ile kapatılmıştır. Tromplar arasında kalan bölümlerde sivri kemerlerle geçilmiştir. Doğu ve batıdaki sivri kemerlerin içleri boşaltılmıştır (Foto.: 408-409).

Dıştaki dilimli ve sivri kemerli nişler içerisinde görülen dikdörtgen formu pencere açıklıkları, iç mekânda basık kemerlidir.

Giriş kapısı eksenine yerleştirilen mihrap nişi, dikdörtgen çerçeveye sahiptir. Çerçeve, mukarnas yuvalarıyla hareketlendirilmiştir. Ana çerçeve içerisinde, yuvarlak kemerli bir niş bulunmaktadır. Niş, üç köşeli olup, başlıkları, mukarnas yuvalı iki Sütunce ile sınırlandırılmıştır (Foto.: 410).

Mihrap nişinin solundaki ahşap minber, orijinal değildir. Basit bir görünüme sahiptir (Foto.: 413).

Girişin hemen üstünde iki katlı ahşap mahfil sistemi görülmektedir. Bunların üst katı Mevlevi semazenlerini izlemeye gelen seyirciler için, alt katı da semazenler için düzenlenmiştir (Foto.: 411-412).

Süsleme Özellikleri

Mevlevihane Cami'deki süsleme sunurları giriş kapısında, saçak sisteminde ve mihrap nişinde görülmektedir.

Yapının giriş kapısı, Mevlevi tekkesi biçiminde, dışa taşıntılı olarak düzenlenmiştir (Foto.: 401).

Caminin saçak kısımları, uçları pahlanarak oluşturulmuş üçgenlerden meydana gelmektedir (Foto.: 401).

Mihrap nişinin çerçevesi, mukarnas yuvalarıyla hareketlendirilmiştir. Ana çerçeve içerisinde yuvarlak kemerli niş bulunmaktadır. Niş, üç köşeli olup, başlıkları, mukarnas yuvalı iki Sütunce ile sınırlandırılmıştır (Foto.: 413-414).

Malzeme

Caminin beden duvarları beyaza yakın açık kahverenkte, düzgün, kesme kalker taşı malzemeye inşa edilmiştir.

Tarihlendirme

“Mevlevihane Tekkesi” olarak inşa edilen caminin üzerinde herhangi bir kitabe bulunmadığından, ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Ancak Rızvan Ahmed Paşa’nın 1153 Hicri, (1740 Miladi) yılında hazırlatmış olduğu vakfiyede, yapının ismine rastlanması, caminin o tarihlerde mevcut olduğuna işarettir. Ayrıca 1896 tarihli Salname’de burası “Mevlevihane” olarak geçmektedir¹⁵⁸.

Mevlevihane Cami, tekkelerin kapatılması ile uzun yıllar depo olarak kullanılmış ve sonradan camiye çevrilmiştir¹⁵⁹.

Eski resimlerinde etrafının çeşitli yapılarla kaplandığı görülen yapı, üzerindeki Türkçe yazıya göre cami 2004 yılında restore edilmiş ve etrafındaki ucube yapılar temizlenerek, çevresi açılmıştır.

¹⁵⁸ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.56.

¹⁵⁹ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.56.

3.5. TONOZ ÖRTÜLÜ PLAN TİPİ

3.5.1. Mihraba Paralel Nefli, Tonoz Örtülü Plan Tipi

3.5.1.1. Hacı Yedigâr (Kuttik) Cami

Adı	:	Hacı Yedigâr Cami
İncelenme Tarihi	:	Ağustos 2008 / Şubat 2009
Katalog No	:	3.5.1.1.
Şekil No	:	56
Fotoğraf No	:	415-425
Bulunduğu Yer	:	Şanlıurfa il merkezinde, Beykapısı Mahallesi Güllüoğlu Sokak No : 50’de bulunmaktadır.
Yapının Tarihi	:	Miladi 1514 yılında inşa edilmiştir ¹⁶⁰ .
Mevcut Durumu	:	İbadete açıktır.

Plan Özellikleri

Caminin üst örtüsüne tonozlar hâkim olduğu için, yapının üzeri dışarıdan düz dam şeklindedir.

Enine dikdörtgen planlı olarak inşa edilen Hacı Yedigâr (Kuttik) Cami, iki bölümden oluşmaktadır. Güneyde mihrap duvarı boyunca, duvar payelerine oturtulan eş değerde iki çapraz tonozla örtülü harim bölümü, bunun kuzeyinde de iki bölümlü son cemaat yerinden ibarettir (Şekil: 56).

Ana mekânın hemen kuzeyinde, iki bölümden oluşan son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaat yeri bölümlerinden batıda olanı avlu şeklinde düzenlenmiş ve harim mekânına geçiş, buradaki kapılardan sağlanmaktadır. Doğuda olanı ise, çapraz tonozla örtülmüş ve köşesine mihrap nişi yerleştirilmiştir.

Minare

Yapının minaresi kuzeybatı köşede, avlu giriş kapısının hemen üst köşesindedir. Dilitasyon izleri ve malzemedeki farklılık, minarenin orijinal olmadığını düşündürmektedir.

¹⁶⁰ Ayrıntılı tarihçe “Tarihlendirme” başlığı altında yapılmıştır.

Mimari Özellikleri

Kuzey yönde açılmış kapı vasıtasıyla caminin avlu kısmına ulaşılmaktadır. Avlu kapısı sivri kaş kemerli olarak tasarlanmış ve içeriye geçit veren kapı lentosu basık kemerlidir (Foto.: 415).

Son cemaat yeri, dikdörtgen şekilli bir plana sahip olup, iki bölümden ibarettir. Batıda olan bölümün üzeri, düz dam ile örtülüdür. Bu bölümün doğusunda yer alan kapı vasıtasıyla mihrap nişinin yer aldığı bölüme geçilmektedir (Foto.: 416-417). İki bölüm eşit boyutlarda inşa edilmiş ve doğu bölümün üzeri çapraz tonozla kapatılmıştır (Foto.: 418). Çapraz tonozla örtülü bu bölümdeki mihrap nişi, oldukça basit ele alınmış ve üzeri sıva ile boyanmıştır. Yine bu bölümün kuzey tarafında dikdörtgen çerçeveli iki adet pencere açıklığı dikkat çekmektedir. Bu pencereler ile, güneyde simetrik iki adet dolap nişi, son cemaat yerinde, mihrap nişinin hemen solunda yer almaktadır.

Kuzeybatı köşede, avlu giriş kapısının üzerinde yükselen orijinal olmayan taş minare, altı sütun tarafından taşınan köşk minare tarzında ele alınmış olup üzeri piramidal külahla örtülüdür (Foto.: 419).

Harim mekânına giriş son cemaat yerinin batısındaki düz dam örtülü bölümden verilmiştir. Mekânın kuzey cephesinde yer alan giriş kapısı, avlu giriş kapısıyla aynı hizadadır ve yine avlu giriş kapısında olduğu gibi sivri kaş kemer şeklinde düzenlenmiştir. Giriş kapısı uygulamasının hemen doğusunda, sivri kaş kemerli olarak tasarlanmış ikiz kemer yer almaktadır. İkiz kemerler içerisinde dikdörtgen formlu, basık kemerli pencere açıklıklarına yer verilmiştir (Foto.: 420-421).

Sivri kaş kemerli giriş kapısı altındaki basık kemerli kapı vasıtasıyla harime ulaşılmaktadır. Harim; doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen formlu olup üzeri iki çapraz tonozla kapatılmıştır (Foto.: 422). Tonozlar, harim bölümünün tam ortasına kuzey-güney doğrultuda yerleştirilen iki adet gömme ayak üzerine oturtulmuştur.

Harim kısmının beden duvarları, belirli bir yüksekliğe kadar lambri döşelidir.

Yapının mihrabı, tam ortada değildir. Tam ortada yer alan tonoz başlangıcının hemen sağında yer alan mihrap nişi, son cemaat yerindeki mihrap nişi ile aynı eksendedir. Sade ve süslemesiz olan mihrap nişinin sağında ise dolap nişleri yer almaktadır (Foto.: 423).

Minber, mihrap nişinin hemen solunda, duvar içerisine oyularak oluşturulmuş balkon şeklindedir (Foto.: 424).

Harimin batısında, dikdörtgen çerçeveli iki adet pencere açıklığı yer almaktadır.

Süsleme Özellikleri

Yapıda kayda değer herhangi bir süsleme ögesi bulunmamaktadır.

Malzeme

Caminin beden duvarları beyaz sıva ile badalandığı için esas yapım malzemesinin ne olduğu tam olarak anlaşılmamaktadır.

Kitabeler

Harim mekânına giriş veren kapı üzerindeki kitabe (Foto.: 425) :

Yazılışı

اوقاف مدير ي اورفانك محض رضا حقى ايجون
تجدید ایدوب بو مسجدی قلدی رهاییه کاریاد
تمیری بشیوز اللیده بر ده طقوزیوز یکر میده
لاکن اولوب بو ده دفعه غایت اساسی استوار
بو همیتی حقا بجا بولسون همان حسن جزا
مشکور ایده سعین خدا اثارن ایتسون بایدار
جلراو جقوب برصا دیدی تجدیدینه تاریخی تام
جون اولدی مهمور مسجد بر نور حاجی یادکار
سنه ۱۲۸۸

Okunuşu

“Evkaf müdiri Urfa’nın mahz-ı rıza hakkı için
Tecdid edüb bu mescidi kıldı Ruha’ya yâdıgâr
Ta’miri beşyüz elli de bir de dokuzyüz yirmi de
Lakin olup bu def’ade gayet esasi üstüvâr
Bu himmeti hakken becâ bulsun heman hüsn-i cezâ
Meşkur ede sa’yin Huda asarın etsün pâyıdâr
Üçler çıkub Sabır dedi tecdidine tarih-i tam

Çün oldu ma'mur mescid-i pür nur-i Hacı Yâdigâr

Sene 1288”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Urfa’nın evkaf müdürü sadece Allah rızası için, bu mescidi tamir ederek Urfa’ya hediye etti. Önce Hicri 550 tarihinde, ikinci tamiri de Hicri 926 tarihinde yapıldı. Fakat bu defa yapılan tamir çok sağlam oldu. Buraya gerçekten özen gösteren bu zat, Allah tarafından güzel bir şekilde mükâfatlandırılınsın. Çalışmasını Allah, kendisine şükür etmiş kabul etsin ve eserini ebedi kılsın. Şair Sabır tamir tarihine üç çıkarak tam tarih söyledi. Nurlu Hacı Yedigâr Cami tamir oldu. Sene 1288”¹⁶¹.

Tarihlendirme

Cami, Bizans devrinde, V. yüzyılda Piskopos Hiba tarafından yaptırılan Oniki Havarî Kilisesi üzerine inşa edilmiştir¹⁶².

Cami; harim mekânına geçit veren giriş kapısı üzerindeki kitabesine göre Hacı Yedigâr tarafından 926 Hicri (1520 Miladi) yılında inşa edilmiştir. Yine aynı kitabeye göre 1288 Hicri (1871 Miladi) yılında da esaslı bir onarım geçirmiştir¹⁶³.

Yapının önündeki iki bölümlü son cemaat yerinin 1871 yılındaki onarım sırasında oluşturulduğu düşünülebilir.

¹⁶¹ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s. 62.

¹⁶² J. B. Segal; **a.g.e.**, s. 183.

¹⁶³ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s. 61.; Halit Çal, “Urfa’daki Taşınmaz Eski Eserler Hakkında Bir Ön Araştırma”, s. 57.; Mahmut Karakaş, **a.g.e.**, s. 62.

3.5.1.2. Müderris Mescidi

Adı	:	Müderris Mescidi
İncelenme Tarihi	:	Ağustos 2008 / Şubat 2009
Katalog No	:	3.5.1.2.
Şekil No	:	57
Fotoğraf No	:	426-435
Bulunduğu Yer	:	Şanlıurfa il merkezinde, Gümüşkuşak Mahallesi, 2957. Sokak, No: 32’de bulunmaktadır.
Yapının Tarihi	:	1517-1523 yılları arasında inşa edildiği tahmin edilmektedir ¹⁶⁴ .
Mevcut Durumu	:	İbadete açıktır.

Plan Özellikleri

Küçük ölçülerde bir avlu içerisinde yer alan mescid, enine dikdörtgen planlıdır. Mescidin önünde, ortada dikdörtgen kesitli iki ayak üzerinde yükselen ve sivri kemerlerle birbirine bağlanan, üzeri çapraz tonoz örtülü üç gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır.

Tek sahınlı harim bölümünün üzeri, karşılıklı olarak sivri ve beşik tonozlarla örtülüdür (Şekil: 57).

Mimari Özellikleri

Avlunun doğusundaki çok basit şekilde yaptırılmış giriş kapısı ile avluya ulaşılmaktadır (Foto.: 426). Avlunun güneyinde ise mescid yer almaktadır.

Mescidin kuzeyinde, üç gözlü son cemaat yeri vardır. Son cemaat yeri de üç gözlü olup, her bir gözün üzeri, çapraz tonoz ile kapatılmıştır. Yanları kapalı olan son cemaat yerinin gözleri, ortadaki dikdörtgen kesitli iki ayağa oturmaktadır. Gözler, birbirlerine sivri kemerlerle bağlanmıştır (Foto.: 427-428).

¹⁶⁴ Ayrıntılı tarihçe “Tarihlendirme” başlığı altında yapılmıştır.

Son cemaat yerinin orta gözünde, düz atkı taşlı giriş kapısı yer almaktadır. Doğu ve batı göz içerisinde, beden duvarı boyunca yükselen yuvarlak kemer içerisine alınmış dikdörtgen formlu pencere açıklığı bulunmaktadır. Batı gözdeki pencerenin doğusunda ise yuvarlak kemer formlu basit bir mihrabiye yer verilmiştir (Foto.: 429). Son cemaat yerinin batısı, sonradan örülerek oda haline getirilmiştir (Foto.: 430) ve günümüzde caminin deposu olarak kullanılmaktadır.

Doğu beden duvarı üzerinde, dikdörtgen çerçeveli bir pencere açıklığı görülmektedir (Foto.: 431).

Harim, mihraba paralel tek sahından oluşmakta, sahnın üzeri, karşılıklı olarak yerleştirilmiş iki sivri ve iki beşik tonoz ile kapatılmıştır (Foto.: 432-433).

Yapının orta ekseninde yer alan mihrabı, sivri kemer içerisinde yuvarlak bir nişten ibarettir ve günümüzde mavi renkli fayans ile kaplanmıştır (Foto.: 434).

Mihrabın solundaki minber, ahşap malzemeli olup, orijinal bir tarafı yoktur.

Avlunun doğu kapısı üzerinde, orijinal olmayan ve çok basit şekilde, sade ve süslemesiz olarak ele alınmış köşk tipi minare yükselmektedir (Foto.: 435).

Süsleme Özellikleri

Yapı bünyesinde kayda değer herhangi bir süsleme ögesi bulunmamaktadır.

Malzeme

Caminin beden duvarları açık kahverenkte, düzgün, kesme kalker taşı malzemeyle inşa edilmiştir.

Tarihlendirme

Yapının üzerinde herhangi bir kitabe bulunmadığından, eserin hangi tarihte ve kim tarafından yaptırıldığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak okunuşlarından tam emin olunamayan 1523, 1530 ve 1566 tahrirlerinde geçen “Vakf-ı Mescid-i Müderris”in bu yapı olma ihtimali vardır¹⁶⁵. Bu durumda yapının 1523 yılından önce inşa edildiği tahmin edilebilir.

¹⁶⁵ Halit Çal; “Urfa’daki Taşınmaz Eski Eserler Hakkında Bir Ön Araştırma”, s. 55-56.; Halit Çal; “Şanlıurfa Camileri İsimli Kitap Hakkında Bir Tenkit”, s.53.

Ayrıca 1137 Hicri, 1724 Miladi tarihli Mevlana El-Hac Abdurrahman Efendi bin Mustafa Efendi Vakfiyesi'nde bu mescidden “Bab el-Harran kurbinde Müderris Mescidi” olarak söz edilmektedir¹⁶⁶.

¹⁶⁶ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.70.

3.5.1.3. İmam Sekkaki Cami

Adı	:	İmam Sekkaki Cami
İncelenme Tarihi	:	Ağustos 2008 / Şubat 2009
Katalog No	:	3.5.1.3.
Şekil No	:	58
Fotoğraf No	:	436-449
Bulunduğu Yer	:	Şanlıurfa il merkezinde, Bıçakçı Mahallesi 1260. Sokak'ta bulunmaktadır.
Yapının Tarihi	:	Caminin 1565 yılı civarında inşa edildiği tahmin edilmektedir ¹⁶⁷ .
Mevcut Durumu	:	İbadete açıktır.

Plan Özellikleri

Küçük bir avlu içerisinde değerlendirilen İmam Sekkaki Cami, enine dikdörtgen planlı bir görünüm arz etmektedir. Mihrap boyunca enine uzanan, tek nefli, dikdörtgen planlı cami, ortadaki çapraz tonozun yanlara doğru beşik tonozlarla genişlediği bir şemaya sahiptir (Şekil: 58).

Yapının önünde ortada kare kesitli iki ayak tarafından taşınan, üzerleri çapraz tonozlarla kapatılmış, yanları kapalı, üç gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır.

Minare

Avlu giriş kapısının hemen üzerinde yükselen betonarme köşk tipi minare, orijinal olmayıp daha sonraki yıllarda yapıya ilave edilmiştir.

Mimari Özellikleri

Kuzey tarafta yer alan avlu girişi ile avluya ulaşılmaktadır (Foto.: 436). Avlu giriş kapısı, iç içe geçen taşlardan oluşturulmuş yuvarlak kemerlidir. Avlunun batı kısmında, abdest alma muslukları yer almaktadır.

Avlunun güneyine yerleştirilen cami mekânının önünde, üç gözlü son cemaat yeri vardır. Üzerleri çapraz tonozlarla kapatılan son cemaat yeri, ortada kare kesitli iki ayak

¹⁶⁷ Ayrıntılı tarihçe “Tarihlendirme” başlığı altında yapılmıştır.

tarafından taşınırken; doğu ve batıdan beden duvarları tarafından taşınmaktadır ve gözler birbirlerine sivri kemerlerle bağlanmaktadır. Bu kemerler, üzerine oturduğu ayaklardan bir parmak genişliği kadar dışa taşıntı yapmaktadırlar (Foto.: 437-438). Kemerlerin hemen üzeri, bir sıra yerleştirilen dikdörtgen şekilli düzgün kesme taş malzeme dizisinden sonra, belirli aralıklarla sıralanmış ince tarak dişleri ile dekore edilmiştir. Bunun hemen üzerinde bir dış bükey, bir iç bükey olmak üzere toplam altı ince silme yer almaktadır. Son cemaat yeri, iç bükey formlu geniş bir saçak ile sonlanmaktadır (Foto.: 439).

Giriş kapısı son cemaat yerinin tam ortasına gelecek şekilde yerleştirilmiş, onun üzerine de iç mekândaki müezzin mahfilinin pencere açıklığı verilmiştir. Yine son cemaat yerinin doğusunda dikdörtgen formlu bir pencere açıklığı görülmektedir.

Avlu girişinin üzerinde yer alan betonarme köşk tipi minare, orijinal olmayıp, sonraki onarımlarda eklenmiş olmalıdır. Minare; silindirik kaideli ve sekizgen gövdelidir.

Son cemaat yerinin tam ortasına gelecek şekilde yerleştirilmiş olan düz atkılı giriş kapısı ile harime ulaşılmaktadır. Harim, kible duvarına paralel şekilde, dikdörtgen formlu olarak düzenlenmiş ve üzeri de ortadaki çapraz tonozun doğu ve batı duvarların beşik tonozlarla genişletildiği üst örtü sistemiyle kapatılmıştır (Foto.: 440-441).

Girişin hemen üstünde, müezzin mahfiline yer verilmiştir. Ahşap mahfil, girişin doğu ve batısında açılan duvar içerisine yerleştirilmiş ve dışarıya dikdörtgen formlu, basık kemerli bir pencere ile açılmaktadır (Foto.: 442).

Harimi beden duvarları, belirli bir yüksekliğe kadar, lambri ile döşenmiştir.

Giriş kapısının hemen karşısında, sivri kemerli nişten ibaret, yarım yuvarlak süslemesiz mihrap nişi yer almaktadır. Bunun da solunda girişi, duvar içerisinden taş merdivenlerle verilen, balkon şeklinde minber bulunmaktadır (Foto.: 443-444-445).

Harim, batı cephede açılan yan yana üç adet dikdörtgen formlu pencere ile aydınlatılmaktadır.

Süsleme Özellikleri

Camideki süsleme unsurları daha çok orijinal olmayan minarede yoğunlaşmıştır. Silindirik kaideli minarenin kaide ile gövde arasındaki bordürde, uçları küçük üçgenlerle sonlandırılan kabartma teknikli, zikzak motif dizisi yer almaktadır.

Minare gövdesi sekizgen biçimli olup, sekiz sütun tarafından taşınmaktadır. Sütun başlıkları çokgen şeklinde olup, kademelenme göstermektedirler. Sütunlar birbirlerine kaş kemerlerle bağlanmış, sütun aralarındaki taş bloklar üzerinde ortada çarkıfelek, dört köşesinde yelpaze şekilli, çeyrek çarkıfelek motifleri kabartma olarak işlenmiştir. Her bölüm arasındaki boşluğa birer yuvarlak başini eklenmiştir. Kemer köşeliklerinde yuvarlak başiniler dikkat çekmektedir. Gövde kısmı, kaval silmelerden oluşturulmuş sekizgen kornişle son bulmakta ve bunun da üzeri piramidal külahla kapatılmıştır (Foto.: 446-447-448).

Malzeme

Caminin beden duvarları açık kahverenkte, düzgün, kesme kalker taşı malzemeyle inşa edilmiştir.

Kitabeler

Mihrabın üst kısmında yer alan kitabe (Foto.: 449) :

Yazılışı

اكنجي تامر تاريخي في شهري موچارمل حرام سنه ١٣٧٨

Okunuşu

“İkinci tamir tarihi fi-şehri muharremi’l-harâm sene 1378”.

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Mihrap, 1378 yılının Muharrem ayında tamir edilmiştir”¹⁶⁸.

Tarihlendirme

Bizans dönemine ait Meryam Ana Kilisesi’nin üzerine inşa edilen¹⁶⁹ İmam Sekkaki Cami’nin üzerinde yapım kitabesi bulunmadığından, yapının kim tarafından ve hangi tarihte inşa ettirildiği bilinmemektedir.

Yapı üzerinde sadece mihrap üzerinde kitabe görülmektedir. 1378 Hicri (1958 Miladi) tarihinin yer aldığı bu metin, yapının onarım tarihini belirtmektedir¹⁷⁰.

¹⁶⁸ Kitabeyi okuyan Doç. Dr. Süleyman ÇALDAK’a teşekkür ederim.

¹⁶⁹ J. B. Segal; **a.g.e.**, s. 190.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.62.

¹⁷⁰ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.62.

Ancak 973 Hicri (1565 Miladi) yılında, Sekkakizade Hoca Şakir İbni Hoca Halil Efendi tarafından yapıya vakıfta bulunulmuş olması¹⁷¹, caminin de bu şahıs tarafından 1565 Miladi yılları civarında inşa ettirilmiş olduğunu düşündürmektedir.

¹⁷¹ Halit Çal; “Urfa’daki Taşınmaz Eski Eserler Hakkında Bir Ön Araştırma”, s. 58.

3.5.1.4. Behramlar Cami

Adı	:	Behramlar Cami
İncelenme Tarihi	:	Ağustos 2008 / Şubat 2009
Katalog No	:	3.5.1.4.
Şekil No	:	59
Fotoğraf No	:	450-464
Bulunduğu Yer	:	Şanlıurfa il merkezinde, Gümüşkuşak Mahallesi 2952. Sokak, No: 9'da bulunmaktadır.
Yapının Tarihi	:	Caminin 1585 yılından önce inşa edildiği tahmin edilmektedir ¹⁷² .
Mevcut Durumu	:	İbadete açıktır.

Plan Özellikleri

Avlu içerisindeki cami, mihraba paralel dikdörtgen bir plana sahiptir. Üzeri ise doğuda çapraz tonoz, batıda karışık bir tonoz sistemi ile kapatılmıştır (Şekil: 59).

Caminin önünde, ortada kare kesitli iki ayağa, kenarlarda da duvarlara oturan yanları kapalı ve üzeri çapraz tonoz ile örtülü, üç gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır.

Minare

Orijinal olmayan minare, avlunun batı kapısı üzerinde, silindirik gövdeli, köşk minare şeklindedir.

Mimari Özellikleri

Caminin kuzey tarafında, avlu yer almaktadır. Avlu; doğu ve batıdaki giriş kapıları ile sokağa bağlanmaktadır.

Avlu içerisindeki caminin kuzeyinde, üç gözlü son cemaat yeri vardır. Ortada kare kesitli iki ayağa, köşelerde de duvarlara oturan son cemaat yerinin yanları kapalı olup, ortadaki iki kemer oldukça geniş tutulmuştur. Her bir gözüün çapraz tonoz ile kapatıldığı son cemaat yerinin, kible duvarının doğu ve batısındaki gözlerde, dikdörtgen formu

¹⁷² Ayrıntılı tarihçe “Tarihlendirme” başlığı altında yapılmıştır.

birer pencereye yer verilmiştir. Ayrıca, son cemaat yerinin doğu duvarında, yan yana kare şeklinde iki niş dikkat çekmektedir (Foto.: 450-451-452).

Son cemaat yerinin ortasında yerleştirilmiş olan harim giriş kapısı, dikdörtgen çerçeveli olup; oldukça basit düzenlemeye sahiptir.

Avlunun batı kapısı üzerinde yer alan minare, orijinal değildir. Silindirik kaideli ve silindirik gövdeli minare, köşk minare tarzındadır. Silindirik kaide, üç bölümden oluşmaktadır. Alt ve üst bölümleri düz ve süslemesiz olan kaidenin ortası, düz çizgilerle dizayn edilmiştir. Her bölüm arasında ise kaval ve iç bükey silmelere yer verilmiştir.

Minare gövdesi, altı kısa sütunun çevrelediği galeriden meydana gelmektedir. Sütunlar birbirlerine kaş kemerlerle bağlanmıştır (Foto.: 453-454).

Minare gövdesi ile üst örtü kaynaşmış şekildedir. Üst örtü, yarım yuvarlak şekilde son bulmakta, üzerinde de ay-yıldızlı alem bulunmaktadır.

Harim, mihraba paralel, tek sahnalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Üst örtüde doğuda çapraz tonoz, batıda ise karışık bir tonoz sistemi görülmektedir. Ayrıca güneybatı köşe verev şeklindedir (Foto.: 455-456-457).

Girişe göre hafif doğuya kaydırılmış olan mihrap nişi, üç dilimli kemerden ibarettir. Dilimli kemerin içerisinde de yedi sıra mukarnastan oluşan kavsara yer almaktadır. Mihrap nişi, köşelerindeki Sütuncelerle sınırlandırılmış, Sütunce başlıkları da yine mukarnas kavsaralı şekilde dizayn edilmiştir (Foto.: 458-459-460). Mihrabın hemen üzerinde ayet kitabesi yer almakta, bunun da altında 1973 tarihi bulunmaktadır.

Mihrabın hemen solunda yer alan minber, duvar içerisine yerleştirilmiştir ve mihraba paralel düzenlenmiş merdivenlerle ulaşılmaktadır. Duvar içerisindeki minber nişi, oldukça basit tutulmuş, basık kemerli bir nişten ibarettir.

Harim mekânı, doğuda bir, batıda iki pencere ile aydınlanmaktadır. Pencere, içeride ve dışarıda dikdörtgen formlu olarak düzenlenmiştir (Foto.: 461).

Harim mekânı, belirli bir yüksekliğe kadar lambri döşelidir.

Süsleme Özellikleri

Avlu giriş kapıları süslemesizdir. Sadece batı kapı üzerinde yapıyla ilgili kitabe mevcut olup; kitabe kartuşu, yüzeyden kabarık, kare kare dilimlenmiş bir kemer içerisine alınmıştır. Kemerin kilit taşında da geometrik şekillere yer verilmiştir (Foto.: 462). Kare

kare dilimlenmiş kemer uygulaması, avlunun doğu giriş kapısı üzerinde de görülür (Foto.: 463).

Malzeme

Caminin beden duvarları açık kahverenkte, düzgün, kesme kalker taşı malzemeye inşa edilmiştir.

Kitabeler

Avlunun batı kapısı üzerindeki kitabe (Foto.: 464) :

Yazılışı

عمر هذا المسجد الشريف العبد الفقير الع الله تعالى الحاج
محمد بن حاج عاي بن عبدالله غفر الله له و لوالديه في سنة ٩٩٣

Okunuşu

“Ammere haza’l-mescid el-şerif el-abdelfakir ila’allahi taala el-Hac Muhammed bin Hac Ali bin Abdullah ğafarallahu lehu ve livalideyhi fi sene : 993”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Bu cami Hicri 993 tarihinde Abdullah’ın oğlu Hacı Ali’nin oğlu Hacı Muhammed tarafından tamir edildi. Allah onu ve ebeveynini mağfiret etsin”¹⁷³.

Avlu batı kapısı üzerindeki ikinci kitabe (Foto.: 464) :

Yazılışı

بسم الله الرحمن الرحيم
وان المساجد لله فلا تدعوا مع الله احداً
خدایا بو در دولت سعادتله کشاد اولسون
بونا داخل اولان ایکی جعاندہ بر مراد اولسون

Okunuşu

“Bismillahirrahmanirrahim

Ve enne’l-mesacidallahe felâ ted’û ma’allahi ahaden

¹⁷³ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.49.

Hudâyâ bu der-i devlet saadetle küşâd olsun

Buna dâhil olan iki cihanda ber murad olsun”¹⁷⁴.

Tarihlendirme

Üzerinde yapım tarihini veren herhangi bir bilgi bulunmadığından, eserin hangi tarihte ve kim tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmemektedir¹⁷⁵.

Cami avlusunun batı kapısındaki iki adet kitabeden üstte yer alan kitabeye göre Behramlar Cami, 993 Hicri (1585 Miladi) yılında, Abdullah’ın oğlu Hacı Ali’nin oğlu Hacı Muhammed tarafından tamir ettirilmiştir. Tamirin caminin hangi bölümüne uygulandığı belirtilmemiştir. Ancak ana mekânın batısındaki karışık tonoz sistemi alışıldık bir uygulama değildir. Yine güneybatı köşenin pahlanarak köşegenleştirilmesi, bu bölümün orijinal olmadığını gösterir. Harimin giriş kapısı ile mihrap nişinin tam eksende değil de, doğuya kaymış olması da yapının orijinaliteden uzaklaştığını düşündürmektedir. Eğer yapı orijinal halinden uzaklaşmış ise, bunun 1585 yılındaki onarımdan olduğu söylenebilir. Cami ana mekânının kuzeyinde yer alan avlu ve batı avlu kapısı üzerindeki köşk minarenin de bu onarımda yapıya eklendiği düşünülebilir.

Bu kitabenin hemen altındaki kitabede ise, ayete yer verilmiştir.

Mihrap üzerinde yer alan ayet kitabesinde tarih olarak 1973 yılı yazılmıştır. Buradan hareketle yapının mihrap ve minberinin 1973 yılı civarında onarıldığı veya yeniden inşa edildiği söylenebilir.

¹⁷⁴ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.49.

¹⁷⁵ Cihat Kürkçüoğlu, “Şanlıurfa Camileri” adlı eserinde, yapının 1585 Miladi yılında yaptırıldığını söyler. Ancak bu tarih yapım tarihi değil, yapının onarıldığı tarihtir. Bkz. Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.63.

3.5.1.5. Tuzeken Cami

Adı	:	Tuzeken Cami
İncelenme Tarihi	:	Ağustos 2008 / Şubat 2009
Katalog No	:	3.5.1.5.
Şekil No	:	60-61
Fotoğraf No	:	465-479
Bulunduğu Yer	:	Şanlıurfa il merkezinde, Kurtuluş Mahallesi Güllüoğlu Sokak, No: 86'da bulunmaktadır.
Yapının Tarihi	:	Caminin 1754 yılında inşa edildiği düşünülmektedir ¹⁷⁶ .
Mevcut Durumu	:	İbadete açıktır.

Plan Özellikleri

Kible duvarına paralel olarak enine düzenlenen Tuzeken Cami de harimin üzerini iki çapraz tonoz örtmektedir (Şekil: 60).

Harimin kuzeyinde, her bir gözü çapraz tonozlarla kapatılmış, üç gözlü, yanmları kapalı son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaat yerinin doğu duvarı, harimin doğu duvarından taşıntı yapmıştır.

Camiye bitişik inşa edilmiş modern mimarinin ucube yapılarıyla adeta sıkışmış durumda olan caminin kuzeyinde, avlu bulunmaktadır. Avlunun batısında İmam Odası ve bitişğinde tuvalet mekânları yer almaktadır.

Minare

Caminin kare kaideli, silindirik gövdeli, tek şerefeli minaresi, avlunun kuzeybatı köşesinde, camiye yaklaşık 7 m. mesafede bulunmaktadır.

Mimari Özellikleri

Kuzeybatı köşedeki avlu kapısı ile avluya ulaşılmaktadır. Avlunun güneyine konumlandırılan caminin kuzeyinde, üç gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır. Ortada dikdörtgen kesitli iki ayağa, yanlarda duvarlara oturtulmuş son cemaat yerinin her bir

¹⁷⁶ Ayrıntılı tarihçe “Tarihlendirme” başlığı altında yapılmıştır.

gözü, birbirinden geniş sivri kemerlerle ayrılmaktadır. Bu gözlerin üzeri, çapraz tonozlarla kapatılmıştır (Foto.: 465-466-467).

Bugün kemerlerinin arası camekânla kapatılmış olan son cemaat yerinin batı duvarı, güneyde yer alan caminin ana mekânından dışa taşıntı yapmaktadır.

Son cemaat yeri güney duvarında, giriş kapısının sağında ve solunda birer olmak üzere dikdörtgen formlu iki pencereye yer verilmiştir. Pencereleden batıda olanın, çaprazlama üzerinde daha küçük boyutlu, dikdörtgen formlu bir açıklık daha mevcuttur. Doğu pencerenin hemen sağında da çok basit şekilde ele alınmış yuvarlak kemerli mihrabiye görülmektedir (Foto.: 468).

Yapının beden duvarları üzerinde, son cemaat yerindeki açıklıklar hariç, hiçbir yerinde başka pencere açıklığına yer verilmemiştir.

Caminin kuzeyine, avlunun kuzeybatı köşesine, camiden yaklaşık 7 m. uzaklığa yerleştirilen kare kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefeli minare, Tuzeken Cami'nin belki de en önemli unsurunu oluşturmaktadır (Şekil: 61, Foto.: 469). Minarenin güneyinde İmam Odası, batısında oda duvarı, doğusunda avlu girişi ve kuzeyinde de sokak bulunmaktadır.

Kare planlı kaide, oldukça yüksek tutulmuş ve kuzeybatı köşesi pahlanmıştır. Pah üst kesimde üç sıra mukarnas yuvası ile sonlanmaktadır. Minarenin giriş kapısı doğudadır.

Pabuç kısmı, iki kademeli küresel üçgen pahlarla dizayn edilmiş, cepheleri de üç dilimli kemerler ile hareketlendirilmiştir. Daha yüksek ve geniş olan orta bölüm, sivri kemerlidir (Foto.: 470-471). Pabucun kuzey cephesinde dikdörtgen formlu pencere açıklığı bulunmaktadır.

Silindirik planlı gövde kısmı oldukça sadedir. Gövdenin batı cephesinde iki, doğu cephesinde de bir pencere açıklığına yer verilmiştir (Foto.: 472-473).

Şerefe kısmı, dairesel planlıdır ve yarım oluk, yarım kaval ve düz silmelerden oluşan dört kademeli silme grubuna sahip bir barok tarzda bir altlığa sahiptir. Şerefe korkuluğu da dairesel planlı olup, korkuluk, levha taşlardan oluşturulmuştur (Foto.: 474).

Minare peteği, silindirik gövdeli, kaval ve düz silmeden oluşan bir kornişle sonlanmaktadır. Kible yönünde kaş kemer formlu şerefe kapısı görülür.

Minare dışarıdan, sekiz dilimli piramidal bir külahla sonlanır.

Harim mekânının üzeri, mihraba paralel çapraz iki tonoz ile kapatılmıştır. Tonozlar, kible duvarında duvar payandasına otururken, köşelerde duvarlarla taşınmaktadır (Foto.: 475).

Harimin girişine göre hafif sağa kaydırılan mihrap nişi, yarım yuvarlak kemerli olup, oldukça basit ve sadedir. Niş, yarım yuvarlaktır. Mihrabın da bulunduğu kible duvarı, mihrap nişini aşacak şekilde, belirli bir yüksekliğe kadar mavi, beyaz renkte fayans ile kaplanmıştır (Foto.: 476-477).

Mihrabın hemen solunda bulunan minber de mihrap gibi, oldukça sade ve basittir. Mihraba paralel yerleştirilen merdivenler vasıtasıyla ulaşılan minber balkonu, basit iki konsol üzerine oturmaktadır (Foto.: 478).

1987 yılında çizilmiş olan planda, harim giriş kapısının solunda mahfil görülmektedir. Ancak, bu mahfil yoktur.

Son cemaat yerine dikdörtgen çerçeveli olarak yansıtılan pencere açıklıkları, iç mekânda dikdörtgen formlu olarak düzenlenmiştir.

Süsleme Özellikleri

Yapıda kayda değer herhangi bir süsleme ögesi bulunmamaktadır.

Malzeme

Caminin beden duvarları açık kahverenkte, düzgün, kesme kalker taşı malzemeye inşa edilmiştir.

Kitabeler

Minare kaidesinin kuzey cephesindeki kitabe (Foto.: 479) :

Yazılışı

عمر هذا المناره الحاج مصطفى

سنة ١١٦٧

Okunuşu

“Ammere haza’l-minare el-Hac Mustafa

Sene 1167”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Minare, 1167 yılında (1754 Miladi) Hacı Mustafa tarafından inşa edilmiştir”¹⁷⁷.

Tarihlendirme

Yapı üzerinde eserin hangi tarihte ve kim tarafından inşa ettirildiğine dair herhangi bir yazıt bulunmamaktadır. Ancak minare kaidesinin kuzey cephesinde, minarenin 1167 Hicri (1754 Miladi) yılında, Hacı Mustafa adlı biri tarafından yaptırıldığı kayıtlıdır¹⁷⁸. Buradan hareketle, caminin de minare ile aynı tarihlerde inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir.

Minare kaidesinin doğu cephesindeki giriş kapısında, baş kısmının bozuk ve bazı yerlerinin kırık olmasından dolayı, üzerinde ne yazdığı tam okunmayan bir diğer kitabe yer almaktadır. Okunabildiği kadarıyla bunun vakıflarla ilgili bir yazı olması muhtemeldir¹⁷⁹.

Cami avlusunun batısındaki odada yer alan kitabede, harap binanın 1275 Hicri (1858 Miladi) yılında onarıldığı yazılıdır¹⁸⁰. Kitabesinden Kur'an Kursu olduğu anlaşılan bu odanın 1858 yılındaki onarımı esnasında, caminin de onarıldığı tahmin edilebilir.

¹⁷⁷ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.138.

¹⁷⁸ Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.338.; Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.138.

¹⁷⁹ Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.338-339.

¹⁸⁰ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.137.; Cihat Kürkcüoğlu; **a.g.e.**, s.68.

3.5.1.6. Hayrullah Cami

Adı	:	Hayrullah Cami
İncelenme Tarihi	:	Ağustos 2008 / Şubat 2009
Katalog No	:	3.5.1.6.
Şekil No	:	62-63
Fotoğraf No	:	480-498
Bulunduğu Yer	:	Şanlıurfa il merkezinde, Kendirci Mahallesi 2972. Sokak, No: 5'te bulunmaktadır.
Yapının Tarihi	:	Caminin 1764-1797 yılları arasında inşa edildiği tahmin edilmektedir ¹⁸¹ .
Mevcut Durumu	:	İbadete açıktır.

Plan Özellikleri

Hayrullah Cami'nin mevcut plan şekli, mihraba paralel enine dikdörtgen bir görünüm sunmaktadır. Harimin üzeri, köşelerde duvar payandalarına oturan tek bir çapraz tonoz ile kapatılmıştır (Şekil: 62).

Harim mekânının doğusunda, orijinalde eyvan görünümlü ve harim ile bağlantısı olmayan, ancak bugün kuzeyi örülerek oda haline getirilen ve bir kapı açıklığı ile de harime bağlanan mekân yer almaktadır.

Minare

Yapının minaresi, doğu duvarın yanındaki odanın kuzeydoğu köşesinde; kare kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir.

Mimari Özellikleri

Avlunun güneyinden bir kapı ile avluya ulaşılmaktadır. Avlu kapısı yuvarlak kemer içerisinde düz atkı taşıdır ve kemer alınlığında devşirme olduğu veya korunma altındayken 1993 yılından sonra yapıya monte edilen kitabe metni yer almaktadır (Foto.: 480-481).

¹⁸¹ Ayrıntılı tarihçe "Tarihlendirme" başlığı altında yapılmıştır.

Yapının son cemaat yeri bulunmamaktadır. Harimin kuzey duvarında, dikdörtgen formlu bir pencere açıklığı ile harime geçit veren yine dikdörtgen formlu, düz atkı taşı giriş kapısı yer almaktadır. Pencere ile kapı açıklığı arasında kalan kesimde ise üç dilimli kemerli mukarnas kavsaralı mihrabiye nişine yer verilmiştir. Ayrıca giriş kapısının hemen üstünde de iki adet mazgal türü küçük pencere açıklığı görülmektedir. Kuzey cephenin saçak kısmı, pahlarla yumuşatılmış taş konsollar üzerine oturmaktadır (Foto.: 482-483).

Cami, batı yönden evlerle çevrili durumdadır. Güney cephe sokağa bakmaktadır. Güney cephe üst duvarında, dikdörtgen formlu iki pencere açıklığına yer verilmiştir. Saçak kısmı, pahlanarak yumuşatılmış taş konsollarla hareketlendirilmiştir (Foto.: 484).

Doğu cephedeki odanın kuzeydoğu köşesine yerleştirilen minare; kare kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir (Şekil: 63).

Kare kesitli kaidenin doğusunda, avlunun güney girişi bulunmaktadır. Kuzey cephede de, düz atkı taşı minare girişine yer verilmiştir.

Pabuç kısmı, küresel üçgen pahlarla düzenlenmiştir. Cepheler, üç dilimli yüzeysel kemerlerle zenginleştirilmiştir. Orta bölüm sivri kemerli iken, yanlar çeyrek dairesel yaylardan meydana gelmektedir.

Silindirik planlı gövde kısmı, iki yatay silme ile üç bölüme ayrılmıştır. Bölümlerin uzunlukları yukarıya doğru azalmaktadır. Birinci bölümün güneybatı cephesinde, düz atkı taşı, çatı kapısı bulunmaktadır (Foto.: 485-486).

İç mekân, köşelerde duvar payandalarına oturan tek bir çapraz tonoz ile kapatılmıştır. Tonoz başlangıçları, giriş kapısı ve pencere açıklığı kemerini kesmektedir. Kapı alınlığının üzerindeki mazgal pencereler, iç mekânda dikdörtgen formludurlar (Foto.: 487-488-489).

İç mekânın güneydoğusunda, doğudaki oda ile bağlantıyı sağlayan dikdörtgen çerçeveli kapı açıklığı bulunmaktadır (Foto.: 490).

Harimin ortasında, mihrap nişi bulunmaktadır. Niş, üç dilimli kemerli üst çerçeveye sahip ve mukarnas kavsaralıdır. Mihrap nişinin hemen yukarısında minberin tamir tarihini veren kitabe metni yer almaktadır (Foto.: 491-492).

Mihrabın solunda yer alan minber, oldukça ahşap kaplamaları ile oldukça basit bir görünüme sahiptir.

Beden duvarları belirli bir yüksekliğe kadar lambri ile döşenmiştir.

Süsleme Özellikleri

Caminin kuzey cephesinde yer alan mihrabiye nişi, üç dilimli kemer içerisinde mukarnas kavasralı olarak ele alınmıştır. Kavsara, üç sıra mukarnas yuvasıyla hareketlendirilmiştir (Foto.: 493).

Minarenin birinci ve ikinci bölümü, balık sırtı işlemeli düz silmeyle, ikinci ve üçüncü bölümler de kabartma ters palmet kuşağıyla birbirlerinden ayrılmaktadır. Gövdenin en üst kısmında başıniler yer almaktadır. Ancak, çiniler günümüze ulaşamamıştır. Sadece başini yuvaları mevcuttur. Gövdenin güney, doğu ve batı cephelerinde yuvarlak kemerli üç pencere açıklığı görülmektedir.

Şerefe kısmı, dairesel planlı olup, altta-üstte burmalı ve düz silme grubu, arada da altı sıra mukarnas yuvalarıyla oluşturulmuş bir altlığa sahiptir. Şerefe altlığı, iri burmalı silme ve düz silmeyle tamamlanmaktadır. Dairesel planlı şerefe korkuluğu, levha taşlardan oluşmaktadır (Foto.: 494-495).

Silindirik planlı minare peteğinin güney tarafında kaş kemerli giriş kapısı yer almaktadır. Yarım kaval ve düz silmeyle oluşturulmuş bir kornişle son bulmaktadır.

Minare, dışarıdan sekiz dilimli piramidal bir külahla sonlanır.

Orta eksendeki mihrap nişinin mukarnas kavsarasında, yedi sıra mukarnas yuvası görülmektedir. İki yandaki Sütuncelerle sınırlandırılan mihrap nişinin Sütunce başlıkları da mukarnas yuvalarıyla dekore edilmiştir (Foto.: 496).

Malzeme

Caminin beden duvarları açık kahverenkte, düzgün, kesme kalker taşı malzemeye inşa edilmiştir.

Kitabeler

Caminin güney avlu kapısındaki kitabe (Foto.: 497) :

Yazılışı

عمر هز المنره و باب

الحاج علي ابن عبدالرحمن بشه

١١٧٨

Okunuşu

“Ammere haza’l-minare ve bab

El-Hac Ali ibni Abdurrahman Beşe

1178”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Kapı ve minare Hicri 1178 yılında Abdurrahman Paşa oğlu Hacı Ali tarafından tamir edilmiştir”¹⁸².

Minber üzerinde olduğu söylenen ancak mevcut şekliyle mihrap üzerinde bulunan kitabe (Foto.: 498) :

Yazılışı

هزا تعمير و تجديد

في شهر صفر المظفر

سنة ١٢١٢

Okunuşu

“Haza ta’mir ve tecdid

Fi şehri safer el-müzaffer

Sene 1212”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Minber, 1212 yılında (1797 Miladi) tamir edilmiş ve yenilenmiştir”¹⁸³.

Tarihlendirme

Hayrullah Cami’nin Bizans dönemine ait St. Barlaha Kilisesi’nin üzerine inşa edildiği tahmin edilmektedir¹⁸⁴.

¹⁸² Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.77.

¹⁸³ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.77.

¹⁸⁴ J. B. Segal; **a.g.e.**, s.182.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.63.

Yapı üzerinde, eserin ilk inşası hakkında bilgi verebilecek herhangi bir yazıt bulunmamaktadır. Var olan kitabeler onarımlarla ilgilidir.

Güney avlu kapısı üzerinde yer alan kitabede, minare ve kapının 1178 Hicri (1764 Miladi) yılında, Abdurrahman Paşa oğlu Hacı Ali tarafından tamir edildiği yazılıdır¹⁸⁵. Ancak 1986 yılında Mahmut Karakaş tarafından kaleme alınan “Şanlıurfa Kitabeleri” adlı eserde¹⁸⁶, bu kitabeye hiç değinilmemiştir. Yine 1993 yılında Kürkçüoğlu’nun yazmış olduğu “Şanlıurfa Camileri” adlı eserde¹⁸⁷ de bu kitabe yer almamaktadır. Araştırmacıların bu kitabeyi görmemeleri imkânsız sayılırsa, kitabenin 1993 yılı sonrasında başka bir yapıdan getirilerek burada kullanıldığı varsayılabilir. Veyahut tahribata uğrama ihtimaline karşılık koruma altına alınan kitabenin, 1993 yılından sonra yerine konulduğu fikri de ihtimaller arasındadır.

Kaynaklarda minber üzerinde yer aldığı söylenen ancak bugün mihrap üzerinde bulunan bir diğer kitabeye göre de, minber 1212 Hicri (1797 Miladi) yılında tamir edilmiştir¹⁸⁸. Minberin bugün yerinde olmadığı anlaşılmaktadır. Kürkçüoğlu eserinde, balkon şeklinde betonarme minberin sonradan yapıldığını ifade etmektedir. Yazarın belirttiği bu minber, günümüzde mevcut değildir. Mevcut minber, ahşap malzemeli ve çok basittir.

Tüm bunlardan hareketle yapıdaki tarihi gelişmeler şöyle özetlenebilir. Şayet koruma altına alındığı ve sonradan yapıya yerleştirildiği varsayılan güney avlu kapısı üzerindeki kitabe geçerli ise, 1764 yılından önceki bir tarihte inşa edilen Hayrullah Cami’nin, 1764 yılında minaresi ve güney avlu kapısında onarımlar yapılmıştır. 1797 yılında da minberi üzerinde onarımlar gerçekleşmiştir. 1980’li yıllara¹⁸⁹ kadar enine dikdörtgen planlı ve düz damlı olarak gelen yapı, yeni bir onarım ile üzerinin tek bir çapraz tonozla kapatıldığı plan şeklinde kavuştuğu tahmin edilebilir. Nitekim harim mekânındaki tonoz başlangıçlarının kuzey uçları, giriş kapısı kemerinin hemen bitişiğinden başlamakta ve yanındaki pencere kemerini de kesmektedir. Bu durumda, mevcut kapı ve pencere kemerlerinin üzerine tonoz örtünün yerleştirildiği söylenebilir. Aynı zamanda,

¹⁸⁵ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.77.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.341.

¹⁸⁶ Bkz. Mahmut Karakaş; **Şanlıurfa Kitabeleri**, Şanlıurfa 1986.

¹⁸⁷ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.63-64.

¹⁸⁸ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.77.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.341.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.63.

¹⁸⁹ Eser hakkında yazılmış en eski kaynak, Mehmet Alper’in 1987 yılında yazmış olduğu doktora tez çalışmasıdır. Bkz. Mehmet Alper; **Urfa’nın Mekansal Yapısı Türk-İslam Mimarisindeki Yeri ve Önemi**, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1987.

kaynaklarda¹⁹⁰ minber üzerinde olduğu söylenen kitabenin bugün mihrap üzerinde bulunması, yine kaynaklarda¹⁹¹ basit bir balkon şeklinde ve betonarme malzemeli minberin¹⁹² bugün ahşap malzemeli olması, harim mekânının doğusuna bitişik eyvanın ön mekânının örülerek kapatılması, çizilen planlarda harim mekânı ile eyvan arasında herhangi bir bağlantının olmaması ancak bugün bir kapı açıklığı ile birbirlerine bağlanması gibi nedenler, 1980'li yıllarda yapı üzerinde geniş çaplı bir değişikliğin olduğunu sezdirmektedir.

Yapının tarihi gelişmeleri hakkındaki bir diğer fikir ise, 1986 ve 1993 yılında yazılan kaynaklarda¹⁹³ yer almayan güney avlu kapısındaki kitabenin, devşirme olduğu fikridir. Bu durumda, yapının 1797 yılından önce yapıldığı, 1797 yılında minberinin onarım gördüğü, 1980'li yıllarda düz damlı yapının harap olduğu ve onarılarak üzerinin tek çapraz tonozla kapatıldığı, bu onarım esnasında da doğu taraftaki eyvan önünün kapatılarak, harim mekânıyla bir kapı vasıtasıyla bağlantısının kurulduğu ve 1993 yılından sonraki bir tarihte de güney avlu kapısının onarılarak, kemer alınlığına da 1764 tarihli devşirme kitabenin yerleştirildiği düşünülebilir.

¹⁹⁰ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.77.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.341.; Cihat Kürkçüoğlu; **Şa.g.e.**, s.63.

¹⁹¹ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.64.

¹⁹² Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.64, Resim 73.

¹⁹³ Bahsedilen kaynaklar şunlardır : Mahmut Karakaş; **Şanlıurfa Kitabeleri**, Şanlıurfa 1986.; Cihat Kürkçüoğlu; **Şanlıurfa Camileri**, Ankara 1993.

3.5.1.7. Miskinler Cami

Adı	:	Miskinler Cami
İncelenme Tarihi	:	Ağustos 2008 / Şubat 2009
Katalog No	:	3.5.1.7.
Şekil No	:	64-66
Fotoğraf No	:	499-510
Bulunduğu Yer	:	Şanlıurfa il merkezinde, Eyyubiye Mahallesi'nde bulunmaktadır.
Yapının Tarihi	:	1865 yılında inşa edilmiştir ¹⁹⁴ .
Mevcut Durumu	:	İbadete açıktır.

Plan Özellikleri

Caminin orijinal planı, enine dikdörtgen iki sahından oluşmaktadır. Sahınların üzeri, mihrap cephesinde üç, kuzey cephede üç olmak üzere altı çapraz tonozla kapatılmıştır (Şekil: 64).

Caminin önünde, orijinal olmayan, sonraki yıllarda yapıya eklenen üzeri düz dam şeklinde son cemaat yeri bulunmaktadır. 1990'lı yıllarda, son cemaat yeri kapatılarak, iç mekâna dâhil edilmiştir.

Miskinler Cami, 2005 yılındaki geniş çaplı onarımdan sonra, asli planından uzaklaşmıştır. Enine dikdörtgen iki sahınlı şemanın doğuya eklenen üç sahn ile genişletildiği görülmektedir.

Caminin kuzeybatı köşesinde, batı beden duvarı üzerinde, orijinal köşk minare bulunmaktadır.

Mimari Özellikleri

Orijinal plan ve mimari görüntüden uzak olan Miskinler Cami'nin kuzey cephesinin ortasında, basık kemerli giriş kapısı bulunmaktadır. Giriş kapısının iki yanında dikdörtgen formlu ikişer pencere açıklığı görülmektedir. Doğu tarafta, diğer basık kemerli giriş kapısı, onun yanında da dikdörtgen formlu pencere açıklığı bulunmaktadır.

¹⁹⁴ Ayrıntılı tarihçe "Tarihlendirme" başlığı altında yapılmıştır.

Pencere açıklıklarının üzeri, basit şekilli yuvarlak kemerlerle düzenlenmiştir. Üst kat sisteminde kare şekilli küçük pencere açıklıklarına yer verilmiştir. Saçak kısmında çörtenler görülmektedir (Foto.: 499-500-501).

Caminin batı cephesi orijinal görünümünü korumaktadır. Cephede, iki dilimli kaş kemer ve üç dilimli kemer içerisine yerleştirilen basık kemerli dikdörtgen formlu pencere açıklıkları bulunmaktadır (Foto.: 502-503).

Caminin kuzeybatı köşesinde, batı beden duvarı üzerinde yükselen köşk minare, yapının orijinal görünümünden günümüze ulaşabilen bir diğer unsurdur (Şekil: 65-66, Foto.: 504).

Minare, kare kaide üzerinde yükselmekte, kaidenin başlangıcında, kuzey cephede düz atkı taşlı giriş kapısı bulunmaktadır.

Kaidenin üst köşelerinin üçgen biçiminde pahlanmasıyla pabuç kısmı oluşturulmuş, cepheler de yuvarlak kemer formu kazanmıştır. Pabucun güney cephesinde, kaş kemerli dam kapısı yer almaktadır.

Silindirik gövde, iki bölümlüdür. Alt bölüm dairesel planlıdır. Üst bölüm, altı sütunlu baldaken tarzında inşa edilmiştir. Alttan bileziklerle çevrelenen sütunlar, köşeleri pahlanmış başlıklara sahiptirler. Sütunlar birbirlerine kaş kemerlerle bağlanmıştır. Gövde kısmı, üstte yarım oluk ve düz silmeli bir kornişle tamamlanmaktadır (Foto.: 505).

Minare, dışarıdan altı kaval silmeyle dilimlendirilmiş, küçük sivri bir kubbeye kapatılmıştır.

Harim oldukça sadedir (Foto.: 506-507). Batıdaki orijinal sahnın güney ortasına yerleştirilen asıl mihrap nişi, yuvarlak kemerli, fazla derin olmayan bir nişten ibarettir (Foto.: 508). Doğuya eklenen orijinal olmayan sahnın ortasındaki mihrap nişi, iç içe geçmiş, dilimli sivri kaş kemerlidir (Foto.: 509). Bunun yanında da, çok basit, orijinal olmayan minber yer almaktadır (Foto.: 510).

Süsleme Özellikleri

Camide kayda değer herhangi bir süsleme ögesi bulunmamaktadır.

Malzeme

Caminin beden duvarları açık sarı renkli düzgün kesme kalker taşı malzemeyle inşa edilmiştir.

Tarihlendirme

Yapı üzerinde herhangi bir kitabe bulunmadığından, caminin hangi tarihte ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

Araştırmacılar tarafından, yöre halkının ifadesine dayandırdıklarına göre cami, 1282 Hicri (1865 Miladi) yılında, Haldan Aşireti'nden Muhammed Nabi tarafından yaptırılmıştır¹⁹⁵.

Bugün yapının orijinal plan ve görüntüsünden oldukça uzak olması, 1865 yılındaki yapımından sonra geniş çaplı onarımlar geçirdiğini göstermektedir. Kaynaklardaki resimlerde üç kemer gözlü son cemaat yerinin bulunması ve mihrap üzerindeki balkon şekilli minberin bugün mevcut olmaması gibi bilgiler, yapının 1990 yılları civarında, onarım gördüğünü kanıtlamaktadır¹⁹⁶. Bu onarım esnasında, üç gözlü son cemaat yeri iç mekâna dâhil edilmiş ve mihrap nişi üzerindeki balkon şekilli minber de ortadan kaldırılmıştır.

Miskinler Cami'nde, 2005 yılında¹⁹⁷ ikinci önemli onarım yapılmıştır. Bu onarım esnasında, harim kısmı, doğuya eklenen üç sahnın ile genişletilmiştir. Yine bu sırada, yapıya yeni bir mihrap nişi eklenerek, basit bir minber ilave edilmiştir. Kuzeydoğu köşeye de, yapıdan bağımsız olarak minare yerleştirilmiştir.

¹⁹⁵ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.71.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.353.; Cihat Kürkçüoğlu; “Şanlıurfa'daki Tonoz Örtülü Camiler”, **Şanlıurfa'nın Kurtuluşu 70. Yıl**, Şanlıurfa 1990, s.30.

¹⁹⁶ 1993 yılında Cihat Kürkçüoğlu tarafından kaleme alınan “Şanlıurfa Camileri” adlı eserde, son cemaat yerinin iç mekâna dâhil edildiği ifade edilmektedir. Muhtemelen 1990'lı yıllarda çekilen resimde, üç kemer gözlü son cemaat yeri görülmektedir. Son cemaat yerinin kapatılarak iç mekâna dâhil edilmesi, 1990'lı yıllarda yapılmış olmalıdır. Yine, mihrap üzerindeki balkon şekilli minber de, eski resimlerde görülmektedir. Minberin de, 1990'lı yıllarda yapıdan kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.71, Resim 81.

¹⁹⁷ Bu değişikliğin 2005 yılında yapılmış olduğu caminin cemaati tarafından ifade edilmiştir. Bundan başka, Bülent Nuri Kılavuz'un 2002 yılında hazırlamış olduğu tezde de, bu onarımdan bahsedilmemesi, mevzu bahis onarımın 2002 yılından sonra yapılmış olduğunu göstermektedir. Bkz. Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.353.

3.5.1.8. Siverekli Mescidi (Hz. Abbas Cami)

Adı	:	Siverekli Mescidi (Hz. Abbas Cami)
İncelenme Tarihi	:	Ağustos 2008 / Şubat 2009
Katalog No	:	3.5.1.8.
Şekil No	:	67
Fotoğraf No	:	511-523
Bulunduğu Yer	:	Şanlıurfa il merkezinde, Yusuf Paşa Mahallesi, 956. Sokak No: 82'de bulunmaktadır.
Yapının Tarihi	:	Caminin 1870-1883 yılları arasında inşa edildiği düşünülmektedir ¹⁹⁸ .
Mevcut Durumu	:	İbadete açıktır.

Plan Özellikleri

Neredeyse tüm unsurları değişmiş olan mescidin, günümüze ulaşabilen tek özelliği orijinal plan şemasıdır.

Siverekli Mescidi, mihrap duvarı boyunca uzanan iki sahınlı, enine dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir. Sahınlara üzeri, çapraz tonozlarla kapatılmış olup, tonozlar, ortadaki iki payeye oturmaktadır¹⁹⁹ (Şekil: 67).

Mimari Özellikleri

Siverekli Mescidi'ne, 2000 yılındaki restorasyon sırasında eklenen avlu kapısı ile ulaşılmaktadır. Avlu duvarı, koyu kahverengi ve beyaz taşların simetrik dizilmesiyle oluşturulmuş, sivri kaş kemerli giriş kapısına sahiptir. Avlu kapısının yanında, sivri kemerli, içerisinde çeşme kitabesini barındıran ve palmet kuşağıyla süslü niş bulunmaktadır (Foto.: 511-512-513).

¹⁹⁸ Ayrıntılı tarihçe "Tarihlendirme" başlığı altında yapılmıştır.

¹⁹⁹ Cihat Kürkçüoğlu "Şanlıurfa Camileri" adlı eserinde, çapraz tonozların ortadaki tek ayak üzerine oturduğunu ifade etmiştir. Kürkçüoğlu'nun o dönem ev olarak kullanılan yapının plan çizimini de yapmamış olması, yapı içerisinde girmeden böyle bir kanıya vardığını düşündürmektedir. Bkz. Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.60.

Üç gözlü, düz dam örtülü son cemaat yerinin kemerleri sivri kemer formundadır. Kemer aralarında, uçları palmet motifli, ortasında da çiçek motifleri bulunan şemselere yer verilmiştir. Son cemaat yerinin doğu duvarında kaş kemer içerisinde yuvarlak kemerli mihrabiye nişi, ortasında da kaş kemerli giriş kapısı bulunmaktadır (Foto.: 514-515-516-517-518).

Harim mekânı, ortadaki iki payeye oturan çapraz tonozlarla örtülü, mihraba paralel iki sahnıdır (Foto.: 519-520).

Giriş kapısının tam karşısında, iç içe geçen yuvarlak iki kemer içerisinde, orijinal olmayan mihrap nişi yer almaktadır. Niş bordürlerinde geometrik süslemeler görülmektedir (Foto.: 521-522).

Mihrabın hemen solunda, duvar içerisinden merdivenlerle ulaşılan, balkon şekilli, basit ve sade minber bulunmaktadır (Foto.: 523).

Süsleme Özellikleri

Caminin avlu kapısı ve kapı yanındaki çeşme ile son cemaat yeri duvarı üzerinde çeşitli süsleme unsurları görülmektedir. Ancak bu süslemeler orijinal değildir.

Malzeme

Caminin beden duvarları açık kahverenkte, düzgün, kesme kalker taşı malzemeye inşa edilmiştir.

Kitabeler

Orijinalde çeşme üzerinde yer alan ancak bugün avlu duvarındaki niş içerisinde bulunan çeşme kitabesi (Foto.: 513) :

Yazılışı

عمر هذا سلسبل حافظ سليمان بوزان افندي

ابن واعظ محمد افندي كوموك زاده سنه ١٣٠٠

Okunuşu

“Ammere hazihi selsebil Hafız Süleyman Bozan Efendi

İbni Vaiz Muhammed Efendi Gömükzade. Sene 1300”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Çeşme, Hicri 1300 yılında Gömükzade Vaiz Muhammed Efendi’nin oğlu Hafız Süleyman Efendi tarafından yaptırılmıştır”²⁰⁰.

Tarihlendirme

Bugün Hz. Abbas Cami ismiyle bilinen ve kullanılan Siverekli Mescidi’nin hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir. Avlu kapısı bitişiğinde yer alan ancak son yıllarda yıkılmış olan çeşmenin 1300 Hicri (1883 Miladi) tarihli kitabesinde adı geçen Gömükzade Vaiz Muhammed Efendi’nin oğlu Hafız Süleyman Efendi’nin, aynı tarihte mescidi de yaptırdığı tahmin edilmektedir²⁰¹. Ancak 1870 yılında Şanlıurfa’da bir Siverekli Mahallesi’nin bulunuşu mescidin bu tarihten önce var olduğunu düşündürmektedir²⁰². Bu durumda caminin inşasını 1870-1883 yılları arasındaki bir aralığa yerleştirmek mümkündür.

Uzun yıllar ev olarak kullanılarak harap duruma düşen mescid, 2000 yılında hayırsever şahıslar tarafından restore edilmiştir. Restorasyon sırasında, giriş cephesine beton örtülü üç gözlü son cemaat yeri eklenmiştir. Yine yenileme sırasında, avlu oluşturulmuştur. Plan şeması hariç orijinal unsurların hepsi, bu çalışma sırasında kaybolmuştur.

Kaynaklarda mihrap nişinin taş malzemeli, sade ve süslemesiz olduğu belirtilmiştir²⁰³. Bugün mevcut olan mihrabın süslemeli olması, 2000 yılındaki restorasyonda bunun da yenilendiğini ortaya koymaktadır.

²⁰⁰ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.200.

²⁰¹ Çeşme kitabesi, 2000 yılında eklenen avlu duvarı üzerindeki niş içerisinde bulunmaktadır. Cihat Kürkçüoğlu eserinde, banisi olarak Gömükzade Vaiz Muhammed Efendi’nin adını vermektedir. Ancak kitabede de açık şekilde geçtiği gibi, çeşmenin banisi Gömükzade Vaiz Muhammed Efendi’nin oğlu Hafız Süleyman Efendi’dir. Bkz. Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.200.

²⁰² Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.60.

²⁰³ Müze Raporları (Prof. Dr. Abdüsselam ULUÇAM, Yrd. Doç. Dr. Cihat Kürkçüoğlu, Arş. Gör. Bahattin ÇELİK, Uzman Fatih ULUÇAM)

3.5.2. MİHRABA DİK NEFLİ, TONUZ ÖRTÜLÜ PLAN TİPİ

3.5.2.1. Mevlid-i Halil (Dergâh) Cami

Adı	:	Mevlid-i Halil (Dergâh) Cami
İncelenme Tarihi	:	Ağustos 2008 / Şubat 2009
Katalog No	:	3.5.2.1.
Şekil No	:	68
Fotoğraf No	:	524-539
Bulunduğu Yer	:	Şanlıurfa il merkezinde, Balıklıgöl Mahallesi'nde bulunmaktadır.
Yapının Tarihi	:	1523 yılında inşa edilmiştir ²⁰⁴ .
Mevcut Durumu	:	İbadete açıktır.

Plan Özellikleri

Avlunun güneyinde yer alan caminin batısında Yeni Mevlid-i Halil Cami, doğusunda da Hz. İbrahim'in doğduğu mağara yer almaktadır.

Mevlid-i Halil Cami, enine dikdörtgen planlı, tek mekândan oluşmaktadır. Mekânın üzeri de mihrap duvarına dik şekilde karşılıklı beşik tonoz ile kapatılmıştır²⁰⁵. Harimin kuzey tarafı, duvarlar içeriye alınmak suretiyle iç mekân daraltılmıştır (Şekil: 68).

Sonraki dönemlerde, ibadet mekânının doğu ve batısına birer kapı açılarak, Hz. İbrahim'in doğduğu mağara ile irtibat kurulmuştur.

Minare

Caminin doğusundaki mağaranın batı köşesinde, köşk minare şeklinde yükselmektedir.

²⁰⁴ Ayrıntılı tarihçe "Tarihlendirme" başlığı altında yapılmıştır.

²⁰⁵ Kürkçüoğlu eserinde yapmış olduğu plan çiziminde, harim mekânının üzerini, mihraba paralel iki beşik tonoz ile kapalı şekilde göstermiştir. Metin kısmında da, mihrap boyunca uzanan tek çapraz tonoz ile kapatıldığını söylemiştir. Şanlıurfa Müze Müdürlüğü'ndeki, Prof. Dr. Abdüsselam ULUÇAM ile Yrd. Doç. Dr. Cihat KÜRKÇÜOĞLU'nun hazırlamış oldukları raporda da, tek bir beşik tonoz ile örtüldüğü ifade edilmiştir. Kürkçüoğlu'nun eserindeki çizim ve metin arasındaki bu çelişkili ifadeler ile müze raporlarındaki ifadelerin hiçbirisi, yapının aslı ile uyuşmamaktadır. Harim mekânının üzeri, mihrap duvarına dikey karşılıklı beşik tonoz ile örtülüdür.

Mimari Özellikleri

Caminin kuzey cephesinde, iki katlı pencere sistemi görülmektedir. Alt katta ortada basık kemerli giriş kapısı, bunun iki yanında ikişerden dört adet olmak üzere basık kemerli pencere açıklıkları yer almaktadır. Üst katta giriş kapısının tam üstüne gelecek şekilde basık kemerli pencere açıklığı bulunmaktadır. Bunun her iki yanında, basık kemerli daha küçük ölçülerde pencere açıklığı, bunun da yanında dikdörtgen formlu daha küçük bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Saçak kısmında iki adet çörtene yer verilmiştir (Foto.: 524-525-526-527).

Giriş kapısı ile doğudaki pencerelerin üstünde, başini yuvaları görülmektedir. Çinileri bugün mevcut değildir, yerlerine porselen çay tabakları konulmuştur. Aynı uygulama, kuzey cephenin doğu duvarında da vardır (Foto.: 528-529).

Caminin doğusundaki mağaranın batı köşesinde, köşk minare yükselmektedir. Bu minare haricinde, avlunun güneydoğu ve kuzeybatı köşelerinde de köşk minareler görülmektedir. Ancak bunların işlevi yoktur, süs amaçlıdır. Avlunun doğu tarafında, kare kaideli, silindirik gövdeli, tek şerefeli minare yükselmektedir. Bu minare mescide ait değildir. Üzerindeki kitabeden de anlaşıldığı üzere 1932 yılında inşa edilmiştir (Foto.: 530).

Caminin asıl minaresinin kaide kısmı, ortadaki dışa taşıntı yapan ve kalın silmelerle oluşturulan bir bordür ile ikiye ayrılmıştır. Bordürün üzeri, yatay kaval silmelerle düzenlenmiştir. Silindirik planlı kaide bölümlerinden aşağıda olanı daha uzun tutulmuş ve üzeri süslemesizdir. İkinci ve daha kısa olan silindirik kaidenin hemen üzerinde, içerisi porselen çay tabaklarıyla doldurulmuş başini yuvaları bulunmaktadır (Foto.: 531).

Minare gövdesi, başlığı ve altlığı sade, sütun yüzeyleri de çubuklarla yivli, sekiz adet sivri kaş kemerle oluşturulmuştur. Kemer boşlukları, üçer başini yuvasıyla hareketlendirilmiştir. Her kemerin üzeri, ortası başini yuvalı kitabe kartuşlarıyla düzenlenmiştir (Foto.: 532-533).

Minare, yarım yuvarlak kubbe ile sonlanmaktadır.

Harim mekânı, enine dikdörtgen bir plan şemasına sahip olup, üzeri, karşılıklı beşik tonoz ile kapatılmıştır. Ana mekânın kuzey tarafı, duvarlar içeri alınarak daraltılmıştır (Foto.: 534).

Doğu ve batı kenarlarında, yanlarındaki mekânlarla bağlantılı sivri kemerli kapı açıklıkları bulunmaktadır.

Orta ekseninde yer alan mihrap nişi yuvarlak kemerli olup; oldukça basit bir görünüme sahiptir (Foto.: 535). Mihrabın üstünde, tavana yakın bir şekilde yerleştirilen dikdörtgen formlu pencere açıklığı vardır.

Mihrabın solunda yer alan minber, balkon şeklindedir. Girişi, mihraba paralel olarak duvar içerisine açılmış verrev şekilli açıklıktaki merdivenler vasıtasıyla sağlanmaktadır. Minber giriş kapısı sivri kemerli olup, kemer alınlığında, içi boş kartuş şeklinde kitabelik yer almaktadır (Foto.: 536).

Kuzey cepheden iç mekânı aydınlatan pencere açıklıkları, dikdörtgen formlu olarak düzenlenmiştir.

Girişin hemen üstünde, sonraki yıllarda eklendiği belli olan oldukça basit mahfil bulunmaktadır (Foto.: 537).

Beden duvarları belirli bir yüksekliğe kadar lambri ile döşelidir.

Süsleme Özellikleri

Yapıda kuzey cephe ve köşk minare gövdesindeki başını yuvaları hariç herhangi bir süsleme ögesine rastlanmamıştır (Foto.: 529, 533). Başını yuvalarının içleri porselen çay tabaklarıyla doldurulmuştur.

Malzeme

Caminin beden duvarları açık kahverenkte, düzgün, kesme kalker taşı malzemeye inşa edilmiştir.

Kitabeler

Bugün Müezzin Odası olarak kullanılan, avlunun doğusundaki odada yer alan caminin inşa kitabesi (Foto.: 538) :

Yazılışı

بسم الله الرحمن الرحيم نصر من الله و فتح قريب و بشر المؤمنين يا محمد يا عالما بحالي يا خفي الا
لطاف نجنا مما نخاف

مولود حضرت ابراهيم خليل عليه الصلوات والسلام

وقد بنا هذا العمارت في ايام السلطان الخان السلطان سليمان ابن السلطان سليم خلد الله ملكه و خلافته بيد الفقير
محمد صاح پشا في شهر ربيع الاخر

سنه ٩٢٩

Okunuşu

“Bismillahirrahmanirrahim. Nasrün minallahi ve fethün karib ve beşşiri’l-mu’minine.
Ya Muhammed, Ya alimen bihali Ya hafi el-eltafu neccina mimma nehafu

Mevlud-i Hazret-i İbrahim Halil aleyhi’s-salatü ve’s-selam. Ve kad bena haza’l-imaret
fi eyyami es-Sultan el-Han es-Sultan Süleyman ibni es-Sultan Selim hallad allahu
mülkehu ve hilafetehu biyedi el-fakir Muhammed Salih Paşa fi şehri rebi’el-ahir sene
929”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Hazreti İbrahim Halil aleyhissalat ve’s-selam’ın doğduğu bu yeri, Sultan Selim Han
(1512-1520) oğlu Süleyman Han (1520-1566) –Allah mülkünü ve hilafetini daim etsin-
zamanında, Hicri 929 rebiülahir tarihinde Muhammed Salih Paşa bina ve imar
ettirmiştir”²⁰⁶.

Caminin giriş kapısı üstündeki kitabe (Foto.: 539) :

Yazılışı

جناب محمود اوغلي محمود اغا

هميشه اخروياً خير خواهان

شو جاي كوريكك جزينجه مظلم

بو نو تعمير ايله قلدي خندان

بو خير اساري خيريه ايله ناعل

ايا اي واهب الامال رحمن

كلينجه درت ناطق چقدي تاريخ

جزا جنت خلد ايله احسان

في سنه ١٢٦٩

²⁰⁶ Mahmut Karakaş; a.g.e., s.105.

Okunuşu

“Cenab-ı Mahmud oğlu Mahmud Ağa

Hemişe uhreviyyen hayr hahan

Şu cayi görücek cüzince müzlim

Bu nev tamir ile kıldı handan

Bu hayr asarı hayre eyle nail

Aya ey vahib el-amal-ı Rahman

Gelince dört Natık çıkdı tarih

Cezai Cennet-i huld eyle ihsan

Fi sene 1269”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Uhrevi hayırları yapmayı isteyen Mahmut oğlu Mahmut Ağa, bu yeri böyle karanlık ve harab görünce yeniden tamir ederek yüzünü güldürdü. Acaba emellerin rahmanı olan Vahhab Allah bu hayr eserin mükâfatını verir hayre nail eyler mi? Ey Natık, dört gelince tarihi çıkacaktır. Ebedi cennet mükâfatını ihsan eyle Ya Rabbi”²⁰⁷.

Tarihlendirme

Genişçe bir avlu içerisinde, zamanla çeşitli birimlerin meydana getirildiği Mevlid-i Halil Külliyesi; Hz. İbrahim’in doğduğu mağara, Mevlid-i Halil Cami, türbe, hazine ve çeşitli odaların bulunduğu manzum bir yapılar topluluğudur.

Caminin bulunduğu alanda, Selevkoslar döneminde bir putperest tapınağı bulunmaktaydı. Milattan Sonra 150 senelerinde bu tapınağın üzerine ilk Hristiyan kiliselerinden olan “Hristiyanlar Kilisesi” inşa edilmiştir. 201 ve 203 yıllarındaki sellerle harap olan bu kilisenin yerine, 313 yılında Piskopos Qora tarafından yeni bir katedral yapılmaya başlanmış ve Qara’nın halefi Sa’ad tarafından tamamlanmıştır. Piskopos Aitallaha tarafından, 327-328 yıllarında doğu tarafına yapılan eklemelerle katedral genişletilmiştir. 448 yılında Piskopos Hiba’nın yerine geçici olarak geçen Piskopos Nona, katedralde onarımlar yaptırmıştır. Bizans döneminde, Melkit

²⁰⁷ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.107.

Piskopos'u Amazonius, İmparator'un emri ile Qara Katedrali üzerine Ayasofya Kilisesi'nin inşa ettirmiştir²⁰⁸.

Şanlıurfa'nın İslam hâkimiyetine girmesi ile zaman içerisinde tahrip olan Hristiyanlık dönemi eserleri ortadan kalkmıştır.

Yapılar topluluğundaki en eski kitabe, Hz. İbrahim'in doğduğu mağaranın üzerinde bulunan, ancak bugün nerede olduğu bilinmeyen kitabedir. Mahmut Karakaş tarafından tespit edilen kitabe, metninin çok bozuk olması nedeniyle, içeriğinin ne olduğu anlaşılamamıştır. Ancak yazı üslubunun Eyyubi devri üslubunu hatırlattığı için, kitabenin Eyyubiler döneminde inşa edilen mağara giriş kapısına ait olduğu söylenebilir²⁰⁹.

Küllie üzerindeki en eski ikinci kitabe, bugün müezzin odasında bulunan ve oldukça tahrip edilmiş, caminin inşa kitabesidir²¹⁰. Mevlid-i Halil Cami'nin ilk yapılış tarihini bildiren kitabeye göre cami; 929 Hicri (1523 Miladi) yılında, Kanuni Sultan Süleyman zamanında, Muhammed Salih Paşa tarafından inşa edilmiştir²¹¹.

Hz. İbrahim'in doğduğu mağaranın giriş kapısı üstünde yer alan kitabede, kapının 1231 Hicri (1816 Miladi) yılında tamir edildiği yazılıdır²¹².

Caminin giriş kapısı üzerinde 1269 Hicri (1852 Miladi) tarihli bir başka kitabe metni daha yer almaktadır. Bu metne göre cami, 1852 yılında Mahmut oğlu Mahmut Ağa tarafından tamir edilmiştir²¹³.

Avlunun güneydoğusunda yer alan oda cephesindeki duvar üzerinde, dilimli sivri kaş kemer içerisinde bulunan kitabede, odanın Ahmed Bican Paşa tarafından 1272 Hicri (1855 Miladi) yılında yaptırıldığı kaydedilmiştir²¹⁴.

Avlunun güneyinde yer alan türbe duvarının yanında yer alan kitabede, 1305 Hicri, 1887 Miladi yılında, Derviş Musa'nın külliye bir oda eklettiği yazılıdır²¹⁵.

²⁰⁸ J. B. Segal; **a.g.e.**, s.182.

²⁰⁹ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.113.

²¹⁰ Bu kitabe 1951 yılında Şeyh Müslüm Hafız tarafından yapılan avlu düzenlemesi sırasında, camide bulunmaktaymış. O zaman üzeri sıvalı olan bu kitabeyi Şeyh Müslüm Hafız, yeni yaptırılan odanın içten taraf kapısının üzerine koydurmuştur. Bkz. Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.106.

²¹¹ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.105-106.

²¹² Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.112.

²¹³ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.107.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.66.

²¹⁴ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.110.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.66.

²¹⁵ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.111.; Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.66.

Cami duvarı üzerinde bulunan kitabede, Şeyh Müslüm Hafız Efendi'nin 1371 Hicri (1951 Miladi) yılında, avlunun düzenlemesini yapmış olduğu anlaşılmaktadır²¹⁶.

Avlunun doğu tarafında yer alan minare kaidesindeki mermer kitabede, minare 1351 Hicri, 24 Ağustos 1932 Miladi yılında, Mancelerden Hacı Ayşe Hanım tarafından, yapı ustası Abdurrezzak Efendi'ye yaptırılmıştır²¹⁷.

Avlunun batı duvarında yer alan Yeni Mevlid-i Halil Cami'nin avlu kapısındaki kitabesine göre de, caminin batısına 1396 Hicri, 1976 Miladi yılında, yeni cami inşa edilmiştir.

²¹⁶ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.109. Cihat Kürkçüoğlu eserinde, avlu revaklarının 1366 Hicri, 1947 Miladi yılında inşa ettirildiğini söylemektedir. Dayanağı olmayan bu onarımın, kitabesinde açıkça ifade edildiği gibi, 1371 Hicri, 1951 Miladi yılında yapılmıştır. Bkz. Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.67.

²¹⁷ Şehrin ileri yaşlı sakinlerinden Mahmut Güzelgöz ve Hulusi Kılıçaslan'ın ifadelerine göre, minarenin doğu cephesindeki eski Türkçe kitabe; yerel bir gazetenin "Arapça harflerle yazılmıştır, harf inkılâbına aykırıdır" şeklinde yayın yapması üzerine zamanın Emniyet Müdürlüğü'nce keser ile silinmiştir. Ancak, kitabe metni 1991 yılında Hattat M. Ali Caduk tarafından mermer üzerine yazılarak, kaideye yerleştirilmiştir. Bkz. Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.114.

3.5.2.2. Kara Musa Cami (Beykapısı Cami)

Adı	:	Kara Musa Cami (Beykapısı Cami)
İncelenme Tarihi	:	Ağustos 2008 / Şubat 2009
Katalog No	:	3.5.2.2.
Şekil No	:	69-71
Fotoğraf No	:	540-561
Bulunduğu Yer	:	Şanlıurfa il merkezinde, Beykapısı Mahallesi, 970. Sokak, No: 123'te bulunmaktadır.
Yapının Tarihi	:	1523-1552 yılları arasında inşa edilmiş olabileceği tahmin edilmektedir ²¹⁸ .
Mevcut Durumu	:	İbadete açıktır.

Plan Özellikleri

Alt katındaki dükkânlar nedeniyle “fevkani” olarak nitelendirilen Kara Musa Cami bir avlu içerisinde değerlendirilmiştir.

Cami, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen plan şemasına sahiptir. Cami mekânı, mihraba dikey iki sahnın her birinin arka arkaya üçer çapraz tonozla örtülü olduğu bir plana sahiptir. Yapının kuzey tarafında son cemaat yeri bulunmaktadır. Orijinalde, ortadaki kare kesitli iki ayak ve kenarlarda duvarlar tarafından taşınan çapraz tonozlarla örtülü üç gözlü son cemaat yeri, yapının son onarımında kapatılarak, caminin iç mekânına dâhil edilmiştir. Bu onarım sırasında, son cemaat yerinin batı duvarındaki pencere, kapı açıklığı haline getirilmiş ve cami batıya doğru genişletilmiştir. Ayrıca caminin doğusunda dikdörtgen mekânlı, mihrap nişli ikinci bir ibadet mekânı daha bulunmaktadır (Şekil: 69).

Kara Musa Cami; doğu, batı ve güney cephelerde açılan pencere açıklıkları ile aydınlatılmaktadır.

²¹⁸ Ayrıntılı tarihçe “Tarihlendirme” başlığı altında yapılmıştır.

Minare

Yapının minaresi; kuzeybatıda, camiden 3 m. uzaklıktadır. Minare; kare kaideli, silindirik gövdeli, tek şerefeli minareler grubundadır.

Mimari Özellikleri

Fevkani tarzdaki Kara Musa Cami'ye avlunun batı ve güney cephelerinde açılan kapılardan ulaşılmaktadır. Avlu kapıları, üzerlerinde taşıdıkları kitabeler haricinde, önemli bir özellik göstermezler (Foto.: 540-541).

Yarım yuvarlak planlı, sekiz basamaklı merdiven ile cami zeminine ulaşılır. Caminin orijinalde son cemaat yeri konumunda olan ön cephenin ortasında harime giriş kapısı, bunun sağında ve solunda da dikdörtgen formlu birer giriş kapısı ve yine dikdörtgen çerçeveli birer pencere açıklığı yer almaktadır (Foto.: 542-543). Ortadaki ana giriş kapısının üstündeki daha büyük olmak üzere, diğer giriş kapılarının da üstünde dikdörtgen çerçeveli birer pencere açıklığına yer verilmiştir. Giriş mahiyetindeki bu cephenin duvarları üzerinde onbir adet başini şeklindeki tabak yuvası yer almaktadır (Foto.: 544). İçleri çeşitli bitkisel motiflerle doldurulan bu tabaklar, cepheye dekoratif bir görünüm kazandırmıştır. Yine bu cephede, 1780 ve 1962 tarihli iki onarım kitabesi mevcuttur.

Caminin 3 m. kuzeybatısında yer alan kare kaideli, silindirik gövdeli, tek şerefeli minare kaidesinin batı cephesi sokağa açılmakta, güney ve kuzey cephelerin alt bölümü dükkânlarla; üst bölümlerin batısı da avlu duvarıyla sınırlıdır. Güney cephenin doğu bölümünde üç dilimli kemerli minare girişi bulunmaktadır (Şekil: 70, Foto.: 545).

Ön cephede yer alan harime giriş kapısı, yuvarlak kemerli olup, kemer üzeri geçmeli taşlarla oluşturulmuştur.

İç mekânda ulaşılan ilk bölüm, orijinalde son cemaat yeri olan, ancak son onarımda iç mekâna dâhil edilen bölümdür. Üzeri çapraz tonozlarla örtülü, kible duvarına dik iki sahnin yer almaktadır. Çapraz tonozlar; ortada kare kesitli iki ayak, doğu ve batıda da gömme ayaklar tarafından taşınmaktadır. İki sahnin, yine diklemesine atılmış üç adet sivri kemerle birbirinden ayrılmaktadır (Foto.: 546-547).

Tam orta eksene yerleştirilmiş olan mihrap nişi, iç içe yerleştirilen iki adet üç dilimli kemerden oluşmaktadır. İç kısımda fazla derin olmayan yarım yuvarlak nişli mihrap

yuvası yer almaktadır. Mihrap nişi iki yanda, zar şekilli başlıklara sahip köşe Sütunceleri ile sınırlandırılmıştır (Foto.: 548-549).

Orijinal olmayan minber, mihrabın solunda yer almakta ve mihraba paraleldir. Mihraba paralel olarak yerleştirilen basamaklarla minberin köşk kısmına ulaşılmaktadır (Foto.: 550).

Caminin doğusuna eklenen kare mekân, doğu ve kuzey duvarlara iki kemerli olarak açılmaktadır. Bu nedenle bu bölümün, yazlık mekân olarak inşa edilmiş olabileceği ihtimali yüksektir. Ancak, bugün kemerler camekânla kapatılmıştır. Bu mekânın güneyinde istiridye yivli, basit bir mihrap nişi yer almaktadır (Foto.: 551).

Süsleme Özellikleri

Camide süsleme programının yoğun şekilde kullanıldığı bölüm minaredir. Minareden başka, giriş cephesinde başını yuvaları da dikkati çeker.

Caminin 3 m. kuzeybatısında bulunan minarenin pabuç kısmı, iki kademeli küresel üçgen pahlarla düzenlenmiştir. Kısa olan alt bölümde eğim daha fazladır. Cepheler, silmeyle düzenlenmiş, üç dilimli kemerlerle hareketlendirilmiştir. Orta bölüm yuvarlak kemerli iken yanlar çeyrek dairesel yaylardan oluşmaktadır. Güney cephedeki minare girişinin yarısı, pabuçta yer almaktadır (Foto.: 552-553).

Silindirik gövde, iki yatay silme ile üç bölüme ayrılmıştır (Foto.: 554). Üst bölüm diğer bölümlere göre biraz daha kısadır. Gövdenin başlangıcı palmet kuşağıyla çevrelenmiştir (Şekil: 71, Foto.: 555). Birinci ve ikinci bölüm burmalı silmeyle, ikinci ve üçüncü bölümler de ters palmet kuşağıyla birbirlerinden ayrılmaktadır. Gövdede, güney, doğu ve batı cephelerde dikdörtgen formlu üç küçük pencere açılmıştır.

Şerefe kısmı, dairesel planlı şerefe altlığına sahip olup, bir silme grubu ile yedi mukarnas sırasından oluşmaktadır. Silme grubu; yarım oluk, kaval ve düz silmeden oluşmaktadır. İlk altı mukarnas sırası, altta üçgen kemer şekilli yüzeysel mukarnas sırası, üstte üçgen kemerli prizmatik mukarnas sırasıyla ikişerli gruplar halindedir. Yedinci mukarnas sırası yüzeysel sivri kemerli mukarnaslardan meydana gelmektedir. Şerefe altlığı, yarım kaval ve düz silmeyle tamamlanmaktadır. Şerefe korkuluğu levha taşlardan oluşmaktadır (Foto.: 556-557).

Petek kısmı silindirik şekillidir ve kible tarafında, üç dilimli kemerli şerefe kapısına yer verilmiştir. Petek, yarım oluk, yarım kaval ve düz silmeyle düzenlenmiş kornişle son bulmaktadır.

Minare, piramidal külahla sonlanır.

Malzeme

Caminin beden duvarları açık kahverenkli, düzgün, kesme kalker taşı malzemeye inşa edilmiştir.

Kitabeler

Avlunun güney kapısı üzerinde yer alan kitabe (Foto.: 558) :

Yazılışı

فخر اعيان رها حضرت إكيزه صفات
 حاجي فيروز باك اول صدر خير و حسنات
 كاومش اساري ايله شهرت و شاني
 ويره حق عمر فزون و ايكي دولتده راحت
 جامع احمرى هم بيضا جديد ايدهلي
 واقعا صولريدر تشنهله آب حيات
 دحي بر نيجه سقا و نيجه خيرات كسير
 ايلمشدر او لكرمكارى او سالار سخاوت
 كور هجك خراب اولمش بو مبارك جامعي
 وجه تميرينه سعي ايتدي او صاحب خيرات
 ديدي تاريخني بر تميه سيله هاتف
 ويره رحيم الله اكا مقابل جنات
 في سنه ١١٩٠

Okunuşu

“Fahr-i a’yan-ı Ruhâ hazret-i pâkize sıfat

Hacı Firûz Beg ol sadr-i hayr u hasanat

K'olmuş âsârı ile şöhret u şânı
 Vere Hak ömr-i füzûn ve iki devletde rahat
 Cami'i Ahmer'i hem Beydâ cedid edeli
 Vaki'a sularıdır teşnelere ab-ı hayat
 Dahi bir nice saka ve nice hayrat-i kesir
 Eylemişdir ol keremkârı o sâlâr-i sehâvat
 Görecek harab olmuşbu mübârek cami'i
 Vech-i ta'mirine sa'i etdi o sahib-i hayrat
 Dedi tarihini bir ta'miyesiyle hatıf
 Vere Rahim Allah ana mukabil cennat
 Fi sene 1195"

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Urfa ayanının övündüğü temiz vasıflı hayır ve hasanat sahibi Hacı Firuz Bey, birçok eseri ile şan ve şöhret kazanmıştır. Allah, onun ömrünü uzun ve iki cihanda mutlu kılsın. O hayır sahibi, hem Kızıl Cami (Ulu Cami) hem de Ak Cami (Nimetullah)’yi yenileyerek tamir ettirdi. O, susayanlara Ab-ı Hayat gibi suları çeşitli yerlere taksim ederek, şehre çeşmeler yaptı. Onun nice hayır ve hasanatları vardır. İşte O, cömertlik ve cömertler başı Hacı Firuz Bey, bu mübarek camiyi de harap olmuş görünce, hemen tamiri için harekete geçti. Gizliden bir ses, bir ta’miye ile tarihini şöyle dedi. Merhamet sahibi olan Allah, yaptıklarına karşılık o zata cenneti versin”²¹⁹.

Avlunun batı kapısı üzerinde yer alan kitabe (Foto.: 559) :

Yazılışı

عمر هذه الجمع لوجه الله الكريم
 الحاج فيروز باك المكرم سنة ١١٩٠

Okunuşu

“Ammare hazihi’l-cami’ livechillahi’l-Kerim

²¹⁹ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.90-91.

El-Hac Firuz Beg El-Mükerrem. Sene 1195”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Beykapısındaki bu cami, Firuz Bey tarafından 1195 yılında tamir edilmiştir”²²⁰.

Caminin kuzey duvarının doğu tarafındaki kitabe (Foto.: 560) :

Yazılışı

احيي هذه الاسار الشريفة المبارك للمرظة الله العظيم
عبدالرحمن جلبى ابن محمد غفر الله لهما في سنة
اسنين و سمانين و الف

Okunuşu

“İhyayi hazihi’l-asar el-şerifetü mübareke lilmardatillahi’l-azim. Abdurrahman Çelebi ibni Muhammed ğafarallahu lehuma. Fi sene. İsneyn ve semanini ve elf”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Bu mübarek eserlerin ihyasını yani tamirini Allah rızası için yaptıran Muhammed oğlu Abdurrahman Çelebi’dir. Allah ikisine de mağfiret etsin. Senesi. 1082”²²¹.

Caminin yoldan taraf pencere altında yer alan kitabesi :

Yazılışı

بوني بنا ايدن باني
ايدوب بو جامعي تعظيم
بو بيتي ختم ايدب ديدي
تاريخيدر يعني عظيم

Okunuşu

“Bunu bina eden bani

Edüb bu cami’i ta’zim

Bu beyti hatm edüb dedi

Tarihidir ya’ni a’zim

²²⁰ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.91.

²²¹ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.93.

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Bu kitabede tamir tarihi olarak 1160 Hicri, 1747 Miladi tarihi geçmektedir”²²².

Minare kaidesinde yer alan kitabe (Foto.: 561) :

Yazılışı

صاحب الخيرات والحسنات

الحاج فيروز بك ١١٩٠

Okunuşu

“Sahib el-hayrat ve'l-hasanat

El-Hac Firuz Beg. 1195”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Hayır ve hasanat sahibi Firuz Bey tarafından, 1195 yılında yaptırıldığı yazılıdır”²²³.

Tarihlendirme

Bazı kaynaklarda “Beykapısı Cami” olarak da adlandırılan Kara Musa Cami’nin üzerinde yapım tarihini veren herhangi bir kitabe bulunmadığından, ilk yapının hangi tarihte ve kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Yapının ilk inşası ile ilgili elde bulunan tek bilgi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’ndeki defterdir. Bu deftere göre Kara Musa Cami; Hacı Ali Yusuf oğlu Kara Musa tarafından 959 Hicri (1552 Miladi) yılının Mayıs ayında inşa edilmiştir²²⁴. Trablusşam şehrindeki Dergah-ı Ali’nin Başkapıcısı Darendeli Mehmet Ağa’nın 1164 Hicri, 1751 tarihli vakfiyesinde, bu yapıdan “Müşerref Mescidi” olarak bahsedilmektedir²²⁵. 1523 tahririnde geçen “Mescid-i Müşarefe”nin bu cami olması halinde, inşa tarihini 1523’lerden öncesine götürmek mümkündür. Bu durumda caminin 1523-1552 yılı arasında inşa edilmiş olabileceği düşünülebilir.

Caminin güney avlu kapısı, batı avlu kapısı, son cemaat yeri duvarı, pencere altı ve minaresinde onarım kitabeleri mevcuttur.

²²² Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.92.

²²³ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.92.

²²⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü, Arşiv ve Yayın Dairesi, 1863 Numaralı Defter, s.364.

²²⁵ Şanlıurfa Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 1 Numaralı Fihrist, 98 Sıra Numaralı Vakfiye Dosyası.

Bugün caminin kuzey duvarı üzerinde yer alan dikdörtgen çerçeve içerisindeki kitabeye göre yapı, Muhammed oğlu Abdurrahman Çelebi tarafından 1082 Hicri (1671 Miladi) yılında tamir edilmiştir²²⁶. Ancak bu kitabenin son cemaat yerinin orijinal yapısında bulunduğu, daha sonra 1381 Hicri (1962 Miladi) yılında yapılan onarım sırasında buraya yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Çünkü bu kitabenin hemen batısında 1962 tarihli kitabe bulunmaktadır.

Caminin yola bakan pencere altında yer alan kitabesinde 1160 Hicri (1747 Miladi) tarihi, tamir tarihi olarak verilmiştir²²⁷. Ancak bu tamirin çok kapsamlı olmadığı, sadece kitabenin bulunduğu bölümü ilgilendirdiği anlaşılmaktadır.

Avlunun güney ve batı kapıları üzerindeki kitabelerde de, yapının 1195 Hicri (1780 Miladi) yılında, Firuz Bey tarafından tamir edildiği kayıtlıdır²²⁸.

Minare kaidesindeki kitabe ise, avlu kapılarındaki kitabe ile aynı ifadeleri taşımaktadır²²⁹. Buradan anlaşıldığına göre minare, ya 1780 yılında ya da 1780 yılından önceki bir tarihte inşa edilmiştir.

Bugün örülerek kapatılmış olan son cemaat yeri durumundaki kuzey duvar üzerinde yer alan kitabede, tamir tarihi olarak 1381 Hicri, 1962 Miladi tarihi geçmektedir²³⁰. Buna göre, kuzeydeki iki gözlü son cemaat yeri, 1962 yılında kapatılarak iç mekâna dâhil edilmiştir. Bu tamir esnasında, muhtemelen son cemaat yerinin orijinal duvarında yer alan 1671 tarihli onarım kitabesi de, bu duvar üzerine yerleştirilmiştir.

Caminin kuzeybatı tarafına yeni bir ekleme yapılmıştır. Yine kuzeydoğuya iki kemerle açılan, içerisinde mihrap nişinin de yer aldığı dikdörtgen planlı mekân yerleştirilmiştir. Bu iki eklemenin 1962 yılındaki son tamiratta gerçekleştiği tahmin edilebilir. Caminin bulunduğu mahallenin ileri gelenleri de bu görüşü doğrulamaktadırlar. Aynı zamanda bu kişiler, cami avlusunda kocaman bir havuzun olduğunu ve ortasındaki fıskiyesinden de su fışkırdığını belirtmektedirler.

²²⁶ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.72.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.347.; Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.93.

²²⁷ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.72.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.347.; Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.92.

²²⁸ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.72.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.347.; Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.90-92.

²²⁹ Bülent Nuri Kılavuz “Güneydoğu Anadolu Bölgesi Minareleri” (Bkz. Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.347) adlı çalışmasında, minare kaidesindeki bu kitabenin minarenin yapım tarihini verdiğini belirtmektedir. Ancak söz konusu bu kitabe aynı anlamlara gelecek şekilde, yapının üç ayrı yerinde de görülmektedir. Avlu güney ve batı kapısına yerleştirilen bu kitabelerin, minare kaidesine de yazıldığı açıktır. Bu durumda minarenin 1780 yılında inşa edilmiş olabileceği gibi, 1780 yılından önce de inşa edilmiş olabileceği mümkündür.

²³⁰ Bakır İnci; **Şanlıurfa Camileri**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara 1966, s.70.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.347.

Cami içerisindeki bir diğerkitabe ise, son cemaat yerinin doğu ayağı üzerinde yer almaktadır. Sütuna ters olarak yerleştirilen kitabe, tam olarak okunamamaktadır. Üç satır olan kitabede, bazı sultan isimlerinin geçtiği okunabilmektedir. Eyyubiler devri üslubuna benzeyen bu kitabenin²³¹, 1962 yılındaki onarımda devşirme malzeme olarak kullanıldığı düşünölebilir.

Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde yapıdan eski bir yapı olarak bahseder²³².

²³¹ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.94.

²³² Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı; **a.g.e.**, s.202.

3.5.2.3. Hekim Dede Cami

Adı	:	Hekim Dede Cami
İncelenme Tarihi	:	Ağustos 2008 / Şubat 2009
Katalog No	:	3.5.2.3.
Şekil No	:	72-73
Fotoğraf No	:	562-580
Bulunduğu Yer	:	Şanlıurfa il merkezinde, Hekim Dede Mahallesi Hekim Dede Sokak, No: 93'te bulunmaktadır.
Yapının Tarihi	:	Caminin 1566 yılından önce inşa edildiği tahmin edilmektedir ²³³ .

Plan Özellikleri

1634 tarihini taşıyan kitabesinin vermiş olduğu, oldukça harabe caminin yeniden tamir edilmesi konusundaki bilgi²³⁴, caminin ilk yapımının mevcut planda olmadığı ihtimalini de beraberinde taşımaktadır. Ancak ilk yapının nasıl bir plan şemasına sahip olduğu hiçbir kaynakta yer almamaktadır.

Hekim Dede Cami'nin mevcut plan şekli, mihraba dikey uzanan dikdörtgen formudur. Ana mekân olan bu dikdörtgen alan, ortadaki sivri kemerle birbirinden ayrılan iki çapraz tonoz ile kapatılmıştır (Şekil: 72).

Caminin kuzey tarafında, doğu gözü caminin beden duvarlarından doğuya taşıntı yapan ve 1803 yılında yapıya ilave edilen, üç gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaat yerinin batı gözü, türbe şeklinde düzenlenmiştir. Türbenin üzeri yanlarda beşik tonoz, ortada kubbe ile kapatılmıştır. Ancak kubbe doğu tonozu kaymış durumdadır. Diğer iki göz ise çapraz tonozlarla örtülüdür.

Minare

Caminin minaresi, cami beden duvarlarının kuzeydoğu köşesinde yükselmekte, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir.

²³³ Ayrıntılı tarihçe "Tarihlendirme" başlığı altında yapılmıştır.

²³⁴ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.78.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.344.

Mimari Özellikleri

Genişçe bir hazirenin güneyine konumlandırılan Hekim Dede Cami'nin ön kısmında, üç gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır (Foto.: 562). Yanları kapalı olarak düzenlenen son cemaat yerinin batıdaki gözü, türbe olarak düzenlenmiş ve üzeri kubbe-beşik tonoz karışımı bir örtü ile kapatılmıştır. Doğuda kalan iki göz ise ortada kare kesitli ayak tarafından taşınan iki sivri kemer ile birbirine bağlanmakta ve üzerleri çapraz tonozla örtülüdür. İki kemer arasına gelecek şekilde, duvar bitimine bir adet çörten yerleştirilmiştir. Çapraz tonoz örtülü iki mekân, birbirlerine sivri kemerle bağlanmıştır (Foto.: 563-564). Kemerin başlangıç yerinin hemen doğusuna bitişik mihrabiye nişi yer almaktadır. Niş, sivri kaş kemerli olarak düzenlenmiş olup, niş kemeri yelpaze biçimindedir (Foto.: 565). Mihrabiye nişinin batısındaki duvarda da kitabe bulunmaktadır.

Caminin giriş kapısı, doğudaki türbe duvarı ile son cemaat yerinin orta gözünün kesiştiği noktaya yerleştirilmiştir. Düz atkı taşlı giriş kapısının üzerinde, mavi zeminli onaltı kartuş içerisinde, kitabe metni yer almaktadır (Foto.: 566).

Caminin kuzeydoğu köşesinde, caminin beden duvarının üzerinde bulunan minarenin kaidesi ve pabuç kısmı bulunmamaktadır. Minare, harim üst örtüsünü taşıyan, cami iç mekânının kuzeydoğusundaki köşe payandasıyla desteklenmektedir (Şekil: 73).

Minare, caminin üst örtüsü üzerinden silindirik gövdeyle başlamaktadır (Foto.: 567). Gövdenin başlangıcında, doğu cephede minare girişi vardır. Gövdenin batı, kuzey ve doğu cephelerinde dikdörtgen formlu birer pencere açıklığına yer verilmiştir.

Şerefe kısmı, gövdeden çıkıntı yapan dairesel planlı ve dört kademeli silme ile düzenlenmiş altlığa sahiptir. Silmeler; yarım oluk, yarım kaval ve düz silmelerden meydana gelmektedir. Şerefe korkuluğu levha taşlardan oluşturulmuştur (Foto.: 568).

Silindirik planlı petek kısmı, yarım oluk ve düz silmeden oluşan bir kornişle sonlanmaktadır. Kible yönünde, kaş kemerli şerefe kapısı bulunmaktadır.

Minare dışarıdan, sekiz dilimli piramidal külah ile sonlanır.

Harimin üzeri, ortada kemer ile birbirine bağlanan iki eşit çapraz tonoz ile kapatılmıştır. Tonozlar, köşelerdeki ve duvar ortasındaki gömme ayaklar üzerine oturmaktadır (Foto.: 569-570).

Duvarları belirli yüksekliğe kadar lambri ile döşeli olan iç mekân; doğu, batı ve güney cephelerde açılan pencerelerle aydınlatılmaktadır. Doğuda dört, batıda üç, güney yönde de iki adet pencere açıklığı mevcuttur (Foto.: 571-572). Dışarıya dikdörtgen formlu olarak yansıtılan pencere açıklıkları, iç mekânda sivri kemer içerisinde ele alınmışlardır.

Giriş kapısı ile aynı eksendeki mihrap nişi; üç dilimli kemer içerisinde, mukarnas kavsaralıdır. Mihrap nişinin hemen üzerinde, dikdörtgen çerçeveli küçük bir pencere açıklığına yer verilmiştir.

Mihrap nişinin solunda olan minber, orijinal olmayıp, sonradan yapıya ilave edilmiştir. Balkon görünümünde olan minberin girişi, mihraba paralel şekilde konumlandırılmış merdivenler vasıtasıyla sağlanmaktadır ve güneybatı yönde açılan pencere açıklığını kapatmış durumdadır (Foto.: 573).

Giriş kapısının hemen üzerinde müezzin mahfili vardır. Doğudaki duvar içerisindeki merdiven vasıtasıyla ulaşılan mahfil, ahşaptan olup, hayli basit ve süslemesizdir (Foto.: 574-575).

Girişin hemen batısında yer alan ve bir açıklıkla iç mekâna bağlanan kare mekânlı imam odasının üzeri, beşik tonozla örtülü olup içerisi oldukça sadedir.

Süsleme Özellikleri

Üç dilimli kemer içerisinde mukarnas kavsaralı olarak düzenlenen mihrap nişindeki dokuz sıra mukarnas yuvasının yer aldığı kavsaradaki yuvalar; mavi, yeşil, kırmızı renkli kalemle boyanmıştır. Mihrap nişi, iki yanda çokgen gövdeli Sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Sütunce başlıkları da mukarnas yuvalarıyla dolgulanmıştır (Foto.: 576-577-578).

Malzeme

Caminin beden duvarları açık kahverenkte, düzgün, kesme kalker taşı malzemeye inşa edilmiştir.

Kitabeler

Caminin kuzeydoğu duvarında yer alan kitabe (Foto.: 579) :

Yazılışı

هزا مقام حكيم ده ده
 عمارت قلدي مسجد المشرف
 بايرام بك ابن احمد بنده محمد
 في شهر زي القعد في سنه سلس و اربعين و الف

Okunuşu

“Haza makam-ı Hekim Dede
 İmaret kıldı mescid el-müşrif
 Bayram Beg ibni Ahmed bende-i Muhammed
 Fi şehri zi’l-ka’de fi sene selase ve erba’ine ve elf”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Bu Hekim Dede Makam-ı Cami’ni, Muhammed’in bendesi Ahmed oğlu Bayram Bey Hicri 1043 senesi Zilkade ayı tarihinde harabe olan bu camiyi yeniden tamir etmiştir”²³⁵.

Caminin kuzeybatı duvarında, giriş kapısı üzerinde yer alan kitabe (Foto.: 580):

Yazılışı

.....
 بنيه سي مشرف خراب اوله رق
 بر زمان رحمتنه حال ايلدي
 كمسنه داروي همتهك ايلمه دي
 قالمدي هيچ اسر بناسندن
 مرده صد سالوش قالمدي

.....
 دم جان بخشي ايلدي احيا
 يوغيدي في الاصل مناره شريف

²³⁵ Mahmut Karakaş; a.g.e., s.78.

شمدي ايلدي مجدداً انشا
 سعيه شكران
 و صباه القبول و الزلفا
 دو زبان قلمله ديدي تاريخ
 باني مساني مصطفى پاشا
 ۱۱۹۰

Okunuşu

“.....
 Bünyesi müşrif harab olarak
 Bir zaman rahmetine hal eyledi
 Kimesne darû-yi himmetin eylemedi
 Kalmadı hiç eser binasından
 Mürde-i sad salveş kaldı

 Dem-i can bahşi eyledi ihya
 Yoğidi fi’l-asıl minare-i şerifi
 Şimdi eyledi müceddeden inşa
 sa’yine şükran
 Ve sabah el-kabul ve’l-zülefa
 Du zeban-i kalemle dedi tarih
 Bani-i mesanî Mustafa Paşa”

Günümüz Türkçesine Çevrilişi

“Bu caminin içi tamamen harap olmaya yüz tutmuş idi. Bir zaman böyle harap kalarak, bu harabeliğine kimse himmet edip de merhem olmamıştı. Yüz sene kadar böyle ölü bir vaziyette kaldı. Sonra can veren kanla yeniden dirildi. Aslında bu caminin minaresi

yoktu. Şimdi yeniden inşa eyledi. Kalemin iki dili ile tarihini söyledi. Ki ikinci defa tamirini yapan Mustafa Paşa'dır"²³⁶.

Tarihlendirme

Hekim Dede Cami'nin üzerindeki kitabeler onarım kitabeleri olduğundan, caminin ilk yapımının hangi tarihte ve kim tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmemektedir.

Hekim Dede Cami ile ilgili en eski kayıt, 1566 tarihli tahrir defteridir. Bu tahrirde camiden "Vakf-ı Mescid-i Hekim Dede" olarak bahsedilmektedir. Bundan hareketle caminin 1566 yılından önce inşa ettirildiği düşünülebilir.

Yapı üzerinde iki adet onarım kitabesi mevcuttur. Bunlardan son cemaat yerinin doğusundaki kitabede, caminin Muhammed'in kulu Ahmet oğlu Bayram Bey tarafından 1043 Hicri (1634 Miladi) yılında harabe yapının yeniden tamir edildiği yazılıdır²³⁷.

Son cemaat yerinin batısında, cami iç mekânına geçit veren giriş kapısı üzerindeki kitabede, caminin içinin harap olmaya yüz tuttuğu ve yaklaşık yüz yıl kadar böyle kaldığı belirtildikten sonra, ikinci tamirinin 1190 Hicri (1776 Miladi) yılında Mustafa Paşa tarafından yapıldığı kaydedilmişti²³⁸. Ayrıca bu kitabede, cami minaresinin de bu onarımda yapıya ilave edildiği anlatılmıştır²³⁹.

Caminin kuzeybatı köşesindeki türbenin, cami avlusuna bakan duvarının üzerindeki kitabe metninin çoğu yazısı okunamamakta olup; 1218 Hicri (1803 Miladi) tarihini taşımaktadır²⁴⁰. Türbenin bu tarihte yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Türbe, son cemaat yerinin batı gözünü kaplamış durumdadır. Caminin giriş kapısı üzerindeki kitabe, son cemaat yeri tonozu ile kesilmiş vaziyettedir. Bu durumda son cemaat yerinin üst örtüsünün farklı olabileceği akla gelmektedir. Üst örtü kubbe olarak düşünülürse, kubbe geçişinin yine kitabeyi keseceği aşikârdır. Düz dam şeklinde olması düşünüldüğünde de, iki göz arasındaki kemerli bölüm, bu görüşü geçerli kılmamaktadır. Diğer yandan, son cemaat yerinin 1803 yılında türbe ile beraber inşa edildiği akla daha

²³⁶ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.79.

²³⁷ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.78.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.344. Cihat Kürkçüoğlu eserinde, onarım tarihi olan 1634 yılını, caminin ilk yapım tarihi olarak belirtmektedir. Bkz. Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.74.

²³⁸ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.79.

²³⁹ Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.344.

²⁴⁰ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.78.

yatkın gelmektedir. Nitekim caminin kuzeyindeki hazire kısmı, son cemaat yeriyle adeta bitişik durumdadır.

Türbenin güney duvarına bitişik olan ve caminin kuzeybatısıyla da irtibatlı olan kare mekânlı, beşik tonoz örtülü bölümün, 1803 yılında son cemaat yeri ve türbe ile beraber inşa edildiği düşünülebilir. Bu mekânın, imam odası olması muhtemeldir.

Yine, caminin sokağa bakan güneybatısında bir de çeşme kitabesi mevcuttur. Yazısı okunamayan bu kitabede 1120 Hicri (1708 Miladi) tarihi okunabilmektedir²⁴¹. Çeşmenin muhtemel yapım tarihi 1708 yılı olmalıdır.

1649 yılında Şanlıurfa'ya uğrayan Evliya Çelebi, Hekim Dede Cami'nden eski bir yapı olarak bahseder²⁴².

²⁴¹ Mahmut Karakaş; **a.g.e.**, s.78.

²⁴² Evliya Çelebi; **Seyahatname** (Çev. Zuhuri Danışman), İstanbul 1970, s.43-51.; Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı; **a.g.e.**, s.202.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.344.

3.5.2.4. Hüseyniye Mescidi

Adı	:	Hüseyniye Mescidi
İncelenme Tarihi	:	Ağustos 2008 / Şubat 2009
Katalog No	:	3.5.2.4.
Şekil No	:	74
Fotoğraf No	:	581-587
Bulunduğu Yer	:	Şanlıurfa il merkezinde, Pınarbaşı Mahallesi, 1228. Sokak'ta bulunmaktadır.
Yapının Tarihi	:	Caminin 1887 yılında inşa edildiği düşünülmektedir ²⁴³ .
Mevcut Durumu	:	İbadete açıktır.

Plan Özellikleri

Hüseyniye Mescidi plan bakımından, mihraba dikey dikdörtgen plan şemasına sahiptir ve iki bölümden oluşmaktadır. Bölümlerin üzeri arka arkaya iki çapraz tonozla kapatılmıştır. Tonozlar, ortada ileri alınmış büyük duvar payelerine oturmaktadır. Kuzeydeki tonoz, mihrap önündeki tonozdan daha yüksek tutulmuştur (Şekil: 74).

Mescidin doğu duvarı, 1983 yılındaki onarımda, yanındaki bitişik mekânların dâhil edilmesiyle genişletilmiştir.

Önündeki düz dam örtülü üç gözlü son cemaat yeri, orijinal olmayıp, 1983 yılındaki onarımda eklenmiş olmalıdır.

Mimari Özellikleri

Etrafındaki çarşı ve modern mimarinin ucube yapılarıyla doldurularak, adeta görünmez hale sokulan Hüseyniye Mescidi'nin önünde, orijinal olmayan düz dam örtülü üç gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır (Foto.: 581-582-583).

Son cemaat yerinin ortasındaki basık kemerli giriş kapısı ile harim mekânına ulaşılmaktadır. Harim mekânı, mihraba dikey iki bölümlüdür ve bölümlerin üzeri arka arkaya iki çapraz tonoz ile kapatılmıştır (Foto.: 584-585).

²⁴³ Ayrıntılı tarihçe "Tarihlendirme" başlığı altında yapılmıştır.

Giriş kapısının tam karşısında mihrap nişi bulunmaktadır. Orijinal yapıdan günümüze ulaşabilen mihrap nişi, üç dilimli kemerlidir ve mukarnas başlıklara sahip iki Sütunce ile iki yandan sınırlandırılmıştır (Foto.: 586-587).

Mihrap nişinin solunda, duvar içerisinden ulaşılan balkon şekilli minber yer almaktadır. Aynı uygulamaya mihrabın sağında da yer verilerek, simetri sağlanmıştır. İkinci minber balkonunun vaaz kürsüsü olarak inşa edildiği düşünülmektedir.

Beden duvarları belirli bir yüksekliğe kadar lambri ile döşelidir.

Süsleme Özellikleri

Camide sadece mihrap nişinde süsleme vardır. Niş, üç dilimli kemerlidir ve mukarnas başlıklara sahip iki Sütunce ile iki yandan sınırlandırılmıştır (Foto.: 586-587) .

Malzeme

Caminin beden duvarları betonarmedir. Harim mekânının duvarları, açık kahverenkte, düzgün, kesme kalker taşı malzemeyle inşa edilmiştir.

Tarihlendirme

Üzerinde inşa tarihiyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda, Hartavizade Hafız Muhammed Selim Efendi'nin oğlu Hüseyin Paşa tarafından 1305 Hicri (1887 Miladi) yılında, yanındaki çarşılarla birlikte yaptırıldığı ifade edilmektedir²⁴⁴.

Giriş kapısı üzerindeki kitabe, 1403 Hicri (1983 Miladi) tarihi okunmaktadır. Buna göre, 1983 tarihinde yapının kuzey cephesinin yenilendiği, önüne düz dam örtülü üç gözlü son cemaat yerinin eklendiği ve harim mekânının doğuya doğru genişletildiği tahmin edilebilir.

²⁴⁴ Cihat Kürkcüoğlu; **a.g.e.**, s.69.

4. BÖLÜM

4. DEĞERLENDİRME ve KARŞILAŞTIRMA

4.1. TİPOLOJİ

Sanat Tarihi alanında araştırma yapan bilim adamları arasında, henüz genel kabul görmüş bir tipoloji denemesi bulunmamaktadır. Ancak çeşitli bilimsel dergilerde ve toplantılarda sunulan bildirilerde, bazı denemelerde bulunulmuştur. Yayınlamış tipoloji örnekleri, enine dikdörtgen, derinlemesine kare planlı gibi kitle biçimlenişine, kubbeli camiler gibi örtü düzenlerine, çok ayaklı camiler gibi taşıyıcı düzenlerine, zaviyeli camiler gibi işlevlerine, merkezi planlı gibi hem örtü hem mekânlarına, Emevi tip gibi dönemin hanedan ismine, bazilikal gibi bir yapı türüne benzerliğine dayanarak yapılmışlardır²⁴⁵.

²⁴⁵ Tipoloji ile ilgili yapılan bazı denemeler şunlardır. Behçet Ünsal tarafından yapılan deneme: 1- Ulu Cami (Direkli Camiler-Eyvanlı Camiler), 2-Medrese-Cami Plan Tipi, 3-Kubbeli-Eyvanlı Cami Plan Tipi, 4-Tek Kubbeli Cami Plan Tipi, 5-Merkezi Kubbeli Türevli Plan Tipinde Büyük Camiler. Bkz. Ünsal Behçet; "Türk Camisinin Plan Şekli ve Esasları", **Türk Yurdu**, S.276, Ankara 1959, s.62-64.

Ulya Vogt Göknil tarafından yapılan deneme: Enine Dikdörtgen Planlı Mihrap Önü Kubbeli Camiler, Mihraba Dikey Dikdörtgen Mihrap Önü Kubbeli, Işıklı-Avlulu Camiler, Mekânı Eşdeğerde Taşıyıcılarla Bölünen Camiler, Mihraba Dikey Dikdörtgen Mihrap Önü Kubbeli Camiler, Zaviyeli Camiler, Eşdeğerde Çok Kubbeli Camiler, Tek Kubbeli Kübik Mescitler, Merkezi Kubbeli Bir veya İki Yarım Kubbeli Camiler, Merkezi Kubbenin Yanlara Doğru Genişlediği Camiler, Merkezi Planlı Camiler, Sekiz Destekli Camiler, Altı Destekli Camiler. Bkz. Ulya Vogt Göknil; **Grands Courents de L'architecture Islamique Mospquees**, (Basım Yeri Yok) 1975.

Hans Koeph tarafından yapılan deneme: 1- Tek Kubbeli Kübik Camiler, Tek Kubbeli Kuzeyde İkinci Son Cemaat Yeri Gibi Mekanı Olan Camiler, Sekizgen Taşıyıcı Camiler, Enine Dikdörtgen Mihrap Önü Kubbeli Camiler, 2- Zaviyeli Camiler, 3- Eş Değerde Çok Kubbeli Camiler, 4- Altıgen Taşıyıcı Sistemli Camiler, 5- Merkezi ve Bir ile İki Yarım Kubbeli Camiler, 6- Merkezi ve Üç ile Dört Yarım Kubbeli Camiler. Bkz. Hans Koeph; "Osmanlı Kubbeli Camileri Üzerine Tipolojik Bir Deneme", **Yapı**, S.58, İstanbul 1984, s.19-48.

Aynur Durukan tarafından yapılan deneme: 1- Enlemesine Yöneliş Gösteren Camiler, a) Basit Tip, b) Mihrap Önü Vurgulu Tip, c) Mihrap Önü Tek Kubbeli Camiler, c-1) Tek Sahın Boyunda Kubbeli Kare Birim, c-2) İki Sahın Boyunda Kubbeli Kare Birim, c-3) Üç Sahın Boyunda Kubbeli Kare Birim, d) Mihrap Önü ve Orta Bölümü Kubbeli Boyuna Vurgulu Tip, e) Mihrap Önü Enlemesine Birden Çok Kubbeli Camiler, f) Mihrap Önü Boylamasına Birden Çok Kubbeli Camiler, 2- Boylamasına Yöneliş Gösteren Camiler, a) Basit Tip, b) Mihrap Önü Kubbeli Tip, c) Enine Vurgulu Mihrap Önü Kubbeli Tip, 3- Çok Bölüntülü Camiler, a) Basit Tip, b) Mihrap Önü Tek Kubbeli Tip, c) Mihrap Önü ve Orta Bölümü Kubbeli Tip, d) İki Kubbeli Tip, e) Mihrap Önü

Sanat Tarihçiler ile bu alanda çalışmaları bulunan diğer araştırmacıların yapmış oldukları tipoloji değerlendirmeleri de dikkate alınarak, Şanlıurfa'da Osmanlı döneminde inşa edilen cami ve mescitler aşağıdaki tipolojiye göre değerlendirilmiştir.

1.Çok Ayaklı Plan Tipi

1.1.Şehbenderiye Cami

2.Merkezi Kubbenin Yanlara Doğru Genişlediği Plan Tipi

2.1.Nimetullah Cami

2.2.Çakeri Cami

2.3.Kadıoğlu Cami

2.4.Hacı Lütfullah Cami

2.5.Kutbeddin Cami

2.6.Arabî Cami

3.Eş Değerde Çok Kubbeli Plan Tipi

3.1.Dabakhane Cami

3.2.Yusuf Paşa Cami

3.3.Rızvaniye Cami

4.Tek Kubbeli Kare Mekânlı Plan Tipi

4.1.Hızanoğlu Cami

4.2.Kıbrıs Mescidi

4.3.Hüseyin Paşa Cami

4.4.Mevlevihane Cami

5.Tonoz Örtülü Plan Tipi

5.1.Mihraba Paralel Nefli, Tonoz Örtülü Plan Tipi

Enlemesine Üç Kubbeli Tip, f) Mihrap Önü Boylamasına Üç Kubbeli Tip, g) Çok Kubbeli Tip, h) Merkezi Kubbeli Tip, 4- Tek Mekânlı Camiler, 5- Merkezi Camiler, 6- Eyvanlı Camiler, 7- Ters T Planlı Camiler. Bkz. Aynur Durukan; “Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Cami Tipolojisi”, **Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi** (Yayımlanmamış Bildiri), Ankara 1989.

5.1.1.Hacı Yedigâr Cami

5.1.2.Müderriş Mescidi

5.1.3.İmam Sekkaki Cami

5.1.4.Behramlar Cami

5.1.5.Tuzeken Cami

5.1.6.Hayrullah Cami

5.1.7.Miskinler Cami

5.1.8.Siverekli Mescidi

5.2.Mihraba Dik Nefli, Tonoz Örtülü Plan Tipi

5.2.1. Mevlid-i Halil Cami

5.2.2.Kara Musa Cami

5.2.3.Hekim Dede Cami

5.2.4.Hüseyniye Mescidi²⁴⁶

4.1.1. Çok Ayaklı Plan Tipi

1071 Malazgirt Zaferi ile Anadolu Selçukluları'na açılan Anadolu topraklarında inşa edilen ilk cami planlarında, çok ayaklı tipe sadık kalındığı görülmektedir. Ancak bu tipte, iklim şartları ve sanatsal kaygılar yüzünden birtakım yeniliklere gidilmemiş değildir. 1100'e doğru inşa edilen Kars-Ani Şehri'ndeki **Ani Ulu Cami**'nin üstü, tonozlarla örtülmüş ve harimde çok sayıda payeye yer verilmiştir²⁴⁷ (Şekil: 75). Anadolu'nun en eski camilerinden biri sayılan, 1100'e doğru yapılan, Danişmentliler dönemine ait olan **Sivas Ulu Cami**'nin üstü, düz dam ile örtülmüş, harim kısmı ise her sırada beş paye ile kible duvarına dikey on bir sahna ayrılmıştır²⁴⁸ (Şekil: 76). Rükneddin Mesud döneminde 1155 yılında inşasına başlanarak 1220 yılında I. Alaaddin

²⁴⁶ Şanlıurfa'daki Osmanlı dönemi cami ve mescitlerinin tipolojisi, üst örtü sistemlerine göre yapılmıştır.

²⁴⁷ Muhammet Arslan; "Ani'de İslam Tesiri Altında Yapılmış Yapılar", **Serhat Kültür** Dergisi, Yıl: 5 (Kasım-Aralık 2007), İstanbul 2007, s.30-32.; Semavi Eyice; "Cami Maddesi", **İslam Ansiklopedisi (T.D.V)**, İstanbul 1993, s.67.; İlhan Akçay; "Ani'da Türk Eserleri", **Türk Kültürü**, S.XXII, İstanbul 1964, s.156.

²⁴⁸ Semavi Eyice; **a.g.m.**, s.67.; Oktay Aslanapa; **Türk Sanatı**, İstanbul 1999, s.110.; İlhan Akçay; "Sivas'ta Türk Eserleri", **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi**, S.IX-X, Ankara 1967, s.244.

Keykubad döneminde tamamlanan **Konya Alaaddin Cami**, mihrap önü kubbesi ile kubbe etrafındaki ayaklar ile taşınan üst örtüye sahiptir²⁴⁹ (Şekil: 77). 1140'a doğru inşa edilen **Kayseri Ulu Cami**'nde derinliğine sekiz sahnın, enine ise beş kemer dizisi vardır²⁵⁰. Konya'da II. Kılıçarslan'ın (1155-1192) veziri Ebu Said Altınapa'nın yaptırdığı **İplikçi Cami**, enine uzanan haçvari kesitli iki sıra halindeki oniki payeye oturmuştur²⁵¹. Saltukoğlu Mehmed Kızılar'san'ın 1179 yılında inşa ettirdiği **Erzurum Ulu Cami**, sivri kemerlerle bağlı yirmi dört paye ve on altı duvar payesi üzerinde yükselmektedir²⁵² (Şekil: 78). 1210 tarihli **Kayseri Kölük Cami**, ortada üstü açık olan avlu bölümüne ve mihrap önünde dört kemere binen kubbeye sahiptir²⁵³ (Şekil: 79). Bu tipin daha gelişmiş örneğini 1223 tarihli **Niğde Alaaddin Cami** oluşturur²⁵⁴ (Şekil: 80). Derinliğine uzanan bu caminin üstünü, kalın payeler üzerine bindirilmiş on beş tonoz örter. Mengücekler'den Ahmed Şah b. Süleyman Şah tarafından 1228-1229 yılında yaptırılan **Divriği Ulu Cami**, her biri beş sütunlu dört sütun dizisiyle uzunlamasına beş sahna ayrılmıştır²⁵⁵. 1237 yılında yapılan **Kayseri Huand Hatun Cami**'nde sahnınları kare payeler ayırır²⁵⁶ (Şekil: 81). 1243 yılına tarihlendirilen **Amasya Burmalı Minare Cami**, payelerin ayırdığı, derinliğine sıralanan dokuz bölümden oluşmaktadır²⁵⁷. 1258 yılı yapısı **Konya Vezir Sahip Ata (Lârende) Cami**²⁵⁸, çok ayaklı cami tipinin başka bir örneğini teşkil eder. 1250 tarihli **Kayseri Hacı Kılıç Cami**²⁵⁹, çok ayaklı tonozlu tipin bir başka örneğidir (Şekil: 82). Çok destekli camiler **Ermenek Ulu Cami** (1302), **Birgi Ulu Cami** (1312), **Tire Ulu Cami** (1350)'nde uygulanarak, gelenek devam ettirilmiştir²⁶⁰. 1372 yılında tamir edilen **Antalya Yivli Minare Cami** ve 1267 yılında

²⁴⁹ M. Zeki Oral; "Konya'da Alâ üd -din Camii ve Türbeleri", **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.V/I-IV, Ankara 1956, s.145.

²⁵⁰ Semavi Eyice; **a.g.m.**, s.68.

²⁵¹ M. İzzet Güler; "Konya Mescitleri", **İller Bankası Dergisi**, C.I, No:6, Ankara 1968, s.25.

²⁵² Hamza Gündoğdu; "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar", **Şehr-i Mübarek Erzurum**, Ankara 1989, s.140.; Mehmet Özel; "Erzurum'da Selçuklu Devri Eserleri", **Kültür ve Sanat**, S.V, İstanbul 1977, s.170.

²⁵³ Semavi Eyice; **a.g.m.**, s.68.

²⁵⁴ Semavi Eyice; **a.g.m.**, s.68.

²⁵⁵ Ali Saim Ülgen; "Divriği Ulu Camisi ve Dar-üş-Şifası", **Vakıflar Dergisi**, S.V, Ankara 1962, s.94-95.; Mustafa Yazıcı; "Divriği Ulu Caminin Mimari Özellikleri", **Ankara Sanat**, C.III, Ankara 1968, s.68.

²⁵⁶ Haluk Karamağaralı; "Kayseri'deki Huand Camii'nin Restitüsyonu ve Huand Manzumesinin Kronolojisi Hakkında Bazı Notlar", **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.XXI, Ankara 1976, s.199-245.

²⁵⁷ Semavi Eyice; **a.g.m.**, s.68.

²⁵⁸ Semavi Eyice; **a.g.m.**, s.68.

²⁵⁹ Gönül Öney; "Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi", **Belleten**, C.XXX, Ankara 1966, s.378-379.

²⁶⁰ Semavi Eyice; **a.g.m.**, s.69.

ciddi tamir gören **Sinop Ulu Cami**, çok ayak tarafından taşınan üst örtülere sahiptir²⁶¹. Çok ayaklı veya çok kubbeli tip içerisinde değerlendirilen 1399 tarihli **Bursa Ulu Cami**, on iki ayak tarafından taşınan kubbelerle kapatılmıştır²⁶² (Şekil: 83). Çelebi Sultan Mehmed'in yaptırdığı **Edirne Eski Cami**'nde de ortadaki ağır dört ayak, dokuz kubbeyi taşımaktadır²⁶³.

Anadolu topraklarının Türkleşmeye başlaması ile yukarıda da örneklerle belirtilmeye çalışıldığı gibi, mimari anlamda istikrarlı bir gelişim çizgisi izleyen Türk-İslam sanatının Şanlıurfa'daki konumuz dâhilinde olan çok ayaklı tipini 1903 tarihli **Şehbenderiye Cami** oluşturmaktadır. Cami, 1910 yılında batısına eklenen, mihrap duvarına paralel iki çapraz tonozlu iki sahnin halinde genişletilmiştir. Böylece harim mekânında, ortada dört ayak tarafından taşınan enine düzenlemeli iki sahnin meydana gelmiştir. Sahninlerin üzeri de çapraz tonozlarla örtülmüştür.

Şehbenderiye Cami ile benzer örnekler Antakya bölgesinde karşımıza çıkmaktadır. XV. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen **Antakya Şenköy Ahmet Kusayri Cami** (Şekil: 84), mihrap duvarına paralel ve iki sahninlidir. Sahninlerin üzeri toplamda on çapraz tonoz ile kapatılmıştır²⁶⁴.

Yine Antakya'da XVI. yüzyıl eseri olan **Altınözü Fadikli Köyü Cami**'nde de benzer plan şeması görülmektedir. Ancak burada mihraba paralel sahninlerin üzeri toplamda sekiz çapraz tonoz ile kapatılmıştır²⁶⁵ (Şekil: 85).

4.1.2. Merkezi Kubbenin Yanlara Doğru Genişlediği Plan Tipi

Merkezi kubbenin yanlara doğru geliştiği plan tipi, kendinden önceki plan şemalarıyla gelişerek, nihayetinde klasik Osmanlı mimarisinde merkezi planlı şemaya ulaşarak doruk noktasına varmıştır.

Karahanlılar'ın X. yüzyıl sonlarında Buhara'yı almalarından sonra mimari alanındaki gelişme, yepyeni bir hızla kendini belli etmeye başlamıştır. Dikkati çeken ve orta kubbenin yanlara doğru gelişmesinin ilk prototipi olarak kabul edilen gelişme, XI.

²⁶¹ Semavi Eyice; **a.g.m.**, s.69.

²⁶² Ekrem Hakkı Ayverdi; **İstanbul Mimari Çağının Menşei. Osmanlı Mimarisinin İlk Devri. 630-805 (1230-1402)**, İstanbul 1966, s.111.

²⁶³ Beyhan Karamağaralı; "Edirne Eski Camii'nin Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri", **Vakıflar Dergisi**, C.IX, Ankara 1971, s.335-336.

²⁶⁴ Fuat Şancı; **Hatay İlinde Türk Mimarisi-II**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s.424.

²⁶⁵ Fuat Şancı; **Hatay İlinde Türk Mimarisi-II**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s.514.

yüzyıl başlarında inşa edilen **Hazara Cami** olmuştur²⁶⁶ (Şekil: 86). Ortada dört yuvarlak tuğla ayak ve dört kemerli kubbeyi taşımakta, köşelerde birer küçük kubbe yer almaktadır. Aralardaki bölümler ise birer tekne tonoz ile örtülüdür. Merv yakınlarında diğer bir Karahanlı yapısı XII.yüzyıl başlarına uzanabilecek **Talhatan Baba Cami** ise, enine gelişen mekanın ortasında, mihrap önü kubbesi ile diğer bir örneği teşkil etmektedir²⁶⁷ (Şekil: 87). Anadolu öncesi ortaya konulan bu plan şemaları, Anadolu'da Osmanlı'nın ulaşmaya çalıştığı "tüm cemaati bir merkez altında toplama" fikrine öncülük etmiş ve bu fikre ulaşınca kadar da önemli örnekler ortaya konulmuştur. Bu örneklerin hiç şüphesiz ki en önemlilerinden biri, minare kaidesindeki kitabesine göre 1128 yılında tamir edilen **Siirt Ulu Cami**'dir²⁶⁸ (Şekil: 88). İlk yapı, ön tarafta birer mihrap izi bulunan iki tuğla ayak üzerine tromplu bir kubbeden ibaret iken, bunun doğusuna ve batısına birer küçük kubbe, bir eyvan ve buna dikey tonozlar eklenerek genişletilmiştir. 1150 onarımlı **Bitlis Ulu Cami** plan şemasında, ortadaki merkezi kubbe, iki yanındaki beşik tonozlarla yanlara doğru genişletilmiştir²⁶⁹ (Şekil: 89). Cami, mihraba paralel üç nefli olarak inşa edilmiştir. XII. yüzyıl ortalarına tarihlendirilen **Silvan Ulu Cami** de, orta kubbenin yanlara doğru tonozlarla genişlemesi dolayısıyla, hem kendinden önceki geleneği devam ettirmiş hem de Osmanlı'nın klasik mimarisine en büyük katkılardan birini yapmıştır²⁷⁰ (Şekil: 90). Yukarıda zikredilen örneklerde olduğu gibi yine Artuklular dönemine ait 1156-57 tarihli **Harput Ulu Cami**'nde de ortadaki kubbeli mekân ve bunun kuzeyindeki aynalı çapraz tonoz örtülü orta mekân, iki yana doğru sivri tonozlarla genişletilmiştir²⁷¹ (Şekil: 91). Artuklu cami mimarisinin şaheseri ve Osmanlı'nın ulaşmaya çalıştığı merkezi plan şemasındaki en önemli yapı **Kızıltepe Ulu Cami**'dir²⁷². Kitabesine göre 1204 yılında tamamlanan cami, ortasındaki mihrap önü kubbesi ve iki yanındaki beşik tonoz örtü sistemi ile mihraba paralel üç nefli görünüm sunmaktadır (Şekil: 92).

Anadolu Selçukluları'nın topraklarını devrettiği beylikler Anadolu'sunda, orta kubbeyi geliştirecek çok önemli adımlar görülmektedir. Saruhanlı Beyliği, merkezleri Manisa'da

²⁶⁶ Oktay Aslanapa; **a.g.e.**, s.27.

²⁶⁷ Oktay Aslanapa; **a.g.e.**, s.29.

²⁶⁸ Ali Saim Ülgen; "Siirt Ulu Camisi", **Vakıflar Dergisi**, C.V, Ankara 1962, s.153-154.

²⁶⁹ Oktay Aslanapa; **a.g.e.**, s.103.

²⁷⁰ Oktay Aslanapa; **a.g.e.**, s.105-106.

²⁷¹ Oktay Aslanapa; **a.g.e.**, s.106.; İlhan Akçay; "Harput'ta Ulu Camii", **Yeni Fırat**, C.III, Elazığ 1966, s.20-22.

²⁷² Oktay Aslanapa; **a.g.e.**, s.106-107.; Albert Gabriel; "Dunaysır", **Ars Islamica**, C.IV, 1937, s.352-355.

vücuda getirdikleri 1376 tarihli **Manisa Ulu Cami** ile, beylikler devrinin en önemli ve ilgi çekici planını ortaya koymuşlardır²⁷³ (Şekil: 93). Kuzeyindeki avlu ile asıl ibadet mekânının eşit ölçülerde ele alındığı şemada, asıl ibadet mekânının ortasında mihrap duvarına bitişik, iki sütun ve altı payenin meydana getirdiği sekizgen şema üzerindeki kubbe görülmektedir. Kubbe, üç yandan küçük çapraz tonozlarla kapatılmıştır. Manisa'daki bu düzen, Osmanlı döneminde Edirne'de inşa edilmiş 1437-1447 tarihli **Edirne Üç Şerefeli Cami**'de çok daha gelişmiş şekilde karşımıza çıkar²⁷⁴. Cami harim mekânının ortasını 24 m. çapında ana kubbe örtmektedir (Şekil: 94). Bunun yan kanatlarının her biri ikişer küçük kubbe ile kapatılmıştır. 1480 tarihli **Manisa Hatuniye Cami**'de de benzer uygulamayı görmek mümkündür. Yine Manisa'daki 1522 tarihli **Hafsa Sultan Cami**'de geleneği devam ettiren örnekler arasındadır. Edirne Üç Şerefeli Cami'de uygulanan bu şemanın ileri bir uygulaması başkent İstanbul'da karşımıza çıkmaktadır. 1462-71 yılları arasında inşa edilen, ancak 1765 yılındaki deprem sonucu yıkılan **İstanbul Eski Fatih Cami**'de, merkezi ana kubbenin güneyine eklenen yarım kubbe ile yanlarındaki üçer küçük kubbe, orta kubbenin sadece yanlara değil güneye de genişleyebileceğini kanıtlayan en önemli göstergedir²⁷⁵ (Şekil: 95).

Merkezi kubbenin yanlara doğru gelişmesinin geçirmiş olduğu evreler, yukarıda tanıtılmaya çalışılmıştır. Bunun bir ileriki aşamasını merkezi planlı şemalar oluşturmaktadır. Orta kubbe yanlara doğru düz dam, tonoz veya küçük kubbelerle genişletilerek belirli bir aşamaya gelinmiş, “cemaati bir mekân altında toplama” fikrine de orta kubbenin dört yanında eklenen yarım kubbelerle ulaşılmaya çalışılmıştır.

Şanlıurfa'da Osmanlı döneminde inşa edilen camilerde de merkezi kubbenin yanlara doğru genişletildiği görülmektedir. Hem bağlı bulunduğu topraklardaki mimariyi izleyen, hem de kendi yöresindeki gelişmeleri takip eden mimari anlayış, bu ikisinin sentezini Şanlıurfa'daki camilerde dikkatlice uygulamıştır.

1500'lü yılların başında inşa edilen **Şanlıurfa Nimetullah Cami** (Şekil: 3), ortasındaki ana kubbesi ile dikkat çekmektedir. Orta mekânda iki yanındaki “T” şekilli ayaklar üzerine oturan merkezi kubbe, doğu ve batısındaki ikişerden dörder küçük kubbe ile

²⁷³ Oktay Aslanapa; **a.g.e.**, s.209.

²⁷⁴ Oktay Aslanapa; **a.g.e.**, s.234.; Ayda Arel; “Üç Şerefeli Cami ve Osmanlı Mimarisinde Tipolojik Sınıflandırma Sorunu”, **Mimarlık**, C.VI, İstanbul 1973, s.17-20.; Ekrem Hakkı Ayverdi; **Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)**, İstanbul 1972.

²⁷⁵ Oktay Aslanapa; **a.g.e.**, s.239-240.; Ekrem Hakkı Ayverdi; **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 755-886 (1453-1481)**, C.II, İstanbul 1974.; Ekrem Hakkı Ayverdi; “İlk Fatih Camii Hakkında Yeni Bir Vesika”, **Vakıflar Dergisi**, C.VI, Ankara 1965, s.63-69.

genişletilmiştir. Önünde de ortası kubbe, yanları çapraz tonozlarla örtülü beş gözlü son cemaat yeri vardır. Nimetullah Cami, harimdeki plan şeması bakımından Edirne Üç Şerefeli (1437-1447), Manisa İvaz Paşa (1448), Manisa Hatuniye (1480) ve Manisa Hafsa Sultan (1522) camileriyle aynı plan özelliğini sürdürmektedir. Aynı plan şeması, batıdaki iki kubbenin kaldırılması ile 1524 yılından önce inşa edilen **Şanlıurfa Çakeri Cami**'de de uygulanmıştır (Şekil: 10). Nimetullah Cami, imparatorluğun can damarları sayılan ve özel ihtimam gösterilen bölgelerindeki mimari anlayışı devam ettirmesi bakımından çok önemli bir yere oturmaktadır. Aynı imparatorluk içerisinde dahi olsa, batı ile doğu arasındaki etkileşimi ve kaynaşmayı da sergileyen Nimetullah Cami, aynı zamanda imparatorluk mimarisinin sadece özel bölgelerde yayılmadığına da delildir.

Şanlıurfa'da Osmanlı döneminde inşa edilen ve orta kubbesi ile yanlara doğru genişleyen bir diğer örnek 1524 yılından önce inşa edilen **Çakeri Cami**'dir. Ortada tek kubbeli mekânın doğusunda iki küçük kubbe yer almaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, Nimetullah Cami ile benzeşmektedir. Farklı olan, Çakeri Cami'de batı kenardaki kubbeli mekânların yer almamasıdır. Genişleme, sadece doğuya doğru olmuştur.

1695 tarihli **Kadioğlu Cami** de, merkezi kubbenin yanlara doğru genişlemesiyle dikkat çekmektedir (Şekil: 11). Kare kesitli dört ayak tarafından taşınan ana kubbe, doğu ve batı kanatlarda çapraz tonozlarla genişleme imkânı bulmuştur. Sokağın dokusuna göre doğu kenarı verev şeklini alan caminin önünde, çapraz tonozlarla örtülü, son cemaat yeri bulunmaktadır. Kadioğlu Cami, plan açısından XV. yüzyılda inşa edilen **Diyarbakır Şeyh Safa Cami**'yi takip etmektedir²⁷⁶. Şeyh Safa Cami'nde, orta mekândaki ana kubbe, sekiz istinatlıdır. Kubbenin yan kanatlarında köşelerde küçük kubbe, ortada ise beşik tonoz örtüye sahiptir.

Şanlıurfa'da Osmanlı döneminde 1721 yılından önce inşa edilen **Hacı Lütfullah Cami**, vakfiyesine göre, iki kubbeli olarak inşa edilmiştir. Hiçbir kaynakta asli planının ne olduğu bilinmeyen caminin bugünkü mevcut şeklini de XVIII. yüzyılda almış olabileceği tahmin edilmektedir. Bugünkü mevcut planında ortadaki ana kubbe, iki yanındaki sivri kemerlerle yanlara doğru açılmıştır. Yan mekânlarda batıda çapraz tonoz örtülü kısım yer almaktadır. Doğuda da sivri ve beşik tonozun karşılıklı kullanıldığı bölüm bulunmaktadır (Şekil: 13).

²⁷⁶ Metin Sözen; **Diyarbakır'da Türk Mimarisi**, İstanbul 1971, s.267.

Şanlıurfa'daki bir diğer aynı tip plan şemasına sahip eser, 1740 tarihli **Kutbeddin Cami**'dir. Cami, asli planına göre, tek kubbeli mekânı kemerlerle yanlara doğru genişletilmiştir. Ancak, geçirmiş olduğu büyük çaplı onarım sonucu, duvarlar üzerine oturan tek kubbeli plan şemasındadır (Şekil: 14).

1743 tarihli **Arabî Cami**, enine dikdörtgen planlıdır. Caminin asli planında orta mekândaki ana kubbe, yanlara doğru genişletilmiştir. Cami harim kısmı bugün düz dam ile örtülüdür (Şekil: 15).

4.1.3. Eş Değerde Çok Kubbeli Plan Tipi

Bu plan tipi, Selçuklu döneminde sıkça gördüğümüz ahşap direkli camilerin gelişmiş versiyonu sayılabilir. Osmanlı mimarisinde bütün mekânları kubbe ile örtme eğilimi ağır bastığından, bu tip yapıların her bir bölümü de eş değerde kubbelerle kapatılmıştır. Ancak tonoz ile örtülü örneklerle de rastlamak mümkündür.

Eş değerde çok kubbeli camiler, mimari kuruluşları ile geniş bir ibadet alanı sağlamışlardır. Çok kubbeli camilerde, mekân ayaklarla eşit bölümlere ayrılmış ve her bölüm bir kubbe ile örtülmüştür. Yapı eksenindeki bir bölüm, aydınlık fenerli bir kubbe veya bir şadırvanla, avlu geleneğini yaşatan unsurdur.

1399 tarihli **Bursa Ulu Cami**, yirmi eş değerdeki kubbesi ile bu tipin Anadolu'daki en belirgin ve en özel örneğidir²⁷⁷ (Şekil: 83). Ana eksen üzerindeki dört kubbe, yandaki diğer kubbelerle nazaran daha yüksek tutulmuştur. Ana eksenindeki kubbelerden birinin üzeri aydınlık feneri ile örtülmüş, bunun tam altına da şadırvan yerleştirilerek, yukarıda da ifade edilen avlu geleneği yaşatılmaya çalışılmıştır.

Bu tipin bir diğer önemli örneğini Edirne'deki **Eski Cami** oluşturmaktadır²⁷⁸. Asıl ibadet mekânını dokuz eşit büyüklükte kubbe kaplamaktadır. Orta ekseninde yer alan kubbeler, Bursa Ulu Cami'de olduğu gibi, burada da yüksek tutularak belirtilmiştir.

Anadolu Selçuklularında ahşap destekli camiler ile başlayan ve Bursa Ulu Cami ve Edirne Eski Cami gibi en güzel örneklerin verildiği bu plan tipindeki yapılara Şanlıurfa'da da rastlanılmaktadır.

²⁷⁷ Oktay Aslanapa; **a.g.e.**, s.225.

²⁷⁸ Beyhan Karamağaralı; "Edirne Eski Camii'nin Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri", **Vakıflar Dergisi**, C.IX, Ankara 1971, s.335-336.

1523 yılından önce inşa edilen **Dabakhane Cami**, eşit büyüklükte yan yana yerleştirilmiş üç kubbe ile bu geleneği devam ettirmektedir (Şekil: 17). Yapının önünde altı çapraz tonoz ile örtülü son cemaat yeri bulunmaktadır. Kubbeler, birbirlerinden sivri kemerlerle ayrılmaktadırlar. Yapının doğusunda dikdörtgen şekilli koridora yer verilmiştir. Şanlıurfa'da Balıklıgöl civarında bulunan ve Akkoyunlular döneminde 1460 yılı civarında inşa edildiği kaynaklarda belirtilen **Hasan Padişah Cami** ile büyük bir benzerlik içerisindedir (Şekil: 96). Hasan Padişah Cami'de, harim mekânı ortadaki kare kesitli dört ayak tarafından taşınan eşit büyüklükteki üç kubbe ile örtülüdür. Yapının önünde üzeri çapraz tonozlarla örtülü sekiz gözlü son cemaat yeri vardır.

Şanlıurfa'daki bir diğer eş kubbeli plan tipi, 1709 tarihli **Yusuf Paşa Cami**'de görülmektedir. Caminin ana ibadet mekânı, ortada kare kesitli iki ayak tarafından taşınan altı eş değerde kubbe ile kapatılmıştır. Mihrap önünde üç, bunun kuzeyinde de üç kubbeli mekân yer almaktadır. Son cemaat yerindeki üç kubbe ile dokuz eşit kubbeli mekân görünümü vermektedir (Şekil: 24). Cami, önündeki üç gözlü son cemaat yeri ile birlikte düşünülecek olursa, dokuz eşit kubbeli **Edirne Eski Cami**'yi hatırlatmaktadır. Yusuf Paşa Cami planına benzer uygulama, 1373 yılından önce inşa edildiği tahmin edilen **Şanlıurfa Pazar Cami**'de tonozlu olarak uygulanmıştır. Mihrap önünde kubbe, onu takip eden bölümde yıldız tonoz yer almaktadır. Yan kanatlarında da çapraz tonoz örtülü mekânlar vardır (Şekil: 97).

1717 tarihli **Rızvaniye Cami**, ana ibadet mekânındaki kible duvarına paralel yerleştirilmiş üç kubbesi ile, bu plan şemasının en son örneğini oluşturmaktadır. Ancak, burada kubbelerin eşit büyüklükte olmadıkları görülmektedir. Doğu ve batı kenarlarda kalan kubbeler, hafif oval olarak yapılmışlardır (Şekil: 34).

4.1.4. Tek Kubbeli Kare Mekânlı Plan Tipi

Daha Selçuklular döneminde Anadolu'da küçük boyutlardaki ibadet yerleri için tek kubbe ile örtülü camilerin inşa edildiği bilinmektedir. Özellikle Konya'da günümüze ulaşabilen örnekler bunu kanıtlamaktadır. 1215 tarihli **Akçegizlemez Cami**, bu grubun Anadolu'daki en eski örneklerinden biridir. 1220'de yapılmış **Şekerfürûş, Hüseyin b. Şaban** ve 1275 tarihli **Adulmümin Mescitleri** de Konya'daki diğer tek kubbeli yapı

örnekleridir. **Beyhekim** ve **Hoca Hasan Camileri** de yine tek kubbeli Konya eserleridir²⁷⁹.

Tek kubbeli kare mekânlı plan tipi, ana şemasına sadık kalarak, Osmanlı döneminde gelişim göstermiştir. Bursa'nın 1326 yılındaki fethinden hemen sonra inşa edilen **Alaaddin Bey Cami**, 1333 yılında İznik'te yaptırılan **Hacı Özbek Cami** ve 1345 tarihli **Hacı Hamza b. Arduşah Cami**, önlerindeki son cemaat yerleriyle tek kubbeli plan tipinin erken Osmanlı dönemindeki örneklerini oluşturmaktadırlar²⁸⁰. 1378-1391 yılları arasında yaptırılan **İznik Yeşil Cami**, bu tipin Osmanlı'daki en önemli ve ilginç örneğini oluşturmaktadır²⁸¹ (Şekil: 98). Burada tek kubbeli ana mekân, son cemaat yeriyle aynı düzeni gösteren üç bölümlü mekânla, kuzeye doğru uzatılmıştır. Bu tipin sade örneklerinden biri de İznik'teki 1442 tarihli **Mahmud Çelebi Cami**'dir. İznik Yeşil Cami kadar önemli olan 1394 tarihli **Balat İlyas Bey Cami**, önündeki üçlü giriş şeklindeki önü açık son cemaat yeriyle, ayrı bir önem taşımaktadır. Üçlü girişin arkasında tek kubbeli harim kısmı yer almaktadır²⁸².

Şanlıurfa'da incelenen eserlerden cami ve mescitlerde kare mekân üzerinde tek kubbenin uygulandığı görülmektedir. Bu tipin Şanlıurfa'daki en erken ürünü, 1523 yılından önce inşa edildiği düşünülen **Hızanoğlu Cami**'dir. Karaburç Mescidi olarak da bilinen yapı, sekizgen kasnak üzerine oturan tek kubbe ile kapatılmıştır. Kubbe geçişleri pandantif olup, kubbe eteğinde otuz iki adet yonca kemerli sağır nişe yer verilmiştir. Son cemaat yeri, kuzeyde olmayıp; yapının güneybatısındadır. Üzeri üç adet karşılıklı beşik ve sivri tonozlarla örtülüdür (Şekil: 43).

Hızanoğlu Cami'nin küçük ölçülerdeki bir benzerini yine Şanlıurfa'daki 1523 yılı öncesine tarihlenen **Kıbrıs Mescidi** oluşturmaktadır. Hızanoğlu Cami'de olduğu gibi tromplarla geçişi sağlanan kare mekânlı harim bölümü tek bir kubbe ile kapatılmıştır. Hızanoğlu Cami'de güneybatıya alınan son cemaat yeri, Kıbrıs Mescidi'nde asıl ibadet mekânının kuzeyinde olup, üzeri düz dam ile örtülüdür (Şekil: 49).

1729 tarihli **Hüseyin Paşa Cami** de, Şanlıurfa'daki tek kubbeli eserlerden biridir. Kare mekânlı harim kısmının üzeri tromp geçişli tek bir kubbe ile kapatılmış olan (Şekil: 50) caminin kubbe eteğinde, Hızanoğlu Cami'de olduğu gibi, yirmi dört adet yonca kemerli

²⁷⁹ Semavi Eyice; **a.g.m.**, s.70.

²⁸⁰ Semavi Eyice; **a.g.m.**, s.70-71.

²⁸¹ Semavi Eyice; **a.g.m.**, s.71.; Oktay Aslanapa; **a.g.e.**, s.219.

²⁸² Semavi Eyice; **a.g.m.**, s.71.

sağır nişe yer verilmiştir. Kıbrıs Mescidi'nde düz dam örtülü olan kuzeydeki son cemaat yeri, kubbeyle örtülü üç gözlü olarak karşımıza çıkmaktadır (Şekil: 49).

Şanlıurfa'da tek kubbeli, kare mekânlı tipin son örneğini, 1740 yılında Mevlevi Tekkesi olarak yapılan ancak son yıllarda camiye dönüştürülen **Mevlevihane Cami** oluşturmaktadır. Cami, diğer tek kubbeli örneklerde olduğu gibi tromp geçişli tek bir kubbe ile kapatılmıştır. Mevlevi Tekkesi olarak inşa edildiği için, son cemaat yeri bulunmamaktadır (Şekil: 55).

4.1.5. Tonoz Örtülü Plan Tipi

4.1.5.1. Mihraba Paralel Nefli, Tonoz Örtülü Plan Tipi

Kûfe tipi olarak da adlandırılan kible duvarına paralel sahnınlardan oluşan plan tipi, İslam mimarisinde kullanılan ilk plan türü olarak bilinmektedir. Bu planın ilk örneği, cami mimarisinin asıl menşei kabul edilen Medine'deki **Mescid-i Nebevi**'dir²⁸³. Burada hurma direkleriyle oluşturulan kible duvarına paralel iki sahn, harim mekânını oluşturmaktadır. Daha sonra bu plan tipi, Emeviler döneminde de uygulanmıştır. Kusayrû'l Hallabat, Hırbet El Minye ve Ümmü'l Velid Kasırlarında da kible duvarına paralel yerleştirilen bir veya iki sahn görülmektedir²⁸⁴. Bu plan şekli daha sonraki devirlerde Suriye'de kurulan Artuklu, Zengi, Eyyubi ve Memlûklü devletlerinde de benimsenerek uygulanmıştır.

Şanlıurfa'nın da Suriye bölgesine yakın olması, yörenin bu plan türünden hızlıca etkilenmesine neden olmuştur. Osmanlı döneminde dahi, en çok uygulanan plan türü budur.

1514 yılına tarihlendirilen **Hacı Yedigâr Cami**, bu tipin Şanlıurfa'daki Osmanlı dönemi içerisindeki en erken tarihlisidir. Kible duvarına paralel tek mekânlı olarak inşa edilen caminin üstü yan yana iki çapraz tonoz ile örtülmüştür (Şekil: 56).

1523 öncesinde inşa edildiği düşünülen **Müderriş Mescidi**, Hacı Yedigâr Cami'de olduğu gibi mihrap duvarına paralel tek sahnınlardan oluşmaktadır. Sahnın üzeri karşılıklı yerleştirilmiş iki sivri ve iki beşik tonoz ile kapatılmış, önünde de çapraz tonozlarla örtülü üç gözlü son cemaat yerine yer verilmiştir (Şekil: 57).

²⁸³ Semavi Eyice; **a.g.m.**, s.57.

²⁸⁴ Semavi Eyice; **a.g.m.**, s.60.

1565 tarihli **İmam Sekkaki Cami**, mihraba paralel düzenlenen diğer yapı olup, harimin ortası, tek bir çapraz tonoz ile kapatılmıştır. Doğu ve batıdan beşik tonozlarla desteklenen yapının kuzeyinde, her biri çapraz tonozla örtülü üç gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır (Şekil: 58).

Diğer bir örnek olan **Behramlar Cami**, 1585 yılı öncesine tarihlendirilmektedir. Harim kısmı, Hacı Yedigâr Cami ile benzeşmektedir. Ancak burada, batıdaki karışık tonoz sistemi farklı bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Önünde çapraz tonozlarla örtülü üç gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır (Şekil: 59).

1754 tarihli **Tuzeken Cami**, Hacı Yedigâr Cami'nin kopyası niteliğindedir. Mihraba yatay yerleştirilmiş asıl ibadet bölümünün üzeri, yan yana iki çapraz tonozla kapatılmıştır. Önünde de üç gözlü, çapraz tonoz örtülü, son cemaat yeri görülmektedir (Şekil: 60).

Hayrullah Cami, 1764 yılı öncesine tarihlendirilmektedir. Kibleye yatay olarak yerleştirilen harim mekânı, tek bir çapraz tonoz ile kapatılmıştır. İmam Sekkaki Cami'den tek farkı, doğu ve batıda beşik tonozlarla desteklenmemesidir (Şekil: 62).

Bu plan tipinin en güzel örneklerinden birini 1865 yılına verilen **Miskinler Cami** oluşturmaktadır (Şekil: 64). Mihraba paralel yerleştirilmiş iki sahnın, asıl ibadet mekânını oluşturmakta ve her sahnın, kibleye paralel üç çapraz tonoz ile kapatılmıştır. Benzer uygulama 1373 yılından önce inşa edildiği düşünülen Pazar Cami'nde, mihrap önü kubbeli olarak uygulanmıştır. 1709 tarihli Yusuf Paşa Cami'nde ise kubbeli olarak karşımıza çıkmaktadır.

1883-1870 yılları arasında tarihlendirilen **Siverekli Mescidi**, bu tipin Şanlıurfa'daki Osmanlı mimarisindeki son örneğidir. Ortadaki iki ayak üzerinde yükselen çapraz tonozlar, mihrap duvarına paralel yerleştirilmiş ve böylelikle kible duvarına yatay şekilli iki sahnın oluşturulmuştur (Şekil: 67).

4.1.5.2. Mihraba Dikey Nefli, Tonoz Örtülü Plan Tipi

Bu tipin Şanlıurfa'da dört örneği bulunmaktadır. 1523 yılında, Hz. İbrahim'in doğduğu mağaraya bitişik olarak inşa edilen **Mevlid-i Halil Cami**, bu plan tipinin ilk örneğidir. Kible duvarına dikey olarak yerleştirilen karşılıklı iki beşik tonoz, harim bölümünün üzerini kaplamaktadır (Şekil: 68).

1523-1552 yılları arasına tarihlendirilen **Kara Musa Cami**, mihraba dik planı ile, bazilikal şemaya yakın durmaktadır. Camide mihrap duvarına dik yerleştirilen iki sahnın mevcuttur. Her sahnın mihraba dik üç bölümden oluşmaktadır. Üzerleri çapraz tonozlarla kapatılmıştır (Şekil: 69).

1566 yılı öncesi inşa edilen **Hekim Dede Cami**, mihrap duvarına dik yerleştirilen ve ardı ardına gelen iki çapraz tonoz örtülü bölümden oluşmaktadır (Şekil: 72). Bu plan tipinin kopyası olan 1887 tarihli **Hüseyniye Mescidi**'nde de aynı uygulama görülmektedir. Tek fark, Hekim Dede Cami'nde, son cemaat yerinin bulunmasıdır (Şekil: 74).

Şanlıurfa'daki Osmanlı dönemi camilerinde karşımıza çıkan uygulamalardan biri, plan türü ne olursa olsun yazlık mekân olarak kullanılabilecek, mihrabı bulunan bölümlerdir. Nimetullah Cami, Yusuf Paşa Cami, Dabakhane Cami ve Hayrullah Cami'de görülen ve daha çok sıcak iklim şartlarından doğan zorunlu bir uygulama olarak görebileceğimiz bu uygulama **Şanlıurfa Ulu Cami** (Foto.: 588), **Adıyaman Ulu Cami** (Foto.: 589), **Adıyaman Kab Cami** (Foto.: 590), **Antakya Ağca Mescid** (Foto.: 591), **Antakya Zaveroğlu Mescid** (Foto.: 592), **Antakya Hünkâr Mescidi** (Foto.: 593), **Antakya Hedbe Mescidi** (Foto.: 594), **Antakya Şekercik Mescidi** (Foto.: 595), **Gaziantep Ahmed Çelebi Cami** (Foto.: 596), **İzmir Bayındır Eski Furunlu Köyü Hacı İbrahim Cami**, **Şanlıurfa Hasan Padişah Cami** (Foto.: 597), **Antakya Uçtum Mescidi** (Foto.: 598) ve **Mardin Emineddin Külliyesi**'nde de (Foto.: 599) görülmektedir²⁸⁵.

4.2.MİMARİ ELEMANLAR

4.2.1. Cephe Düzenleri

Şanlıurfa'da Osmanlı döneminde inşa edilen cami ve mescitlerin cephe düzenlerini; önlerindeki son cemaat yerleri, kapı ve pencere açıklıkları ile saçak kısımları belirlemektedir.

4.2.1.1. Son Cemaat Yerleri

Son cemaat yerleri açısından Şanlıurfa Camileri, Osmanlı'nın alışageldik uygulamalarıyla büyük ölçüde benzeşmektedir. Genellikle yapıların kuzey cephesine

²⁸⁵ Fuat Şancı; "Anadolu Camilerinde Yazlık Mescitler", **XII. Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu** (15-17 Ekim 2008-Çanakkale), (Basım Aşamasında).

konumlandırılan bu mekânların, zorunluluk veya bilinmeyen bazı nedenlerden dolayı güneybatı kenarlara alındıkları da görülmektedir.

Son cemaat yerlerinin orta ekseninde, genellikle asıl ibadet mekânına geçit veren giriş kapıları bulunmaktadır. Bazı yapıların özel durumu nedeniyle giriş kapılarının doğuya kaydığı görülmektedir. Son cemaat yerlerinin bir diğer unsurlarını da mihrabiye nişleri oluşturmaktadır. Giriş kapısının veya pencere açıklıklarının yanında bir veya iki niş olarak düzenlenen mihrabiyeler genellikle yuvarlak kemer formu ve basit tarzdadırlar. Bunun yanında mukarnas kavsaralı olan mihrabiye nişleri de görülmektedir.

Şanlıurfa cami ve mescitlerinde en çok üç gözlü ve çapraz tonoz örtülü son cemaat yerlerinin benimsendiği görülmektedir. İmam Sekkaki Cami (Foto.: 437-438), Behramlar Cami (Foto.: 450-451), Tuzeken Cami (Foto.: 465-466), Müderris Mescidi (Foto.: 427-428) ve Kara Musa Cami'lerinde (Foto.: 542-543) bu uygulamaya yer verilmiştir. Bunların dışında yine üç gözlü son cemaat yerlerine sahip eserlerden birisi Hekim Dede Cami'dir (Foto.: 563-564). Ancak buradaki iki göz çapraz tonoz örtülüdür. Batıda kalan göz ise kapatılarak türbe haline getirilmiş, üstü de küçük bir kubbe ile kapatılmıştır. Kıbrıs Mescidi ve Miskinler Cami'nin son cemaat yerleri, üç gözlü olarak düzenlenmişlerdir. Ancak bunların üzerleri, düz tavan şeklindedir. Siverekli Mescidi'nin orijinal planında son cemaat yeri bulunmamaktadır. Son yıllardaki onarımlarda önüne üç gözlü, düz tavanlı, son cemaat yeri ilave edilmiştir.

Tonozla örtülü son cemaat yerine sahip bir diğer eser, Hızanoğlu Cami'dir (Foto.: 324). Güneybatı kenara yerleştirilen üç gözlü son cemaat yerinin üzeri, karşılıklı yerleştirilen sivri ve beşik tonozlarla kapatılmıştır.

Çakeri (Foto.: 76), Kadioğlu (Foto.: 100-101-102) ve Hacı Lütfullah Camilerinin (Foto.: 125-126) son cemaat yerleri, dört gözlü olarak inşa edilmişlerdir. Bu camilerin son cemaat yerleri çapraz tonoz örtülü iken, Hacı Lütfullah Cami son cemaat yeri, doğu ve batıdan beşik tonozlarla takviye edilmiştir.

Şehbenderiye (Foto.: 4-5-6) ve Nimetullah Cami (Foto.: 24-25) son cemaat yerleri beş gözlüdür. Şehbenderiye Cami'de çapraz tonoz örtülü karşımıza çıkan son cemaat yeri, Nimetullah Cami'de orta gözü kubbe, diğerleri çapraz tonoz olarak inşa edilmiştir.

Yusuf Paşa (Foto.: 221-222), Hüseyin Paşa (Foto.: 361) ve Rızvaniye Camilerinin (Foto.: 255-256) son cemaat yerleri, kubbe ile örtülü, üç gözlü şekildedir. Rızvaniye Cami’de son cemaat yeri, doğu ve batıdaki yarım yuvarlak kubbeler ile genişletilmiştir.

Kutbeddin (Foto.: 144-145) ve Arabî Camilerinin (Foto.: 166) son cemaat yerleri, her bir göz üzerinin çapraz tonoz ile kapatıldığı iki göz şeklindedir.

Şanlıurfa’da Osmanlı döneminde inşa edilen cami ve mescitler içerisinde en çok göze sahip son cemaat yeri, Dabakhane Cami’de görülmektedir (Foto.: 185-186). Her bir gözü çapraz tonoz ile kapatılan altı göz, harim mekânının kuzeyinde yer almaktadır.

Mevlid-i Halil Cami, Hayrullah Cami, Hüseyiniye Mescidi ve Mevlevihane Camilerinde son cemaat yeri görülmemektedir.

Yukarıda örneklerle tanıtılan son cemaat yerlerinin yanlarının kapalı olduğu görülmektedir. Sadece Çakeri Cami’nde doğu duvar kapalı, batı duvar açık şekilde düzenlenmiştir. Hacı Yedigâr Cami’nde ise son cemaat yerinin önü de kapalı tutulmuştur. Yanları kapalı olan son cemaat yerlerinde genellikle kapalı duvarlarda pencere açıklıklarına yer verilmiştir.

Cephe düzenlerinde inceleyebileceğimiz diğer unsurlar kapı ve pencere açıklıklarıdır. Kapı açıklıkları yukarıda da ifade edildiği gibi, genellikle son cemaat yerlerinin ortasında yer alırlar ve çoğu basık kemerli olarak düzenlenmiştir. Bunun yanında yuvarlak kemerli veya düz atkı taşlı giriş kapıları da mevcuttur. Giriş kapılarının en süslüsünü mukarnas kavsaralı olanlar oluşturmaktadır.

Pencere açıklıkları yapıların dört cephesinde de karşımıza çıkmaktadır. Çoğu kez yuvarlak, dilimli kaş kemer içerisinde görülen dikdörtgen formlu pencere açıklıkları, bazen de hiçbir kemer içerisine alınmadan dikdörtgen formlu olarak verilmiştir.

4.2.1.2. Saçaklar

Cephelerdeki saçak kısımları genelde düz şekilli ve süslemesizdir. Bunun yanında uçları pahlanarak üçgenleştirilen iki bölümlü kornişlerle düzenlenen saçak kısımları da mevcuttur. Bazı yapıların saçak kısımlarında da çörtenlere yer verilmiştir.

Nimetullah Cami’de cephenin dört tarafında da uçları pahlanarak üçgenleştirilen iki bölümlü korniş sistemi görülmektedir. Aynı uygulama Hayrullah Cami’nin dört cephesinde de uygulanmıştır. Yine Mevlevihane Cami’nin de dört cephesi benzer saçak

sistemiyle çevrelenmiştir. Çakeri Cami’de ise sadece kuzey ve güney beden duvarlarında benzer saçak kısmı bulunmaktadır. Aynın uygulama Şanlıurfa’daki **Narinci Cami** (Foto.: 600), **Pazar Cami** (Foto.: 601) ve **Sipahi Pazarı**’nın (Foto.: 602) beden duvarlarında da görülmektedir. Diğer camilerde ise saçak kısımları düz olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yağmur veya kar sularının beden duvarlarına zarar vermeden boşaltılması amacıyla inşa edilen çörtlenler, Şanlıurfa’daki Osmanlı dönemi eserlerinin çoğunda görülmektedir. Bazen yapının dört cephesinde de yer verilen çörtlenler, bazen de sadece son cemaat yerinin bulunduğu duvar üzerinde yer almaktadır.

4.2.1.3. Taçkapılar

Şanlıurfa’da Osmanlı dönemi içerisinde inşa edilen cami ve mescitlerin birçoğunda ihtişamlı taçkapılara pek rastlanılmamaktadır. Mevcut giriş kapıları genellikle yuvarlak kemerlidirler. Bunun haricinde düz atkı taşlı giriş kapıları da sayıca çoktur. Çok az örnekte abidevi giriş kapıları mevcuttur.

Behramlar Cami, Hayrullah Cami (Foto.: 482), Hekim Dede Cami (Foto.: 566), İmam Sekkaki Cami (Foto.: 438), Müderris Mescidi (Foto.: 427) giriş kapıları düz atkı taşlı olarak inşa edilmiştir. Aynı zamanda basit ve süslemesizdirler.

Çakeri Cami’nin son cemaat yeri orta eksenine yerleştirilen taçkapısı (Foto.: 80), beden duvarı boyunca yükselen yuvarlak kemerli derin bir eyvan içerisinde düz atkı taşlı formludur.

Hızanoğlu Cami’nin giriş kapısı da dilimli kemer içerisinde düz atkı taşlı olarak ele alınmıştır (Foto.: 321).

Mevlevi Tekkesi olarak inşa edilen, son yıllarda da camiye dönüştürülen Mevlevihane Cami’nin giriş kapısının üstünde Mevlevi külahına yer verilmiştir. Külahın altındaki giriş kapısı da düz atkı taşlıdır (Foto.: 402).

Hacı Lütfullah Cami (Foto.: 128-129), Hüseyin Paşa Cami (Foto.: 375-376), Hüseyiniye Mescidi (Foto.: 582), Kara Musa Cami (Foto.: 544), Kıbrıs Mescidi (Foto.: 348), Miskinler Cami (Foto.: 501), Şehbenderiye Cami (Foto.: 7), Tuzeken Cami (Foto.: 467) giriş kapıları, yuvarlak kemer formunda inşa edilmiştir. Bunların içerisinde Hüseyin Paşa Cami’nin taçkapısında, kapının iki yanı ile kemer kısmı, bazalt ve kalker taşının alması sıralanması ile oluşturulmuştur. Böylelikle iki renkli taş işçiliğinin vermiş

olduğu hareketlenme dikkat çekmektedir. Kapı kemerinin hemen üzerinde üç satırlık kitabe bulunmaktadır. Eyvan tarzlı girişin üst kısmı, ortasındaki bitkisel bir rozetten çıkarak yayılan ışık kompozisyonu şeklinde biçimlendirilmiştir. Benzer uygulama Rızvaniye Cami'nin harim portalı ile avlu portalinde de görülmektedir. Kopya niteliğindeki aynı uygulama Şanlıurfa'da **Kurtuluş Mahallesi 1029. Sokak'taki bir evin giriş kapısı alınlığında** da vardır (Foto.: 603).

Yusuf Paşa Camisi'nin avlu taçkapısı dilimli kaş kemer içerisinde yuvarlak kemer formu iken, harim mekânına geçit veren kapısı yuvarlak kemer formunda düzenlenmiştir (Foto.: 219).

Kutbeddin Cami'nin taçkapısı, beden duvarı boyunca uzanan dikdörtgen içerisine yuvarlak kemerli olarak yerleştirilmiştir (Foto.: 150).

Mevlid-i Halil Cami'nin giriş kapısı, basık kemerlidir (Foto.: 527). Sivrekli Mescidi'nin orijinal olmayan giriş kapısı, kalın silmelerle profillendirilen iki kademeli kaş kemer içerisinde, basık kemerlidir (Foto.: 516).

Dabakhane Cami'nin avlu taçkapısı incelenmeye değer niteliktedir (Foto.: 184). Taçkapı formunda düzenlenen batı giriş, sivri kemerli ve yarım kubbe kavsaralıdır. Batı cepheden avluya açılan eyvan şeklindeki bu kapının kemer taşlarında, yan yana dizilmiş palmetlerden oluşan bir süsleme yer almaktadır. Her iki palmetin yaprakları arasındaki boşlukta ters vaziyette başka bir palmet oluşmuştur. Kapı alınlığına ma'kılı tarzında dört defa “Ali” yazılı kare bir rozet yerleştirilmiştir. Bu rozetin altındaki kitabe kartuşunun iki yanına, simetrik çatalı rumilerin geçmesinden oluşan birer palmet motifi işlenmiştir. Eyvan şeklindeki kapının iki yanındaki mihrabiyelerin üzerinde yan yana sıralanmış ters palmetlerden oluşan bir bordür bulunmaktadır. Bu palmetli bordür uygulaması, **Pazar Cami**'nin avlu portalinin yanlarında, Şanlıurfa geleneksel evlerinin sokağa bakan cephelerindeki sokağa taşkın köşklerin konsolları üzerinde ve pencere çevrelerinde, evlerin sokak kapılarının alınlıklarında, oda kapıları üzerindeki taş sundurmalarda ve eyvan kemerlerinde ve sandukalarda bolca kullanılmıştır. Şanlıurfa **Kurtuluş Mahallesi 1009. Sokak'taki bir ev** (Foto.: 604) ile **Pınarbaşı Mahallesi Şahap Sokak'ta** yer alan evin cephelerinde de benzer palmet uygulaması görülmektedir (Foto.: 605). Taçkapının sağdaki mihrabiyesinin üzerinde, düşey eksene dikey ve çapraz kırık çizgilerin eşit uzunlukta 120 derecelik açılarla kırılarak kesişmesinden altı kollu yıldızlar ve altıgen boşlukların meydana geldiği bir kompozisyon yer almaktadır.

Soldaki mihrabiye'nin üzerinde ise yarım sekizgenlerin kesişmesinden üreyen kabartma bir süsleme yer almaktadır. Caminin harim mekânına geçit veren giriş kapısı ise basık kemerli olarak düzenlenmiştir.

Şanlıurfa Osmanlı dönemi camileri içerisinde kayda değer taçkapıya sahip yapılardan bir diğerini Nimetullah Cami'nin taçkapısı oluşturmaktadır (Foto.: 27). Son cemaat yerinin kubbeli orta gözünden harim kısmına geçit veren taçkapısı, anıtsal ölçülerde ve niteliklerde tasarlanmıştır. Klasik Osmanlı taçkapılarının devamı olarak nitelendirilebilecek olan taçkapı formu, mukarnas kavsaralı bir düzene sahiptir. Dikdörtgen formlu taçkapının üç yanını, oldukça plastik görünüm veren mukarnaslı bordür dolaşmaktadır. Ancak mukarnas yuvalı bu bordür, taçkapının aşağı kısımlarında yarım olarak bırakılmıştır. Bundan sonra gelen iç bordürde ise, farklı büyüklüklerde tam ve yarım sekizgenlerin kesişmesinden meydana gelen kabartma teknikli geometrik bordür yer almaktadır. Bu düzenlemenin de yarım kaldığı görülmektedir. Dış konturları oluşturan dikdörtgen çerçevenin içerisinde, beş dilimli kemer uygulaması altında, oldukça plastik görüntü veren sarkıtlı mukarnas kavsara yer almaktadır. Kavsara kısmı onbir sıra yuvadan oluşmakta olup en alt sıranın hemen üstüne, pek de alışık olmadığımız şekilde, tam ortaya gelecek şekilde iki sıra zikzaklı yuva eklenmiştir. Mukarnas yuvalarının içleri yer yer lacivert, yeşil ve kahverengi boyalarla boyanmıştır. Taçkapının iç yan duvarlarında, kapı lentosu üzerinde ahşap üzerine siyah boya ile yazılmış birer hadis kitabesi bulunmaktadır. Yazının yer aldığı zemin, iki şeritli örgü motifinin iç içe geçmesiyle oluşturulmuş kabartma bir bordürle çerçevelenmiştir. Harim kısmına geçit veren giriş kapısı ise, düz atkı kemerli olup lento üzerinde siyah boya ile yazılmış Osmanlıca yazı yer almaktadır. Bunun hemen üstündeki mukarnas sarkıtlarının son bulunduğu kavsara altlığına ise, sarı renkli zemin üzerine, çok belli olmasa da, bitkisel motifli kalem işi süslemelerin işlendiği anlaşılmaktadır. Anıtsal taçkapının düz atkı taşlı giriş kapısından, harime ulaşmaktadır²⁸⁶.

Klasik Osmanlı üslubunda ele alınan Nimetullah Cami taçkapısında, klasik olmayan yani yerel unsurların da varlığı sezilmektedir. Mukarnas yuvalarında renkli kalem işlerinin kullanılması, zikzak çizen motiflere yer verilmiş olması, renkli kalem işi bitkisel motiflerin mukarnas yuvaları altına işlenmiş olması gibi özellikler, baninin veya

ustanın isteği ile açıklanabilecek durumlar olabileceği gibi sanatçıların yöresel izlerini de taşıyabilir²⁸⁷.

Nimetullah (Ak) Cami taçkapısı, başta sarkıtlı mukarnas kavsarası olmak üzere boyutları ile, klasik Osmanlı mimarisinin ulaştığı taçkapı geleneğini devam ettirmektedir. Bunun yanı sıra etrafındaki uygulamalarla da benzerlik gösteren taçkapı, özellikle Nimetullah Cami mihrabıyla büyük benzerlik içerisinde. Mihrabın dış bordüründe görülen ve dört bir yanını dolaşan iri plastik görünümlü mukarnas yuvalarının oluşturduğu bordür kuşağı, hemen sonrasında iç bordürde karşımıza çıkan farklı büyüklüklerde tam ve yarım sekizgenlerin kesişmesinden meydana gelen kabartma teknikli geometrik bordür ve üç dilimli kemer içerisindeki mukarnas kavsara adeta taçkapının minyatürü şeklindedir. Tam ve yarım sekizgenlerin kesişmesinden oluşan geometrik ayrıntının, caminin hemen kuzeyindeki kubbeli mekânda yer alan Ruz Bey'e ait taş sanduka üzerinde de görülmektedir. Yine Şanlıurfa'da Hızanoğlu Cami mihrabında da benzer uygulama yer almaktadır. Dış çerçeveyi oluşturan iri mukarnaslı bordür, iç bordürdeki tam ve yarım sekizgenlerin kesişmesinden üreyen geometrik düzenli bordür ve beş dilimli kemer düzeniyle, Nimetullah Camii taçkapısını tekrar etmektedir. Daha geç tarihlerde yine Şanlıurfa'da Vezir Yusuf Paşa tarafından yaptırılan Yusuf Paşa Cami mihrabının üç dilimli kavsara kemeri de konumuz olan taçkapının beş dilimli kavsara kemeri ile aynı biçime sahiptir²⁸⁸.

1562 yılında Behram Paşa'nın emri ile Şanlıurfa Gümrük Hanı'nı inşa eden mimarlar, Nimetullah Cami taçkapı modelini ve süslemelerini Diyarbakır'da yine Behram Paşa adına yaptıkları camiye taşımışlardır²⁸⁹. **Behram Paşa Cami** (1564-72)²⁹⁰ taçkapısı, mukarnaslı dış bordürü, geometrik motifli iç bordürü, beş dilimli kavsara kemeri ve sarkıtlı mukarnas kavsarası ile Nimetullah Cami taçkapısının en yakın benzeri olarak karşımıza çıkmaktadır (Foto.: 606). Aynı düzenleme caminin mihrabında da, ancak bu kez üç dilimli kavsara kemeri şeklinde uygulanmıştır (Foto.: 607). Diyarbakır'da 1534-37 yılları arasında valilik yapmış olan Vali Hadım Ali Paşa tarafından, Mimar Sinan'a

²⁸⁷ Muhammet Arslan; **a.g.m.**, s.7-8.

²⁸⁸ Muhammet Arslan; **a.g.m.**, s.8-9.

²⁸⁹ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.e.**, s.22-23.

²⁹⁰ Metin Sözen; **a.g.e.**, s. 86.; Gülşen Baş; **Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme – I, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van 2006, s. 116.**

yaptırılmış olan **Ali Paşa Cami**²⁹¹ mihrabında da benzer uygulamaları görmek mümkündür (Foto.: 608). 1551 yılında yine Diyarbakır'da valilik yapmış olan ve kendi adının verildiği Mimar Sinan yapısı²⁹² **İskender Paşa Cami**²⁹³ mihrabı da Nimetullah Cami taçkapısıyla benzer özellikler taşımaktadır (Foto.: 609).

Klasik Osmanlı mimarisinin izlerini taşıyan Nimetullah Cami taçkapısında gördüğümüz sarkıtlı mukarnaslar, erken Osmanlı döneminden itibaren karşımıza çıkan bir uygulama olarak görülmektedir. 1419-21 tarihli **Bursa Yeşil Cami** taçkapısı (Foto.: 610), 1463-70 tarihli **İstanbul Fatih Cami taçkapısı** (Foto.: 611), 1484-88 tarihli **Edirne II. Beyazd Cami mihrabı** (Foto.: 612), 1497 tarihli **İstanbul-Çemberlitaş Atik Ali Paşa Cami taçkapısı** (Foto.: 613), 1501-1506 tarihli **İstanbul II. Beyazd Cami giriş kapısı ve avlu giriş kapısı** (Foto.: 614), 1544-1558 tarihli **Şam Süleymaniye Cami taçkapısı**, 1558-1567 tarihli **Konya Selimiye Cami taçkapısı**, 1565-66 tarihli **Ankara Cenabi Ahmet Paşa Cami taçkapısı**, 1571-1583 tarihli **İstanbul Atik Valide Cami taçkapısı**, 1584-85 tarihli **İstanbul Nişancı Mehmet Paşa Cami taçkapısı** ve 1597 tarihli **İstanbul-Eminönü Yeni Valide Cami taçkapısında** da Şanlıurfa Nimetullah Cami taçkapısında gördüğümüz sarkıtlı mukarnas uygulamaları görülmektedir²⁹⁴.

Şanlıurfa Nimetullah Cami taçkapısındaki mukarnas uygulamalarının Osmanlı'nın klasik anlayışında inşa edilmiş bir unsur olduğu, bununla birlikte yerel öğelerin de devreye girmesiyle bir sentez oluşturulduğu açıkça görülmektedir. Sanatçının kendinden öncekileri taklit yoluna girmeden, kendi sanatına öz olanları aynen aldığı ve kendi üslubuyla kaynaştırdığı kesin olarak görülmektedir. Osmanlı sanatı içerisinde kendinden önceki geleneği, yerel unsurlarıyla devam ettirmesi ve özellikle de çevresindeki yapılar başta olmak üzere kendinden sonra gelenleri de etkilemesi bakımından önemli bir yere oturmaktadır.

Şanlıurfa'daki Osmanlı dönemi camileri içerisinde Nimetullah Cami taçkapısından sonra dikkate değer taçkapıya sahip cami Rızvaniye Cami'nin avlu taçkapısı ile harim mekânına geçit veren taçkapısıdır (Foto.: 292-293).

²⁹¹ Orhan Cezmi Tuncer; **Diyarbakır Camileri**, Diyarbakır 1996, s. 134.; Metin Sözen; **Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan**, İstanbul 1975, s. 165.; Gülşen Baş; **a.g.t.**, s. 105.

²⁹² Nusret Çam; "Mimar Sinan'ın Eserlerinde Mahalli Unsurlar", **VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu**, Kayseri 2002, s. 243.

²⁹³ Orhan Cezmi Tuncer; **a.g.e.**, s. 143.; Gülşen Baş; **a.g.t.**, s.110.

²⁹⁴ Muhammet Arslan; **a.g.m.**, s.8-9.

Avlu taçkapısı koyu kahverengi ve beyaz renkli mermerlerin alması sıralanması ile oluşturulmuştur. Yuvarlak kemerli giriş kapısı kemeri, yine kahverengi ve beyaz renkli taşlarla oluşturulan palmetlerin alması dizilmesiyle süslenmiştir. Benzer süsleme programı **Gaziantep Şeyh Fethullah Cami Taçkapısında** (Foto.: 615) ve **Gaziantep Boyacı Cami**'nin kuzey taçkapısında da uygulanmıştır (Foto.: 616) Kemer alınlığında, ortada yarım yuvarlak şekilli panonun içerisine rumi ve palmetlerden oluşan bitkisel kompozisyon yerleştirilmiştir. Bu panodan çıkarak yayılan kahverengi ve beyaz renkli alması sıralı taşlar, bir merkezden yayılan ışık görünümü vermektedir. Aynı bezeme Şanlıurfa'da **Kurtuluş Mahallesi 1029. Sokak'taki bir evin giriş kapı alınlığında** da vardır (Foto.: 603). Yine 1993 yılında **Selahaddin Eyyubi Cami**'ne dönüştürülen St. John Kilisesi'nin avlu portalinde de benzer düzenlemeyi görmek mümkündür (Foto.: 617).

Son cemaat yerinin orta eksenini işgal eden ve harim mekânına geçit veren ana giriş kapısı eyvan tarzında ele alınmıştır. Koyu kahverengi ve beyaz renkli mermer taşların alması olarak sıralanması ile oluşturulan yuvarlak formu eyvan kemeri; düz silme ve iç bükey silme ile kademelendirilmiş kaş kemer ile sınırlandırılmıştır. Basık kemerli giriş kapısının kemeri yüzeyinde de, yine iki renkli alması taş sistemi ile palmet dizisi görülmektedir. Kapı alınlığında dört sıra halinde yerleştirilen onbeş kartuş içerisindeki, kitabe metni yer almaktadır. Kitabeliğin hemen üstünde de, rumi ve palmetlerle oluşturulmuş ajur teknikli taş süsleme bulunmaktadır. Taçkapı iki yandan Sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Sütunce gövdeleri, birbirlerine onbeş düğüm ile sarılmış yılan figürleri ile tezyin edilmiştir. Ancak, yılan başları detaylı bir şekilde işlenmemiştir. Sütunce başlıkları da, ortada çiçek ve yanlarda kartuşlarla süslenmiştir.

Harime geçit veren kapıdaki ahşap kapı kanatları, oldukça gösterişli dir. İlk inşa sırasında, cami için özel olarak tasarlandığı anlaşılan kapı, iki kanat halinde düzenlenmiş ve kanatlar birbirlerinden düğümlü bir kalın kaval silme ile ayrılmaktadır. Her bir kanat kazıma teknikli çiçek ve yaprak dallarından oluşan bordür ile sınırlandırılmış ve içerisi beş ayrı bölüme ayrılmıştır. Yukarıdan aşağıya doğru ilk bölüm, iki eşit kare pano şeklindedir. Panoların içerisinde, kabartma tekniğinde işlenmiş ortada bir vazodan çıkan çiçek ve gül motifleri yer almaktadır. Bunun altında yer alan ikinci dikdörtgen çerçeveli bölüm, yine bir vazodan çıkan ve tüm panoya yayılan kabartma teknikli çiçek motifleri ile süslenmiştir. Aralarda da rumi ve palmet

çiçeklerine yer verilmiştir. Dikdörtgen panonun etrafını da kazıma teknikli kıvrık dallar dolaşmaktadır. Üçüncü bölüm, ilk bölümde olduğu gibi iki kare panoya bölünmüş ve panoların içerisi vazodan yayılan çiçek ve gül motifleriyle dekore edilmiştir. Dördüncü bölüm yine dikdörtgen formludur ve içerisi kabartma teknikli kıvrık dal, rumi ve palmet motifleriyle girift bir şekilde bezenmiştir. Panonun etrafında yine kazıma teknikli kıvrık dallı bordür yer almaktadır. Beşinci son bölüm, yine iki kare şeklinde panoya bölünmüştür. Diğerlerine göre daha çok tahrip olan panoların içerisinde, ortada rumi ve palmet yapraklı bir ağaç etrafına yerleştirilen kıvrık dallardan oluşturulmuştur.

Rızvaniye Cami'nin avlu ve harim taçkapılarında görülen iki renkli taş işçiliği, Rızvaniye Cami ile aynı yıllarda inşa edilen ve 1993 yılında **Selahaddin Eyyubi Cami'**ne dönüştürülen St. John Kilisesi'nin avlu portalinde (Foto.: 617), **Nakıbzade Hacı İbrahim Efendi Medresesi'**nin Ulu Cami avlusuna açılan avlu taçkapısında da görülmektedir (Foto.: 618). Yine **Hüseyin Paşa Cami'**nin harim portalinde de iki renkli taş işçiliği, ortak yön olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.2.2. Minareler

Şanlıurfa'da Osmanlı döneminde inşa edilen cami ve mescit minarelerinin büyük bir çoğunluğu, orijinal minareler olup, incelenme açısından kayda değer özellikler göstermektedirler. Bir grup minare ise, köşk tipinde olup; bunlar orijinal değildir ve oldukça da basit ele alınmışlardır²⁹⁵.

Şanlıurfa'daki minareler, yapıdaki konumlarına; kaide, pabuç, gövde, şerefe, petek gibi bölümlerine; malzeme ve süslemelerine göre birbirlerine hem benzer özellikler göstermektedirler hem de bazı yönleriyle birbirlerinden ayrılmaktadırlar.

Şanlıurfa'daki Osmanlı döneminde inşa edilen cami ve mescit minareleri konumlarına göre farklılıklar göstermekle birlikte, belirli bir tutarlılığa sahiptir.

Anadolu Selçuklu öncesi Orta Asya, Orta Doğu ve Kuzey Afrika minarelerinin plandaki konumları, belirli bir sisteme bağlı olmadan çeşitli şekillerde inşa edilmiştir²⁹⁶. XI. ve XII. yüzyıl Büyük Selçuklu minarelerinde bağımsız veya daha fazla sayıda yapıya bitişik örnekler bulunmaktadır. Başlangıcından Büyük Selçuklu dönemine kadar

²⁹⁵ Sadece orijinal minareler değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

²⁹⁶ Hüsrev Tayla; "Sinan Minarelerinin Mimaride ve Şehircilikteki Yeri", **Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri**, Ankara 1996, s.49.

minarenin konumu, bazı istisnalar dışında genellikle kuzey cephededir²⁹⁷. Anadolu Selçuklu döneminde yeri kesin belli olmayan, bağımsız, yapıya bitişik, yapı içinde ve taçkapıyla birlikte düzenlenen minareler²⁹⁸, Erken Osmanlı döneminde, camiden bağımsız, beden duvarları üzerinde yükselen veya kaidesi harim içinde kalan minareler yanında giriş cephesinin solunda ve daha çok sağında yer almıştır²⁹⁹. Klasik Osmanlı döneminde minarenin yapıdaki konumu belirginleşmiş, tek minareli camilerde genellikle kuzeybatıda, son cemaat yeri ve harimin birleştiği köşede camiye bitişik olarak yerleştirilmiştir³⁰⁰.

Katalogda incelenen orijinal minarelerden Kara Musa Cami minaresi (Foto.: 545), caminin yaklaşık 3 m. kuzeybatısında bulunmaktadır. Tuzeken Cami minaresi (Foto.: 469), caminin kuzeyindeki avlunun kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Hüseyin Paşa Cami minaresi (Foto.: 370), Rızvaniye Cami minaresi (Foto.: 261) ve Hayrullah Cami minaresi (Foto.: 485-486) doğu cephenin kuzey ucuna yerleştirilmiştir. Dabakhane Cami minaresi (Foto.: 189), Nimetullah Cami minaresi (Foto.: 28) ile Hızanoğlu Cami minaresi (Foto.: 322) batı cephenin kuzeyinde yükselmektedir. Yusuf Paşa Cami minaresinin kaidesi (Foto.: 228), son cemaat yeri içinde kalacak şekilde kuzeydoğu köşede bulunmaktadır. Arabî Cami minaresinin (Foto.: 175) kaidesi ise son cemaat yerinin kuzeybatı köşesini oluşturmaktadır. Hekim Dede Cami minaresi (Foto.: 567), harimin kuzeydoğu köşesinde beden duvarları üzerinde kaidesiz olarak gövdeden başlayarak yükselmektedir. Kadıoğlu Cami minaresi (Foto.: 98), kaide olarak avlu giriş kapısını kullanmaktadır. **Gaziantep Tekke Cami**'nin köşk tipi minaresi de avlu giriş kapısı üzerinde yer almaktadır. Mısır'da Fatımiler döneminde ilk defa Kahire **El Cuyuşî Cami** minaresi (1085) giriş kapısının üstüne yerleştirilmiş (Foto.: 619), daha sonra **El-Akmer** (1125) ve **Talayî Cami** (1153) minarelerinde tekrarlanmıştır³⁰¹. Daha sonra Zengiler döneminden itibaren görülmeye başlanan bu uygulama, Osmanlı döneminde de sürdürülmüştür. Şanlıurfa bölgesine yakın bir bölge olan Kilis'te **Muallak (Hasan Bey) Cami** (XVI. yüzyıl sonu)³⁰² (Foto.: 620), **Hindioğlu Cami** (XVI. yüzyılın ikinci

²⁹⁷ Ömür Bakırer; "Anadolu'da XIII.Yüzyıl Tuğla Minarelerinin Konumu, Şekil, Malzeme ve Tezyinat Özellikleri", **Vakıflar Dergisi**, C.IX, Ankara 1969, s.343.

²⁹⁸ Ömür Bakırer; **a.g.m.**, s.338-343.

²⁹⁹ Ali Osman Uysal; **Erken Osmanlı Dönemi Minareleri**, (A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1985, s.355-357.

³⁰⁰ Aygün Ülgen; **Klasik Devir Minareleri**, İstanbul 1996, s.237-252.; Ayla Ödekan, "Minareler", **Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, C.I, İstanbul 1988, s.525-528.

³⁰¹ Hilmi Ziya Ülken; **İslam Sanatı**, İstanbul 1948, s.118-128.

³⁰² Abdulkadir Dündar; **Kilis'teki Osmanlı Devri Mimari Eserleri**, Ankara 1999, s.142-155.

yarısı)³⁰³ (Foto.: 621) ve **Cüneyne Cami** (XVII.yüzyıl başı)³⁰⁴ minareleri, avlu giriş kapısı üzerinde yer almaktadırlar.

Şehbenderiye Cami minaresi (Foto.: 13) ile Miskinler Cami minaresi (Foto.: 504-505), köşk tipi minare grubundadırlar. Şehbenderiye Cami minaresi, kaidersiz olarak son cemaat yerinin kuzeydoğu köşesinde yer almaktadırlar. Miskinler Cami minaresi ise bir kaideye sahip gibi görünse de aslında harimin kuzeybatı köşesinde, beden duvarı üstüne oturmaktadır.

Köşk tipi minareler, Büyükçekmece Sokullu Mescidi minaresi gibi istisnalar dışında genellikle kaidersiz olarak yükselmektedirler. Cami ve medreselere ait olan köşk tipi minareler; giriş kapıları, beden duvarları, çeşme, avlu duvarı gibi birimler üstünde yer alabilmektedirler. Köşk tipi minarelerin yerleştirilmesinde merdiven sistemleri önemli rol oynamaktadır³⁰⁵.

Şanlıurfa'da Osmanlı dönemi minarelerinin kaide kısımları, konumları, boyutları, giriş kapıları ve süslemelerine göre farklılıklar göstermektedir.

Şanlıurfa'daki Osmanlı dönemine ait camilerin minare kaidelerinin hepsi kare şekillidirler ve taş malzeme ile inşa edilmişlerdir.

Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçukluların Orta Asya ve İran'da inşa ettikleri silindirik gövdeli ilk minarelerde kaideler, genellikle sekizgen planlıdır. Bununla birlikte, kare planlı kaideler veya başlangıçtan itibaren silindirik yükselen minareler de yapılmıştır. Sekizgen planlı kaide, Anadolu Selçuklu döneminde birkaç minare dışında terk edilmesine rağmen erken devir Osmanlı mimarisinde çokgen kaide biçimine dönmüştür. Önceki dönemlerden farklı olarak Osmanlı'da kaideler incelmış, yükseklik artmıştır³⁰⁶. Osmanlı döneminde XV. yüzyılda kare veya çokgen planlı kaideler yapılmasına rağmen Klasik dönemle birlikte XVI. ve XVII. yüzyıllarda ise çoğunlukla kare planlı kaideler görülmektedir. Klasik dönem Osmanlı mimarisinde

³⁰³ Abdulkadir Dündar; **a.g.e.**, s.156-168.

³⁰⁴ Abdulkadir Dündar; **a.g.e.**, s.232-235.

³⁰⁵ Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.412.

³⁰⁶ Ali Osman Uysal; "Anadolu Selçuklularından Erken Osmanlı Dönemine Minare Biçimindeki Glişmeler", **A.Ü. DTCF Dergisi**, C.XXXIII, Ankara 1990, s.519.

minarenin konumuyla birlikte kaide biçimi de oturmuş, yükseklikle orantılı şekilde kare planlı kaideler inşa edilmiştir³⁰⁷.

Kaideler, minarenin konumuna uygun olarak bağımsız, avluya bitişik veya camiye bitişik şekilde yer almaktadır. Konumu ne olursa olsun kaide, minarenin yükünü zemine aktarmaktadır. Bağımsız minarelerde kaidelerin dört cephesi de açıktır. Ancak Kara Musa Cami minare kaidesinde olduğu gibi (Foto.: 553), cephelerden bir veya birkaçının ek yapılarla kapatıldığı da görülmektedir.

Minareler kaideleriyle avluya veya camiye bitleştirilmişlerdir. Bu uygulama yanaştırma şeklinde yapıldığı gibi iki duvar kütesinin kaynaşmasıyla da sağlanmıştır. Kaidelerin konumu ve birleşme şekillerine uygun olarak bir veya iki cepheleri kapatılmıştır. Avlunun kuzeybatı köşesinde yer alan Tuzeken Cami minare kaidesinin, sadece bir cephesi dışa açılmaktadır (Foto.: 469).

Cepheleri en fazla gizlenenler, beden duvarlarıyla kaynaşarak inşa edilen ve iç mekâna taşıntı yapan kaidelerde görülmektedir. Kuzeydoğu köşede yer alan Rızvaniye (Foto.: 262) ve Hüseyin Paşa Cami (Foto.: 371) minarelerinin dışa taşıntı yapan kaidelerinin batı cepheleri beden duvarı içinde gizlenirken, güney ve kuzey cephelerin yarıya yakın bir bölümü beden duvarları içinde kalmış, sadece doğu cepheleri dışa yansımıştır. Kuzeybatı köşeye aynı tarzda yerleştirilen Hızanoğlu Cami minaresinin kaidesi (Foto.: 322-323), son cemaat yerinin olmamasından dolayı kuzey ve batı cepheleri dışa tam açılmaktadırlar. Nimetullah Cami minare kaidesinin (Foto.: 28), güney ve kuzey cephelerinin az bir bölümü, son cemaat yeri ve cami beden duvarıyla kapalıdır.

Anadolu Selçuklu minareleriyle birlikte, Türk minare mimarisinde pabuç adı verilen ve kaideyle gövde arasındaki bağlantıyı sağlayan elemanla karşılaşılmalıdır. Kaide ile gövde arasındaki çap farkından dolayı bir geçiş ögesi olarak ortaya çıkan pabuca, Karahanlı ve Büyük Selçuklu minarelerinde böyle bir farkın olmamasından ihtiyaç duyulmamıştır³⁰⁸.

Şanlıurfa'daki Osmanlı dönemi camilerinin pabuçlarında görülen ilk çeşit küresel üçgen pahlardan oluşan pabuç türüdür. Küresel üçgen pahlı pabuçlar, köşelerin pendentif formunda dış bükey yaylarla pahlanmasıyla düzenlenmiştir. Tek kademelilerde yayın

³⁰⁷ Semavi Eyice; "Minare-Anadolu'da Türk Minareleri", **İslam Ansiklopedisi**, S.VIII, Eskişehir 1997, s.334.; Aygün Ülgen; "Osmanlı Dönemi Minarelerinde Form ve Dekorasyon", **İlgi**, S.XXXXXXXX, İstanbul 1995, s.7.

³⁰⁸ Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.423.

eğimine ve pabucun yüksekliğine bağlı olarak cepheler, sivri veya yuvarlak kemer formu kazanmıştır. Bu durumda cepheler üç dilimli kemer biçimini almaktadır. Bu pabuç türünün tek kademeli çeşidinde Yusuf Paşa (Foto.: 238) ve Hızanoğlu Cami (Foto.: 322-323) minarelerinin pabuçları yer almaktadır. Burada pabuçların köşeleri, sade bir şekilde pahlanmıştır. Benzer pabuç uygulamaları Adıyaman'ın Besni ilçesindeki **Tahtaoba Cami, Kızılcaoba Cami**³⁰⁹ ve **Adıyaman Kab Cami** (Foto.: 622) minarelerinin pabuçlarında da görülmektedir. Yine **Hasankeyf Ulu Cami, Gaziantep Alaüddevle Cami**³¹⁰, **Besni Ulu Cami, Gaziantep Bostancı Cami** minarelerinin pabuçlarında da görmek mümkündür.

Küresel üçgen pahlı pabuçların ikinci tipi, pabucu oluşturan küresel üçgen pahların, ortadan keskin bir şekilde boğumlanmasıyla düzenlenmiş ve iki kademeli bir görünüm kazanmıştır. Bu tip ilk olarak Nimetullah Cami (Foto.: 28) minaresinin pabucunda uygulanmıştır. Hüseyin Paşa (Foto.: 372-373), Rızvaniye (Foto.: 263-264), Arabî (Foto.: 176), Tuzeken (Foto.: 470-471), Hayrullah (Foto.: 485-486), Kara Musa (Foto.: 553), Kadioğlu Camilerinin (Foto.: 118-119) minareleri, bu tip pabuca sahiptirler. **Adıyaman Eski Saray Cami** (Foto.: 623), **Mardin Melik Mahmut Cami, Birecik Mahmut Paşa Cami** minarelerinde de bu tür pabuçlar vardır. Hüseyin Paşa, Rızvaniye ve Kara Musa Cami minarelerinde pabuç pahlarının kenarları silme şeklinde cepheden taşıntılı yapılarak vurgulanmıştır. Rızvaniye Cami minaresinde silmelerin daha derin olmasıyla cepheler, üç dilimli kemer formlu niş görünümünü kazanmıştır. Hüseyin Paşa Cami minaresinin pabucunda üstte sekizgen bir bölüme yer verilmesiyle cephelerde beş dilimli kemer formu elde etmiştir. Diğer minarelerde ise sade biçimde değerlendirilmişlerdir.

Şanlıurfa'daki Osmanlı dönemi cami minarelerinin pabuçlarında görülen diğer bir tipi düz üçgen pahlı pabuçlar oluşturmaktadır. Köşk tipi olan Miskinler Cami minaresinde bu tip görülmektedir. Bu minare pabucunda, kare altlıktan silindirik gövdeye geçişte köşeler üçgen pahlarla yumuşatılmıştır. Benzer uygulama **Şanlıurfa Hasan Padişah**

³⁰⁹ Abdüsselam Uluçam; "Besni'deki Kültür Varlıkları ve Düşündürdükleri", **GAP Bölgesindeki Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu (01-05 Haziran 1993-Şanlıurfa)**, Ankara 2000, s.190-202.

³¹⁰ Mustafa Servet Akpolat; "Mimarlık Yapıtlarının Mimarlık ve Mimarlık Dışı Roller: Gaziantep Alaüddevle Camisi (1903)", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.XX, S.I, Ankara 2003, s.110-125.

Cami, Gaziantep Ahmet Çelebi Cami (Foto.: 624) minarelerinin pabuçlarında da vardır.

Anadolu'da XIII. yüzyılın ortalarından itibaren özellikle Ahlat bölgesindeki kare kaideli türbelerin köşeleri üçgen pahlarla yumuşatılmıştır. **Amasya Burmalı Minare Cami Türbesi** ve **Kırşehir Melik Gazi Türbesi**, bu tip kaidelerin erken örnekleridir. Kayseri ve Erzurum'daki türbelerin bazılarında da uygulanmıştır³¹¹.

Anadolu minarelerinde Selçuklular döneminden **Aksaray Kızıl Minare** (XIII. yüzyılın ikinci çeyreği), **Alanya Akşebe Sultan Mescidi** (1230), **Konya Hatuniye Mescidi** (1230) minarelerindeki bu tür pabucun, XIII. yüzyılın ilk yarısında kullanıldığını göstermektedir³¹².

Erken Osmanlı dönemi minarelerinde kaide köşelerinin üçgenlerle pahlanmasıyla oluşturulan pabuçlar da kullanılmıştır. Osmanlı mimarisinde bu pabuç türü, aralara konulan plastik etkili ters-düz üçgenlerle zenginleştirilmiş, yukarı doğru uzatılarak geliştirilmiştir³¹³. Osmanlı mimarisinin klasik döneminde bu pabuç yerine, bundan geliştiğini söyleyebileceğimiz prizmatik üçgenli pabuçlar daha çok kullanılmıştır³¹⁴.

Şanlıurfa'daki üçüncü pabuç tipi, iki kademeli olarak düzenlenen pabuçlardır. Dabakhane Cami minaresinin pabucu, bu tipi oluşturmaktadır (Foto.: 213). Kare kaideden, iki dilimli üçgen pahlı alt kademe ile onikigen formlu üst kademeye geçilmektedir. Pahların ikiye dilimlenmesiyle yükseklik kazanmış ve üstte onikigen planın oluşması sağlanmıştır.

Şanlıurfa'da Osmanlı döneminde inşa edilen cami minare gövdelerinin çoğunluğu, silindiriktir. Bunun yanında çokgen gövdeli minarelere de rastlamak mümkündür.

Silindirik gövdeli minarelerin ilk örneklerini XI. yüzyılda Karahanlılar'dan kalan **Burana** ve **Özkent Minarelerinde** (Foto.: 625) görmekteyiz³¹⁵. Karahanlılarla birlikte XI. yüzyıldan itibaren Türk mimarisinde görülmeye başlanan silindirik gövdeli

³¹¹ Hakkı Önkal; **Anadolu Selçuklu Türbeleri**, Ankara 1996, s.448.; Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.427.

³¹² Ömür Bakırer; **a.g.m.**, s.346.

³¹³ Abdülhalim Asfour; **Emevi Devrinden Osmanlılara Kadar Suriye Minareleri**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1997, s.235.

³¹⁴ Bülent Nuri Kılavuz; **a.g.t.**, s.427.

³¹⁵ Mustafa Cezar; **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, İstanbul 1977, s.101-106.; Abdüsselam Uluçam; "İrak Selçukluları ve Atabekler Döneminden Kalan Tuğla Minareler", **YYÜ FEF Sosyal Bilimler Dergisi**, S.I, Van 1990, s.38.

minareler, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu dönemlerinde geliştirilmiş ve Osmanlılar döneminde de en olgun örneklerini vermiştir. Erken dönem Osmanlı minarelerinde silindirik gövde yaygındır. Klasik dönemde ise silindirik gövdenin yüzeyleri pahlanarak onaltıgen veya yirmidörtgen planlı poligonal form kazanmıştır.

Silindirik gövdeli Nimetullah Cami'nin gövdesi, farklı formlarda üç bilezik ile dört bölüme ayrılmıştır. Hızanoğlu Cami minaresi, bölgedeki geleneğin sürdürüldüğünü göstermektedir. Dört bilezik ve süsleme kuşağıyla beş bölüme ayrılan gövde, birinci bölümden sonra daralmakta, ikinci bölümün yarısından sonra ikinci defa daralarak yükselmektedir. İkinci bölümün üst yarısı, kaval silmelerle oluşturulmuş yuvarlak ve dilimli kemerlerle hareketlendirilmiştir. Gövdeyi bölen kuşaklar, palmet ve yıldız sıralarıyla düzenlenmiştir. Gövdenin en üst bölümünde üçerli gruplar halinde üç baçını sırası yer almaktadır. Minare gövdesindeki bu düzenlemeler, kendisinden yedi yıl sonra inşa edilen **Adıyaman Eski Saray Cami** minaresini etkilemiştir (Foto.: 626). İki minarenin de aynı usta tarafından yaptırıldığı söylenebilir.

İki şerefeli Arabî Cami minaresinin sade silindirik gövdesi, birinci şerefeden sonra daralmaktadır. Tuzeken ve Hekim Dede Cami minareleri, sade gövdeleriyle birbirlerini tekrarlamaktadır. Hayrullah ve Kara Musa Cami minarelerinin gövdeleri, burmalı silme, balık sırtı ve palmet sırası işlemeli iki kuşakla üçer, Kadioğlu Cami minare gövdesi de bir kuşakla iki bölüme ayrılmıştır. Hayrullah Cami minare gövdesinin üstünde de baçını sırası mevcuttur.

Şanlıurfa'daki Osmanlı dönemi cami minarelerinin gövdeleri yukarıda da ifade edildiği gibi genelde silindirik gövdelidir. Bunun yanında çokgen gövdeli minare gövdesine de rastlanılmaktadır. Rızvaniye Cami minaresi, onikigen gövdesiyle bu grubun tek örneğidir. Gövdenin üst bölümünde bir palmet sırası yer almaktadır.

Dabakhane Cami minaresinin gövdesi ise, karma bir form göstermektedir. Pabucun onikigen planlı ikinci kademesi bir bakıma gövdenin birinci bölümü gibidir. Kalın bir kornişle ayrılan bölüm, silindirik formu üst bölümle devam etmektedir. Bunun üstündeki kısa onikigen bölümün her cephesi, sivri kemerli nişlerle teşkilatlandırılmıştır. Dört ana yöndeki nişlerin içinde, büyük dikdörtgen formu pencereler açılmıştır. Gövdenin onikigen planlı son bölümünün cephelerinde vazö, palmet veya dairesel madalyonlardan oluşan süslemelere ve bunların altlarında, altıgen levha çinilere yer verilmiştir. Aynı çiniler bir alt bölümde nişlerin içinde de

görülmektedir. Minare gövdesinin bütün bölümleri çeşitli süslemelerle bezenmiştir. Dabakhane Cami minaresi, Şanlıurfa'daki **Pazar Cami** minaresi ile büyük bir benzerlik içerisindedir. Ancak ona göre daha sade tutulmuştur (Foto.: 627).

Bir diğer karma gövdeli minare Yusuf Paşa Cami'ye aittir. Gövde, üç eş bölümden oluşmaktadır. Sade silindirik formlu birinci ve üçüncü bölümler arasındaki ikinci bölüm, sekizgen planlı olarak düzenlenmiştir. Cepheler niş ve rozetlerle süslenmiştir. Bu nişlerden batı, kuzeybatı ve doğu ve güneydoğu cephede olanların içerisinde, dikdörtgen formlu büyük pencereler görülmektedir. Nişlerde sivri ve yuvarlak kemerler yanında üç dilimli kemerler de kullanılmıştır.

Gövdeden sonra yer alan ve minarenin asli görevini yerine getirmesini sağlayan şerefeler genellikle, gövdeden çıkıntı yapan, ezan okunurken müezzinin dolaşmasını sağlayan taban; bunu alttan destekleyen ve aynı zamanda geçişi sağlayan şerefe altı ve dolanma alanını dıştan çevreleyen korkuluk bölümlerinden oluşmaktadır.

Şanlıurfa'da Osmanlı döneminde inşa edilen minare şerefeleri silindirik planlıdır. Şerefe altlıklarında da en çok mukarnas yuvalarından oluşan tip kullanılmıştır.

İslam mimarisinde minare şerefelerinde mukarnasın kullanıldığı en erken örnek **Sengbest Aslan Cazip Türbesi** minaresidir (997-1028) (Foto.: 628). Bu minareyi Bakü'de **Sınık Kale (Mescid-i Muhammed) Minaresi** izlemektedir³¹⁶.

Erken Osmanlı döneminde yaygınlaşan mukarnas dizili şerefeler Sinan döneminde de benimsenmiş ve sevilerek kullanılmıştır³¹⁷.

Dabakhane Cami minaresinde, dört kademe mukarnas şerefe altlığı gövde formuna uygun olarak onikigen planlıdır. İlk üç kademe, Osmanlı öncesi dönemlerden itibaren şerefe altlıklarında kullanılmaya başlanan kaz ayakları ve mukarnaslarla oluşturulmuş konsol sistemini sürdürmektedir.

Nimetullah Cami minaresinde şerefe, yüksekliği ve gövdeden çıkıntısıyla dönem özelliklerini sergilemekle birlikte, şerefe altında farklı bir mukarnas kompozisyonu kullanılmıştır. Yukarı doğru genişleyen sekiz mukarnas sırası, alışıl gelmiş kaz ayaklı mukarnas yuvasından farklı bir sistem tercih edilmiştir.

³¹⁶ Ayla Ödekan; **Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Mukarnaslı Portal Örtüleri**, İstanbul 1977, s.25.

³¹⁷ Ayla Ödekan; "Mukarnas Bezeme", **Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, İstanbul 1948, s.477.

Yusuf Paşa Cami minaresi, dönem özelliklerine uygun biçimde, yüksek ve gövdeden çıkıntı yapan şerefe altlığına sahiptir. Şerefe altında kendinden önce uygulanan iki mukarnas kompozisyonu, birlikte ele alınmıştır. Alt grupta, erken dönemlerden itibaren kullanılan ve Osmanlı döneminde son şeklini alan konsol-yuva kompozisyonu üç kademeli bir şekilde kullanılırken, üst grupta Nimetullah Cami minaresiyle birlikte ortaya çıkan mukarnas sırası, dörtlü olarak uygulanmıştır. Hızanoğlu Cami minare şerefesi ile birlikte şerefe altı mukarnas düzeni, üçlü grupla biraz daha değişmektedir. Alt iki grup, Yusuf Paşa Cami minaresinin şerefe düzenini tekrarlamaktadır. Üçüncü grup da ikili mukarnas sırası olmakla birlikte mukarnaslar biraz daha irileştirilerek farklı bir görünüm kazanmıştır.

Hüseyin Paşa ve Rızvaniye Cami minarelerinin şerefeleri, klasik Osmanlı mimarisinde daha çok uymaktadır. İki şerefe de sanki aynı usta elinden çıkmış gibi, birbirlerine benzemektedirler.

Hayrullah ve Kara Musa Cami minarelerinin şerefeleri, Nimetullah Cami minaresinde ortaya çıkan mukarnas sırası kompozisyonunu altı sıralı olarak tekrarlamaktadırlar. Fakat bunlarda mukarnas sıraları ikişerli gruplar halinde üç kademeli şekilde uygulanmış, aralarına birer ince şerit atılmıştır. Hayrullah Cami minaresinde şerefe altı, farklı bir değerlendirmeye iki burmalı silmeyle alttan ve üstten sınırlandırılmıştır. Kara Musa Cami de ise, artık bölgesel bir karakter kazanmaya başlayan kademeli geçiş kornişiyle gövdeden şerefe altına geçilmektedir.

Şanlıurfa'daki Osmanlı dönemi cami minarelerinin şerefe altlıklarında görülen ikinci tip ise silmelerden oluşan altlıklardır.

Anadolu İslam sanatında yoğun bir şekilde uygulanan mukarnasın, XVIII. yüzyıl batılılaşma hareketi ile minaredeki kullanımı gerilemiş ve örneklerde üslupsal açıdan bir sapma yaşanmıştır³¹⁸.

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren minarelerin şerefe altlarındaki mukarnaslar artık unutulmuş ve bunun yerini boğumlu çıkıntılar, bilezikler almış, nadir hallerde de şerefe altı istiridyeye kabuğu biçiminde çizgiler ile süslenmiştir³¹⁹.

³¹⁸ Ayla Ödekan; "Mukarnas Onarımı İle İlgili Gözlemler", **Rölöve ve Restorasyon Dergisi**, C.IV, Ankara 1982, s.66.

³¹⁹ Emel Esin; "Minare Maddesi", **Türk Ansiklopedisi**, S.XXIV, Ankara 1976, s.203-206.

Bu türün ilk örneğini Arabî Cami minaresinin alt şerefe altlığı oluşturmaktadır. İki şerefeli bu minarede, şerefelerin birbirine çok yakın olması ve ikinci şerefenin altlık yerine gövdeye ve birinci şerefenin korkulukları üzerinde yükselen oniki sütuna oturmasından dolayı, tek şerefeli gibi görünmektedir. Birinci şerefenin üç kademeli altlığında yarım kaval silmeler, ters yönde, burmalı biçimde yivlendirilmiştir. Silme aralarında balık sırtı işlemeli düz silmeli şeritlere yer verilmiştir.

Tuzeken, Hekim Dede ve Kadioğlu Cami minareleri, birbirlerine oldukça benzeyen silmeli şerefe altlıklarına sahiptirler.

Şerefe korkulukları, bölgedeki ana yapı malzemesinin taş olması nedeniyle, taştan inşa edilmişlerdir. Nimetullah, Dabakhane, Hızanoğlu, Hayrullah, Kara Musa, Hekim Dede, Tuzeken Cami minarelerinde şerefe korkulukları levha taşlarla sade biçimde düzenlenmişlerdir.

Yusuf Paşa ve Arabî Cami minarelerinde ise korkuluk taşları alttan ve üstten silmelerle çevrelenmiştir.

Kadioğlu Cami minaresinin şerefe korkuluğu, ajur tekniğinde sekiz köşeli yıldızlarla işlenmiştir. Hüseyin Paşa ve Rızvaniye Cami minarelerinin şerefe korkulukları, ajurlama tekniğinde kesişen geometrik altıgen kompozisyonla bir bütün halinde işlenmiştir.

4.2.3.Mihraplar

İslam Peygamberi Hz. Muhammed ve dört halife döneminde kible, renkli bir çizgi veya üzerinde muayyen işaretler bulunan taş bir levha ile belirlenmiş ve gerek Medine'deki Mescid-i Nebevi'de ve gerekse Basra, Küfe ve Fustat'taki ilk camilerde hücre şeklinde birer mihrap yapılmamıştır³²⁰. Emeviler döneminde mihraplar, yarım daire veya at nalı planlı niş şeklinde gerçekleşmiştir. Yarım daire planlı niş şeklindeki ilk mihrap **Medine Cami'**nde gerçekleşmiştir. Aynı şekilde, Fustat'taki **Amr Cami** (710-712) ve **Şam Emeviye Cami** (706-715) (Foto.: 629) mihraplarında da yarım yuvarlak nişli mihraplara yer verilmiştir³²¹.

Abbasiler döneminde mihraplarda büyük bir gelişme yaşanmış, mihrapların gerek planlarına gerekse de mimarilerine, yeni unsurlar eklenerek geliştirilmiştir. Asıl

³²⁰ Mehmet Top; "Ortaçağ Türk Mimarisinde Mihrap", **Türkler Ansiklopedisi**, C.VI, Ankara 2002, s.87-98.

³²¹ Ömür Bakırer; **XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları**, Ankara 2002, s.6.

değişiklik, mihrapların basit birer hücre olmaktan çıkıp çerçeve, kavsara, köşelik, kitabelik ve Sütunce gibi unsurlara yer verilmesiyle olmuştur. Abbasi döneminden ilk mihrap, bugün Bağdat Müzesi'nde sergilenen **El Haseki Cami** (744) mihrabıdır³²².

XII. yüzyılın ikinci yarısından XIV. yüzyılın sonuna kadar Anadolu'da dikdörtgen çerçeveli, kemersiz veya basık kemerli, mukarnas kavsaralı, köşeleri Sütunceli, dikdörtgen, çokgen veya çift nişli bir mihrap şeması uygulanmıştır³²³.

Erken Osmanlı dönemindekilerle çağdaş olan Anadolu Beylikler devri mihrapları, Anadolu Selçuklu örneklerinin devamı şeklindedir. Ancak alçı ve mermer kullanımıyla farklılık göstermektedir³²⁴.

Klasik Osmanlı üslubunun temel unsuru olarak büyük bir ustalıkla işlenen mukarnaslar, sade bir görünüm arz ederler. Bu dönem mihrapları çoğunlukla, sade ve mermer malzemelidir.

Yusuf Paşa (Foto.: 233-234), Hızanoğlu (Foto.: 332), Nimetullah (Foto.: 36), Hüseyin Paşa (Foto.: 387) ve Rızvaniye (Foto.: 310-311) Camilerinin mihrapları, Şanlıurfa'daki en süslü mihrapları meydana getirmektedirler.

Yusuf Paşa Cami mihrap nişi (Foto.: 233), kalker taşından inşa edilmiştir. Dikdörtgen çerçeve içerisine alınan niş, Behramlar (Foto.: 459-460), Dabakhane (Foto.: 192-193), Hayrullah (Foto.: 491-492), Hekim Dede (Foto.: 576-577), Hüseyin Paşa (Foto.: 387), Kara Musa (Foto.: 549) ve Nimetullah Cami (Foto.: 36) ile Hüseyiniye Mescidi (Foto.: 586) mihrapları gibi üç dilimli kemer içerisindeki mukarnas kavsaradan oluşmaktadır. İki bordürlü dikdörtgen çerçevenin dış bordüründe mukarnas yuvalarıyla oluşturulan şerit, daha geniş olan iç bordüründe de farklı boylardaki tam ve yarım sekizgenlerin kesişmesinden üreyen geometrik bir düzenleme söz konusudur. Aynı dikdörtgen düzenleme Mevlevihane (Foto.: 413-414), Hızanoğlu (Foto.: 332) ve Nimetullah Cami (Foto.: 36) mihraplarında da görülmektedir. Mihrabı sınırlayan köşe Sütunceleri burmalı olup, başlıkları da mukarnas yuvalarıyla oluşturulmuştur. Her iki Sütunce başlığının hemen üzerindeki ikişer adet yuvarlak rozetten soldakinde altı kollu yıldız kompozisyonu, sağdakinde de birbirine teğet dönen yarım dairelerin meydana getirdiği sekiz kollu yıldız kompozisyonu yer almaktadır. Mihrap, palmetlerin üç boyutlu

³²² Mehmet Top; **Erken Dönem Osmanlı Mihrapları (XIV.-XV. Yüzyıl)**, (YYÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van 1997, s.10.

³²³ Tuğba Erzincan; "Mihrap Maddesi", **İslam Ansiklopedisi (T.D.V)**, C.XXX, İstanbul 2005, s.30-37.

³²⁴ Tuğba Erzincan; **a.g.m.**, s.34.

oyulması ile oluşturulmuş taç kısmı ile sonlanmaktadır. Mihrap nişi, son yıllarda yağlı boya ile boyanarak olumsuz bir görüntüye kavuşmuştur.

Behramlar Cami, Hayrullah Cami, Hekim Dede Cami ve Hüseyiniye Mescidi mihrapları, üç dilimli kemer içerisinde mukarnas kavsaralı olarak inşa edilmişlerdir. Bu mihraplar iki yandan mukarnas yuvalarıyla dolgulanmış başlıklı Sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Bu mihraplar içerisinde Hekim Dede Cami mihrabının mukarnas yuvaları, renkli kalem işi boyalarla renklendirilmiştir. Dabakhane Cami mihrap nişi de üç dilimli kemer içerisinde mukarnas kavsaralıdır. Ancak bunun diğer mihraplardan farkı, köşe Sütuncelerinin mukarnaslı değil, pahlanarak oluşturulan üçgenlerden oluşmasıdır. Hüseyin Paşa Cami mihrabı, üç dilimli niş içerisine yerleştirilmiş sivri kemer içerisinde, mukarnas kavsaralıdır. Köşe Sütunceleri yine mukarnas yuvalarıyla oluşturulmuştur. Dilimli kemer uygulaması Kara Musa Cami mihrabında farklı şekilde uygulanmıştır. İç içe çift üç dilimli kemerli niş içerisinde yuvarlak kemerli olarak karşımıza çıkmaktadır. Çakeri Cami mihrabı, Hızanoğlu Cami mihrabında olduğu gibi beş dilimli kemer içerisinde mukarnas kavsaralıdır. Sütunce başlıkları da Şanlıurfa'da çok sık kullanılan mukarnas yuvalarıyla oluşturulmuştur.

Şanlıurfa'daki Osmanlı dönemi camileri içerisinde en anıtsal mihrap örneklerinden birini Nimetullah Cami mihrabı oluşturmaktadır (Foto.: 36). Mihrap nişinin kenarları; Mevlevihane (Foto.: 413), Hızanoğlu (Foto.: 332) ve Yusuf Paşa (Foto.: 233) Cami mihraplarında olduğu gibi oldukça iri mukarnas yuvalarıyla oluşturulmuş ve mihrabın dört yönünü de dolaşan bir bordürle kuşatılmıştır. Mukarnaslı bordürden hemen sonra gelen iç bordürde ise, farklı büyüklüklerde tam ve yarım sekizgenlerin kesişmesinden meydana gelen kabartma teknikli, geometrik bordür yer almaktadır. Bordürlerden sonra gelen niş yuvası, üç dilimli kemer içerisine alınmıştır. Dilimlerin üzerinde ise kabartma olarak işlenmiş, uçları üçgen şekilli geometrik şekil dizisi bulunmaktadır. Üç dilimli kemer içerisinde yer alan mihrap nişi, dokuz sıradan meydana gelen mukarnas yuvalarına sahiptir. Yukarıdan aşağıya beşinci sırada yer alan dolgular, dört sarkıt ile hareketli hale getirilmiştir. Niş ise, üç köşeli olarak düzenlenmiştir. Mihrabın köşe sütuncelerinin gövdeleri, birbirine dolanmış zencirek motifleri, başlıkları da basit yaprak motifleriyle süslenmiştir.

Bir diğer anıtsal mihrabı Rızvaniye Cami'de görmekteyiz (Foto.: 310). Koyu kahverengi ve beyaz renkli mermer taşların alması sistemde dizilmesiyle oluşturulmuş

mihrap nişi, giriş kapısıyla aynı ekseninde bulunmaktadır. Mihrap, dikdörtgen bir çerçeve ile kuşatılmıştır. Çerçeve içerisinde sivri kemerli niş bulunmaktadır. Niş kısmı, iki renkli taş işçiliği ile alması olarak zikzak şeklinde düzenlenmiştir. Niş, dokuz sıra mukarnas yuvasından meydana gelmektedir. Yukarıdan aşağıya doğru ikinci sıranın ortası, topuz şeklinde aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Beşinci sırada da, dört adet sarkıtı yer verilmiştir. Kavsaranın son sırasında, yuvaların aşağıya indirdiği çubuklar arasında levhalar içerisinde geometrik şekiller bulunmaktadır. Mihrap nişi, iki yanda sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Sütunce başlıkları, altta ve üstte burmalı kaval silme ile sınırlandırılmış ve içerisine de bir vazodan çıkan çiçek ve yaprak motifleri yerleştirilmiştir. Sütunce başlıkları pembe renkli olarak ele alınmıştır. Mihrap nişi, en üstte yüksek kabartma teknikli işlenmiş palmet sıralı taç ile sonlanmaktadır. Bunun üstünde de, dikdörtgen formu pencere açıklığı bulunmaktadır.

Orijinal olmayan Arabî Cami mihrabı (Foto.: 180-181), yuvarlak kemer içerisinde üç köşeli olarak 1953 yılında inşa edilmiştir. Hacı Lütfullah Cami (Foto.: 137-138) mihrabının nişi de beş köşeli ve mukarnas kavsaralıdır.

Kıbrıs Mescidi (Foto.: 355), Kutbeddin Cami (Foto.: 158-159), Mevlid-i Halil Cami (Foto.: 535), Müderris Mescidi (Foto.: 434), Şehbenderiye Cami (Foto.: 19-20) ve Tuzeken Cami (Foto.: 477) mihrapları, basit yuvarlak kemerli nişten ibarettir. Şehbenderiye ve Tuzeken Cami mihrapları fayansla kaplanarak kötü bir görüntüye kavuşturulmuşlardır.

İmam Sekkaki (Foto.: 444) ve Kadioğlu (Foto.: 113) Camilerinin mihrapları, sivri kemerli basit niş şeklinde ele alınmıştır.

4.2.4. Minberler

Cuma ve Bayram namazlarında hutbe okunması için mihrap nişlerinin soluna yerleştirilen minberler, Şanlıurfa'daki Osmanlı dönemi camileri içerisinde iki grupta görülmektedir. Bunlardan ilki, alışageldiğimiz türde Anadolu öncesi var olan ve Anadolu Selçuklularıyla ahşap malzeme, Osmanlı'da ise taş malzeme ile en güzel örneklerini veren klasik minber uygulamalarıdır. Şanlıurfa'da sadece Nimetullah (Foto.: 37), Yusuf Paşa (Foto.: 236), Hüseyin Paşa (Foto.: 391) Cami minberleri bu türdendir.

Nimetullah Cami minberinin süpürgelik kısmı, kaş kemer tarzındaki üç kemer açıklığı ile tezyin edilmiştir. Bu açıklıklar karşılıklı birer geçit vazifesi de görmekte olup aynı

zamanda minberin ağırlığını da hafifletme amacı taşımaktadır. On basamaklı olarak düzenlenmiş olan minberin üst kısmında, dört ayak tarafından taşınan baldaken düzenlemeli külâh kısmı yer almaktadır. Külâhın üst kısımları, küçük yuvalarla hareketlendirilmiştir. Minber korkuluğu ise ahşap malzemelidir ancak orijinal değildir.

Bir diğer örnek olan Yusuf Paşa Cami minber kapısının etrafı, mukarnaslı bir bordürle kuşatılmıştır. Minber kapısının taç kısmı da kıvrık rumili dallardan oluşan girift bir kabartma kompozisyonla bezenmiştir. Şebekeli oyma minber korkuluğu, üst üste iki sıra halinde uçları pahlı, yarım haç motiflerinin aralarda oluşturduğu sekiz kollu yıldız şebekesinden meydana gelmiştir. Minberin yan duvarında, büyüktten küçüğe doğru sıralanan üç kemer boşluğu yer almaktadır. Kemerler, rumilerden oluşan girift kompozisyonlarla dolgulanmıştır. Ayrıca, bu dolgulardaki iki rozetten birine, alttan ve üstten geçerek bir merkez çevresinde dönen çizgilerin ortada oluşturduğu sekiz kollu yıldız motifi, diğerine de kırık çizgilerin kesişmesinden oluşan sekiz kollu yıldız motifi işlenmiştir. Bu kemerlerden en büyüğü, yuvarlak niş içerisinde dilimli sivri kemerli iken; ortadaki dikdörtgen çerçeve içerisinde dilimli sivri kemerlidir. En sonda yer alan ve kemerlerin en küçüğünü oluşturan kemer ise, yuvarlak niş içerisinde dilimli kaş kemer olarak yerleştirilmiştir.

Hüseyin Paşa Cami minberinin ise, giriş kapısının taç kısmı mukarnas yuvalarıyla hareketlendirilmiştir. Giriş kapısı alınlığında da uçları palmetli kartuş içerisinde tarih kitabesi yer almaktadır. Minber korkuluğu, yan yana çakışarak petek biçimi oluşturan altıgenlerden meydana gelmiş şebekelidir. Benzer uygulama **Şanhurfa Hasan Padişah Cami** minberinde de görülmektedir (Foto.: 630-631). Minberin her iki yanındaki süpürgelik kısımlarındaki iki şebekeden birinde, aynı boydaki bir tam ve dört yarım sekizgenin çakışarak ve kesişerek oluşturduğu kompozisyon, diğerinde ise birer kolu uzatılmış karelerden oluşan beş adet çarkıfelek motifinin meydana getirdiği kompozisyon yer almaktadır. Yine süpürgelik kısmında, biri büyük, üç adet kemere yer verilmiştir. Büyük olanı basık kemerli, diğer ikisi de girintili çıkıntılı olarak ele alınmıştır. Minberin köşk kısmı dört adet sütun tarafından taşınmaktadır. Sütunların başlık ve tabanları, mukarnas yuvalarıyla hareketlendirilmiştir. Köşk kısmının saçağında, bir sıra mukarnas yuvası dolanmaktadır. Minber, en üstteki kavuk şeklindeki örtü ile sonlanmaktadır.

Şanlıurfa'daki Osmanlı dönemi eserlerindeki minber uygulamalarında ikinci ve en fazla örneği oluşturan grup ise duvar içerisine yerleştirilen balkon şeklindeki minberlerdir. Gaziantep ve Şanlıurfa mimarisinde çok fazla görülen bu uygulamanın güney etkili olduğu düşünülebilir.

Arabî (Foto.: 180), Behramlar (Foto.: 458), Dabakhane (Foto.: 196), Hacı Lütfullah (Foto.: 139), İmam Sekkaki (Foto.: 444), Kadioğlu (Foto.: 114), Kıbrıs (Foto.: 357-358) ve Tuzeken (Foto.: 478) Cami minberleri, mihraba paralel yerleştirilmiş duvar içerisinden merdivenlerle ulaşılan balkon şekillidirler. Ancak çok sade ve basit inşa edilmişlerdir. Benzer minber uygulaması **Gaziantep/Nizip Turlu Köyü Cami** (1903)'de de görülmektedir³²⁵ (Foto.: 632).

Çakeri Cami'nin balkon şekilli minberinin sivri kemerli giriş kapısı bulunmaktadır (Foto.: 85). Hacı Yedigâr Cami (Foto.: 424) ile Mevlid-i Halil Cami minberleri (Foto.: 536), duvar içerisine verrev şekilde açılan açıklığa konulmuştur.

Hüseyiniye Mescidi (Foto.: 586) ve Kutbeddin Cami (Foto.: 162) minberleri, mihrabın sağında ve solunda olmak üzere iki tanedir. Bunlardan mihrabın solundakinin minber, sağındakinin de vaaz kürsüsü olarak inşa edildiği tahmin edilebilir. **Gaziantep/Nizip Salkım Kasabası Merkez Cami** (Foto.: 633), **Gaziantep/Nizip Çarşı Cami** (Foto.: 634) ve **Gaziantep Nizip Çanakçı Köyü Cami** (Foto.: 635) minberleri de, mihrabın iki yanında yer almaktadır³²⁶.

Balkon şekilli minberlerin en güzel örneğini, Rızvaniye Cami minberi oluşturmaktadır (Foto.: 315). Mihraba paralel yerleştirilen merdiven vasıtasıyla ulaşılan minber, köşk şeklindedir. Minberin kaide kısmı, uçları mukarnas yuvalarıyla yumuşatılmış dört kısa sütun üzerine oturmaktadır. Sütunlar kible tarafında duvara oturmaktadır. Kuzey tarafta da boşluğa gelmektedir ve birbirlerinden Bursa kemeri ile ayrılmaktadırlar. Kaidenin hemen üstünde altta ve üstte burmalı kaval silme ile sınırlandırılan şebekeli oyma teknikli taş korkuluk yer almaktadır. Korkuluk, aynı boydaki tam ve yarım sekizgenlerin çakışarak ve kesişerek aralarda kareler ve altıgenler oluşturduğu kompozisyona sahiptir. Korkuluğun üzerinde dört adet sütun tarafından taşınan minber gövdesi bulunmaktadır. Sütunlar, üzerlerindeki basık kemerleri taşımaktadır. Köşk

³²⁵ Halil Eker; **Nizip'teki Mimari Eserler**, YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2006, s.231.

³²⁶ Halil Eker; **a.g.t.**, s.247, 257, 275.

minber, en üstte piramidal bir külâhla kapatılmıştır. Külâhın üzerinde de, şebekeli oyma teknikli rumi ve palmetlerin oluşturduğu kompozisyon yer almaktadır.

4.2.5. Mahfiller

Şanlıurfa’da Osmanlı döneminde inşa edilen camilerdeki mahfiller, orijinal değildir. Sadece Rızvaniye (Foto.: 286), Yusuf Paşa (Foto.: 237) ve Mevlevihane (Foto.: 411-412) Camileri mahfilleri, orijinalliklerini kaybetmeden günümüze ulaşmış olup, halen bu mahfiller, harimin kuzeyinde, girişin üstünde, asma kat şeklinde inşa edilmişlerdir.

Mahfil örnekleri içerisinde en süslü olanı Rızvaniye Cami mahfilidir. Ahşap malzemeli mahfilin alt kısmı, ince çıtaların çakılmasıyla oluşturulmuş geometrik şekillere sahiptir. Şekillerin içleri, renkli kalem işi süslemelidir. Kırmızı, lacivert, açık kahverengi ve yeşil renklerle oluşturulmuş kıvrık dal, rumi, palmet gibi çiçeklerle bezenmiştir.

Yusuf Paşa Cami mahfil kısmı, ahşap malzemelidir. Sade ve süslemesiz şekilde ele alınmıştır. Mevlevihane Cami mahfili ise Mevlevi Tekkesi olarak inşa edildiği için iki katlı bir görünüm sunmaktadır. Üst kat dinleyiciler için, alt kat semazenler için ayrılmıştır.

Bunların dışında Hekim Dede Cami, Dabakhane Cami, Hızanoğlu Cami, Hüseyin Paşa Cami ve Nimetullah Cami’nin de mahfil bölümleri yer almaktadır. Ancak bunlar orijinal olmayıp, sonradan orijinal mahfilin yerine yapılmışlardır.

4.2.6. Taşıyıcılar ve Geçiş Elemanları

4.2.6.1. Payeler

Taşıyıcı eleman olan payeler, Şanlıurfa’daki Osmanlı dönemi cami ve mescitlerinde en çok kullanılan taşıyıcıları oluşturmaktadırlar. Payeler; duvar payeleri ve bağımsız payeler olmak üzere iki grupta görülmektedirler.

Kubbe veya tonozun oturduğu duvar payeleri, dışarı doğru taşıntı yapmaktadırlar. Taşıyıcı ögenin kalınlığı, taşıdığı elemanın ağırlığına göre değişmektedir.

Bağımsız payeler genellikle son cemaat yerlerinde kemerleri taşımaktadırlar. En çok tercih edilen bağımsız paye, dikdörtgen şekilli olanlardır. Bunun yanında kare tabanlı veya “T” şekilli payelerin kullanıldığı da görülmektedir.

4.2.6.2. Sütunlar

Sütun, Şanlıurfa'daki Osmanlı dönemi cami ve mescitlerinde sadece Rızvaniye Cami'nin son cemaat yerinde kullanılmıştır. Son cemaat yerinin ortasındaki kemerleri taşıyan bağımsız sütunların başlık ve tabanları kare kaide üzerinde, dört köşeli, iç bükey olarak tasarlanmıştır. Başlık kısımlarında, her köşeye birer kabartma damla motifi yerleştirilmiştir. Ayrıca, sütun başlıklarının hemen altında, kalın kaval silmeli taş bilezikler görülmektedir.

Ayrıca yine Rızvaniye Caminin son cemaat yerinin doğu ve batısında gömme sütunlar yer almaktadır. Duvara gömülü bu sütunların başlıkları, kaval, düz, iç bükey ve kaval silme gruplarıyla kademelendirilmiştir. Bunun üstüne köşeleri pahlı iki dilimli sütun başlığı konulmuştur.

4.2.6.3. Başlıklar

Başlıklar, paye ve sütunların kemer ile başlangıçlarında kullanılmışlardır. Şanlıurfa'daki Osmanlı dönemi cami ve mescitlerindeki paye ve sütun başlıkları genelde süslemesizdirler. Ancak payelerde, köşelerin pahlanarak yumuşatıldığı ve üçgen bir form elde edildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra mukarnas yuvalarıyla dolgulandırılan başlıklara da rastlamak mümkündür. Bazen taş konsollarla hareketlendirilen başlıkların, bazen silmeler ile kademelendirildikleri de olmuştur.

4.2.6.4. Kemerler

Şanlıurfa'da Osmanlı döneminde inşa edilen cami ve mescitlerde kullanılan kemerler; son cemaat yerlerinde, kapı ve pencerelerde, mihrap nişlerinde ve harim mekânındaki taşıyıcılar üzerinde görülmektedir.

Son cemaat yerlerinde görülen kemerlerin tamamı, sivri kemer formunda ele alınmışlardır. Kapı ve pencerelerde görülen kemerler çeşitlilik göstermektedir. Ancak dilimli kemerlerin çok sık kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra özellikle minarelerin petek kısmındaki şerefe kapıları başta olmak üzere, sivri kaş kemerin çokluğu dikkatlerden kaçmamamaktadır. Yuvarlak, basık ve sivri kemerler, daha çok pencere ve kapı açıklıklarında görülmektedir.

Mihrap nişlerinde genellikle basit yuvarlak kemerler görülmektedir. Son cemaat yerlerindeki mihrabiye nişlerinde, basit yuvarlak kemerlere yer verilmiştir. Bunun yanı sıra hem mihrap hem de mihrabiye nişlerinde dilimli kemer içerisinde mukarnas

kavsaralı nişler görülmektedir. Sivri kemer tipi, mihrap nişlerinde çok az görülen bir uygulamadır.

Harimde geçiş ögesi olan trompları taşıyan kemerlerin, sivri kemer formunda inşa edildikleri görülmektedir. Bunun haricinde, tonozları veya sahnaları birbirine bağlayan kemerlerde sivri kemer hâkim durumdadır.

4.2.6.5. Tromplar

Şanlıurfa'daki Osmanlı dönemi cami ve mescitlerinde kubbe ile örtülü mekânların birçoğunda geçiş ögesi olarak tromp tercih edilmiştir.

Nimetullah Cami ana kubbesi, Çakeri Cami ana kubbesi, Kadioğlu Cami ana kubbesi, Hüseyin Paşa Cami, Hızanoğlu Cami, Mevlevihane Cami ve Kıbrıs Mescidi'nde kubbenin geçiş öğeleri tromp olarak görülmektedir.

Trompların bazen çok geniş tutulduğu, bazen de beden duvarlarından epeyce aşağıya indiği görülmektedir. Tromp başlangıçları mukarnas yuvalarıyla pahlanarak yumuşatılmıştır. Bunun yanı sıra düz başlangıçlar da mevcuttur. Nadiren de olsa topuz gibi aşağı sarkan unsurların varlığı da görülmektedir.

Tromp kemerleri sivri kemerlidir. Kemerler bazen silmelerle kademelendirilmiştir.

4.2.6.6. Pandantifler

Kubbe geçiş ögesi olarak pandantifler, Şanlıurfa'daki Osmanlı dönemi cami ve mescitlerinde tromptan sonra ikinci kullanılan geçiş ögesidir.

Nimetullah Cami'nin yan kubbeleri, Çakeri Cami'nin yan kubbeleri ve Kadioğlu Cami'nin yan kubbelerindeki, ana kubbeden küçük kubbelerinin geçişleri pandantif olarak ele alınmıştır.

Pendantiflerin içi çoğu zaman düz ve sade olarak düzenlenmiştir. Mukarnas yuvalarıyla dolgulandırılan pandantiflere de rastlamak mümkündür. Pandantifler bazen beden duvarlarından epeyce aşağıya inerken, bazen de çok yukarıda kalmışlardır.

4.2.7. Örtü Sistemleri

4.2.7.1. Kubbe

Kubbeler, Şanlıurfa'daki Osmanlı dönemi ve camilerinde, klasik Osmanlı döneminde olduğu gibi belirleyici bir öge olmaktan uzaktırlar. Ancak mevcut kubbeler, merkezi

planlı şemaya gitmede örnek olabilecek niteliktedirler. Özellikle Nimetullah Cami, Çakeri Cami ve Kadioğlu Camilerinin ana kubbeleri, bu fikri güçlendirmektedir. Bu yapılarda ana kubbeler, yine yanlara doğru küçük kubbelerle genişletilmişlerdir. Sadece Kadioğlu Cami, çapraz tonozlarla genişletilmiştir.

Merkezi kubbenin yanlara doğru genişlemesinde kullanılan kubbe yapısı, kare mekânlı yapılarda da tek hâkim güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Hüseyin Paşa Cami, Hızanoğlu Cami, Mevlevihane Cami ve Kıbrıs Mescidi bu türdendir.

Kubbe geçişlerinin genellikle tromp olduğu gözlenmektedir. Kare mekânlı tek kubbeli yapıların geçiş öğeleri tromptur. Merkezi kubbeye sahip olan yapılarda ise sadece ana kubbe geçişlerinin tromp olduğu görülmektedir. Yan kubbe geçişleri pendantiftir.

Kubbeler, dışarıdan genellikle sekizgen kasnak üzerine oturmaktadırlar. Bunun dışında kasnaksız olarak yükselen kubbeler de vardır.

Son cemaat yerlerinde görülen kubbelerin geçişleri de tamamen pendantiftir ve çoğunlukla dışarıya kasnaksız olarak yansıtılmışlardır.

4.2.7.2. Tonoz

Şanlıurfa'da Osmanlı döneminde inşa edilen cami ve mescitlerde hâkim olan örtü sistemi tonozdur. Tonoz, kubbenin yer aldığı yapılarda da karşımıza çıkmaktadır. Özellikle merkezi kubbenin yan kanatlarındaki mekânların tonoz ile kapatıldığı görülmektedir. Son cemaat yerleri de genellikle tonoz ile kapatılmıştır.

Şehbenderiye Cami, Hacı Yedigâr Cami, İmam Sekkaki Cami, Behramlar Cami, Hayrullah Cami, Tuzeken Cami, Hüseyiniye Mescidi, Siverekli Mescidi, Miskinler Cami, Kara Musa Cami ve Hekim Dede Cami'de tonoz haricinde başka bir örtü sistemi görülmemektedir.

Nimetullah Cami'nin son cemaat yeri ve yan kanatları, Çakeri Cami'nin son cemaat yeri, Kadioğlu Cami'nin son cemaat yeri ve yan kanatları, Hacı Lütfullah Cami'nin son cemaat yeri ve yan kanatları, Kutbeddin Cami'nin son cemaat yeri, Arabî Cami'nin son cemaat yeri, Dabakhane Cami'nin son cemaat yeri ve Hızanoğlu Cami'nin güneybatısındaki son cemaat yerinin üzeri tonoz örtü ile örtülüdür.

Tonoz çeşitleri olarak genellikle çapraz tonoz tercih edilmiştir. Bunun haricinde beşik, sivri ve aynalı tonozun kullanıldığı da görülmektedir. Bazen de sivri ve beşik tonozun karşılıklı olarak yerleştirildiği olmuştur.

4.3. MALZEME

4.3.1. Taş Malzeme

Çevrede ağaç malzemenin bulunmayışı ve taş ocaklarının sayıca çok fazla olması, taşın Şanlıurfa mimarisinde hâkim malzeme olarak kullanılmasına yol açmıştır. Yörede açık kahve renkli sarımsı kalker taşı, Osmanlı dönemi cami ve mescitlerine hâkim durumdadır.

Halk arasında **Havara Daşı** olarak adlandırılan bu taşın kentin güneybatısındaki dağlık bölgeden getirildiği, bu bölgeye yayılmış çok sayıdaki antik taş ocaklarından anlaşılmaktadır³²⁷.

Bölgedeki Havara Daşı halen daha modern binaların cephelerinde ve eski yapıların restorasyonlarında kullanılmaktadır.

Şanlıurfa'da Osmanlı döneminde inşa edilmiş cami ve mescitlerin neredeyse tamamında açık kahverengi, düzgün kesme, kalker taşı kullanılmıştır. Sadece Şehbenderiye ve Miskinler Cami'nde açık sarı renkli, düzgün kesme, kalker taşının kullanıldığı görülmektedir. Hüseyin Paşa Cami'nde ise, açık kahverengi taşın yanı sıra, iç tarafta kubbenin oturduğu duvar payeleri belirli bir yüksekliğe kadar bazalt taş ile inşa edilmiştir.

Bunların dışında Mevlevihane Cami, beyaza yakın açık kahverengi düzgün kesme kalker taşı ile inşa edilmiştir. Rızvaniye Cami'nin avlu taçkapısı, harim taçkapısı ve mihrabında, koyu kahverengi mermer ve beyaz kalker taşının alması sıralanması ile oluşturulmuştur.

Hüseyiniye Mescidi'nin dış beden duvarları betonarmedir. İç mekânı açık kahverengi düzgün kesme kalker taşı ile düzenlenmiştir.

4.3.2. Ahşap Malzeme

Yörede ağaç malzemenin bulunmayışından ötürü ahşap malzemeye sahip esere neredeyse hiç rastlanılmamaktadır. Sadece camilerin mahfil kısımları ahşap malzeme ile

³²⁷ Cihat Kürkçüoğlu; “Şanlıurfa Mimari Eserleri”, s.58.

inşa edilmiştir. Bunlar içerisinde orijinal olan mahfiller, Rızvaniye ve Mevlevihane Cami’de görülmektedir.

4.3.3. Çini Malzeme

Şanlıurfa’daki Osmanlı dönemi camilerinin minarelerinde de çini malzemenin kullanıldığı görülmektedir. Daha çok başini yuvaları içerisine yerleştirilen çinilerin mavi renkli olduğu görülmektedir. Dabakhane Cami minaresi (Foto.: 189), Hayrullah Cami minaresi (Foto.: 485-486), Hızanoğlu Cami minaresi (Foto.: 332), Hüseyin Paşa Cami minaresi (Foto.: 384-385) ve Yusuf Paşa Cami (Foto.: 241) minaresinin gövde kısımlarında başini uygulamalarını görmektedir. Benzer uygulama **Adıyaman Eski Saray Cami** minaresinin gövdesinde de bulunmaktadır (Foto.: 626).

Minare haricinde, Mevlid-i Halil Cami’nin kuzey cephe beden duvarlarında da başinilere yer verilmiştir (Foto.: 529).

4.4. SÜSLEMELER

4.4.1. Geometrik Süslemeler

Şanlıurfa’daki Osmanlı döneminde inşa edilen cami ve mescitlerdeki geometrik süsleme anlayışı, kısıtlı olarak görülmektedir. Mevcut geometrik süslemeler, daha anıtsal ölçekli yapılarda, taçkapılarda, mihrap nişlerinde ve minarelerde karşımıza çıkmaktadır.

Nimetullah Cami taçkapısının iki yanındaki kitabelikleri çerçeveyeleyen bordür üzerinde, iki şeritli örgü düzeni görülmektedir. Aynı uygulama, caminin karşısındaki yer altı mezar odasında bulunan Nimetullah oğlu Ruz Bey’in mezar sandukasında da görülmektedir (Foto.: 636).

İki şeritli örgü dışında dört şeritli örgü, Dabakhane Cami minaresinde bulunmaktadır. Minare gövdesindeki iki şeritli yatay örgüler, minare köşelerinde dikine birleşerek dört şeritli örgüleri oluşturmuşlardır. **Harran Ulu Cami** kalıntıları arasında da dört şeritli örgü motifleri görülmektedir³²⁸.

Nimetullah Cami mihrabı köşe Sütuncelerindeki altı şeritli örgüler, köşeli hatlarla ve şeritlerin yer yer birleşmesiyle oluşturulmuştur. Harran yakınındaki **Cabir El Ensar**

³²⁸ Cihat Kürkcüoğlu; **a.g.t.**, s.148.

Cami kuzey cephesindeki pencere pahlarında altı şeritli örgü, yuvarlak hatlarla kıvrık bir kompozisyon sergilemektedir³²⁹.

Hüseyin Paşa Cami minberinin şebekeli oyma korkuluğu ile Rızvaniye Cami ve Hüseyin Paşa Cami minarelerinin şebekeli oyma korkuluklarında yan yana birleşerek petek biçimi oluşturan altıgenler, merkezlerinden geçen dik ve çapraz çizgilerle altı parçaya bölünmüşlerdir.

Aynı boydaki tam ve yarım sekizgenlerin kesişmesinden üreyen süslemelerin değişik şekilleri Dabakhane Cami avlusunun güney (Foto.: 202-203) ve batı (Foto.: 92) taçkapılarında görülmektedir. Benzer süsleme **Nakibzade Hacı İbrahim Efendi Medresesi**'nin güney cephesindeki pencere lentosunda da bulunmaktadır (Foto.: 637). Yine Şanlıurfa'daki sivil mimari yapıları üzerinde de benzer şekilleri görmek mümkündür.

Hızanoğlu Cami ve Rızvaniye Cami minberlerinde kesişen tam ve yarım sekizgenlerin aralarında kare şekillerin olduğu şebekeli oyma korkuluklar vardır. Benzer korkuluk örnekleri, Şanlıurfa'daki sivil mimari örneklerinden **Melikler Evi, Abdülkadir Hakkâri Evi** pencere lentolarında da uygulanmıştır³³⁰. Aynı kompozisyon, Hüseyin Paşa Cami minberinde yine şebekeli oyma olarak uygulanmış, ancak burada kompozisyonun ortasındaki kare boşluğa dört kollu çarkıfelek motifi yerleştirilmiştir.

Farklı boylardaki tam ve yarım sekizgenlerin kesişmesinden üreyen süslemenin kare bir pano içerisinde sınırlanmış bir örneği, Nimetullah ve Hızanoğlu Camilerinin mihrapları çevresinde üreyerek bordür şeklinde dolaşmaktadır. Aynı uygulama, büyük boydaki sekizgenlerin birer kenarından birbirine bitişik olarak ve bordürü tam doldurularak Yusuf Paşa Cami'nin minberinde de kullanılmıştır.

Düşey eksene dik ve çapraz kırık çizgilerin eşit uzunlukta 120 derecelik açılarla kırılarak kesişmesinden altı kollu yıldızlar ve altıgen boşlukların meydana getirdiği altı kollu yıldız motifi, şebekeli oyma olarak Rızvaniye Cami mihrabının solundaki is kanalı üstünde görülmektedir.

³²⁹ Cihat Kürkcüoğlu; **a.g.t.**, s.148.

³³⁰ Cihat Kürkcüoğlu; **a.g.t.**, s.152.

Yusuf Paşa Cami minberinin mihraba bakan yan aynalığında, kare çerçeve içerisinde kesişen kırık çizgilerin ortada sekiz kollu yıldız meydana getirdiği süsleme nadir örnektir.

Şanlıurfa'daki Osmanlı dönemi cam ve mescitlerindeki geometrik şekillerden biri de dairesel süslemelerdir. Hızanoğlu Cami minaresinde, altı adet çember bir eksen etrafında birbirine bağlı bir şekilde dönerek ortada altı kolu yıldız oluşturmuşlardır. Aynı dairesel kompozisyon, **Birecik Cücük Cami**'nin güney cephesinde de uygulanmıştır.

İslam süsleme sanatının vazgeçilmez öğelerinden olan çarkıfelek motifi, Hüseyin Paşa Cami minberinin yanlarında yer almaktadır. **Şanlıurfa Hasan Padişah Cami** minber aynalığında da görülmektedir. Hızanoğlu Cami minaresinin gövdesinde, altı kollu çarkıfelek motifinden hareketle, altı köşeli yıldız motifi meydana gelmiştir. Yusuf Paşa Cami minaresindeki sekizgen rozet içerisine yerleştirilen çarkıfelek motifi, bu grubun değişik bir örneğini teşkil etmektedir.

Merkezleri aynı iki eşkenar üçgenin, karşılıklı olarak birbirine geçmesiyle meydana gelen ve “Mührü Süleyman” adıyla da bilinen altı kollu yıldız motifi, Yusuf Paşa Cami mihrabının yanlarında görülmektedir.

Sekiz kollu yıldız motifi, Nimetullah Cami son cemaat yerinin orta göz döşemesinde renkli mermer kakma ile yapılmıştır. Yusuf Paşa Cami mihrabında, kare bir rozetteki daire çevresinde birbirine teğet dönen yarım dairelerin meydana getirdiği sekiz kollu yıldız motifi, bu gurubun diğer örneğini oluşturmaktadır.

Kare ve dikdörtgen şekillerin aralarında oluşan sekiz kollu yıldız motifine, Rızvaniye Cami'nin son cemaat yeri orta göz döşemesinde rastlanılmaktadır. Aynı uygulama **Şanlıurfa Ulu Cami**'nin son cemaat yerindeki orta göz döşemesinde de karşımıza çıkmaktadır (Foto.: 638-639).

Uç kısımları pahlanmış haç motiflerinin yan yana ve üst üste sıralanarak uçlarından birleşmesiyle aralarda oluşan sekiz kollu yıldız motifi, Yusuf Paşa Cami minberinde bulunmaktadır. Aynı minberin yan duvarında, birbirinin altından ve üstünden geçerek bir merkez etrafında dönen çizgilerin ortada oluşturduğu sekiz kollu yıldız süslemesi de nadir örnekler arasındadır.

4.4.2. Bitkisel Süslemeler

Şanlıurfa'daki Osmanlı dönemi cami ve mescitlerinde görülen bitkisel süslemelerin birçoğunu palmet motifi ile yapılan süslemeler oluşturmaktadır.

Palmetlerin yan yana dizilmesiyle üreyen kompozisyon, Dabakhane Cami avlusunun batı taçkapısında yer almaktadır. Taçkapının kemer çevresi, her kemer taşında bir adet olmak üzere palmet dizisi ile çevrelenmiştir. Aynı uygulamanın kopyası **Pazar Cami** avlusunun kuzey taçkapısında da görülmektedir.

Yan yana dizilmiş kabartma palmetlerin aralarındaki boşluklarda ters durumda ikinci bir palmet oluşturulan bordürler, Dabakhane Cami minaresi, Yusuf Paşa Cami minaresi, Hayrullah Cami minaresi ve Kara Musa Cami minaresinde bulunmaktadır. Hızanoğlu Cami minaresi kuşağındaki bordürde, yanlara doğru sivrilerek dönen palmet uçlarının aralarındaki boşluklara daire rozetler yerleştirilmiştir.

Yusuf Paşa Cami mihrabı (Foto.: 234) üzerindeki palmet dizileri, yüksek kabartma halinde tamamen plastik bir üslupla işlenmiştir. Benzer kompozisyon, **Nakibzade Hacı İbrahim Efendi Medresesi**'nin batı avlu taçkapısında da vardır (Foto.: 640).

Dabakhane Cami avlusunun batı taçkapısı yanında aşağıya sarkar vaziyette yan yana sıralanmış palmet dizileri, **Pazar Cami** avlusunun batı portalı yanında da görmek mümkündür. Bu düzenleme Şanlıurfa'daki birçok sivil mimari evin pencere ve kapı üstlerinde de uygulanmıştır (Foto.: 604-605).

Rızvaniye Cami mihrabının sağındaki is kanalı üstündeki şebekeli oyma rozette, bir merkezden yanlara doğru açılan palmet motifleri bulunmaktadır.

Hüseyin Paşa Cami harim kapısının alınlığında, Yusuf Paşa Cami minberinin kapı alınlığında ve aynalığındaki üçgen dolgularda girift rumili süslemeler yer almaktadır.

Dabakhane Cami son cemaat yerinin batı duvarındaki kitabenin yanlarında, avlunun doğu tarafındaki türbenin kitabesi yanlarında ve avlunun batı taçkapısının kitabesi yanlarında iç içe geçen çatallı Rumilerden oluşan palmet motiflerine yer verilmiştir.

Bitkisel süslemeler arasında haşhaş motifinin de kullanıldığı görülmektedir. Dabakhane Cami minaresinin onikigen formundaki yukarı bölümünün şerefeye yakın kısımlarında haşhaş motifi, bir sürahi içinde üç adet dal şeklinde tasvir edilmiştir.

4.4.3. Figürlü Süslemeler

Şanlıurfa Osmanlı dönemi camilerindeki süslemeler içerisinde, iki adet hayvan figürüne yer verildiği görülmektedir.

Rızvaniye Cami'nin harim taçkapısının köşe Sütunceleri üzerinde, birbirine zincir şeklinde dolanmış birer çift yılan kabartması bulunmaktadır (Foto.: 295-296). Almaşık olarak sıralanmış koyu kahverengi ve beyaz renkli taşlarla işlenmiş olan yılanlar, zincirleme onbeş düğümle birbirlerine dolanmış vaziyettedirler. Sağa ve sola bakar durumdaki yılanın başları stilize edilmiştir ve gözleri zorla seçilebilmektedir. XVIII. yüzyıl başlarına ait bir Ermeni Kilisesi'nden çevrilen **Selahattin Eyyubi Cami**'nin kuzey cephesindeki pencerelerin iç mekânına bakan Sütuncelerinde de birbirine dolanmış iki ejder figürü bulunmaktadır (Foto.: 641-642).

Rızvaniye Cami minaresinin şerefe mukarnaslarının üst sırasındaki boşluklarına stilize edilmiş balık figürleri kabartma olarak işlenmiştir. Başları yukarıya gelecek şekilde işlenmiş olan balıkların gövdeleri şişkince olup gövdeleri çatallıdır (Foto.: 268).

4.4.4. Mukarnaslar

Şanlıurfa'da Osmanlı döneminde inşa edilen cami ve mescitlerdeki üç boyutlu görünüm sunan mukarnas uygulamaları; taçkapılarda, mihrap ve mihrabiye nişlerinde, minarelerin şerefe altlıklarında, tonoz veya kemer başlangıçlarında, pandantif içlerinde görülmektedir ve oldukça gelişmiş görünüm sunmaktadırlar.

Behramlar Cami, Çakeri Cami, Dabakhane Cami, Hacı Lütfullah Cami, Hayrullah Cami, Hekim Dede Cami, Hızanoğlu Cami, Hüseyin Paşa Cami, Nimetullah Cami ve Yusuf Paşa Cami mihrapları mukarnas kavsaralıdır.

Dabakhane Cami, Hayrullah Cami, Hızanoğlu Cami, Hüseyin Paşa Cami, Nimetullah Cami, Kara Musa Cami, Rızvaniye Cami ve Yusuf Paşa Cami minarelerinin şerefe altlıkları, mukarnas yuvalarıyla dolgulanmıştır.

Nimetullah Cami'nin harim mekanına geçit veren taçkapısındaki mukarnas kavsaralı düzenleme, klasik Osmanlı taçkapılarındaki uyum, ışık-gölge oyunu ve dengeyi hatırlatmaktadır.

4.4.5. Yazı

Şanlıurfa'daki Osmanlı döneminde inşa edilmiş cami ve mescitlerde, dekoratif amaçlı olarak yerleştirilmiş çok az sayıda yazı örneğine rastlanılmaktadır.

Kaynaklarda Hacı Lütfullah Cami iç mekânının doğu duvarındaki pencere üzerinde müsenna tarzda yazılmış “Maşaallah-Tabarekallah” yazısının yer aldığı ifade edilmektedir³³¹. Ancak bu yazı bugün mevcut değildir.

Dabakhane Cami'nin batı avlu taçkapısı üzerinde, üç adet kare zeminin her birinde dört tane simetrik ma'kılı tarzdaki “Ali” yazısı ortada gamalı haç şeklini oluşturmuştur. Aynı kompozisyonun **Halilü-r Rahman Cami**'nin güney cephesinde de olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir³³². Ancak bugün mevcut değildir.

Nimetullah Cami'nin güneybatı köşesindeki pahın üst kısmında dikdörtgen çerçeve içerisinde, bugün mevcut olmayan kufi karakterli “Mübarek Zi Saadetlerinden” yazısı yer almaktadır.

³³¹ Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.t.**, s.168.

³³² Cihat Kürkçüoğlu; **a.g.t.**, s.170.

SONUÇ

Şanlıurfa il merkezinde bulunan ve Osmanlı döneminde inşa edilenden 22 adet cami ile 4 adet mescidin tarihi geçmişleri, plan, mimari ve süsleme özellikleri ayrıntılı bir şekilde tanıtılarak, en sonunda bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Şanlıurfa ilinin Suriye topraklarına yakın bir coğrafi alanda bulunması, yörenin Osmanlı hâkimiyetinden önce çeşitli uygarlıklar tarafından yönetiliyor olması gibi nedenlerden dolayı cami mimarisindeki yoğun bir etkileşimin varlığı gözlerden kaçmamaktadır.

Özellikle plan zenginliği bu etkileşimin en önemli sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Binlerce yıllık tarihi geçmişini bulanan yörenin mimarları, çeşitli devirlerdeki mimari eserlerden etkilendiklerinden, yapılarında değişik plan uygulamaları yoluna gitmişlerdir. Milattan Önceki çağlardan Osmanlı İmparatorluğu'na kadar çeşitli milletlerin hâkimiyetine giren Şanlıurfa'daki bütün bu devirlerin birbirlerini etkilemelerinden doğan plan tipleri, birbirlerinin kopyaları olmaktan ziyade yeni arayışlar içerisinde varyasyonlar meydana getirecek şekilde zenginlik göstermektedir.

Şanlıurfa'da Osmanlı döneminde inşa edilen cami ve mescitlerde plan bakımından, genel olarak mihraba yatay düzenlenmiş sahnin uygulamaları görülmektedir. Bu plan tipi Kuzey Suriye'de gelişen Türk ve İslam mimarisinin bir devamı niteliğindedir. Bir yandan kibleye paralel sahninli plan şekli ile kendinden önceki devletler zamanında inşa edilen plan anlayışını tatbik eden Şanlıurfa Osmanlı camileri, öte yandan da merkezi kubbenin yanlara doğru genişlediği planlı eserleriyle, Osmanlı'nın ulaşmaya çalıştığı merkezi kubbeli yapıların gelişmesine katkıda bulunmuştur. Merkezi kubbeler yanlara doğru bazen kubbelerle, çoğu zaman da tonozlarla yanlara doğru genişletilmiştir. Mimar Sinan'ın klasik Osmanlı döneminde doruğuna ulaştırdığı "tüm cemaati bir mekân altında toplama" fikrine yardımcı olabilecek bu eserler, Şanlıurfa'nın plan zenginliğini açıkça ortaya koymaktadır. Bunun yanında Anadolu Selçukluları ile başlayıp Beylikler devrinde süren ve klasik Osmanlı mimarisinde en güzel örneklerini veren tek kubbeli, kare mekânlı yapıların varlığı da önemli yer tutmaktadır. Buradan çok açık bir şekilde

anlaşılmaktadır ki, Şanlıurfa Osmanlı dönemi cami ve mescit mimarisi, Osmanlı'nın gelenekselleşmiş plan şemalarına aykırı durmamış, tam aksine benimsemiş ve severek uygulamıştır. Bunu yaparken de geçmişine sırt çevirmemiştir.

Mimari şemanın şekillenmesinde yerel özellikleri ile ön planda olan Şanlıurfa Osmanlı dönemi cami ve mescitleri, özellikle yerel ustalarının çokluğu ve zekâlarıyla geniş bir yelpaze oluşturmaya çalışmıştır. Yapıların kuzeyine yerleştirilen, bir tür hazırlık mekânı olan son cemaat yerleri, bunların düzenlenişi, giriş kapılarının yerleştirilmesi, iç mekânın sükrüktürel yapısının da göz önüne alınarak oluşturulan harim mekânı şeması, mihrap, minber gibi mimari elemanların yerel özellikleri, minarelerin konumlandırılmaları, minare üzerinde görülen süsleme unsurlarının çeşitliliği gibi mimari ve süsleme olanakları, Şanlıurfa'daki Osmanlı dini mimarisini özel bir yerde tutmaya yeterdir.

Kendisinin etkilendiği plan, mimari ve süsleme formlarıyla, kendi özünde onu yeniden yoğurup özgün şekilde yorumlamasını bilen Şanlıurfa'daki Osmanlı dönemi cami ve mescit mimarisi, bununla kalmayıp kendinden sonrakileri ve kendi yöresindeki çağdaşlarını da etkilemeyi çok iyi başarabilmiştir. Bunu yaparken de kendindeki yapı türüyle sınırlı kalmamış; sivil mimariye uzanan geniş bir yelpazeyi etkisi altına almayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

- Akalın, Müslüm; **Milli Mücadelede Urfa**, İstanbul 1985.
- Akalın, Müslüm; **Roma İmparatorluk Tarihi**, İstanbul 1985.
- Akçay, İlhan; “Anı’da Türk Eserleri”, **Türk Kültürü**, S.XXII, İstanbul 1964, s.156.
- Akçay, İlhan; “Harput’ta Ulu Camii”, **Yeni Fırat**, C.III, Elazığ 1966, s.20-22.
- Akçay, İlhan; “Sivas’ta Türk Eserleri”, **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi**, S.IX-X, Ankara 1967, s.244.
- Akpolat, Mustafa Servet; “Mimarlık Yapıtlarının Mimarlık ve Mimarlık Dışı Rollerini: Gaziantep Alaüddevle Camisi (1903)”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.XX, S.I, Ankara 2003, s.110-125.
- Ali İmran Suresi; 92. Ayet.
- Alpay, Bedri; **Şanlıurfa Şairleri**, Şanlıurfa 1986.
- Alper, Mehmet; **Urfa’nın Mekansal Yapısı Türk-İslam Mimarisindeki Yeri ve Önemi**, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1987.
- Anonim; “Şanlıurfa Maddesi”, **Büyük Larousse**, C.XXI, İstanbul 1986, s.11002.
- Anonim; “Şanlıurfa Maddesi”, **Rehber Ansiklopedisi**, C.XVII, İstanbul 1984, s.234.
- Anonim; “Urfa Maddesi”, **Yurt Ansiklopedisi**, C.X, İstanbul 1984, s.1376.
- Arel, Ayda; “Üç Şerefeli Cami ve Osmanlı Mimarisinde Tipolojik Sınıflandırma Sorunu”, **Mimarlık**, C.VI, İstanbul 1973, s.17-20.
- Arslan, Muhammet; “Ani’de İslam Tesiri Altında Yapılmış Yapılar”, **Serhat Kültür Dergisi**, Yıl: 5 (Kasım-Aralık 2007), İstanbul 2007, s.30-32.

Arslan, Muhammet; “Şanlıurfa Nimetullah (Ak) Cami Taçkapısı”, **Atatürk**

Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Yıl:2008,

Sayı:XXI, Erzurum 2008, s.1-34.

Asfour, Abdülhalim; **Emevi Devrinden Osmanlılara Kadar Suriye Minareleri**,

(Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve

Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),

Ankara 1997.

Aslanapa, Oktay; **Türk Sanatı**, İstanbul 1999.

Ayverdi, Ekrem Hakkı; “İlk Fatih Camii Hakkında Yeni Bir Vesika”, **Vakıflar**

Dergisi, C.VI, Ankara 1965, s.63-69.

Ayverdi, Ekrem Hakkı; **İstanbul Mimari Çağının Menşei. Osmanlı Mimarisinin**

İlk Devri. 630-805 (1230-1402), İstanbul 1966.

Ayverdi, Ekrem Hakkı; **Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri**

806-855 (1403-1451), İstanbul 1972.

Ayverdi, Ekrem Hakkı; **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 755-886 (1453-1481)**,

C.II, İstanbul 1974.

Bakırer, Ömür; “Anadolu’da XIII. Yüzyıl Tuğla Minarelerinin Konumu, Şekil,

Malzeme ve Tezyinat Özellikleri”, **Vakıflar Dergisi**, C.IX, Ankara

1969, s.343.

Bakırer, Ömür; **XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları**, Ankara 2002, s.6.

Baş, Gülsen; **Diyarbakır’daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme – I**, Yüzüncü Yıl

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van 2006.

Behçet, Ünsal; “Türk Camisinin Plan Şekli ve Esasları”, **Türk Yurdu**, S.276, Ankara

1959, s.62-64.

Cezar, Mustafa; **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, İstanbul 1977.

Çal, Halit; “Şanlıurfa Camileri İsimli Kitap Hakkında Bir Tenkit”, **Bilge**, S.VIII, Ankara 1996, s.51-55.

Çal, Halit; “Urfa’daki Taşınmaz Eski Eserler Hakkında Bir Ön Araştırma”, **Yeni Harran Çevresi**, Yıl : I, S. IV, İstanbul 1993, s. 57.

Çam, Nusret; “Mimar Sinan’ın Eserlerinde Mahalli Unsurlar”, **VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu**, Kayseri 2002, s. 243.

Çelebi, Evliya; **Seyahatname (Çev. Zuhuri Danışman)**, İstanbul 1970.

Demirkent, Işın; **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi**, Ankara 1990.

Durukan, Aynur; “Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Cami Tipolojisi”, **Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi** (Yayımlanmamış Bildiri), Ankara 1989.

Dündar, Abdulkadir; **Kilis’teki Osmanlı Devri Mimari Eserleri**, Ankara 1999.

Eker, Halil; **Nizip’teki Mimari Eserler**, YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2006.

Erzincan, Tuğba; “Mihrap Maddesi”, **İslam Ansiklopedisi (T.D.V)**, C.XXX, İstanbul 2005, s.30-37.

Esin, Emel; “Minare Maddesi”, **Türk Ansiklopedisi**, S.XXIV, Ankara 1976, s.203-206.

Eyice, Semavi; “Cami Maddesi”, **İslam Ansiklopedisi (T.D.V)**, İstanbul 1993, s.67.

Eyice, Semavi; “Minare-Anadolu’da Türk Minareleri”, **İslam Ansiklopedisi**, S.VIII, Eskişehir 1997, s.334.

Gabriel, Albert; “Dunaysır”, **Ars Islamica**, C.IV, 1937, s.352-355.

Göknıl, Ulya Vogt; **Grands Courents de L’architecture Islamique Mospquees,**

(Basım Yeri Yok) 1975.

Güler E., Selahaddin; “Tarih İçinde Şanlıurfa”, **Şanlıurfa**, Ankara 1997, s.19-53.

Güler, M. İzzet; “Konya Mescitleri”, **İller Bankası Dergisi**, C.I, No:6, Ankara 1968, s.25.

Gündoğdu, Hamza; “Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi

Kalıntılar”, **Şehr-i Mübarek Erzurum**, Ankara 1989, s.140.

Güzelbey, Cemil Cahit; **Gaziantep Camileri**, Gaziantep 1984.

Halaçoğlu, Yusuf; “Anadolu İskanında Urfa ve Çevresi”, **Türk Kültüründe**

Karakeçililer Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (3

Haziran 1999-Şanlıurfa), Ankara 1999, s.21-26.

Her Yönüyle Şanlıurfa, 97 İl Yıllığı, Şanlıurfa 1997.

Holt P., M.; **Haçlı Devletleri ve Komşuları Urfa Kontluğu, Antakya Prensliği,**

Trablusşam Kontluğu, Kudüs Krallığı, (Çeviren Tanju Akad), İstanbul 2007.

Honigmann, E.; “Urfa Maddesi”, **İslam Ansiklopedisi**, C.XIII, İstanbul 1990, s.235.

http://www.archnet.org/library/sites/one-site.jsp?site_id=8092

(Erişim Tarihi: 20.05.2009)

Işıltan, Fikret; “Şanlıurfa Tarihine Genel Bir Bakış”, **Şanlıurfa ve Güney-Doğu**

Anadolu Projesi (GAP) Sempozyumu, İstanbul 1988, s.57.

İnci, Bakır; **Şanlıurfa Camileri**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara 1966.

Kahraman- Dağlı, Seyit Ali –Yücel; **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi**

Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Antakya-

Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-

Edirne, İstanbul 2006.

Karakaş, Mahmut; **Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa’da Kültür ve Eğitim**, Ankara 1995.

Karakaş, Mahmut; **Şanlıurfa Kitabeleri**, Şanlıurfa 1986.

Karakaş, Mahmut; **Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler**, Şanlıurfa 2001.

Karamağaralı, Beyhan; “Edirne Eski Camii’nin Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri”, **Vakıflar Dergisi**, C.IX, Ankara 1971, s.335-336.

Karamağaralı, Haluk; “Kayseri’deki Huand Camii’nin Restitüsyonu ve Huand Manzumesinin Kronolojisi Hakkında Bazı Notlar”, **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.XXI, Ankara 1976, s.199-245.

Kılavuz, Bülent Nuri; **Güneydoğu Anadolu Bölgesi Minareleri-I-II**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van 2005.

Koeph, Hans; “Osmanlı Kubbeli Camileri Üzerine Tipolojik Bir Deneme”, **Yapı**, S.58, İstanbul 1984, s.19-48.

Kürkçüoğlu, Cihat; “Mimari”, **Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir**, Ankara 2002, s.57.

Kürkçüoğlu, Cihat; “Nimetullah Camii”, **Harran Kültür ve Folklor Dergisi**, S. XX, Şanlıurfa 1983, s. 16.

Kürkçüoğlu, Cihat; “Rızvaniye Camii’nin Ağaç Kapı Kanatları ve Müezzin Mahfili Süslemeleri”, **Harran Kültür ve Folklor Dergisi**, S.IV, Şanlıurfa 1983, s.2.

Kürkçüoğlu, Cihat, “Şanlıurfa Mimari Eserleri”, **İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi**, S.VIII, Ankara 1990, s.53.

Kürkçüoğlu, Cihat; “Şanlıurfa Mimari Eserleri”, **Şanlıurfa** (Editör : Seyfi Başkan), Ankara 1997, s. 55-99.

Kürkçüoğlu, Cihat; “Şanlıurfa’daki TonoZ Örtülü Camiler”, **Şanlıurfa’nın**

Kurtuluşu 70. Yıl, Şanlıurfa 1990, s.30.

Kürkçüoğlu, Cihat; **Şanlıurfa Camileri**, Ankara 1993.

Kürkçüoğlu, Cihat; **Şanlıurfa İslam Mimarisinde Taş Süsleme**, Selçuk

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat

Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış

Doktora Tezi, Konya 1998.

Merçil, Erdoğan; “Selçukluların Anadolu’ya Gelişlerinden Haçlı Seferlerinin

Başlangıcına Kadar Urfa’nın Durumu, **Şanlıurfa ve Güney-Doğu**

Anadolu Projesi (GAP) Sempozyumu, İstanbul 1988, s.50-56.

Müze Raporları (Prof. Dr. Abdüsselam ULUÇAM, Yrd. Doç. Dr. Cihat Kürkçüoğlu,

Arş. Gör. Bahattin ÇELİK, Uzman Fatih ULUÇAM)

Oral, M. Zeki; “Konya’da Alâ üd –din Camii ve Türbeleri”, **A.Ü. İlahiyat Fakültesi**

Dergisi, S.V/I-IV, Ankara 1956, s.145.

Ödekan, Ayla; “Minareler”, **Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, C.I,

İstanbul 1988, s.525-528.

Ödekan, Ayla; “Mukarnas Bezeme”, **Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve**

Eserleri, İstanbul 1948, s.477.

Ödekan, Ayla; “Mukarnas Onarımı İle İlgili Gözlemler”, **Rölöve ve Restorasyon**

Dergisi, C.IV, Ankara 1982, s.66.

Ödekan, Ayla; **Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Mukarnaslı Portal**

Örtüleri, İstanbul 1977.

Öney, Gönül; “Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi”, **Belleten**, C.XXX, Ankara

1966, s.378-379.

Önkal, Hakkı; **Anadolu Selçuklu Türbeleri**, Ankara 1996.

Özçelik, İsmail; “Milli Mücadelede Urfa ve Urfalılar”, **Türk Kültüründe Karakeçililer Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (3 Haziran 1999-Şanlıurfa)**, Ankara 1999, s.60-65.

Özçelik, İsmail; **Milli Mücadelede Güney Cephesi (Urfa)**, Ankara 1992.

Özdemir, Rukiye; **Şanlıurfa’da Osmanlı Dönemi Camileri**, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Basılmamış Lisans Tezi, Erzurum 2001.

Özel, Mehmet; “Erzurum’da Selçuklu Devri Eserleri”, **Kültür ve Sanat**, S.V, İstanbul 1977, s.170.

Segal, J. B.; **Edessa The Blessed City**, Oxford 1970.

Sözen, Metin; **Diyarbakır’da Türk Mimarisi**, İstanbul 1971.

Sözen, Metin; **Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan**, İstanbul 1975.

Şancı, Fuat; “Anadolu Camilerinde Yazlık Mescitler”, **XII. Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (15-17 Ekim 2008-Çanakkale)**, (Basım Aşamasında).

Şancı, Fuat; **Hatay İlinde Türk Mimarisi-II**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

Şanlıurfa Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 1 Numaralı Fihrist, 98 Sıra Numaralı Vakfiye Dosyası.

Tayla, Hüsrev; “Sinan Minarelerinin Mimaride ve Şehircilikteki Yeri”, **Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri**, Ankara 1996, s.49.

Top, Mehmet; “Ortaçağ Türk Mimarisinde Mihrap”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.VI, Ankara 2002, s.87-98.

Top, Mehmet; **Erken Dönem Osmanlı Mihrapları (XIV.-XV. Yüzyıl)**, (YYÜ. Sosyal

Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van 1997.

Tuncer, Orhan Cezmi; **Diyarbakır Camileri**, Diyarbakır 1996.

Uluçam, Abdüsselam; “Besni’deki Kültür Varlıkları ve Düşündürdükleri”, **GAP**

Bölgesindeki Kültür Varlıklarının Korunması,

Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu (01-05 Haziran

1993-Şanlıurfa), Ankara 2000, s.190-202.

Uluçam, Abdüsselam; “İrak Selçukluları ve Atabekler Döneminden Kalan Tuğla

Minareler”, **YYÜ FEF Sosyal Bilimler Dergisi**, S.I, Van

1990, s.38.

Uysal, Ali Osman; “Anadolu Selçuklularından Erken Osmanlı Dönemine Minare

Biçimindeki Gelişmeler”, **A.Ü. DTCE Dergisi**, C.XXXIII, Ankara

1990, s.519.

Uysal, Ali Osman; **Erken Osmanlı Dönemi Minareleri**, (A.Ü. Sosyal Bilimler

Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1985.

Ülgen, Ali Saim; “Divriği Ulu Camisi ve Dar-üş-Şifası”, **Vakıflar Dergisi**, S.V,

Ankara 1962, s.94-95.

Ülgen, Ali Saim; “Siirt Ulu Camisi”, **Vakıflar Dergisi**, C.V, Ankara 1962, s.153-154.

Ülgen, Aygün; “Osmanlı Dönemi Minarelerinde Form ve Dekorasyon”, **İlgi**,

S.XXXXXXXXXX, İstanbul 1995, s.7.

Ülgen, Aygün; **Klasik Devir Minareleri**, İstanbul 1996.

Ülken, Hilmi Ziya; **İslam Sanatı**, İstanbul 1948.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv ve Yayın Dairesi 2103 numaralı defterin 207. Sayfa, 203.sirasında kayıtlı vakfiyenin, Şanlıurfa Vakıflar Bölge Müdürlüğü 1 Numaralı Fihrist, 45 sıra numaralı dosyadaki Türkçe çevirisi.

Vakıflar Genel Müdürlüğü, Arşiv ve Yayın Dairesi, 1863 Numaralı Defter, s.364.

Yazıcı, Mustafa; “Divriği Ulu Caminin Mimari Özellikleri”, **Ankara Sanat**, C.III,
Ankara 1968, s.68.

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Şehbenderiye Cami Planı (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 2: Şehbenderiye Cami Minaresinin Çizimi (Bülent Nuri Kılavuz'dan)

Şekil 3: Nimetullah Cami Planı (Cihat Kürkçüoğlu'ndan İşlenerek)

Şekil 4: Nimetullah (Ak) Cami Minaresi Çizimi (Bülent Nuri Kılavuz'dan)

Şekil 5: Nimetullah (Ak) Cami Son Cemaat Yeri Orta Göz Döşemesi Geometrik Süslemesinin Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 6: Nimetullah (Ak) Cami Güneybatı Köşesindeki Kufi Karakterli Yazının Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 7: Nimetullah (Ak) Cami Taçkapı Yanındaki Yazıyı Çevreleyen Bordür Süslemesinin Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 8: Nimetullah (Ak) Cami Mihrabı Geometrik Bordürü Süsleme Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 9: Nimetullah (Ak) Cami Mihrabı Köşe Sütünceleri Gövdesinin Süsleme Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 10: Çakeri Cami Planı (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 11: Kadioğlu Cami Planı (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 12: Kadioğlu Cami Minaresinin Çizimi (Bülent Nuri Kılavuz'dan)

Şekil 13: Hacı Lütfullah Cami Planı (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 14-a: Kutbeddin Cami Restitüsyon Planı (Cihat Kürkçüoğlu'ndan İşlenerek)

Şekil 14-b: Kutbeddin Cami Planı

Şekil 15: Arabî Cami Planı (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 16: Arabî Cami Minaresinin Çizimi (Bülent Nuri Kılavuz'dan)

Şekil 17: Dabakhane Cami Planı (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 18: Dabakhane Cami Minaresi Çizimi (Bülent Nuri Kılavuz'dan)

Şekil 19: Dabakhane Cami Avlu Kapı Kemerindeki Palmet Süslemelerin Çizimi

(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 20: Dabakhane Cami Avlu Taçkapısı Yanındaki Palmet Süslemelerinin Çizimi

(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 21: Dabakhane Cami Son Cemaat Yeri Batı Duvarındaki Kitabe Kartuşunun Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 22: Dabakhane Cami Minare Pabucundaki İki Şeritli Örgü Motifinin Çizimi

(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 23: Dabakhane Cami Minare Gövdesindeki Palmet Süslemenin Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 24: Yusuf Paşa Cami Planı (Mehmet Alper'den)

Şekil 25: Yusuf Paşa Cami Minaresinin Çizimi (Bülent Nuri Kılavuz'dan)

Şekil 26: Yusuf Paşa Cami Minaresindeki Palmet Kompozisyonun Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 27: Yusuf Paşa Cami Minaresindeki Çarkıfelek Kompozisyonun Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 28: Yusuf Paşa Cami Mihrap Nişinde Geometrik Süslemenin Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 29: Yusuf Paşa Cami Mihrap Üzerindeki Altı Kollu Yıldız Kompozisyonunun Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 30: Yusuf Paşa Cami Mihrap Üzerindeki Sekiz Kollu Yıldız Kompozisyonunun Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 31: Yusuf Paşa Cami Minberindeki Rumili Kompozisyonun Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 32: Yusuf Paşa Cami Minber Aynalığındaki Kompozisyonun Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 33: Yusuf Paşa Cami Minber Aynalığındaki Kompozisyonun Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 34: Rızvaniye Cami Planı (Mehmet Alper'den)

Şekil 35: Rızvaniye Cami Minaresinin Çizimi (Bülent Nuri Kılavuz'dan)

Şekil 36: Rızvaniye Cami Minare Şerefesindeki Balık Kompozisyonun Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 37: Rızvaniye Cami Minare Korkuluğundaki Kompozisyonun Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 38: Rızvaniye Cami Taşkapı Sütüncelerindeki Yılan Figürlerinin Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 39: Rızvaniye Cami Son Cemaat Yerinin Orta Göz Döşemesindeki Sekiz Kollu Yıldız Motifinin Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 40: Rızvaniye Cami İs Kanalı Üstündeki Palmetli Rozet Kompozisyonun Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 41: Rızvaniye Cami İs Kanalı Üstündeki Geometrik Rozet Kompozisyonun Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 42: Rızvaniye Cami Minber Korkuluğundaki Kompozisyonun Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 43: Hızanoğlu Cami Planı (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 44: Hızanoğlu Cami Minaresinin Çizimi (Bülent Nuri Kılavuz'dan)

Şekil 45: Hızanoğlu Cami Minber Korkuluğundaki Süslemenin Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 46: Hızanoğlu Cami Minaresinde Palmet Kuşağının Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 47: Hızanoğlu Cami Minaresinde Altı Kollu Çarkıfelek Motifinin Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 48: Hızanoğlu Cami Minaresinde Dairesel Madalyonların Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 49: Kıbrıs Mescidi Planı (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 50: Hüseyin Paşa Cami Planı (Mehmet Alper'den)

Şekil 51: Hüseyin Paşa Cami Minaresinin Çizimi (Bülent Nuri Kılavuz’dan)

Şekil 52: Hüseyin Paşa Cami Minber Korkuluğundaki Kompozisyonun Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu’ndan)

Şekil 53: Hüseyin Paşa Cami Minber Aynalığındaki Kompozisyonun Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu’ndan)

Şekil 54: Hüseyin Paşa Cami Minber Aynalığındaki Kompozisyonun Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu’ndan)

Şekil 55: Mevlevihane Cami Planı (Cihat Kürkçüoğlu’ndan)

Şekil 56: Hacı Yadiğâr Cami Planı (Cihat Kürkçüoğlu’ndan)

Şekil 57: Müderris Mescidi Planı (Cihat Kürkçüoğlu’ndan)

Şekil 58: İmam Sekkaki Cami Planı (Cihat Kürkçüoğlu’ndan)

Şekil 59: Behramlar Cami Planı (Cihat Kürkçüoğlu’ndan)

Şekil 60: Tuzeken Cami Planı (Mehmet Alper’den İşlenerek)

Şekil 61: Tuzeken Cami Minaresinin Çizimi (Bülent Nuri Kılavuz’dan)

Şekil 62: Hayrullah Cami Planı (Cihat Kürkçüoğlu’ndan)

Şekil 63: Hayrullah Cami Minaresinin Çizimi (Bülent Nuri Kılavuz’dan)

Şekil 64: Miskinler Cami Planı (Cihat Kürkçüoğlu’ndan)

Şekil 65: Miskinler Cami Minaresinin Çizimi (Bülent Nuri Kılavuz’dan)

Şekil 66: Miskinler Cami Minaresinin Çizimi (Bülent Nuri Kılavuz’dan)

Şekil 67: Siverekli Mescidi Planı

Şekil 68: Mevlid-i Halil Cami Planı (Cihat Kürkçüoğlu’ndan İşlenerek)

Şekil 69: Kara Musa Cami Planı (Cihat Kürkçüoğlu’ndan)

Şekil 70: Kara Musa Cami Minaresinin Çizimi (Bülent Nuri Kılavuz’dan)

Şekil 71: Kara Musa Cami Minare Gövdesindeki Palmet Süslemenin Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu’ndan)

Şekil 72: Hekim Dede Cami Planı (Cihat Kürkçüoğlu’ndan)

Şekil 73: Hekim Dede Cami Minaresinin Çizimi (Bülent Nuri Kılavuz’dan)

- Şekil 74:** Hüseyiniye Mescidi Planı (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)
- Şekil 75:** Ani Manuçehr Cami Planı (www.virtualani.com)
- Şekil 76:** Sivas Ulu Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)
- Şekil 77:** Konya Alaaddin Cami Planı (www.archnet.org)
- Şekil 78:** Erzurum Ulu Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)
- Şekil 79:** Kayseri Kölük Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)
- Şekil 80:** Niğde Alaaddin Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)
- Şekil 81:** Kayseri Huand Hatun Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)
- Şekil 82:** Kayseri Hacı Kılıç Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)
- Şekil 83:** Bursa Ulu Cami Planı (Ekrem Hakkı Ayverdi'den)
- Şekil 84:** Antakya Şenköy Ahmet Kusayri Cami Planı (Fuat Şancı'dan)
- Şekil 85:** Antakya Altınözü Fadikli Köyü Cami Planı (Fuat Şancı'dan)
- Şekil 86:** Hazara Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)
- Şekil 87:** Talhatan Baba Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)
- Şekil 88:** Siirt Ulu Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)
- Şekil 89:** Bitlis Ulu Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)
- Şekil 90:** Silvan Ulu Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)
- Şekil 91:** Harput Ulu Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)
- Şekil 92:** Kızıltepe Ulu Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)
- Şekil 93:** Manisa Ulu Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)
- Şekil 94:** Edirne Üç Şerefeli Cami Planı (www.archnet.org)
- Şekil 95:** İstanbul Eski Fatih Cami Planı (Ekrem Hakkı Ayverdi'den)
- Şekil 96:** Şanlıurfa Hasan Padişah Cami Planı (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)
- Şekil 97:** Şanlıurfa Pazar Cami Planı (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)
- Şekil 98:** İznik Yeşil Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)

FOTOĞRAF LİSTESİ

Foto. 1: Şehbenderiye Cami Doğu Cephesinden Görünüm

Foto. 2: Şehbenderiye Cami Doğu Avlu Kapısından Görünüm

Foto. 3: Şehbenderiye Cami Avlusundan Görünüm

Foto. 4: Şehbenderiye Cami Kuzey Cephesinden Görünüm

Foto. 5: Şehbenderiye Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 6: Şehbenderiye Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 7: Şehbenderiye Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 8-9: Şehbenderiye Cami Son Cemaat Yeri Pencerelelerinden Görünüm

Foto. 10: Şehbenderiye Cami Kuzey Cephesinden Görünüm

Foto. 11: Şehbenderiye Cami Güney Cephesinden Görünüm

Foto. 12: Şehbenderiye Cami Güney Cephesinden Görünüm

Foto. 13: Şehbenderiye Cami Minare Merdivenlerinden Görünüm

Foto. 14: Şehbenderiye Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 15-16: Şehbenderiye Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 17: Şehbenderiye Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 18: Şehbenderiye Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 19: Şehbenderiye Cami Mihrap ve Minberinden Görünüm

Foto. 20: Şehbenderiye Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 21: Şehbenderiye Cami Minberinden Görünüm

Foto. 22: Şehbenderiye Cami Son Cemaat Yeri Doğu Duvarındaki Kitabeden Görünüm

Foto. 23: Şehbenderiye Cami Doğu Avlu Kapısı Üzerindeki Kitabeden Görünüm

Foto. 24: Nimetullah (Ak) Cami Güney Cephesinden Görünüm

Foto. 25: Nimetullah (Ak) Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 26: Nimetullah (Ak) Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 27: Nimetullah (Ak) Cami Taçkapısından Görünüm

Foto. 28: Nimetullah (Ak) Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 29: Nimetullah (Ak) Cami Harim Mekânından ve Mahfil Bölümünden Görünüm

Foto. 30: Nimetullah (Ak) Cami Ana Kubbesinden Görünüm

Foto. 31: Nimetullah (Ak) Cami Tromp Başlangıçlarından Görünüm

Foto. 32: Nimetullah (Ak) Cami Tromp Geçişlerinden Görünüm

Foto. 33: Nimetullah (Ak) Cami Yan Mekânlarından Görünüm

Foto. 34: Nimetullah (Ak) Cami Yan Mekânlarında Mukarnas Dolgulu Pandantif Geçiş

Foto. 35: Nimetullah (Ak) Cami Mihrap ve Minberinden Görünüm

Foto. 36: Nimetullah (Ak) Cami Mihrabından Genel Görünüm

Foto. 37: Nimetullah (Ak) Cami Minberinden Genel Görünüm

Foto. 38: Nimetullah (Ak) Cami Minberinden Görünüm

Foto. 39: Nimetullah (Ak) Cami Minberinden Görünüm

Foto. 40: Nimetullah (Ak) Cami Güneydoğu Kenarındaki Yazlık Mekândan Görünüm

Foto. 41: Nimetullah (Ak) Cami Güneydoğu Kenarındaki Yazlık Mekânın Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 42: Nimetullah (Ak) Cami Son Cemaat Yeri Mihrabiyesinden Görünüm

Foto. 43: Nimetullah (Ak) Cami Son Cemaat Yeri Mihrabiyesinden Görünüm

Foto. 44: Nimetullah (Ak) Cami Son Cemaat Yeri Orta Göz Döşemesinden Görünüm

Foto. 45: Nimetullah (Ak) Cami Güneybatı Köşesinden Görünüm

Foto. 46: Nimetullah (Ak) Cami Güneybatı Köşesinin Orijinal Halinden Görünüm (C. Kürkcüoğlu'ndan)

Foto. 47: Nimetullah (Ak) Cami Taçkapısında Mukarnaslı Dış Çerçeveden Görünüm

Foto. 48: Nimetullah (Ak) Cami Taçkapısı Geometrik Bordürden Görünüm

Foto. 49: Nimetullah (Ak) Cami Taçkapısı Mukarnas Kavsarasından Görünüm

Foto. 50: Nimetullah (Ak) Cami Taçkapısı Mukarnas Kavsarasından Görünüm

Foto. 51: Nimetullah (Ak) Cami Taçkapısı Doğu Kenarındaki Geometrik Bordürlü Yazı Kuşağı

Foto. 52: Nimetullah (Ak) Cami Taçkapısı Batı Kenarındaki Geometrik Bordürlü Yazı Kuşağı

Foto. 53: Nimetullah (Ak) Cami Harim Mekânı Giriş Kapısından Görünüm

Foto. 54: Nimetullah (Ak) Cami Giriş Kapısında Yazı Kuşağından Görünüm

Foto. 55: Nimetullah (Ak) Cami Minare Kaidesinden Görünüm

Foto. 56: Nimetullah (Ak) Cami Minare Kaidesinden Görünüm

Foto. 57: Nimetullah (Ak) Cami Minare Kaidesinden Görünüm

Foto. 58: Nimetullah (Ak) Cami Minaresi Pabuç Bölümünden Görünüm

Foto. 59: Nimetullah (Ak) Cami Minaresi Pabuç Bölümünden Görünüm

Foto. 60: Nimetullah (Ak) Cami Minaresi Pabuç Bölümünden Görünüm

Foto. 61: Nimetullah (Ak) Cami Minare Gövdesinden Görünüm

Foto. 62: Nimetullah (Ak) Cami Minare Gövdesinden Görünüm

Foto. 63: Nimetullah (Ak) Cami Minare Şerefesinden Görünüm

Foto. 64: Nimetullah (Ak) Cami Mihrabı Geometrik ve Mukarnaslı Bordüründen Görünüm

Foto. 65: Nimetullah (Ak) Cami Mihrabı Mukarnas Kavsarasından Görünü

Foto. 66: Nimetullah (Ak) Cami Mihrabı Mukarnas Kavsarasından Detay Görünüm

Foto. 67: Nimetullah (Ak) Cami Mihrabı Köşe Sütüncelerinden Görünüm

Foto. 68: Nimetullah (Ak) Cami Batı Cephesinde Pencere Alınlığındaki Kitabesinden Görünüm

Foto. 69: Nimetullah (Ak) Cami Minare Kaidesinin Batı Cephesindeki Kitabeden Görünüm

Foto. 70: Çakeri Cami Kuzey Avlu Kapısından Görünüm

Foto. 71: Çakeri Cami Doğu Cephesinden Görünüm

Foto. 72: Çakeri Cami Kuzey Cephesinden Görünüm

Foto. 73: Çakeri Cami Üst Örtü Sisteminden Görünüm

Foto. 74: Çakeri Cami Güney Cephesinden Görünüm

Foto. 75: Çakeri Cami Güney Cephesinde Saçak Düzeninden Görünüm

Foto. 76: Çakeri Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 77: Çakeri Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 78: Çakeri Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 79: Çakeri Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 80: Çakeri Cami Giriş Kapısından Görünüm

Foto. 81: Çakeri Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 82: Çakeri Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 83: Çakeri Cami Yan Mekânlarından Görünüm

Foto. 84: Çakeri Cami Yan Mekânındaki Dolap Nişlerinden Görünüm

Foto. 85: Çakeri Cami Minberinden Görünüm

Foto. 86: Çakeri Cami Batı Cephesi ve Mektep Bölümünden Görünüm

Foto. 87: Çakeri Cami Mihrap ve Minberinden Görünüm

Foto. 88: Çakeri Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 89: Çakeri Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 90: Çakeri Cami Kuzey Avlu Kapısındaki Kitabeden Görünüm

Foto. 91: Çakeri Cami Giriş Kapısındaki Kitabeden Görünüm

Foto. 92: Çakeri Cami Son Cemaat Yerinin Batı Köşesindeki Kitabesinden Görünüm

Foto. 93: Kadioğlu Cami Kuzey Avlu Kapısından Görünüm

Foto. 94: Kadioğlu Cami Kuzey Avlu Kapısından Görünüm

Foto. 95: Kadioğlu Cami Kuzey Avlu Kapısından Görünüm

Foto. 96: Kadioğlu Cami Kuzey Avlu Kapısından Görünüm

Foto. 97: Kadioğlu Cami Kuzey Avlu Kapısı Yanındaki Çeşmeden Görünüm

Foto. 98: Kadioğlu Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 99: Kadioğlu Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 100: Kadioğlu Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 101: Kadioğlu Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 102: Kadioğlu Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 103: Kadioğlu Cami Son Cemaat Yerindeki Mihrabiye Nişinden Görünüm

Foto. 104: Kadioğlu Cami Son Cemaat Yerindeki Mihrabiye Nişinden Görünüm

Foto. 105: Kadioğlu Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 106: Kadioğlu Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 107: Kadioğlu Cami Kubbe Eteğinden Görünüm

Foto. 108: Kadioğlu Cami TonoZ Örtü Sisteminden Görünüm

Foto. 109: Kadioğlu Cami Doğu Kenarından Görünüm

Foto. 110: Kadioğlu Cami Yan Mekânlarındaki Mihrabiye Nişinden Görünüm

Foto. 111: Kadioğlu Cami Yan Mekânlarındaki Mihrabiye Nişinden Görünüm

Foto. 112: Kadioğlu Cami Mihrap ve Minberinden Görünüm

Foto. 113: Kadioğlu Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 114: Kadioğlu Cami Minberinden Görünüm

Foto. 115: Kadioğlu Cami Mahfil Bölümünden Görünüm

Foto. 116: Kadioğlu Cami Son Cemaat Yeri Batı Duvarındaki Kitabeden Görünüm

Foto. 117: Kadioğlu Cami Son Cemaat Yeri Batı Duvarındaki Kitabe Süslemesinden Görünüm

Foto. 118: Kadioğlu Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 119: Kadioğlu Cami Minare Gövdesinden Görünüm

Foto. 120: Kadioğlu Cami Minare Gövdesinden Görünüm

Foto. 121: Kadioğlu Cami Minare Gövdesi ve Şerefe Bölümünden Görünüm

Foto. 122: Kadioğlu Cami Minare Kaidesindeki Kitabeden Görünüm

Foto. 123: Hacı Lütfullah Cami Kuzey Avlu Kapısından Görünüm

Foto. 124: Hacı Lütfullah Cami Kuzey Cephesinden Görünüm

Foto. 125: Hacı Lütfullah Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 126-127: Hacı Lütfullah Cami Son Cemaat Yeri ve Mihrabiye Nişinden Görünüm

Foto. 128-129: Hacı Lütfullah Cami Giriş Kapılarından Görünüm

Foto. 130: Hacı Lütfullah Cami Güney Cephesinden Görünüm

Foto. 131: Hacı Lütfullah Cami Güney Cephesindeki Pencerelerden Görünüm

Foto. 132: Hacı Lütfullah Cami Güney Cephesindeki Kapatılan Kemerlerden Görünüm

Foto. 133: Hacı Lütfullah Cami Güney Cephesindeki Kemerler Arasındaki Devşirme Rozetten Görünüm

Foto. 134: Hacı Lütfullah Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 135: Hacı Lütfullah Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 136: Hacı Lütfullah Cami Mihrap ve Minberinden Görünüm

Foto. 137: Hacı Lütfullah Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 138: Hacı Lütfullah Cami Mihrap Nişi Mukarnas Kavsarasından Görünüm

Foto. 139: Hacı Lütfullah Cami Minberinden Görünüm

Foto. 140: Hacı Lütfullah Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 141: Kutbeddin Cami'den Görünüm (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Foto. 142: Kutbeddin Cami'den Görünüm

Foto. 143: Kutbeddin Cami'den Görünüm

Foto. 144: Kutbeddin Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 145: Kutbeddin Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 146: Kutbeddin Cami Son Cemaat Yeri Mihrabiye Nişinden Görünüm

Foto. 147-148: Kutbeddin Cami Son Cemaat Yeri Pencerelerinden Görünüm

Foto. 149: Kutbeddin Cami Son Cemaat Yeri Doğu Kenarından Görünüm

Foto. 150: Kutbeddin Cami Giriş Kapısından Görünüm

Foto. 151: Kutbeddin Cami Batı Cephesinden Görünüm

Foto. 152: Kutbeddin Cami Güney Cephesinden Görünüm

Foto. 153: Kutbeddin Cami Güneybatı Köşesindeki Pahlı Duvardan Görünüm

Foto. 154: Kutbeddin Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 155: Kutbeddin Cami Üst Örtüsünden Görünüm

Foto. 156: Kutbeddin Cami Tromp Başlangıçlarından Görünüm

Foto. 157: Kutbeddin Cami Duvar Köşelerindeki Süslemesinden Görünüm

Foto. 158: Kutbeddin Cami Mihrap ve Minberinden Görünüm

Foto. 159: Kutbeddin Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 160: Kutbeddin Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 161: Kutbeddin Cami Mihrap Nişi Yanındaki İs Kanalından Görünüm

Foto. 162: Kutbeddin Cami Minberinden Görünüm

Foto. 163: Kutbeddin Cami Mahfil Bölümünden Görünüm

Foto. 164: Kutbeddin Cami Son Cemaat Yerinin Doğu Kenarında Duvar Üzerindeki Kitabeden Görünüm

Foto. 165: Kutbeddin Cami Son Cemaat Yeri Doğu Tarafında Mihrabiye Üzerindeki Kitabeden Görünüm

Foto. 166: Arabî Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 167-168: Arabî Cami Son Cemaat Yerinden ve Mihrabiye Nişinden Görünüm

Foto. 169: Arabî Cami Son Cemaat Yeri Batı Kenarından Görünüm

Foto. 170: Arabî Cami Son Cemaat Yeri Doğu Kenarından Görünüm

Foto. 171: Arabî Cami Giriş Kapısından Görünüm

Foto. 172: Arabî Cami Batı Cephesinden Görünüm

Foto. 173: Arabî Cami Güneybatı Köşesindeki Pahlı Duvardan Görünüm

Foto. 174: Arabî Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 175: Arabî Cami Minare Kaidesinden Görünüm

Foto. 176: Arabî Cami Minare Pabucundan Görünüm

Foto. 177-178: Arabî Cami Minare Gövdesi ve Şerefesinden Görünüm

Foto. 179: Arabî Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 180: Arabî Cami Mihrap ve Minberinden Görünüm

Foto. 181: Arabî Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 182: Arabî Cami Giriş Kapısındaki Kitabeden Görünüm

Foto. 183: Arabî Cami Minare Kaidesinin Batı Cephesindeki Kitabeden Görünüm

Foto. 184: Dabakhane Cami Batı Avlu Taçkapısından Görünüm

Foto. 185: Dabakhane Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 186: Dabakhane Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 187: Dabakhane Cami Son Cemaat Yeri Ayağındaki Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 188: Dabakhane Cami Son Cemaat Yeri Mihrabiye Nişinden Görünüm

Foto. 189: Dabakhane Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 190: Dabakhane Cami Mahfilinden Görünüm

Foto. 191: Dabakhane Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 192: Dabakhane Cami Mihrap ve Minberinden Görünüm

Foto. 193: Dabakhane Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 194: Dabakhane Cami Mihrap Nişi Mukarnas Kavsarasından Görünüm

Foto. 195: Dabakhane Cami Mihrap Nişi Üstündeki Ma'kılı Yazıdan Görünüm

Foto. 196: Dabakhane Cami Minberinden Görünüm

Foto. 197: Dabakhane Cami Harim Mekânındaki Mihrabiye Nişinden Görünüm

Foto. 198: Dabakhane Cami Batı Avlu Taçkapısı Palmet Dizisinden Görünüm

Foto. 199: Dabakhane Cami Batı Avlu Taçkapısından Görünüm

Foto. 200: Dabakhane Cami Batı Avlu Taçkapısında Ma'kılı Tarzda “Ali” Yazısından Görünüm

Foto. 201: Dabakhane Cami Batı Avlu Taçkapısı Yanında Palmet Dizisinden Görünüm

Foto. 202: Dabakhane Cami Batı Avlu Taçkapısı Yanında Palmet Dizisi ve Geometrik Süslemeden Görünüm

Foto. 203: Dabakhane Cami Batı Avlu Taçkapısı Yanında Palmet Dizisi ve Geometrik Süslemeden Görünüm

Foto. 204: Dabakhane Cami Güney Avlu Kapısından Görünüm

Foto. 205: Dabakhane Cami Güney Avlu Kapısında Geometrik Süslemelerden Görünüm

Foto. 206: Dabakhane Cami Avlusunun Doğusundaki Türbe Kapısı Süslemesinden Görünüm

Foto. 207: Dabakhane Cami Son Cemaat Yeri Batı Duvarındaki Süslemeden Görünüm

Foto. 208: Dabakhane Cami Güney Cephesinden Görünüm

Foto. 209: Dabakhane Cami Son Cemaat Yerinde Kafesli Oyma Teknikli Sürahi Motifinden Görünüm

Foto. 210: Dabakhane Cami Son Cemaat Yerindeki Süslemeden Görünüm

Foto. 211: Dabakhane Cami Son Cemaat Yerindeki Mükebbire'den Görünüm

Foto. 212: Dabakhane Cami Son Cemaat Yerindeki Mükebbire'den Görünüm

Foto. 213: Dabakhane Cami Minare Pabuç Bölümünden Görünüm

Foto. 214: Dabakhane Cami Minare Gövdesinden Görünüm

Foto. 215: Dabakhane Cami Minare Gövdesinden Görünüm

Foto. 216: Dabakhane Cami Minare Gövdesi ve Şerefesinden Görünüm

Foto. 217: Dabakhane Cami Batı Avlu Kapısı Kitabesinden Görünüm

Foto. 218: Dabakhane Cami Güney Kapısı Üzerindeki Kitabeden Görünüm

Foto. 219: Yusuf Paşa Cami Doğu Avlu Kapısından Görünüm

Foto. 220: Yusuf Paşa Cami Doğu Avlu Kapısı Sütünce Başlığından Görünüm

Foto. 221: Yusuf Paşa Cami Kuzey Cephesinden Görünüm

Foto. 222: Yusuf Paşa Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 223: Yusuf Paşa Cami Son Cemaat Yeri Ayağındaki Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 224: Yusuf Paşa Cami Son Cemaat Yeri Ayağındaki Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 225: Yusuf Paşa Cami Son Cemaat Yeri Pencere Açıklığından Görünüm

Foto. 226: Yusuf Paşa Cami Son Cemaat Yeri Mihrabiyesinden Görünüm

Foto. 227: Yusuf Paşa Cami Son Cemaat Yeri Mihrabiyesinden Görünüm

Foto. 228: Yusuf Paşa Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 229: Yusuf Paşa Cami Minaresi Pabuç Bölümünden Görünüm

Foto. 230: Yusuf Paşa Cami Mihrap ve Minberin Görünümü

Foto. 231: Yusuf Paşa Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 232: Yusuf Paşa Cami Üst Örtü Düzeninden Görünüm

Foto. 233: Yusuf Paşa Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 234: Yusuf Paşa Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 235: Yusuf Paşa Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 236: Yusuf Paşa Cami Minberinden Görünüm

Foto. 237: Yusuf Paşa Cami Mahfil Bölümünden Görünüm

Foto. 238: Yusuf Paşa Cami Minare Gövdesinden Görünüm

Foto. 239: Yusuf Paşa Cami Minare Gövdesinden Görünüm

Foto. 240: Yusuf Paşa Cami Minare Gövdesinden Görünüm

Foto. 241: Yusuf Paşa Cami Minare Gövdesinden Görünüm

Foto. 242: Yusuf Paşa Cami Minare Şerefesinden Görünüm

Foto. 243: Yusuf Paşa Cami Mihrap Nişi Süslemelerinden Görünüm

Foto. 244: Yusuf Paşa Cami Minber Kapısından Görünüm

Foto. 245: Yusuf Paşa Cami Minber Kapı Alınlığından Görünüm

Foto. 246: Yusuf Paşa Cami Minber Korkuluğundan Görünüm

Foto. 247: Yusuf Paşa Cami Minber Yan Aynalığında Görünüm

Foto. 248: Yusuf Paşa Cami Yan Aynalığında Kemerden Görünüm

Foto. 249: Yusuf Paşa Cami Yan Aynalığında Kemerden Görünüm

Foto. 250: Yusuf Paşa Cami Yan Aynalığındaki Kemerden Görünüm

Foto. 251: Yusuf Paşa Cami Son Cemaat Yeri Ayağındaki Mihrap Nişi Kitabesinden Görünüm

Foto. 252: Rızvaniye Cami'den Görünüm

Foto. 253: Rızvaniye Cami Doğu Avlu Kapısından Görünüm

Foto. 254: Rızvaniye Cami Kuzey Cephesinden Görünüm

Foto. 255: Rızvaniye Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 256: Rızvaniye Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 257: Rızvaniye Cami Son Cemaat Yeri Kemerinden Görünüm

Foto. 258: Rızvaniye Cami Son Cemaat Yeri Sütunundan Görünüm

Foto. 259: Rızvaniye Cami Son Cemaat Yeri Gömme Sütunundan Görünüm

Foto. 260: Rızvaniye Cami Son Cemaat Yeri Örtü Düzeninden Görünüm

Foto. 261: Rızvaniye Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 262: Rızvaniye Cami Minare Kaidesinden Görünüm

Foto. 263: Rızvaniye Cami Minare Pabucundan Görünüm

Foto. 264: Rızvaniye Cami Minare Pabucundan Görünüm

Foto. 265: Rızvaniye Cami Minare Gövdesinden Görünüm

Foto. 266: Rızvaniye Cami Minare Şerefesinden Görünüm

Foto. 267: Rızvaniye Cami Minare Şerefesinden Görünüm

Foto. 268: Rızvaniye Cami Minare Şerefesinden Görünüm

Foto. 269: Rızvaniye Cami Taçkapısından Görünüm

Foto. 270: Rızvaniye Cami Taçkapısında Ahşap Kapı Kanatlarından Görünüm

Foto. 271: Rızvaniye Cami Güney Cephesinden Görünüm

Foto. 272: Rızvaniye Cami Güney Cephesindeki Pencerelerden Görünüm

Foto. 273: Rızvaniye Cami Güney Cephesindeki Pencerelerden Görünüm

Foto. 274: Rızvaniye Cami Doğu Cephesinden Görünüm

Foto. 275: Rızvaniye Cami Batı Cephесinden Görünüm

Foto. 276: Rızvaniye Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 277: Rızvaniye Cami Üst Örtü Düzeninden Görünüm

Foto. 278: Rızvaniye Cami Orta Kubbesinden Görünüm

Foto. 279: Rızvaniye Cami Orta Kubbe Eteğindeki Sağır Kemerlerden Görünüm

Foto. 280: Rızvaniye Cami Pandantif Geçişindeki Mukarnas Dolgulardan Görünüm

Foto. 281: Rızvaniye Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 282-283: Rızvaniye Cami Mihrap Nişi Yanındaki İs Kanallarından Görünüm

Foto. 284-285: Rızvaniye Cami Minberinden Görünüm

Foto. 286: Rızvaniye Cami Mahfil Bölümünden Görünüm

Foto. 287: Rızvaniye Cami Doğu Avlu Kapısından Görünüm

Foto. 288: Rızvaniye Cami Doğu Avlu Kapısından Görünüm

Foto. 289: Rızvaniye Cami Doğu Avlu Kapısı Süslemelerinden Görünüm

Foto. 290: Rızvaniye Cami Doğu Avlu Kapısı Süslemesinden Görünüm

Foto. 291: Rızvaniye Cami Taçkapısından Görünüm

Foto. 292: Rızvaniye Cami Taçkapısından Görünüm

Foto. 293: Rızvaniye Cami Taçkapısından Görünüm

Foto. 294: Rızvaniye Cami Taçkapısında Ajur Teknikli Süslemeden Görünüm

Foto. 295: Rızvaniye Cami Taçkapısında Sütünce Gövdesindeki Yılan Figüründen Görünüm

Foto. 296: Rızvaniye Cami Taçkapısında Sütünce Gövdesindeki Yılan Figüründen Görünüm

Foto. 297: Rızvaniye Cami Taçkapısında Sütünce Gövdesindeki Yılan Figüründen Görünüm

Foto. 298: Rızvaniye Cami Taçkapısında Ahşap Kapı Kanatlarından Detay Görünüm

Foto. 299: Rızvaniye Cami Taçkapısında Ahşap Kapı Kanatlarından Detay Görünüm

Foto. 300: Rızvaniye Cami Taçkapısında Ahşap Kapı Kanatlarından Detay Görünüm

Foto. 301: Rızvaniye Cami Taçkapısında Ahşap Kapı Kanatlarından Detay Görünüm

Foto. 302: Rızvaniye Cami Taçkapısında Ahşap Kapı Kanatlarından Detay Görünüm

Foto. 303: Rızvaniye Cami Taçkapısında Ahşap Kapı Kanatlarından Detay Görünüm

Foto. 304: Rızvaniye Cami Taçkapısında Ahşap Kapı Kanatlarından Detay Görünüm

Foto. 305: Rızvaniye Cami Taçkapısında Ahşap Kapı Kanatlarından Detay Görünüm

Foto. 306: Rızvaniye Cami Taçkapısında Ahşap Kapı Kanatlarından Detay Görünüm

Foto. 307: Rızvaniye Cami Taçkapısında Ahşap Kapı Kanatlarından Detay Görünüm

Foto. 308: Rızvaniye Cami Son Cemaat Yeri Orta Göz Döşemesinden Görünüm

Foto. 309: Rızvaniye Cami Son Cemaat Yeri Orta Göz Döşemesinden Görünüm

Foto. 310: Rızvaniye Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 311: Rızvaniye Cami Mihrap Nişi Mukarnas Kavsarasından Görünüm

Foto. 312: Rızvaniye Cami Mihrap Nişi Sütünce Başlığından Görünüm

Foto. 313: Rızvaniye Cami Mihrap Nişi Taç Kısmından Görünüm

Foto. 314: Rızvaniye Cami Mihrap Nişi Yanı İs Kanalı Üstündeki Ajurlu Süslemelerden Görünüm

Foto. 315: Rızvaniye Cami Minberi Korkuluğu Görünümü

Foto. 316: Rızvaniye Cami Mahfilinden Görünüm

Foto. 317: Rızvaniye Cami Mahfil Altı Süslemelerinden Görünüm

Foto. 318: Rızvaniye Cami Mahfil Altı Süslemelerinden Görünüm

Foto. 319: Rızvaniye Cami Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabeden Görünüm

Foto. 320: Hızanoğlu Cami (Karaburç Mescidi) Kuzey Avlu Kapısından Görünüm

Foto. 321: Hızanoğlu Cami (Karaburç Mescidi) Giriş Kapısından Görünüm

Foto. 322: Hızanoğlu Cami (Karaburç Mescidi) Minaresinden Görünüm

Foto. 323: Hızanoğlu Cami (Karaburç Mescidi) Minaresinden Görünüm

Foto. 324: Hızanoğlu Cami (Karaburç Mescidi) Harim Mekânından Görünüm

Foto. 325: Hızanoğlu Cami (Karaburç Mescidi) Tromp Kemerlerinden Görünüm

Foto. 326: Hızanoğlu Cami (Karaburç Mescidi) Kubbe Eteğindeki Sağır Kemerlerden Görünüm

Foto. 327: Hızanoğlu Cami (Karaburç Mescidi) Mahfilinden Görünüm

Foto. 328: Hızanoğlu Cami (Karaburç Mescidi) Güneybatı Kenarında Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 329: Hızanoğlu Cami (Karaburç Mescidi) Güneybatı Kenarında Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 330: Hızanoğlu Cami (Karaburç Mescidi) Son Cemaat Yeri Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 331: Hızanoğlu Cami (Karaburç Mescidi) Mihrap ve Minberinden Görünüm

Foto. 332: Hızanoğlu Cami (Karaburç Mescidi) Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 333: Hızanoğlu Cami (Karaburç Mescidi) Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 334: Hızanoğlu Cami (Karaburç Mescidi) Mihrap Nişi Mukarnas Kavsarasından Görünüm

Foto. 335: Hızanoğlu Cami (Karaburç Mescidi) Minberinden Görünüm

Foto. 336: Hızanoğlu Cami (Karaburç Mescidi) Minberinden Görünüm

Foto. 337: Hızanoğlu Cami (Karaburç Mescidi) Minaresi Pabuç Bölümünden Görünüm

Foto. 338: Hızanoğlu Cami (Karaburç Mescidi) Minare Gövdesinden Görünüm

Foto. 339: Hızanoğlu Cami (Karaburç Mescidi) Minare Gövdesinden Görünüm

Foto. 340: Hızanoğlu Cami (Karaburç Mescidi) Minare Gövdesinden Görünüm

Foto. 341: Hızanoğlu Cami (Karaburç Mescidi) Minare Şerefesinden Görünüm

Foto. 342: Hızanoğlu Cami (Karaburç Mescidi) Kuzey Avlu Kapısındaki Kitabeden Görünüm

Foto. 343: Hızanoğlu Cami (Karaburç Mescidi) Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabeden Görünüm

Foto. 344: Hızanoğlu Cami (Karaburç Mescidi) Minare Kaidesindeki Kitabeden Görünüm

Foto. 345: Kıbrıs Mescidi Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 346: Kıbrıs Mescidi Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 347: Kıbrıs Mescidi Son Cemaat Yeri Kemerlerinden Görünüm

Foto. 348: Kıbrıs Mescidi Giriş Kapısından Görünüm

Foto. 349: Kıbrıs Mescidi Giriş Kapısındaki Yürek Motifinden Görünüm

Foto. 350: Kıbrıs Mescidi Harim Mekânından Görünüm

Foto. 351: Kıbrıs Mescidi Kubbesi ve Tromp Geçişlerinden Görünüm

Foto. 352: Kıbrıs Mescidi Tromp Başlangıçlarındaki Süslemelerden Görünüm

Foto. 353: Kıbrıs Mescidi Kubbe Eteğinden Görünüm

Foto. 354: Kıbrıs Mescidi Güney ve Batı Cephelerinden Görünüm

Foto. 355: Kıbrıs Mescidi Mihrap ve Minberinden Görünüm

Foto. 356: Kıbrıs Mescidi Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 357: Kıbrıs Mescidi Minberinden Görünüm

Foto. 358: Kıbrıs Mescidi Minberinden Görünüm

Foto. 359: Hüseyin Paşa Cami’den Görünüm

Foto. 360: Hüseyin Paşa Cami’den Görünüm (C. A. Creswell’den)

Foto. 361: Hüseyin Paşa Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 362: Hüseyin Paşa Cami Son Cemaat Yeri Kemerlerinden Görünüm

Foto. 363: Hüseyin Paşa Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 364: Hüseyin Paşa Cami Batı Cephesinden Görünüm

Foto. 365: Hüseyin Paşa Cami Batı Cephesindeki Pencereleden Görünüm

Foto. 366: Hüseyin Paşa Cami Güney Cephesinden Görünüm

Foto. 367: Hüseyin Paşa Cami Güney Cephesindeki Pencereleden Görünüm

Foto. 368: Hüseyin Paşa Cami Güneybatı Köşesindeki Pahlınlı Duvarın Görünümü

Foto. 369: Hüseyin Paşa Cami Doğu Cephesinden Görünüm

Foto. 370: Hüseyin Paşa Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 371: Hüseyin Paşa Cami Minare Kaidesinden Görünüm

Foto. 372: Hüseyin Paşa Cami Minare Pabucundan Görünüm

Foto. 373: Hüseyin Paşa Cami Minare Pabucundan Görünüm

Foto. 374: Hüseyin Paşa Cami Minare Şerefesinden Görünüm

Foto. 375-376: Hüseyin Paşa Cami Taçkapısından Görünüm

Foto. 377: Hüseyin Paşa Cami Taçkapısından Görünüm

Foto. 378: Hüseyin Paşa Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 379: Hüseyin Paşa Cami Üst Örtüsünden Görünüm

Foto. 380: Hüseyin Paşa Cami Kubbe Eteğindeki Sağır Kemerlerden Görünüm

Foto. 381: Hüseyin Paşa Cami Mihrap ve Minberinden Görünüm

Foto. 382: Hüseyin Paşa Cami Minberinden Görünüm

Foto. 383: Hüseyin Paşa Cami Mahfil Bölümünden Görünüm

Foto. 384-385: Hüseyin Paşa Cami Minare Gövdesinden Görünüm

Foto. 386: Hüseyin Paşa Cami Taçkapısındaki Süslemelerden Görünüm

Foto. 387: Hüseyin Paşa Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 388: Hüseyin Paşa Cami Mihrap Nişi Mukarnas Kavsarasından Görünüm

Foto. 389: Hüseyin Paşa Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto.390: Hüseyin Paşa Cami Minber Giriş Kapısından Görünüm

Foto. 391: Hüseyin Paşa Cami Minberinden Görünüm

Foto. 392: Hüseyin Paşa Cami Minber Korkuluğundan Görünüm

Foto. 393: Hüseyin Paşa Cami Minberi Yan Aynalığındaki Geometrik Süslemeden Görünüm

Foto. 394: Hüseyin Paşa Cami Minberi Yan Aynalığındaki Geometrik Süslemeden Görünüm

Foto. 395: Hüseyin Paşa Cami Minberi Süpürgelik Kısımından Görünüm

Foto. 396: Hüseyin Paşa Cami Minberi Köşk Kısımından Görünüm

Foto. 397: Hüseyin Paşa Cami Minberi Köşk Kısımından Görünüm

Foto. 398: Hüseyin Paşa Cami Giriş Kapısındaki Kitabesinden Görünüm

Foto. 399: Mevlevihane Cami'den Görünüm

Foto. 400: Mevlevihane Cami'den Görünüm

Foto. 401: Mevlevihane Cami Kuzey Cephesinden Görünüm

Foto. 402: Mevlevihane Cami Kuzey Cephesinden Görünüm

Foto. 403: Mevlevihane Cami Kuzey Cephesindeki Pencereden Görünüm

Foto. 404: Mevlevihane Cami Saçak Düzeninden Görünüm

Foto. 405: Mevlevihane Cami Batı Cephesinden Görünüm

Foto. 406: Mevlevihane Cami Doğu Cephesinden Görünüm

Foto. 407: Mevlevihane Cami Güney Cephesinden Görünüm

Foto. 408: Mevlevihane Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 409: Mevlevihane Cami Üst Örtüsünden Görünüm

Foto. 410: Mevlevihane Cami Mihrap ve Minberinden Görünüm

Foto. 411: Mevlevihane Cami Mahfil Bölümünden Görünüm

Foto. 412: Mevlevihane Cami Mahfil Bölümünden Görünüm

Foto. 413: Mevlevihane Cami Mihrap ve Minberinden Görünüm

Foto. 414: Mevlevihane Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 415: Hacı Yedigâr (Kuttik) Cami Kuzey Avlu Kapısından Görünüm

Foto. 416: Hacı Yedigâr (Kuttik) Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 417: Hacı Yedigâr (Kuttik) Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 418: Hacı Yedigâr (Kuttik) Cami Son Cemaat Yeri Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 419: Hacı Yedigâr (Kuttik) Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 420: Hacı Yedigâr (Kuttik) Cami Son Cemaat Yeri Kemerlerinden Görünüm

Foto. 421: Hacı Yadiğâr (Kuttik) Cami Son Cemaat Yeri Kemerlerinden Görünüm

Foto. 422: Hacı Yadiğâr (Kuttik) Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 423: Hacı Yadiğâr (Kuttik) Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 424: Hacı Yadiğâr (Kuttik) Cami Minberinden Görünüm

Foto. 425: Hacı Yadiğâr (Kuttik) Cami Giriş Kapısındaki Kitabeden Görünüm

Foto. 426: Müderris Mescidi Doğu Avlu Kapısından Görünüm

Foto. 427: Müderris Mescidi Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 428: Müderris Mescidi Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 429: Müderris Mescidi Son Cemaat Yeriindeki Mihrabiye Nişinden Görünüm

Foto. 430: Müderris Mescidi Son Cemaat Yerinin Batı Kenarından Görünüm

Foto. 431: Müderris Mescidi Güneydoğu Cephesinden Görünüm

Foto. 432: Müderris Mescidi Harim Mekânından Görünüm

Foto. 433: Müderris Mescidi Mihrap ve Minberinden Görünüm

Foto. 434: Müderris Mescidi Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 435: Müderris Mescidi Minaresinden Görünüm

Foto. 436: İmam Sekkaki Cami Kuzey Avlu Cephesinden Görünüm

Foto. 437: İmam Sekkaki Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 438: İmam Sekkaki Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 439: İmam Sekkaki Cami Son Cemaat Yeri Duvarından Görünüm

Foto. 440: İmam Sekkaki Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 441: İmam Sekkaki Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 442: İmam Sekkaki Cami Mahfil Bölümünden Görünüm

Foto. 443: İmam Sekkaki Cami Mihrap ve Minberinden Görünüm

Foto. 444: İmam Sekkaki Cami Mihrap ve Minberinden Görünüm

Foto. 445: İmam Sekkaki Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 446: İmam Sekkaki Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 447: İmam Sekkaki Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 448: İmam Sekkaki Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 449: İmam Sekkaki Cami Mihrabı Üzerindeki Kitabeden Görünüm

Foto. 450: Behramlar Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 451: Behramlar Cami Son Cemaat Yeri Örtü Düzeninden Görünüm

Foto. 452: Behramlar Cami Son Cemaat Yeri Doğu Kenarındaki Nişlerden Görünüm

Foto. 453: Behramlar Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 454: Behramlar Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 455: Behramlar Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 456: Behramlar Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 457: Behramlar Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 458: Behramlar Cami Mihrap ve Minberinden Görünüm

Foto. 459: Behramlar Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 460: Behramlar Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 461: Behramlar Cami Batı Cephesinden Görünüm

Foto. 462: Behramlar Cami Doğu Avlu Kapısından Görünüm

Foto. 463: Behramlar Cami Batı Avlu Kapısından Görünüm

Foto. 464: Behramlar Cami Batı Avlu Kapısındaki Kitabeden Görünüm

Foto. 465: Tuzeken Cami Kuzey Cephesinden Görünüm

Foto. 466: Tuzeken Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 467-468: Tuzeken Cami Son Cemaat Yerinden ve Mihrabiye Nişinden Görünüm

Foto. 469: Tuzeken Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 470: Tuzeken Cami Minare Pabucundan Görünüm

Foto. 471: Tuzeken Cami Minare Pabucundan Görünüm

Foto. 472-473: Tuzeken Cami Minare Gövdesinden Görünüm

Foto. 474: Tuzeken Cami Minare Şerefesinden Görünüm

Foto. 475: Tuzeken Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 476: Tuzeken Cami Mihrap ve Minberinden Görünüm

Foto. 477-478: Tuzeken Cami Mihrap Nişi ve Minber Girişinden Görünüm

Foto. 479: Tuzeken Cami Minare Kaidesindeki Kitabeden Görünüm

Foto. 480: Hayrullah Cami Güneydoğu Cephesinden Görünüm

Foto. 481: Hayrullah Cami Doğu Avlu Giriş Kapısından Görünüm

Foto. 482: Hayrullah Cami Kuzey Cephesinden Görünüm

Foto. 483: Hayrullah Cami Doğusundaki Mekândan Görünüm

Foto. 484: Hayrullah Cami Güney Cephesinden Görünüm

Foto. 485-486: Hayrullah Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 487: Hayrullah Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 488: Hayrullah Cami Üst Örtü Düzeninden Görünüm

Foto. 489: Hayrullah Cami İç Mekânı Kuzey Cephesinden Görünüm

Foto. 490: Hayrullah Cami Doğusundaki Mekâna Geçit Veren Kapıdan Görünüm

Foto. 491-492: Hayrullah Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 493: Hayrullah Cami Kuzey Cephesindeki Mihrabiye Nişinden Görünüm

Foto. 494: Hayrullah Cami Minare Gövdesinden Görünüm

Foto. 495: Hayrullah Cami Minare Şerefesinden Görünüm

Foto. 496: Hayrullah Cami Mihrap Nişi Mukarnas Kavsarasından Görünüm

Foto. 497: Hayrullah Cami Doğu Avlu Kapısı Üzerindeki Kitabesinden Görünüm,

Foto. 498: Hayrullah Cami Mihrap Nişi Üzerindeki Kitabesinden Görünüm

Foto. 499: Miskinler Cami Kuzey Cephesinden Görünüm

Foto. 500: Miskinler Cami Kuzey Cephesinden Görünüm

Foto. 501: Miskinler Cami Giriş Kapısından Görünüm

Foto. 502: Miskinler Cami Batı Cephesinden Görünüm

Foto. 503: Miskinler Cami Batı Cephesindeki Pencerelerden Görünüm

Foto. 504-505: Miskinler Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 506: Miskinler Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 507: Miskinler Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 508-509: Miskinler Cami Asıl Mihrap Nişi ve Sonradan Eklenen Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 510: Miskinler Cami Minberinden Görünüm

Foto. 511: Sivrekli Mescidi Kuzey Avlu Cephesinden Görünüm

Foto. 512: Sivrekli Mescidi Kuzey Avlu Cephesinde Çeşmeden Görünüm

Foto. 513: Sivrekli Mescidi Kuzey Avlu Cephesindeki Çeşme Süslemelerinden Görünüm

Foto. 514: Sivrekli Mescidi Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 515: Sivrekli Mescidi Son Cemaat Yeri Kemerinde Damla Motifinden Görünüm

Foto. 516: Sivrekli Mescidi Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 517-518: Sivrekli Mescidi Son Cemaat Yeri Mihrabiye Nişi ve Giriş Kapısından Görünüm

Foto. 519: Sivrekli Mescidi Harim Mekânından Görünüm

Foto. 520: Sivrekli Mescidi Harim Mekânından Görünüm

Foto. 521: Sivrekli Mescidi Mihrap ve Minberinden Görünüm

Foto. 522-523: Sivrekli Mescidi Mihrap Nişi ve Minberden Görünüm

Foto. 524: Mevlid-i Halil (Dergâh) Cami Avlusundan Görünüm

Foto. 525: Mevlid-i Halil (Dergâh) Cami'den Görünüm

Foto. 526: Mevlid-i Halil (Dergâh) Cami Kuzey Cephesinden Görünüm

Foto. 527: Mevlid-i Halil (Dergâh) Cami Giriş Kapısı ve Pencerelelerinden Görünüm

Foto. 528: Mevlid-i Halil (Dergâh) Cami Kuzey Cephesindeki Baçinilerden Görünüm

Foto. 529: Mevlid-i Halil (Dergâh) Cami Kuzey Cephesindeki Baçinilerden Görünüm

Foto. 530: Mevlid-i Halil (Dergâh) Cami Avlusunun Doğusundaki Minareden Görünüm

Foto. 531: Mevlid-i Halil (Dergâh) Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 532: Mevlid-i Halil (Dergâh) Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 533: Mevlid-i Halil (Dergâh) Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 534: Mevlid-i Halil (Dergâh) Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 535: Mevlid-i Halil (Dergâh) Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 536: Mevlid-i Halil (Dergâh) Cami Minberinden Görünüm

Foto. 537: Mevlid-i Halil (Dergâh) Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 538: Mevlid-i Halil (Dergâh) Cami Müezzin Odasındaki İnşa Kitabesinden Görünüm

Foto. 539: Mevlid-i Halil (Dergâh) Cami Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabeden Görünüm

Foto. 540: Kara Musa Cami Batı Cephesinden Görünüm

Foto. 541: Kara Musa Cami Batı Avlu Kapısından Görünüm

Foto. 542: Kara Musa Cami Kuzey Cephesinden Görünüm

Foto. 543: Kara Musa Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 544: Kara Musa Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 545: Kara Musa Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 546: Kara Musa Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 547: Kara Musa Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 548: Kara Musa Cami Mihrap ve Minberinden Görünüm

Foto. 549: Kara Musa Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 550: Kara Musa Cami Minberinden Görünüm

Foto. 551: Kara Musa Cami Doğusundaki Mekândan Görünüm

Foto. 552: Kara Musa Cami Minare Pabuç Bölümünden Görünüm

Foto. 553: Kara Musa Cami Minaresi Kaide ve Pabuç Bölümünden Görünüm

Foto. 554: Kara Musa Cami Minare Gövdesinden Görünüm

Foto. 555: Kara Musa Cami Minare Gövdesinde Palmet Süslemelerden Görünüm

Foto. 556: Kara Musa Cami Minaresi Şerefe Bölümünden Görünüm

Foto. 557: Kara Musa Cami Minaresi Şerefe Bölümünden Görünüm

Foto. 558: Kara Musa Cami Güney Avlu Kapısındaki Kitabeden Görünüm

Foto. 559: Kara Musa Cami Batı Avlu Kapısındaki Kitabeden Görünüm

Foto. 560: Kara Musa Cami Kuzey Duvarının Doğusundaki Kitabeden Görünüm

Foto. 561: Kara Musa Cami Minare Kaidesinde Yer Alan Kitabeden Görünüm

Foto. 562: Hekim Dede Cami'den Görünüm

Foto. 563: Hekim Dede Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 564: Hekim Dede Cami Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 565: Hekim Dede Cami Son Cemaat Yeri Mihrabiye Nişinden Görünüm

Foto. 566: Hekim Dede Cami Giriş Kapısından Görünüm

Foto. 567: Hekim Dede Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 568: Hekim Dede Cami Minare Şerefesinden Görünüm

Foto. 569: Hekim Dede Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 570: Hekim Dede Cami Harim Mekânından Görünüm

Foto. 571: Hekim Dede Cami Batı Cephesinden Görünüm

Foto. 572: Hekim Dede Cami Güneybatı Cephesinden Görünüm

Foto. 573: Hekim Dede Cami Minberinden Görünüm

Foto. 574: Hekim Dede Cami Mahfil Bölümünden Görünüm

Foto. 575: Hekim Dede Cami Mahfil Bölümü Merdivenlerinden Görünüm

Foto. 576: Hekim Dede Cami Mihrap ve Minberinden Görünüm

Foto. 577: Hekim Dede Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 578: Hekim Dede Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 579: Hekim Dede Cami Kuzeydoğu Duvarındaki Kitabeden Görünüm

Foto. 580: Hekim Dede Cami Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabeden Görünüm

Foto. 581: Hüseyiniye Mescidi Kuzey Cephesinden Görünüm

Foto. 582: Hüseyniye Mescidi Kuzey Cephesinden Görünüm

Foto. 583: Hüseyniye Mescidi Son Cemaat Yerinden Görünüm

Foto. 584: Hüseyniye Mescidi Mihrap ve Minberden Görünüm

Foto. 585: Hüseyniye Mescidi Harim Mekânından Görünüm

Foto. 586: Hüseyniye Mescidi Mihrap ve Minberinden Görünüm

Foto. 587: Hüseyniye Mescidi Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 588: Şanlıurfa Ulu Cami Avlusunda Yazlık Mekândan Görünüm

Foto. 589: Adıyaman Ulu Cami Batısındaki Yazlık Mekândan Görünüm

Foto. 590: Adıyaman Kab Cami Batısındaki Yazlık Mekândan Görünüm

Foto. 591: Antakya Ağca Mescid Yazlık Mekândan Görünüm (Fuat Şancı'dan)

Foto. 592: Antakya Zaveroğlu Mescidi Yazlık Mekândan Görünüm (Fuat Şancı'dan)

Foto. 593: Antakya Hünkâr Mescidi Yazlık Mekândan Görünüm (Fuat Şancı'dan)

Foto. 594: Antakya Hedbe Mescidi Yazlık Mekândan Görünüm (Fuat Şancı'dan)

Foto. 595: Antakya Şekercik Mescidi Yazlık Mekândan Görünüm (Fuat Şancı'dan)

Foto. 596: Gaziantep Ahmed Çelebi Cami Yazlık Mekândan Görünüm

Foto. 597: Şanlıurfa Hasan Padişah Cami Yazlık Mekânından Görünüm

Foto. 598: Antakya Uçtüm Mescidi Yazlık Mekânından Görünüm (Fuat Şancı'dan)

Foto. 599: Mardin Emineddin Külliyesi Yazlık Mekânından Görünüm (Mustafa Kemal Şahin'den)

Foto. 600: Şanlıurfa Narinci Cami Saçak Düzeninden Görünüm

Foto. 601: Şanlıurfa Pazar Cami Saçak Düzeninden Görünüm

Foto. 602: Şanlıurfa Sipahi Pazarı Saçak Düzeninden Görünüm

Foto. 603: Şanlıurfa Kurtuluş Mahallesi 1029. Sokak'ta Evin Kapı Alınlığı Süslemesinden Görünüm

Foto. 604: Şanlıurfa Kurtuluş Mahallesi 1009. Sokak'ta Evin Kapı Alınlığı Süslemesinden Görünüm

Foto. 605: Şanlıurfa Pınarbaşı Mahallesi Şahap Sokak'ta Evin Kapı Alınlığı Süslemesinden Görünüm

Foto. 606: Diyarbakır Behram Paşa Cami Taçkapısından Görünüm

Foto. 607: Diyarbakır Behram Paşa Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 608: Diyarbakır Ali Paşa Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 609: Diyarbakır İskender Paşa Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 610: Bursa Yeşil Cami Taçkapısından Görünüm

Foto. 611: İstanbul Fatih Cami Taçkapısından Görünüm

Foto. 612: Edirne II. Beyazıd Cami Mihrap Nişinden Görünüm

Foto. 613: İstanbul Çemberlitaş Atık Ali Paşa Cami Taçkapısından Görünüm

Foto. 614: İstanbul II. Beyazıd Cami Giriş Kapısından Görünüm

Foto. 615: Gaziantep Şeyh Fethullah Cami Taçkapısından Görünüm (Nusret Çam'dan)

Foto. 616: Gaziantep Boyacı Cami Kuzey Taçkapısından Görünüm (Nusret Çam'dan)

Foto. 617: Şanlıurfa Selahaddin Eyyubi Cami Avlu Taçkapısından Görünüm

Foto. 618: Şanlıurfa Nakibzade Hacı İbrahim Efendi Medresesi Avlu Taçkapısından Görünüm

Foto. 619: Mısır El Cuyuşi Cami Minaresinden Görünüm (www.archnet.org)

Foto. 620: Kilis Muallak (Hasan Bey) Cami Minaresinden Görünüm (Abdulkadir Dünder'dan)

Foto. 621: Kilis Hindioğlu Cami Minaresinden Görünüm (Abdulkadir Dünder'dan)

Foto. 622: Adıyaman Kab Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 623: Adıyaman Eski Saray Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 624: Gaziantep Ahmed Çelebi Cami Minaresinden Görünüm

Foto. 625: Özkent Minaresinden Görünüm (www.archnet.org)

Foto. 626: Adıyaman Eski Saray Cami Minare Gövdesinden Görünüm

Foto. 627: Şanlıurfa Pazar Cami Minare Gövdesinden Görünüm

Foto. 628: Sengbest Aslan Cazip Türbesi Minaresinden Görünüm (www.archnet.org)

Foto. 629: Şam Emeviye Cami Mihrabından Görünüm (www.archnet.org)

Foto. 630: Şanlıurfa Hasan Padişah Cami Minberinden Görünüm

Foto. 631: Şanlıurfa Hasan Padişah Cami Minber Aynalığındaki Süslemeden Görünüm

Foto. 632: Gaziantep/Nizip Turlu Köyü Cami Minberinden Görünüm (Halil Eker'den)

Foto. 633: Gaziantep/Nizip Salkım Kasabası Merkez Cami Minberlerinden Görünüm (Halil Eker'den)

Foto. 634: Gaziantep/Nizip Çarşı Cami Minberlerinden Görünüm (Halil Eker'den)

Foto. 635: Gaziantep/Nizip Çanakçı Köyü Cami Minberlerinden Görünüm (Halil Eker'den)

Foto. 636: Nimetullah Cami Karşısındaki Türbede Ruz Bey'e Ait Sandukada Geometrik Süslemelerden Görünüm

Foto. 637: Şanlıurfa Nakibzade Hacı İbrahim Efendi Medresesi Güney Cephesindeki Pencere Lentosunda Geometrik Süslemelerden Görünüm

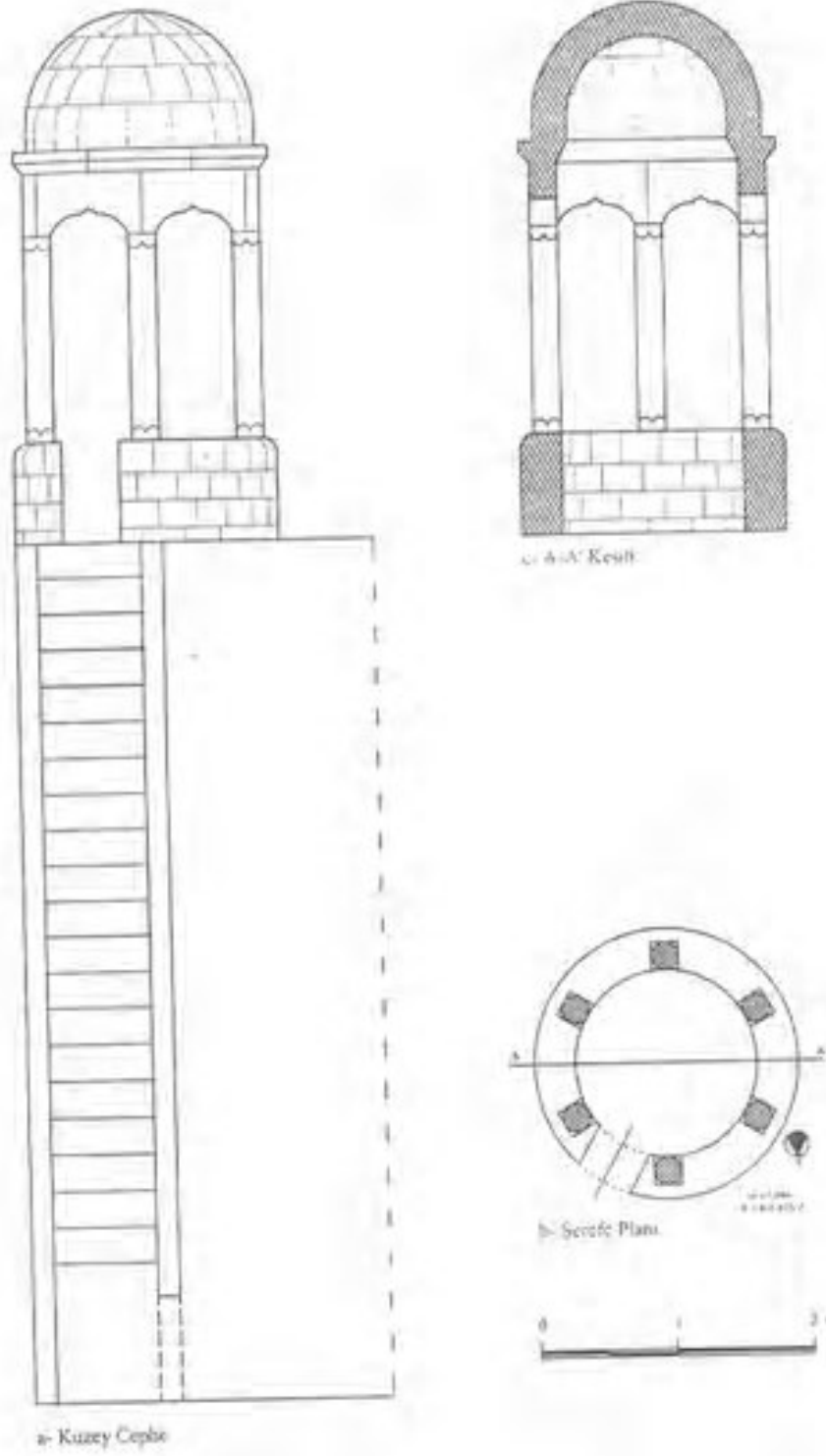
Foto. 638: Şanlıurfa Ulu Cami Son Cemaat Yeri Orta Göz Döşemesinden Görünüm

Foto. 639: Şanlıurfa Ulu Cami Son Cemaat Yeri Orta Göz Döşemesinden Görünüm

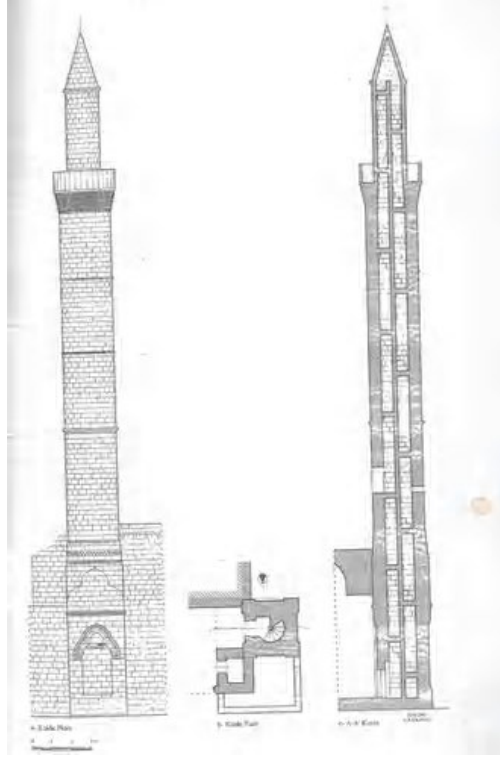
Foto. 640: Şanlıurfa Nakibzade Hacı İbrahim Efendi Medresesi Batı Avlu Taçkapısı Taç Kısımından Görünüm

Foto. 641: Şanlıurfa Selahattin Eyyubi Cami Kuzey Cephesindeki Pencere Sütüncelerinde Yılan Figürlerinden Görünüm

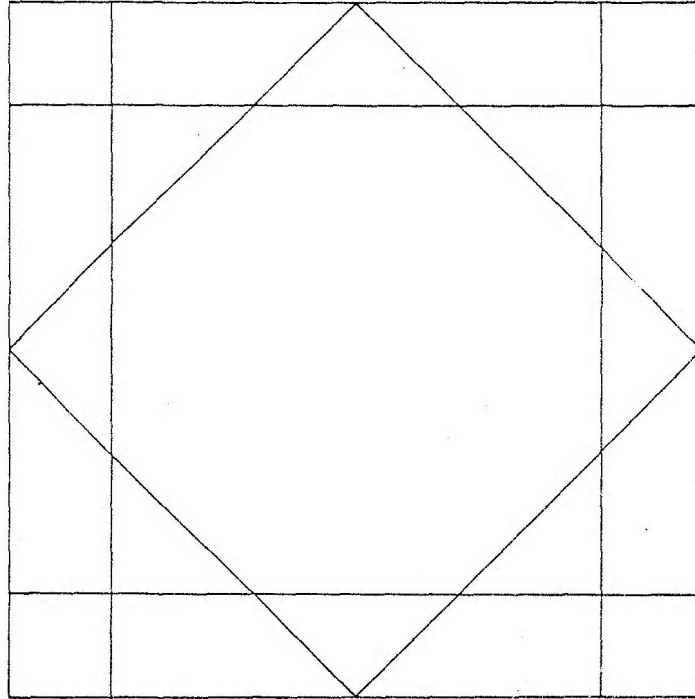
Foto. 642: Şanlıurfa Selahattin Eyyubi Cami Kuzey Cephesindeki Pencere Sütüncelerinde Yılan Figürlerinden Görünüm

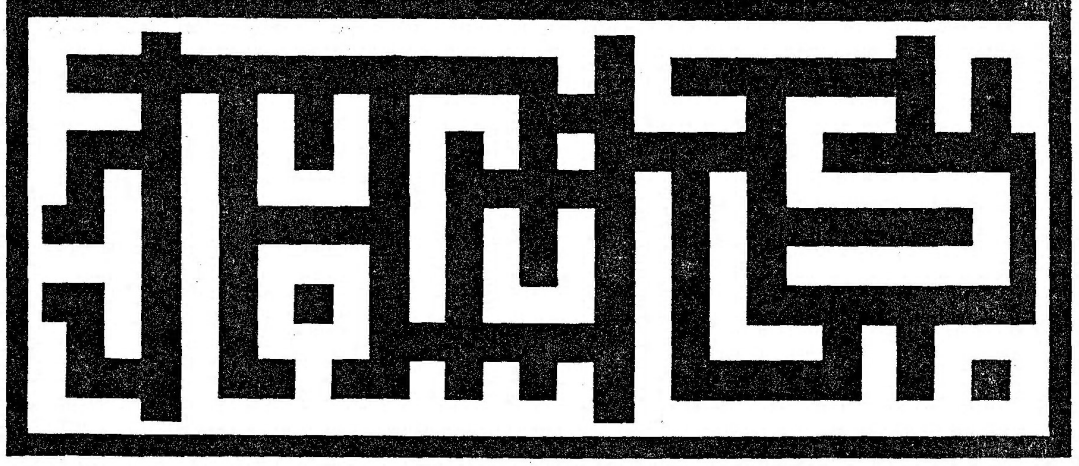
Şekil 2: Şehbenderiye Cami Minaresinin Çizimi
(Bülent Nuri Kılavuz'dan)

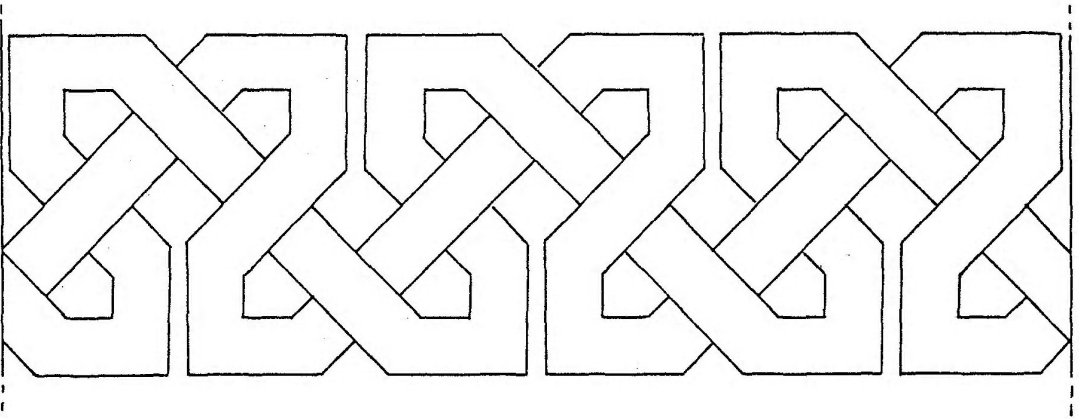
Şekil 4: Nimetullah (Ak) Cami Minaresi Çizimi
(Bülent Nuri Kılavuz'dan)

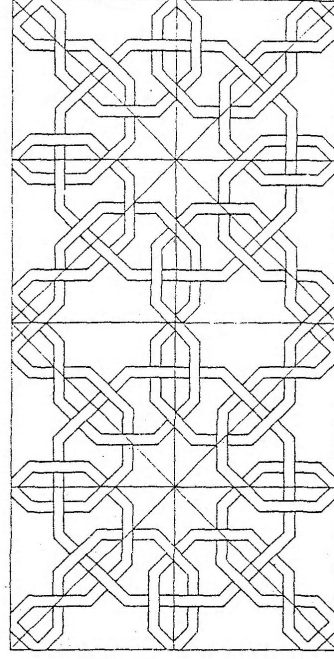
Şekil 5: Nimetullah (Ak) Cami Son Cemaat Yeri Orta Göz Döşemesi Geometrik Süslemesinin Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

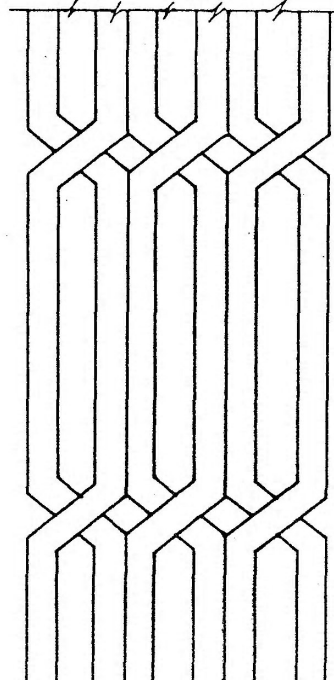
Şekil 6: Nimetullah (Ak) Cami Güneybatı Köşesindeki Kufi Karakterli Yazının Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

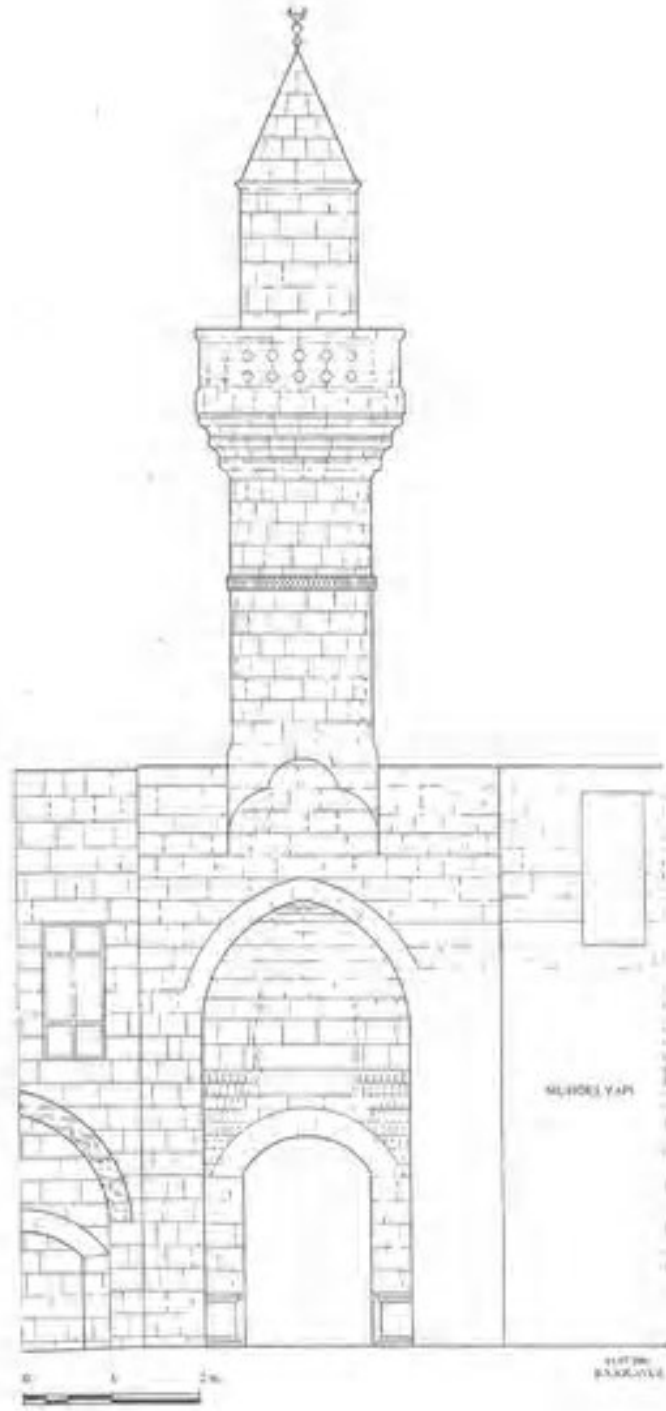
Şekil 7: Nimetullah (Ak) Cami Taçkapı Yanındaki Yazıyı Çevreleyen Bordür Süslemesinin Çizimi (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

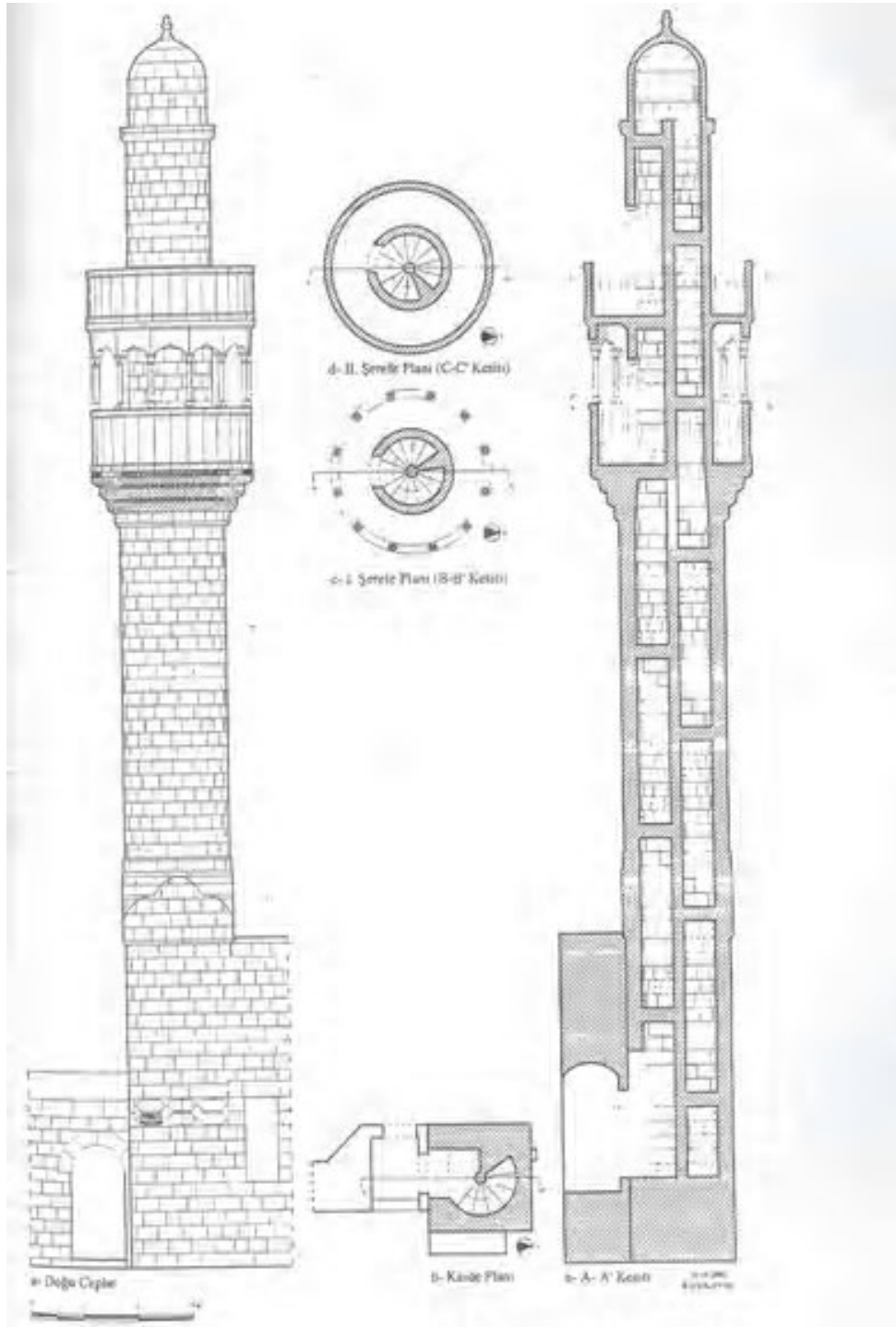
Şekil 8: Nimetullah (Ak) Cami Mihrabı Geometrik Bordürü Süsleme Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

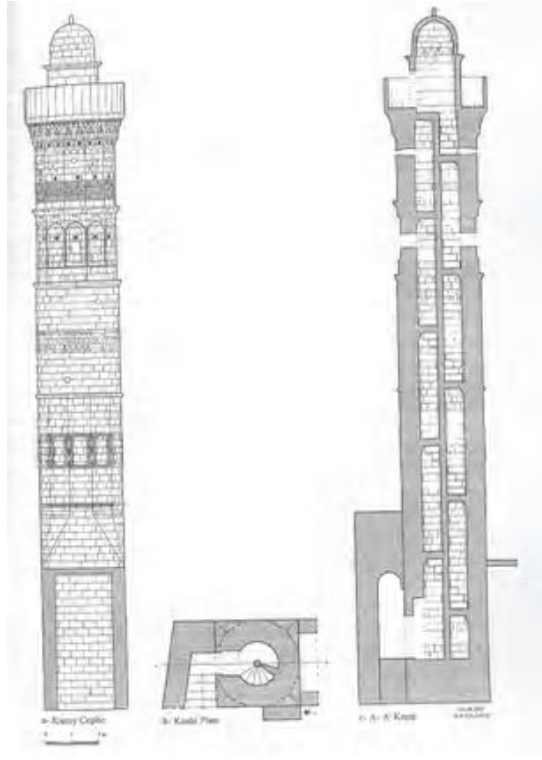
Şekil 9: Nimetullah (Ak) Cami Mihrabı Köşe Sütünceleri Gövdesinin Süsleme Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

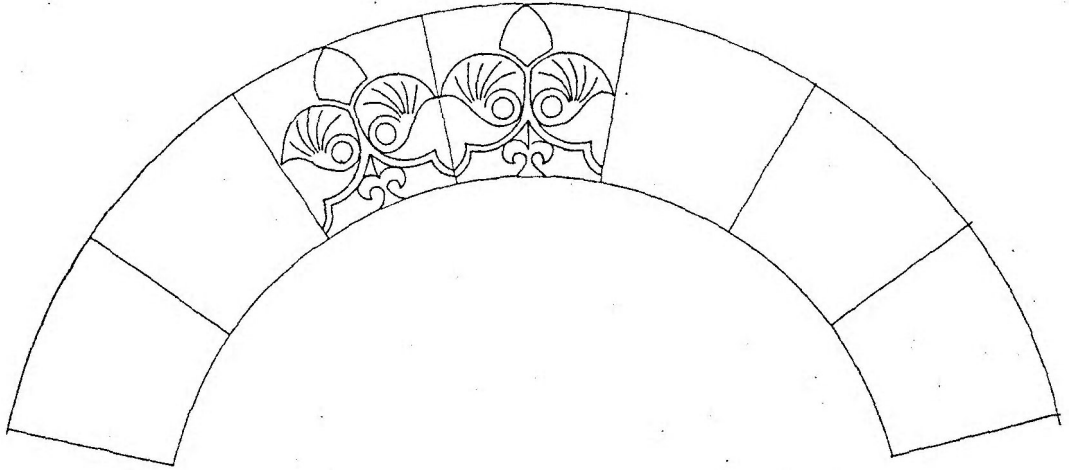
Şekil 12: Kadioğlu Cami Minaresinin Çizimi
(Bülent Nuri Kılavuz'dan)

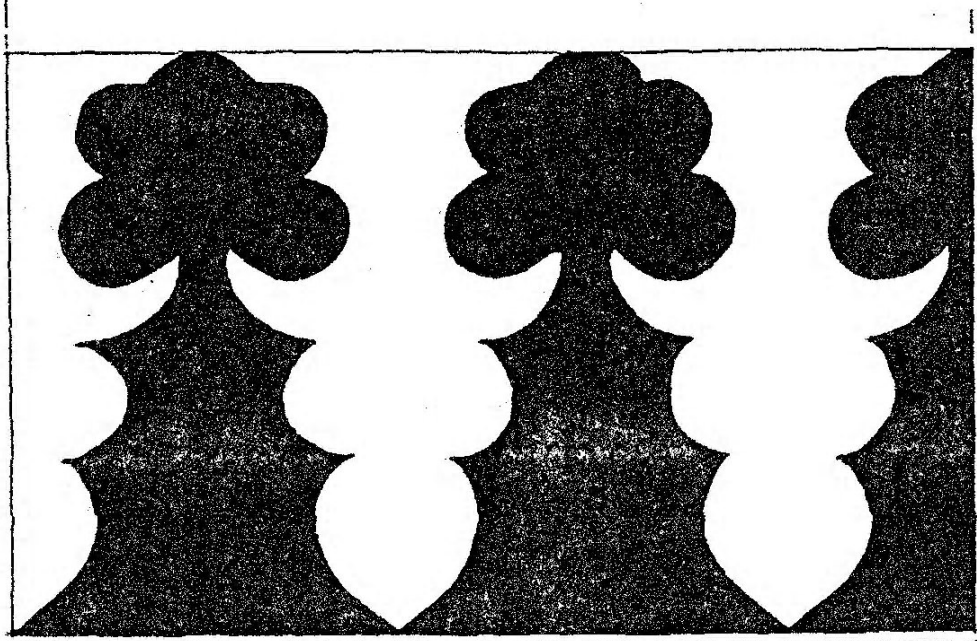
Şekil 16: Arabi Cami Minaresinin Çizimi
(Bülent Nuri Kılavuz'dan)

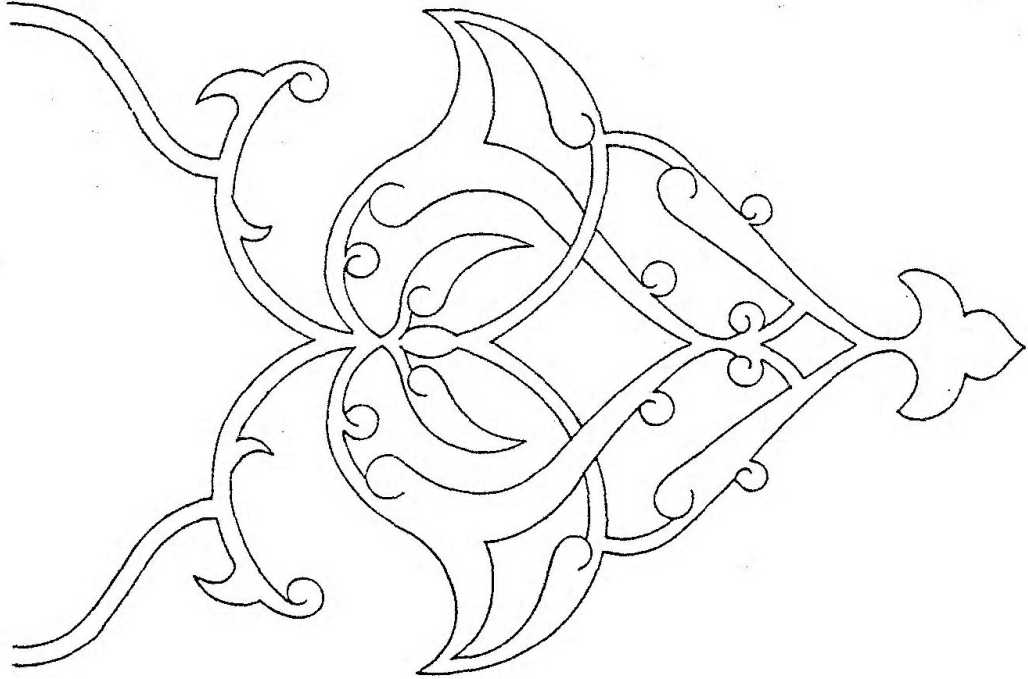
Şekil 18: Dabakhane Cami Minaresi Çizimi
(Bülent Nuri Kılavuz'dan)

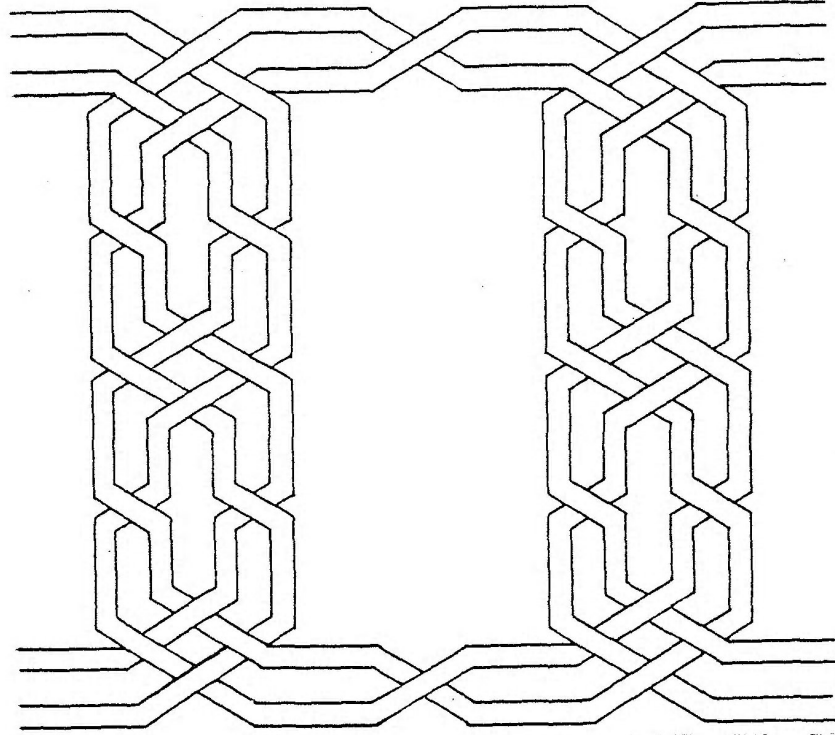
Şekil 19: Dabakhane Cami Avlu Kapı Kemerindeki Palmet Süslemelerin Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

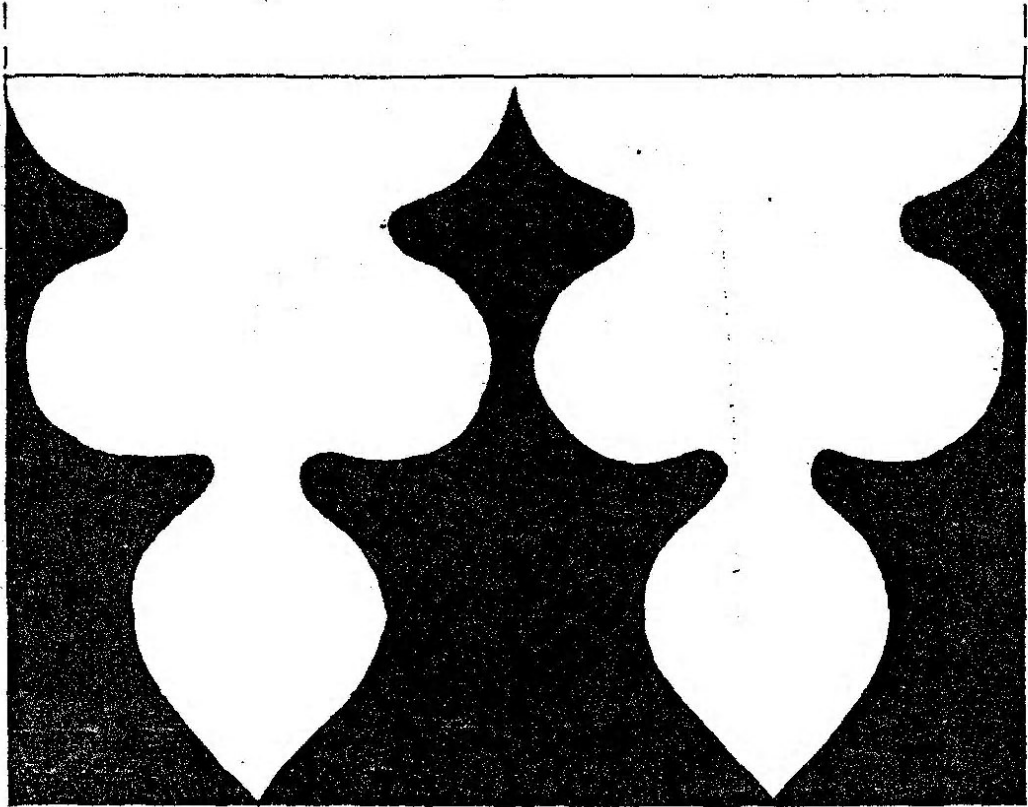
Şekil 20: Dabakhane Cami Avlu Taçkapısı Yanındaki Palmet Süslemelerinin Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

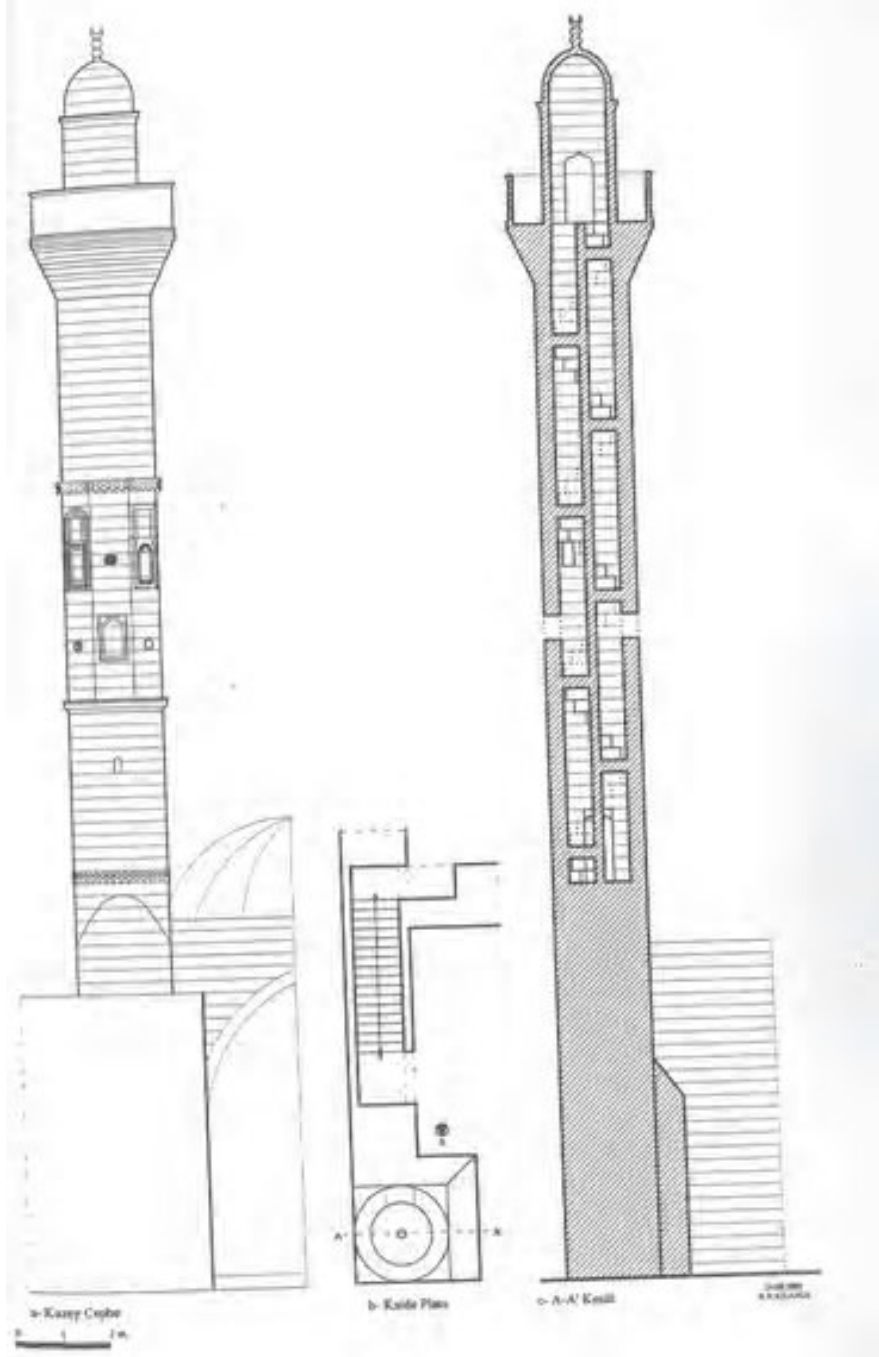
Şekil 21: Dabakhane Cami Son Cemaat Yeri Batı Duvarındaki Kitabe Kartuşunun Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

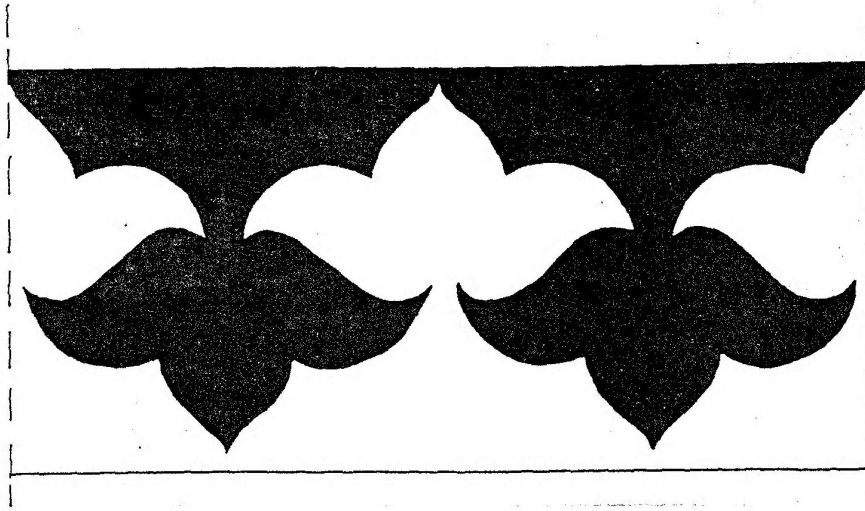
Şekil 22: Dabakhane Cami Minare Pabucundaki İki Şeritli Örgü Motifinin Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

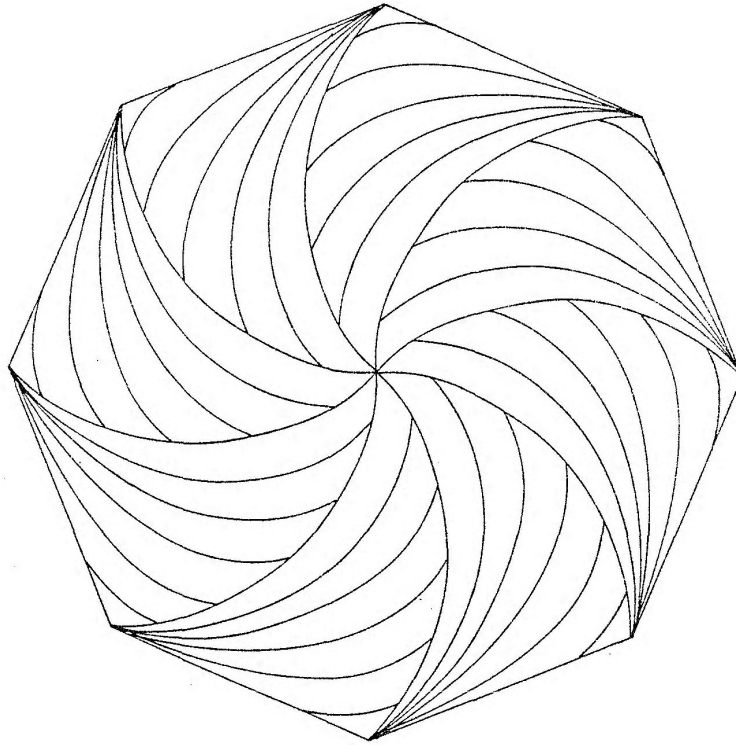
Şekil 23: Dabakhane Cami Minare Gövdesindeki Palmet Süslemenin Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

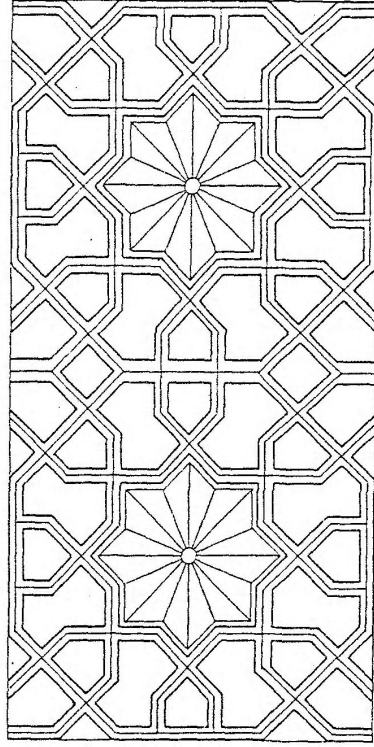
Şekil 25: Yusuf Paşa Cami Minaresinin Çizimi
(Bülent Nuri Kılavuz'dan)

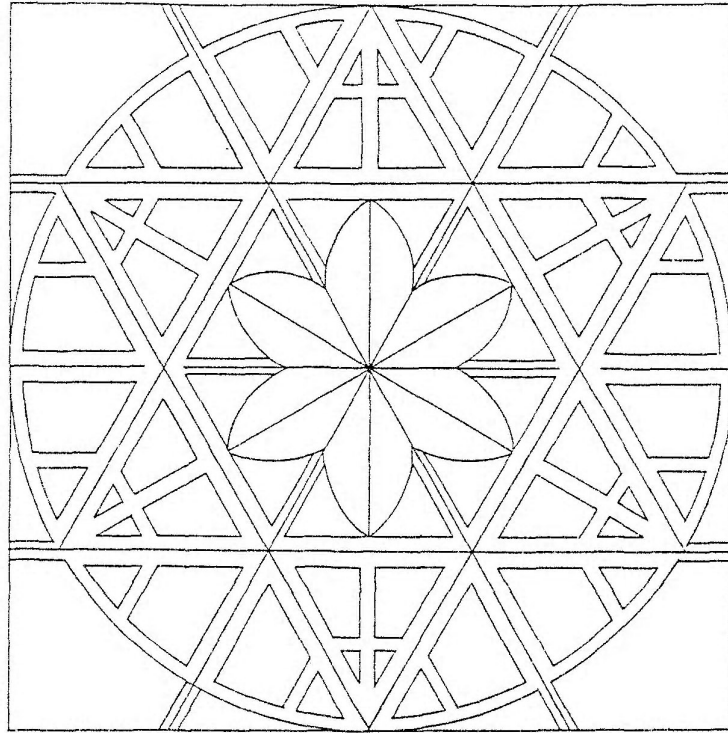
Şekil 26: Yusuf Paşa Cami Minaresindeki Palmet Kompozisyonun Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

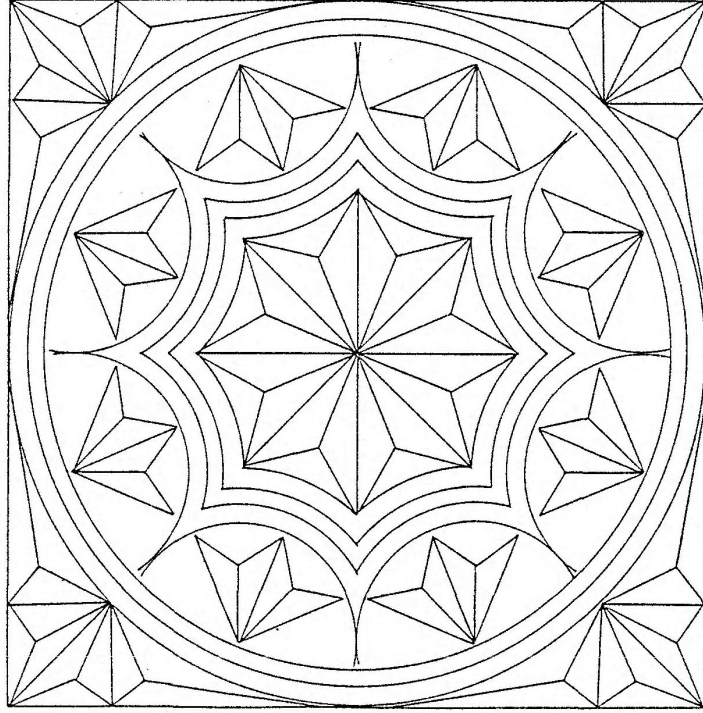
Şekil 27: Yusuf Paşa Cami Minaresindeki Çarkıfelek Kompozisyonun Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 28: Yusuf Paşa Camii Mihrap Nişinde Geometrik Süslemenin Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

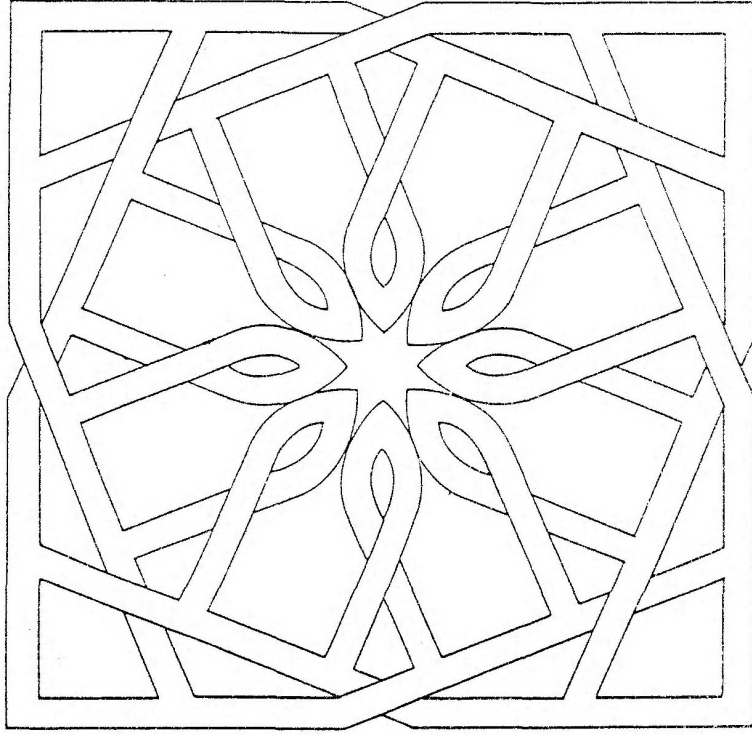
Şekil 29: Yusuf Paşa Camii Mihrap Üzerindeki Altı Kollu Yıldız Kompozisyonunun Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

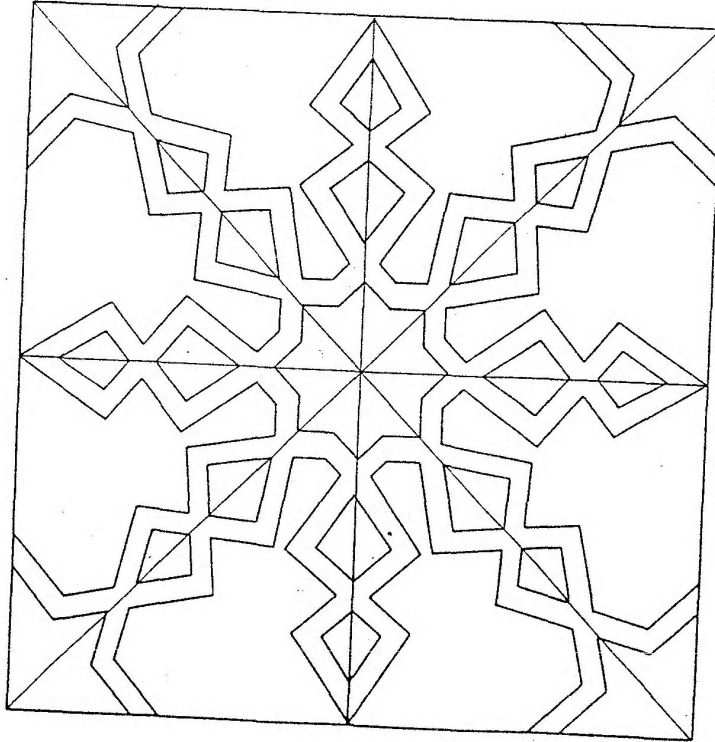
Şekil 30: Yusuf Paşa Cami Mihrap Üzerindeki Sekiz Kollu Yıldız Kompozisyonunun Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

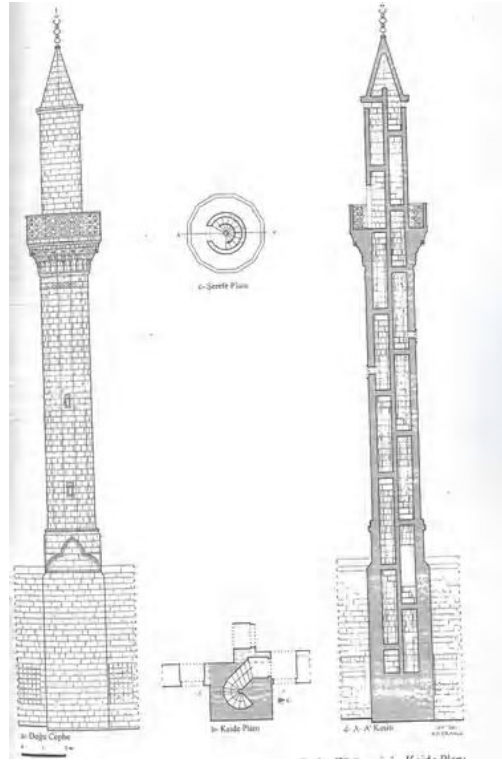
Şekil 31: Yusuf Paşa Cami Minberindeki Rumili Kompozisyonun Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

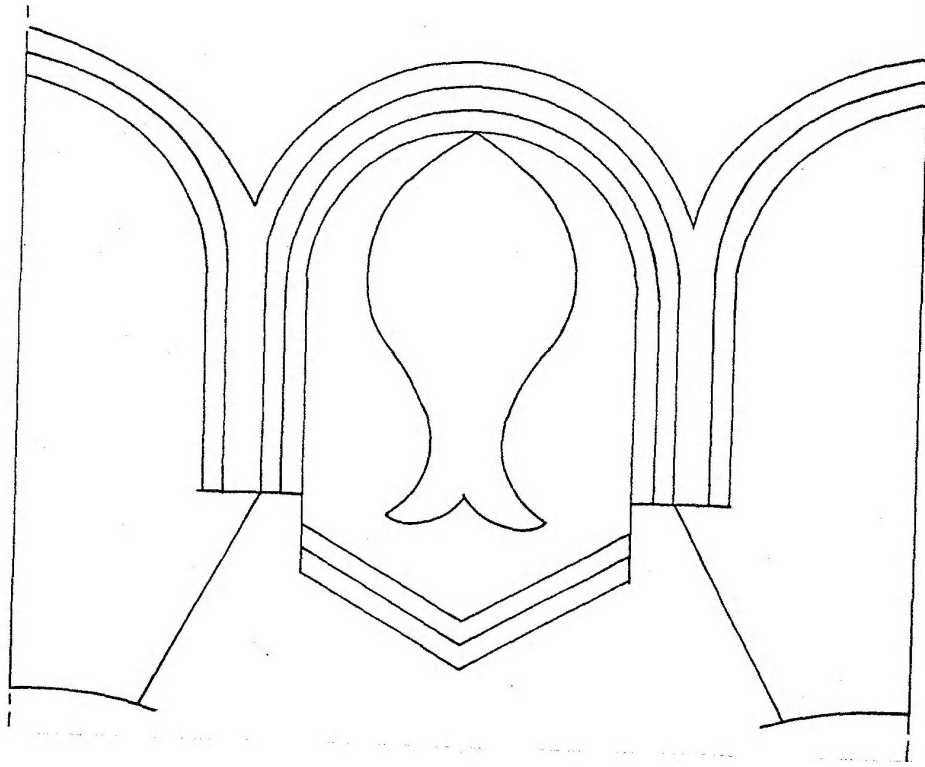
Şekil 32: Yusuf Paşa Cami Minber Aynalığındaki Kompozisyonun Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

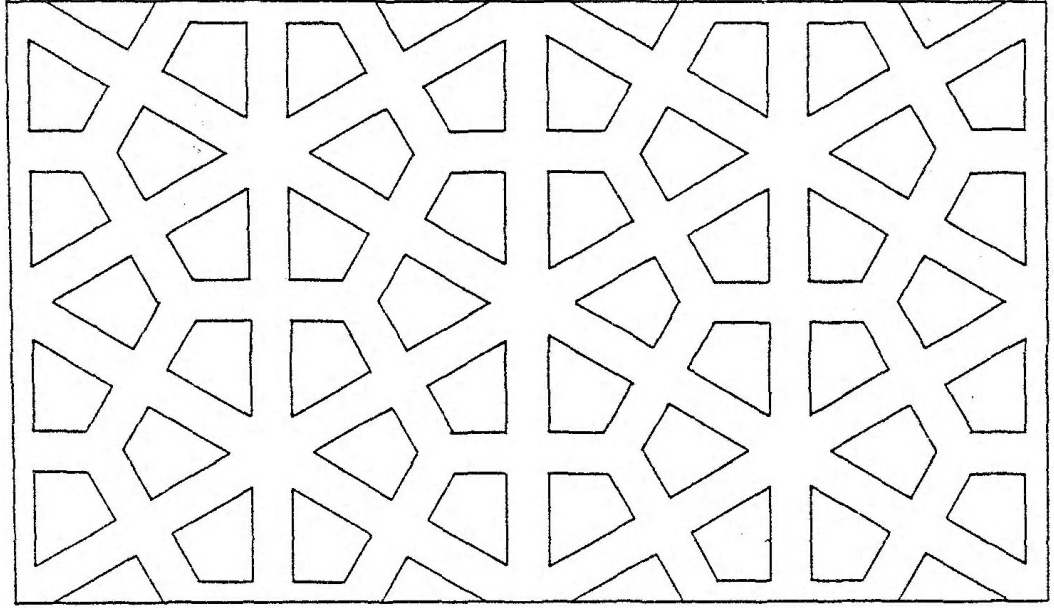
Şekil 33: Yusuf Paşa Cami Minber Aynalığındaki Kompozisyonun Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

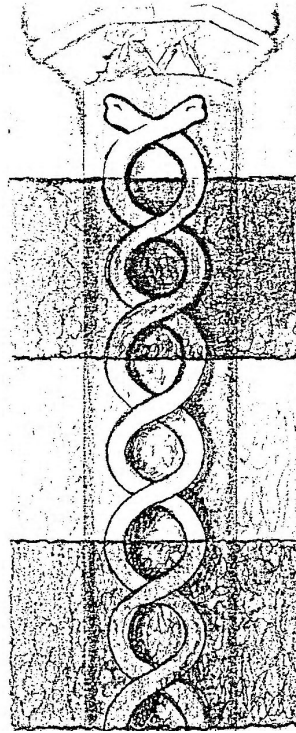
Şekil 35: Rızvaniye Cami Minaresinin Çizimi
(Bülent Nuri Kılavuz'dan)

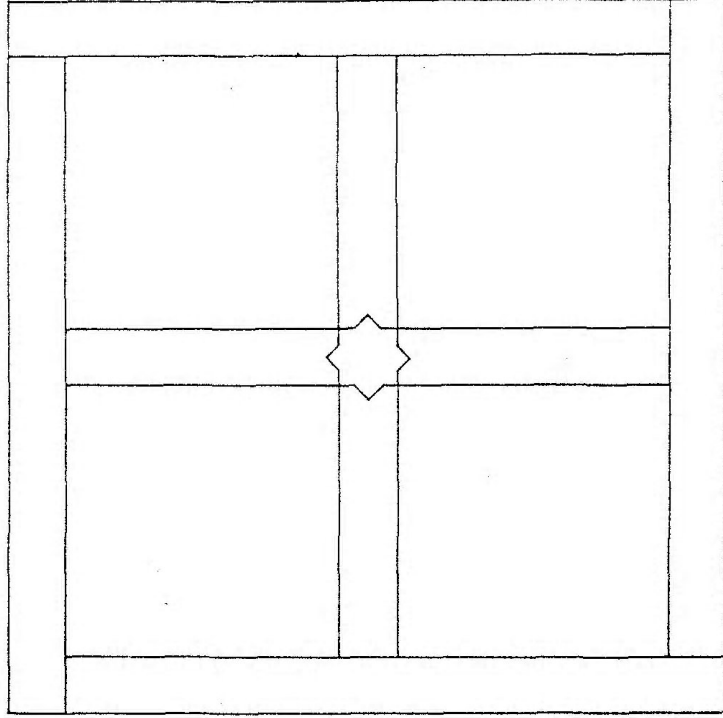
Şekil 36: Rızvaniye Cami Minare Şerefesindeki Balık Kompozisyonunun Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

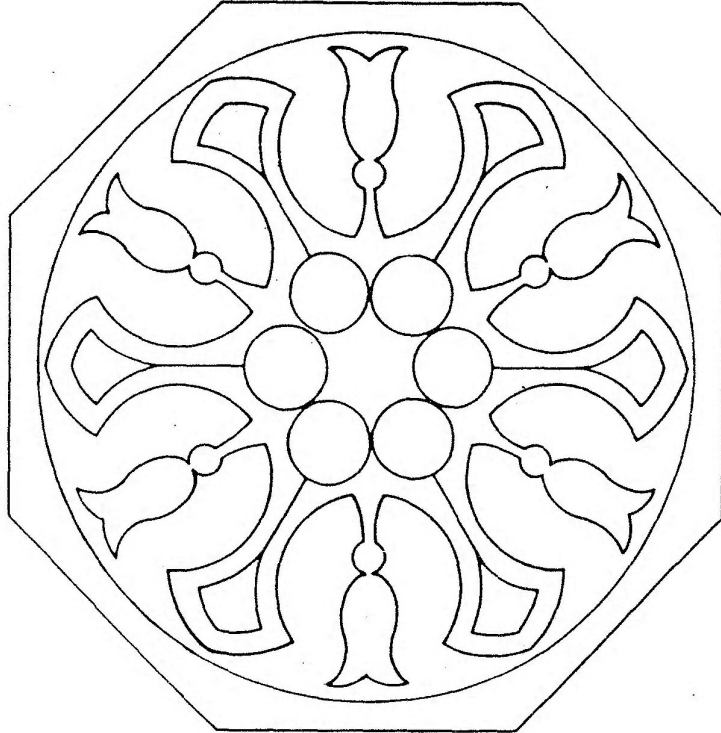
Şekil 37: Rızvaniye Cami Minare Korkuluğundaki Kompozisyonun Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

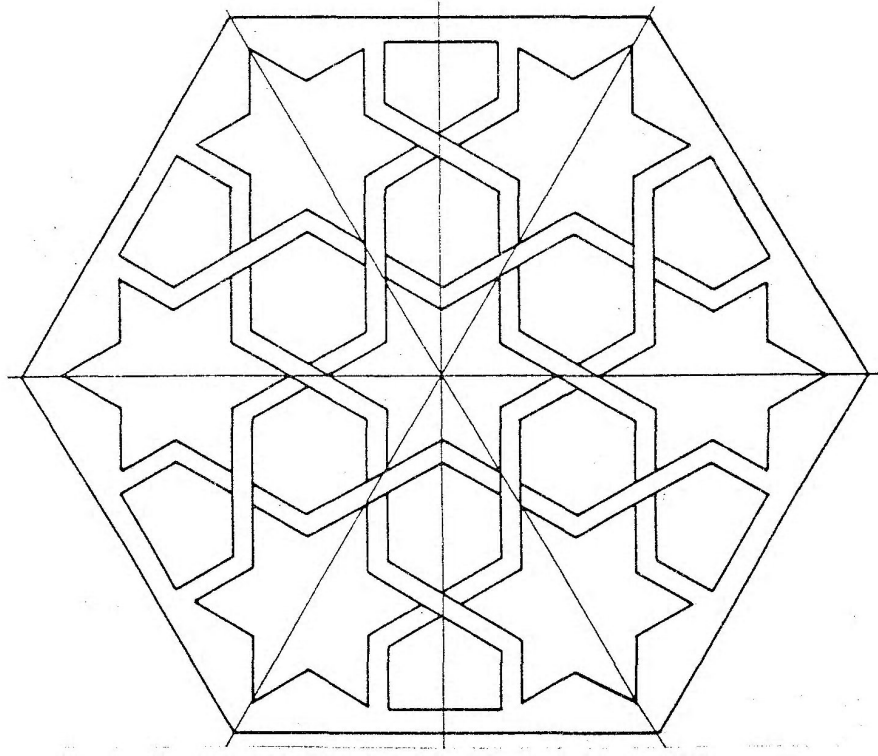
Şekil 38: Rızvaniye Cami Taçkapı Sütüncelerindeki Yılan Figürlerinin Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

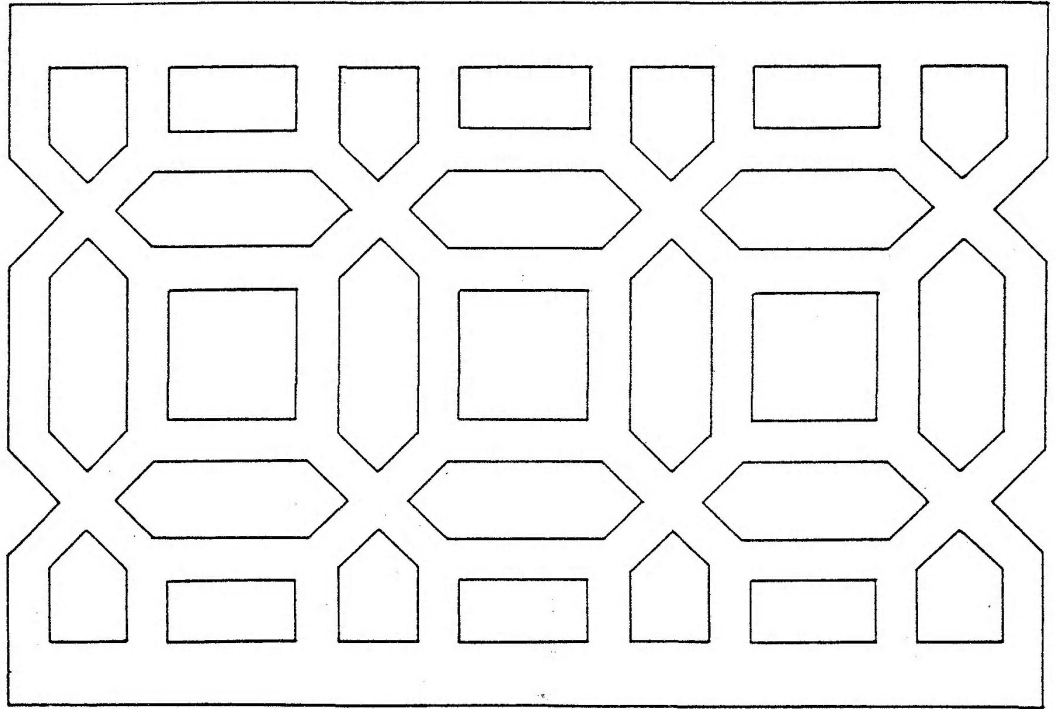
Şekil 39: Rızvaniye Cami Son Cemaat Yerinin Orta Göz Döşemesindeki
Sekiz Kollu Yıldız Motifinin Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

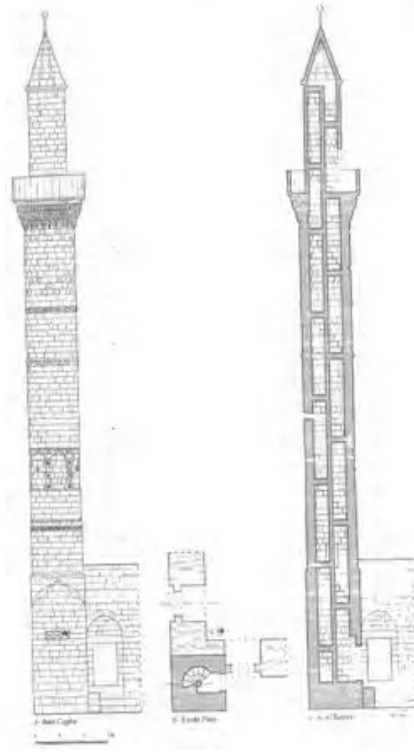
Şekil 40: Rızvaniye Cami İs Kanalı Üstündeki Palmetli Rozet Kompozisyonun Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

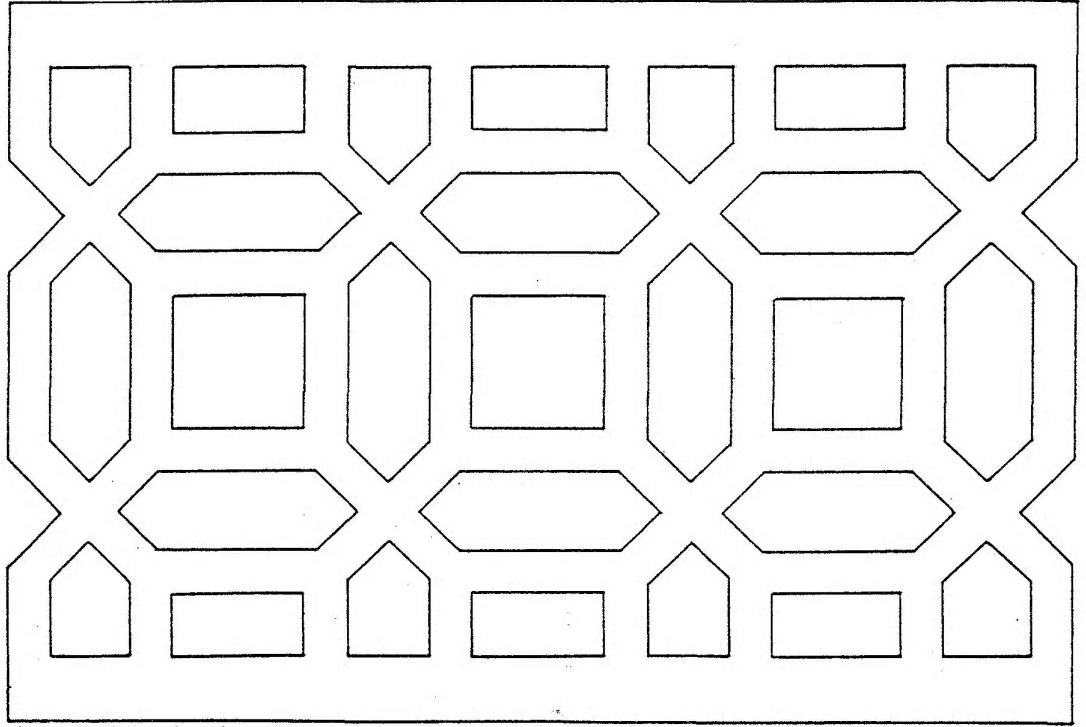
Şekil 41: Rıdvaniye Cami İs Kanalı Üstündeki Geometrik Rozet Kompozisyonun Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

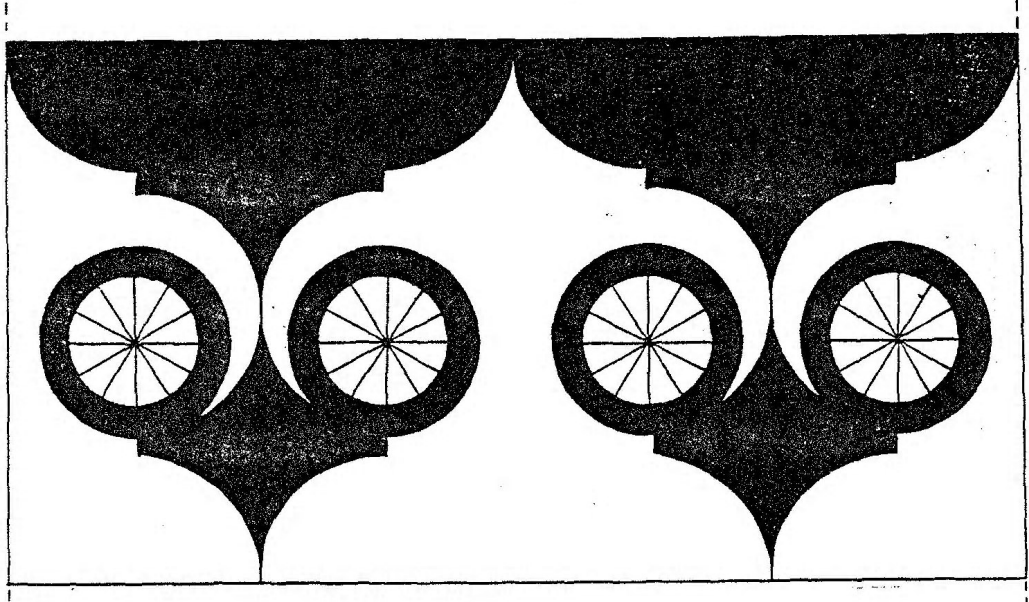
Şekil 42: Rıdvaniye Cami Minber Korkuluğundaki Kompozisyonun Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

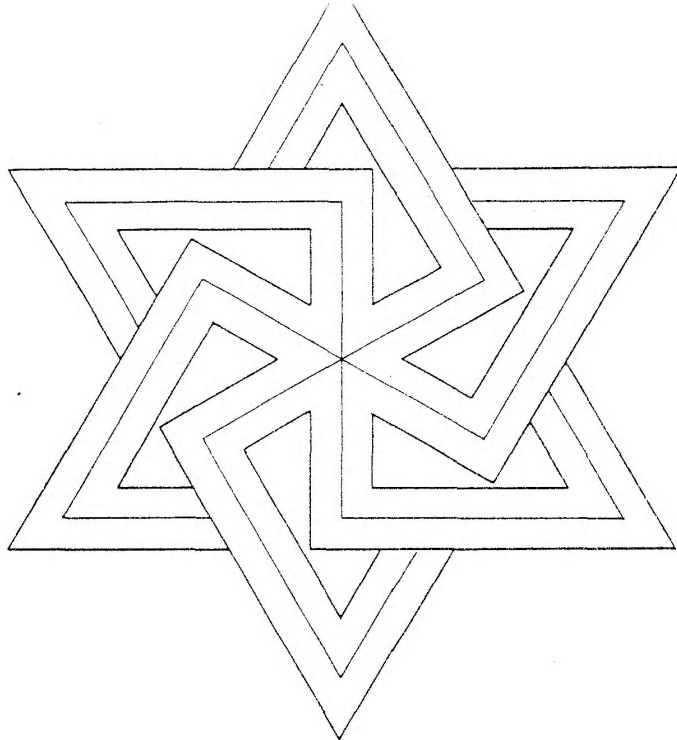
Şekil 44: Hızanoğlu Cami Minaresinin Çizimi
(Bülent Nuri Kılavuz'dan)

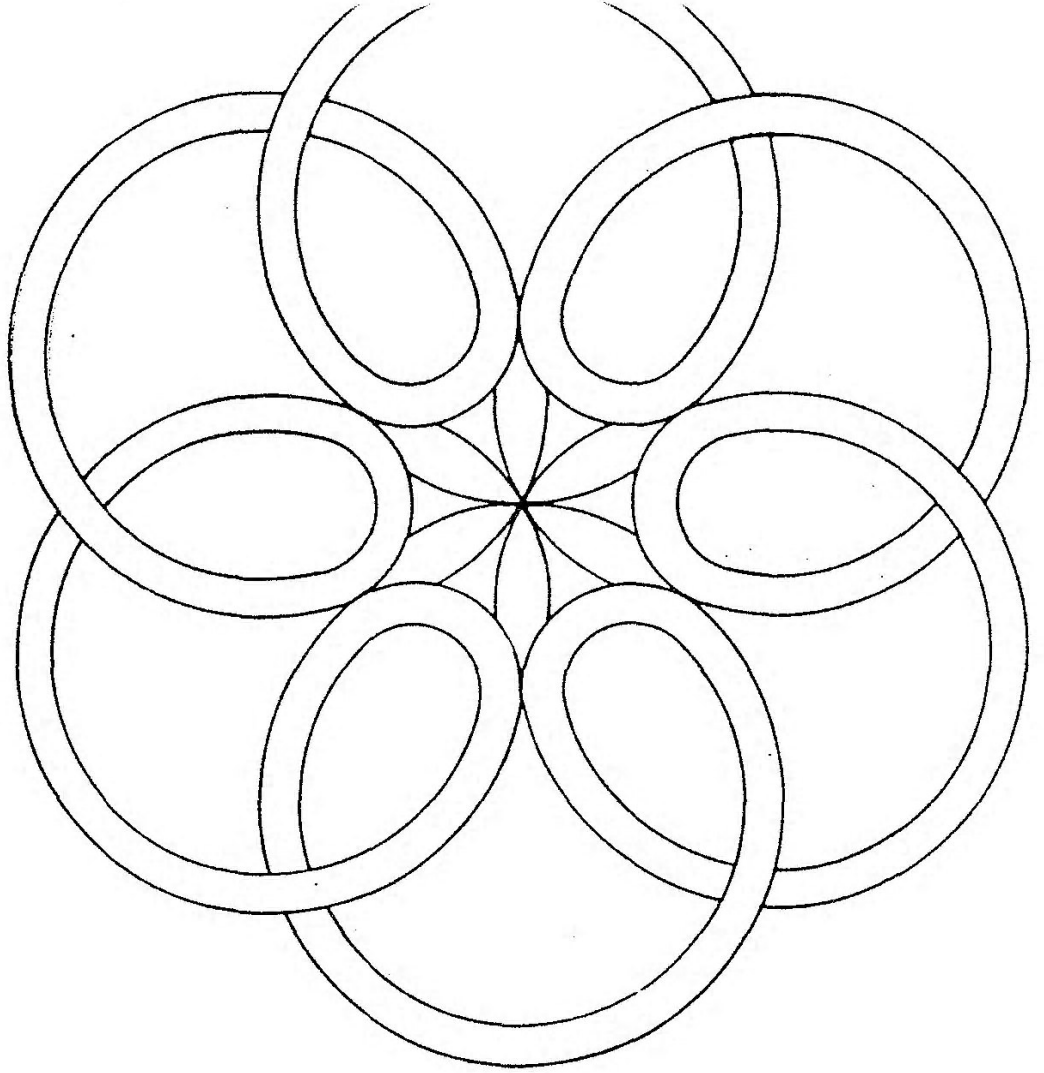
Şekil 45: Hızanoğlu Cami Minber Korkuluğundaki Süslemenin Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

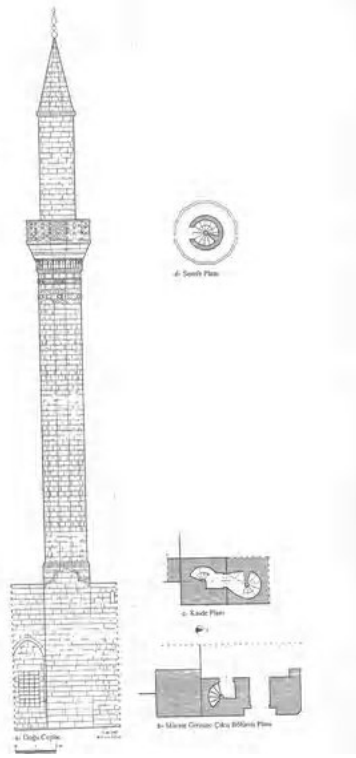
Şekil 46: Hızanoğlu Cami Minaresinde Palmet Kuşağının Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

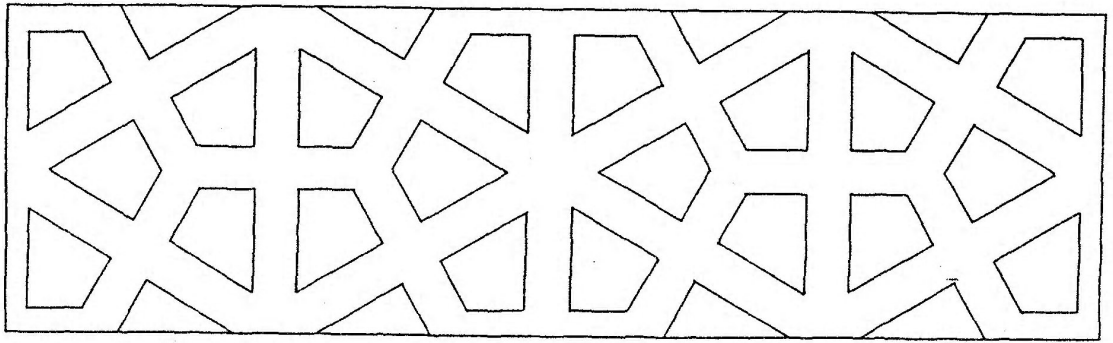
Şekil 47: Hızanoğlu Cami Minaresinde Altı Kollu Çarkıfelek Motifinin Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

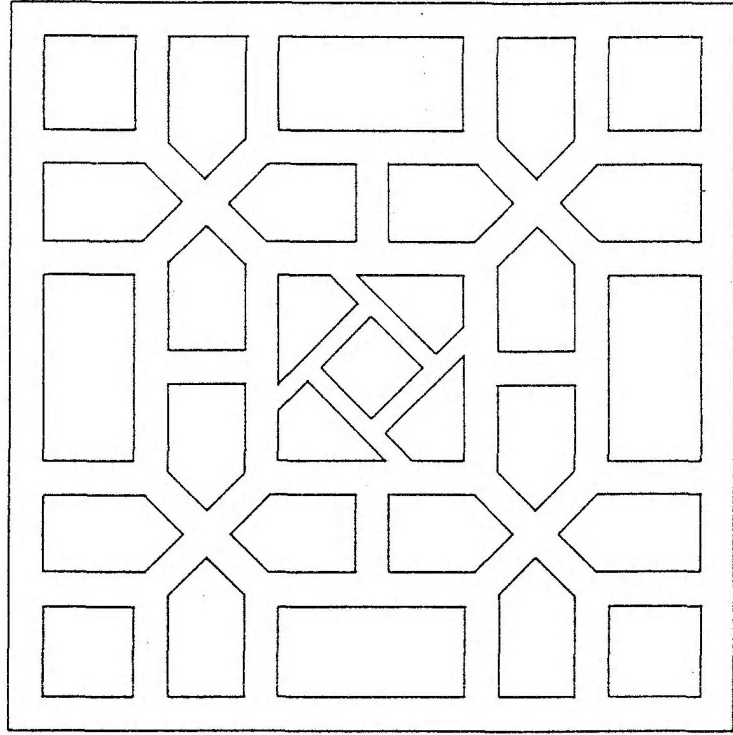
Şekil 48: Hızanoğlu Cami Minaresinde Dairesel Madalyonların Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

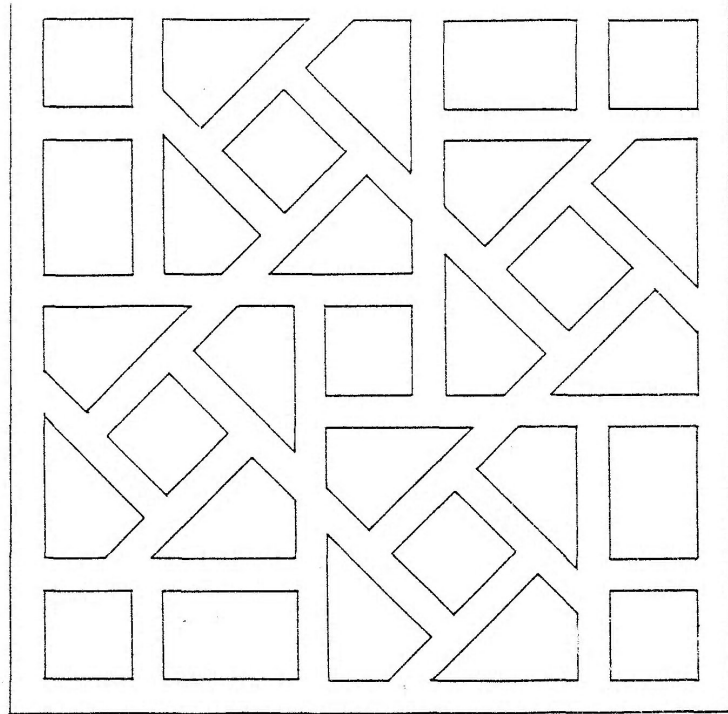
Şekil 51: Hüseyin Paşa Cami Minaresinin Çizimi
(Bülent Nuri Kılavuz'dan)

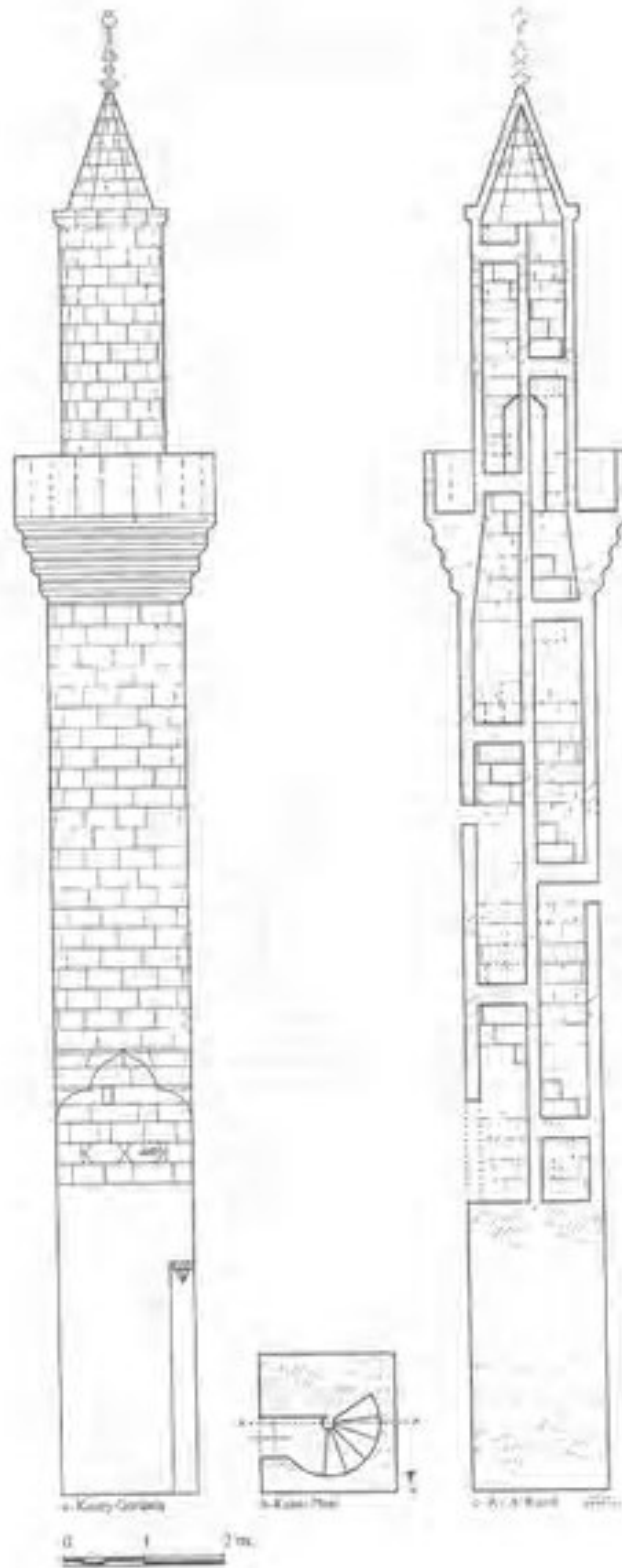
Şekil 52: Hüseyin Paşa Cami Minber Korkuluğundaki Kompozisyonun Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

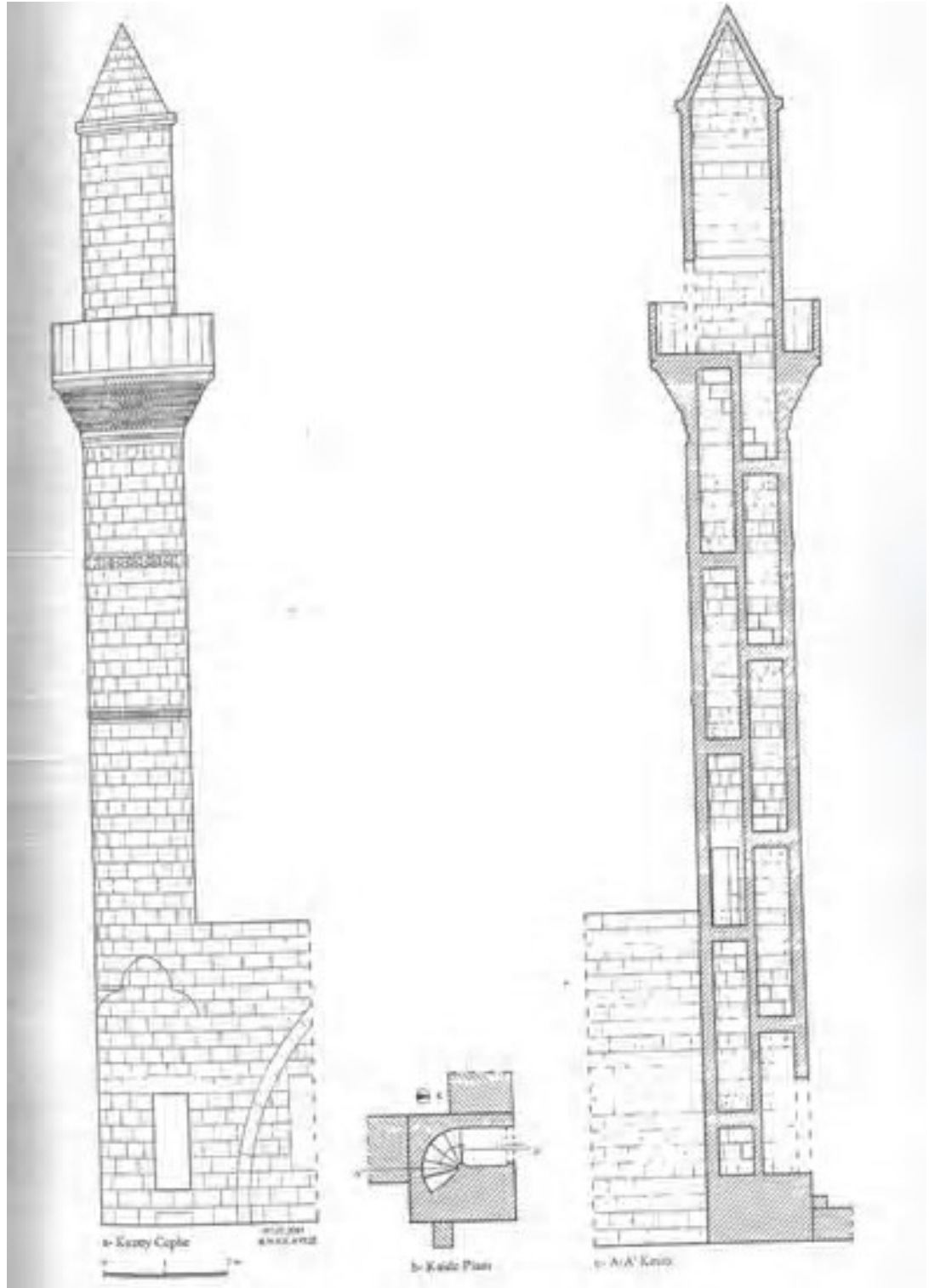
Şekil 53: Hüseyin Paşa Cami Minber Aynalıǵındaki Kompozisyonun Çizimi
(Cihat Kürkçüoǵlu'ndan)

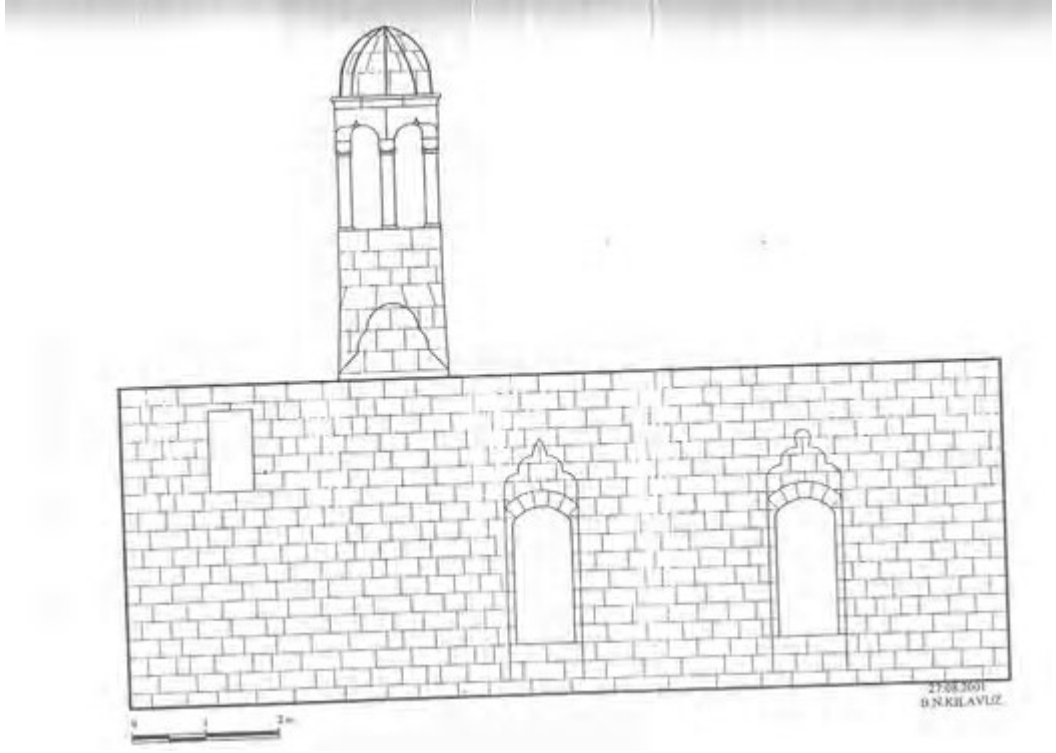
Şekil 54: Hüseyin Paşa Cami Minber Aynalıǵındaki Kompozisyonun Çizimi
(Cihat Kürkçüoǵlu'ndan)

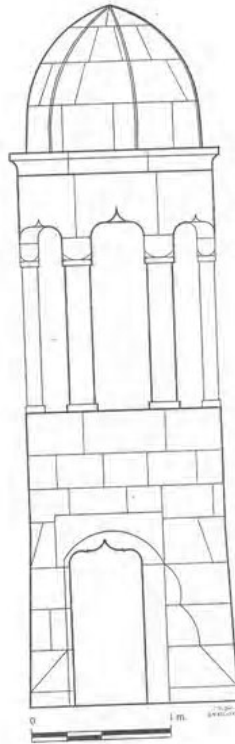
Şekil 61: Tuzeken Cami Minaresinin Çizimi
(Bülent Nuri Kılavuz'dan)

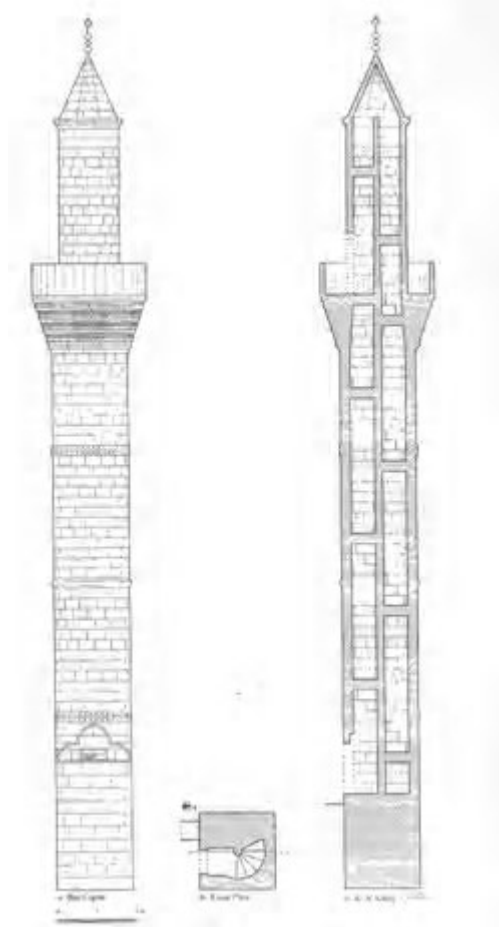
Şekil 63: Hayrullah Cami Minaresinin Çizimi
(Bülent Nuri Kılavuz'dan)

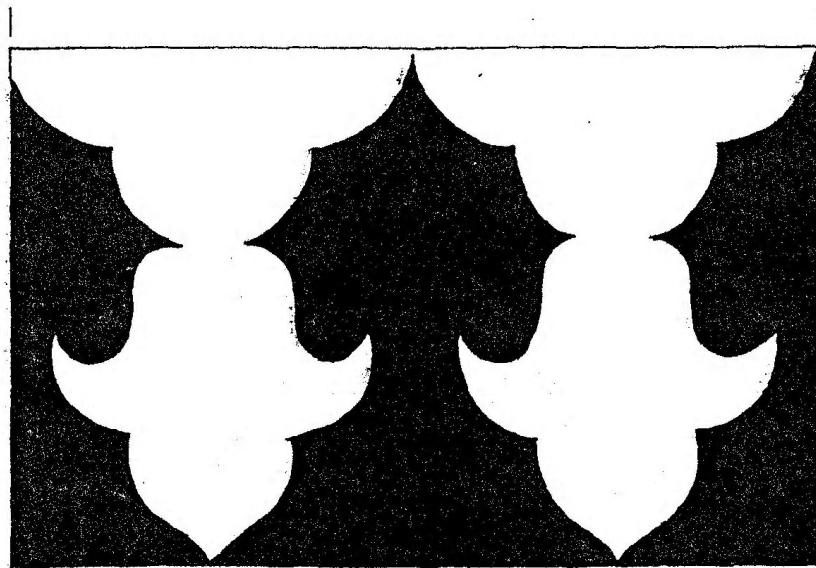
Şekil 65: Miskinler Cami Minaresinin Çizimi
(Bülent Nuri Kılavuz'dan)

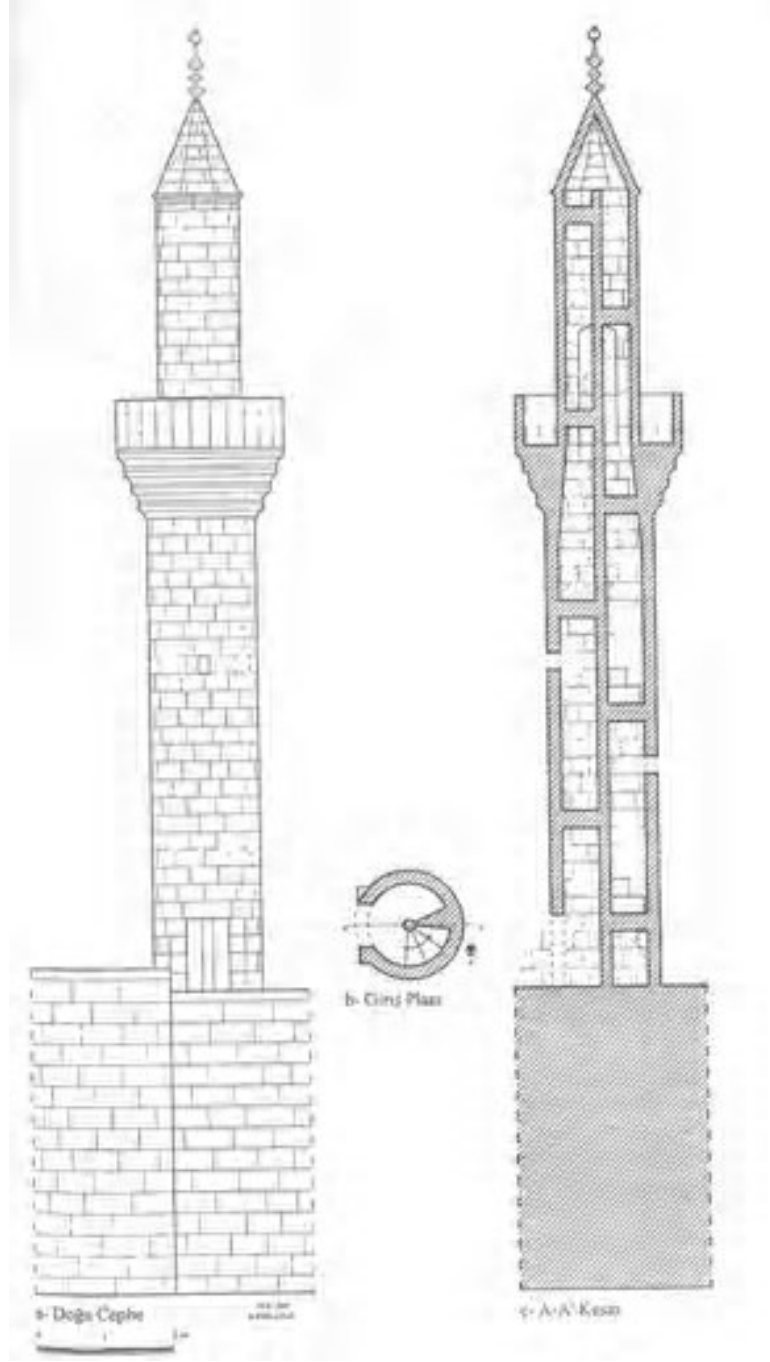
Şekil 66: Miskinler Cami Minaresinin Çizimi
(Bülent Nuri Kılavuz'dan)

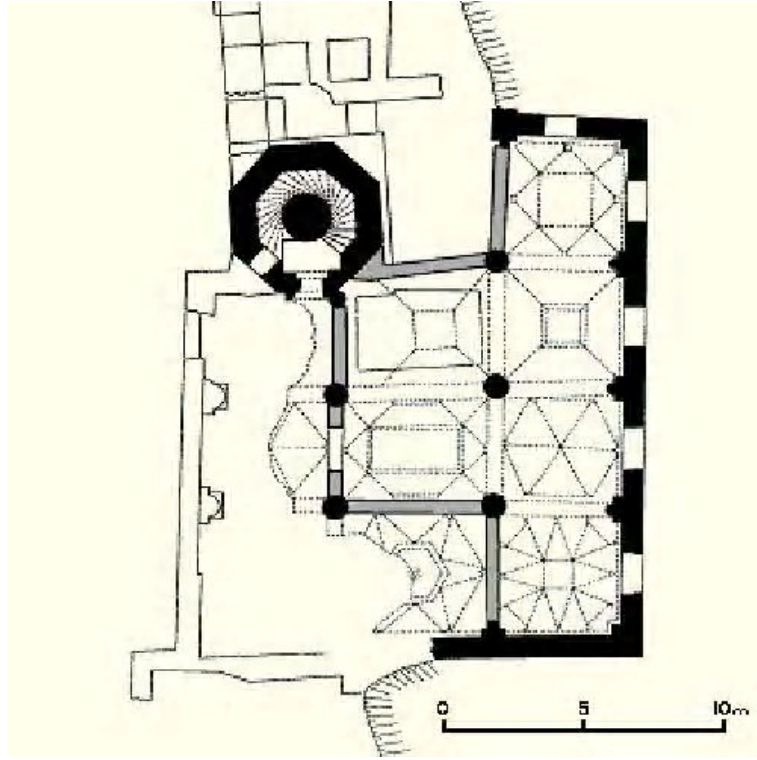
Şekil 70: Kara Musa Cami Minaresinin Çizimi
(Bülent Nuri Kılavuz'dan)

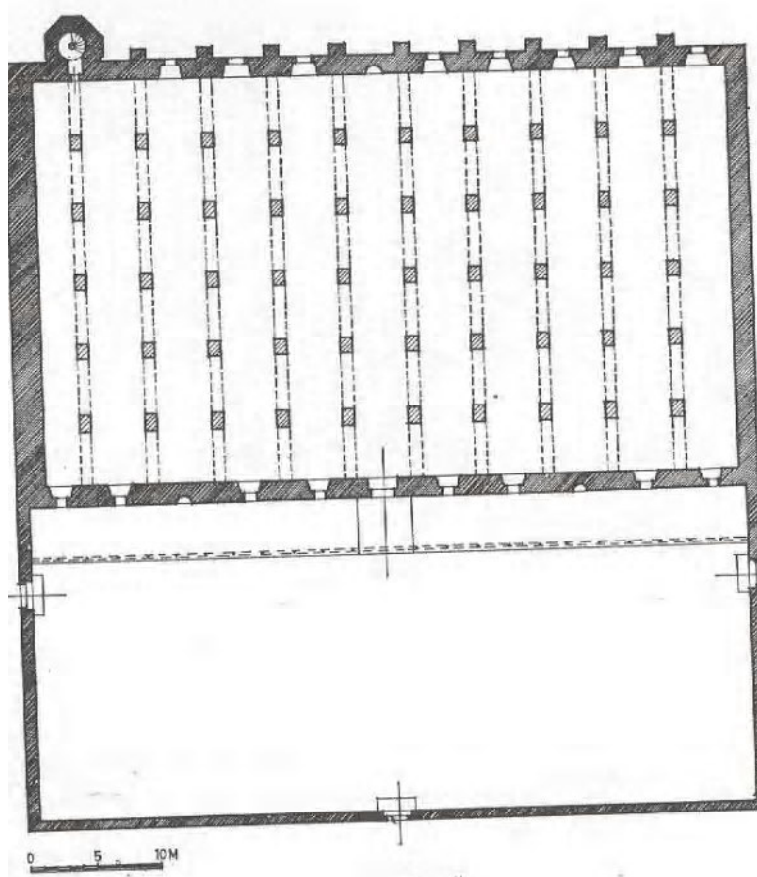
Şekil 71: Kara Musa Cami Minare Gövdesindeki Palmet Süslemenin Çizimi
(Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

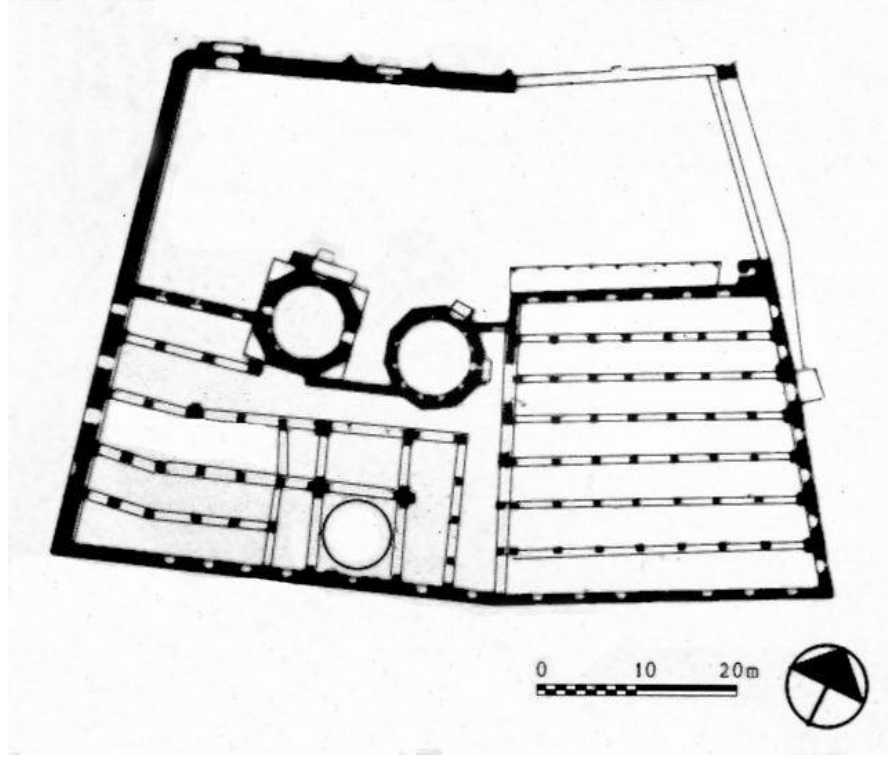
Şekil 73: Hekim Dede Cami Minaresinin Çizimi
(Bülent Nuri Kılavuz'dan)

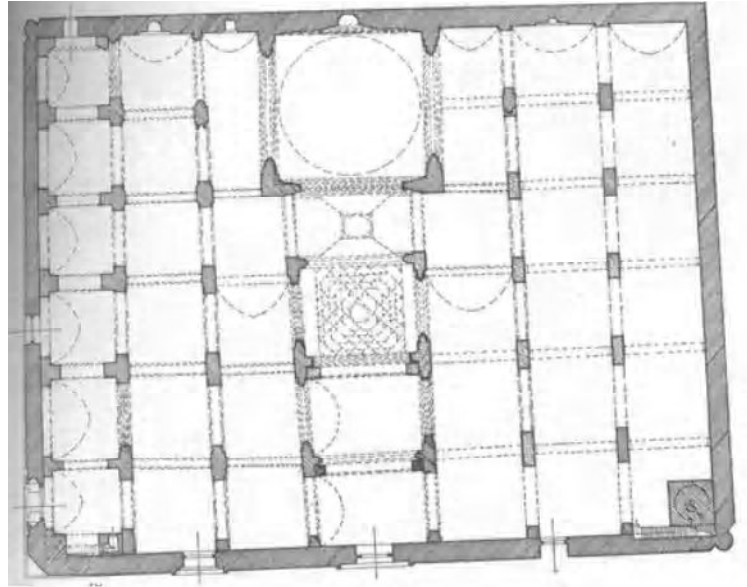
Şekil 75: Ani Manuĉehr Cami Planı (www.virtualani.com)

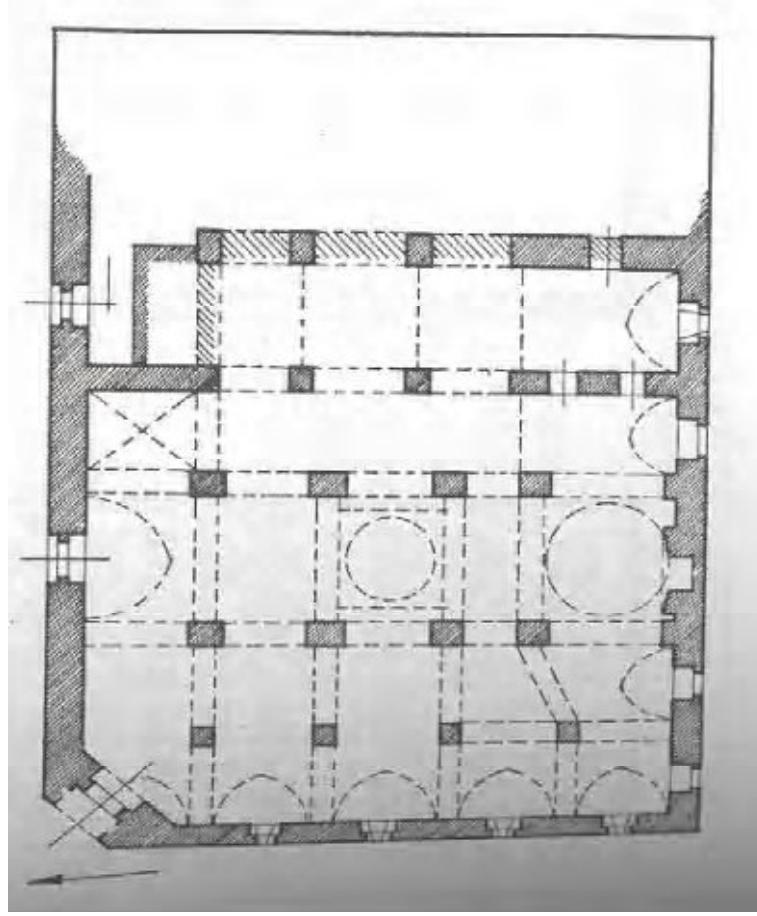
Şekil 76: Sivas Ulu Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)

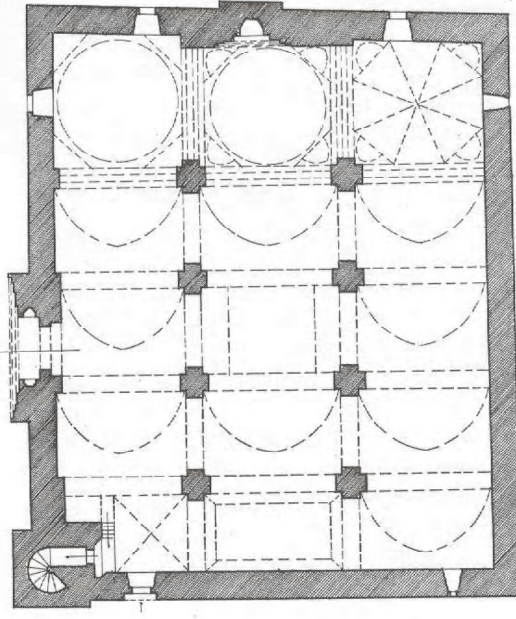
Şekil 77: Konya Alaaddin Cami Planı (www.archnet.org)

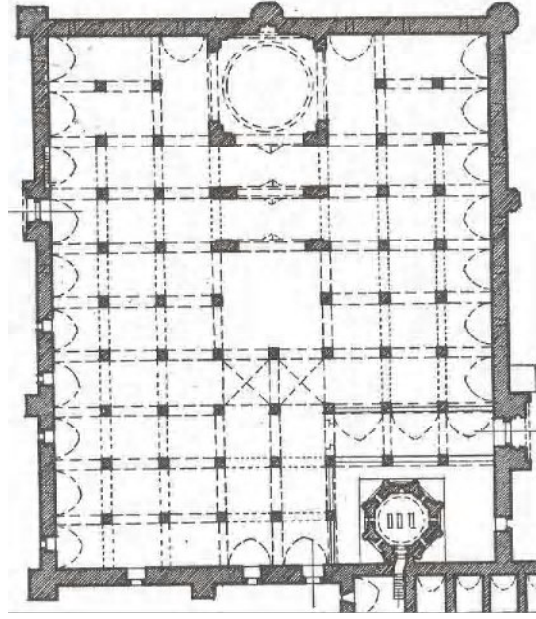
Şekil 78: Erzurum Ulu Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)

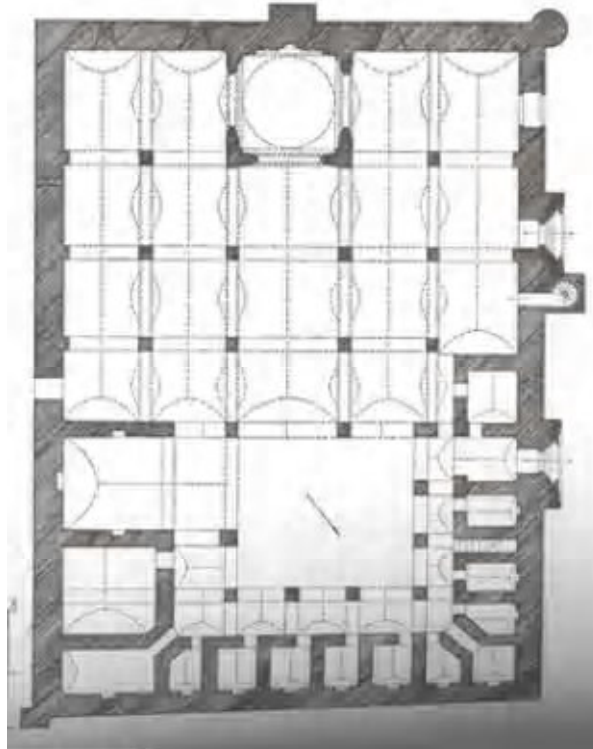
 ekil 79: Kayseri K l k Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)

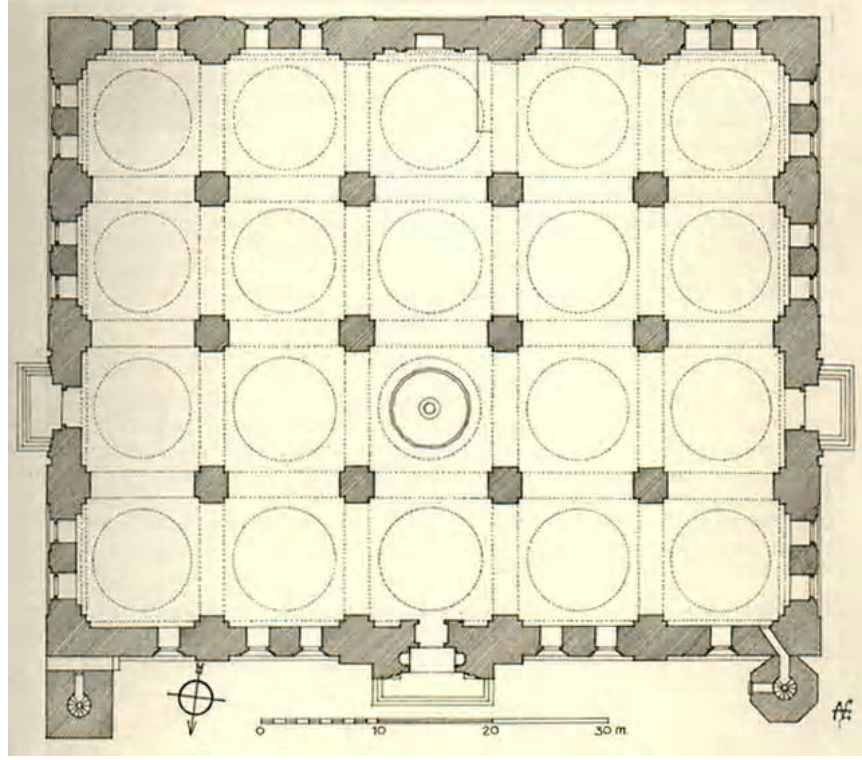
 ekil 80: Niğde Alaaddin Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)

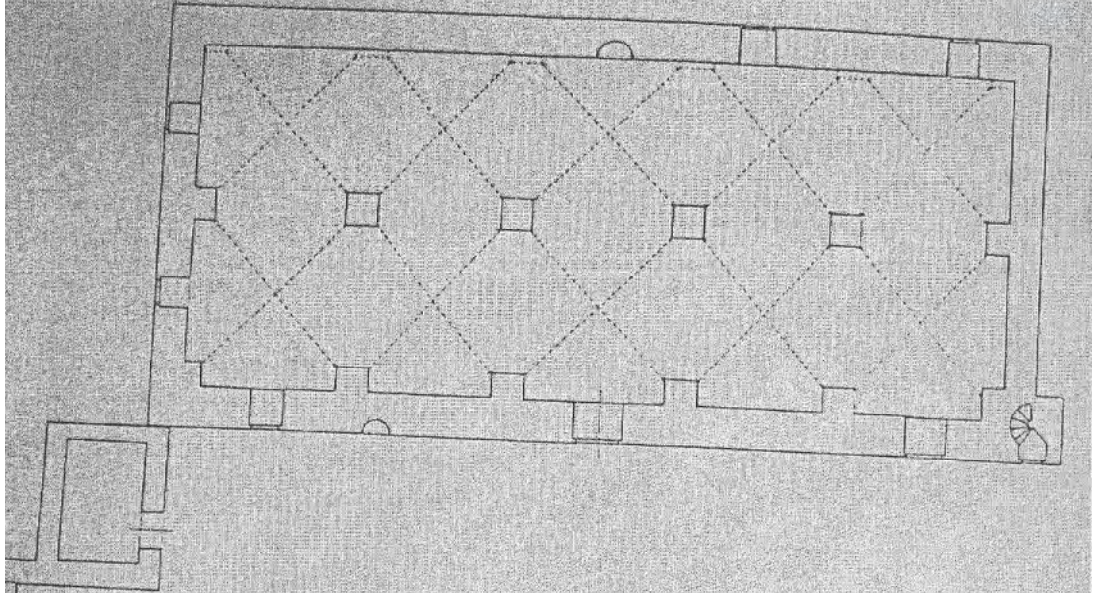
Şekil 81: Kayseri Huand Hatun Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)

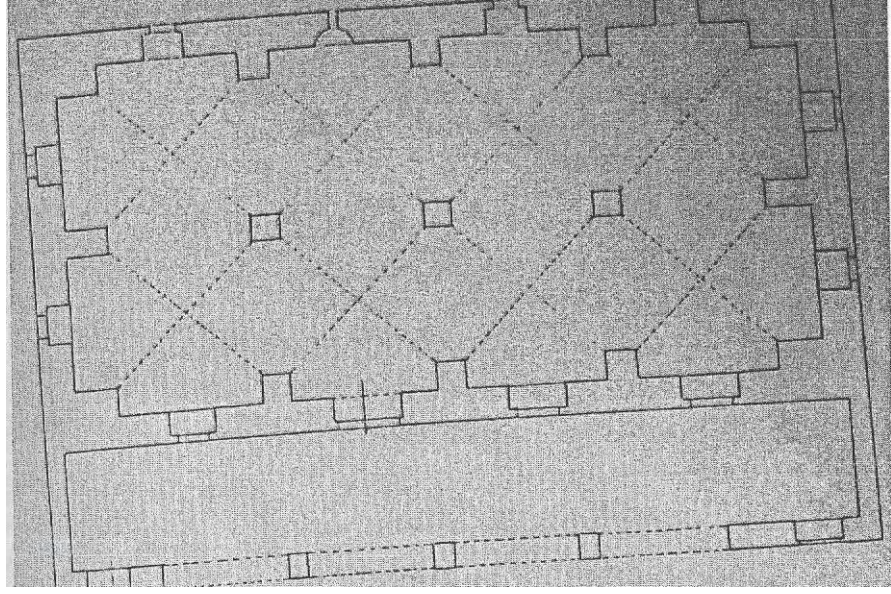
Şekil 82: Kayseri Hacı Kılıç Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)

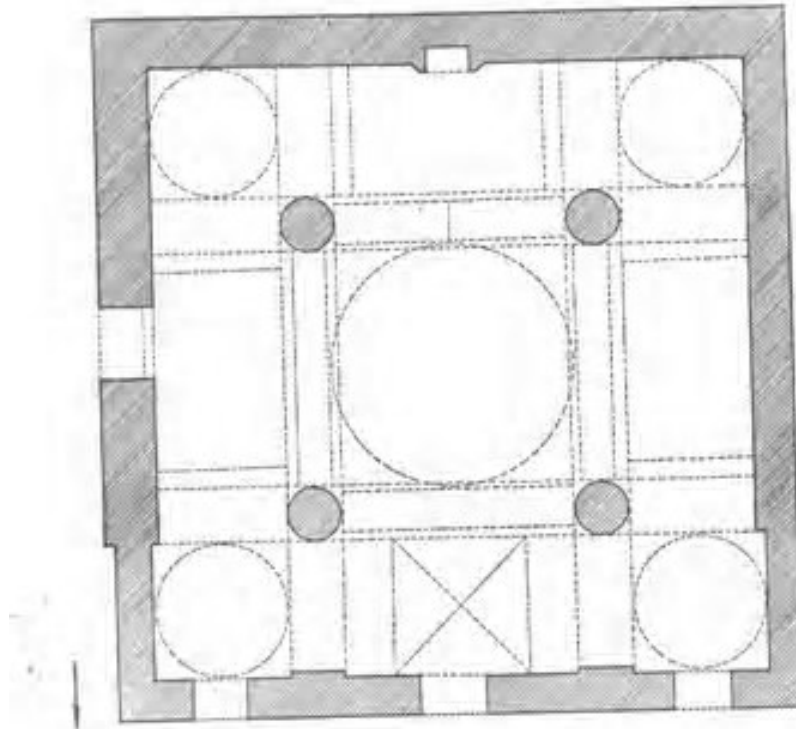
Şekil 83: Bursa Ulu Cami Planı (Ekrem Hakkı Ayverdi'den)

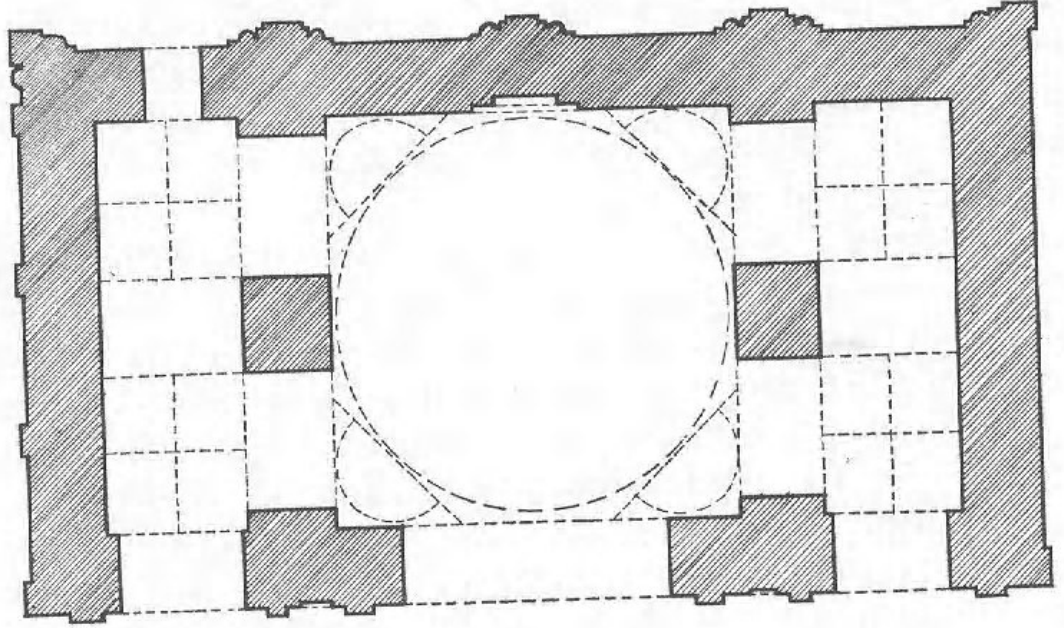
Şekil 84: Antakya Şenköy Ahmet Kusayri Cami Planı (Fuat Şancı'dan)

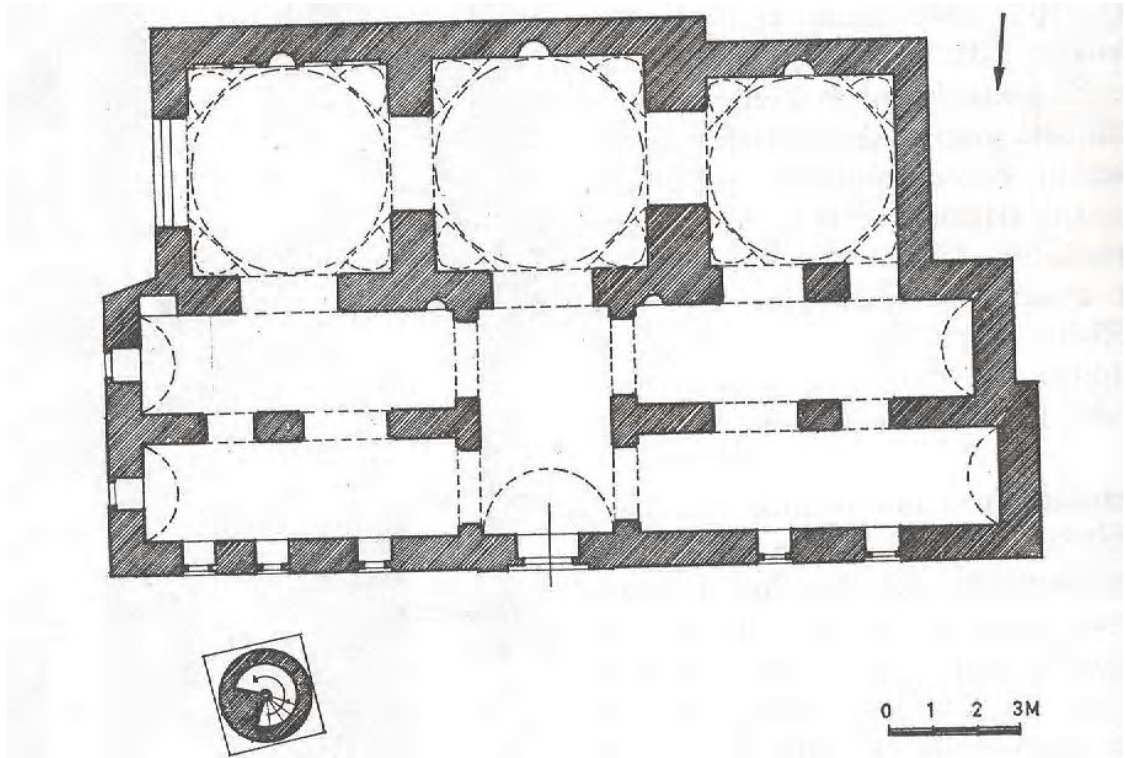
Şekil 85: Antakya Altınözü Fadikli Köyü Cami Planı (Fuat Şancı'dan)

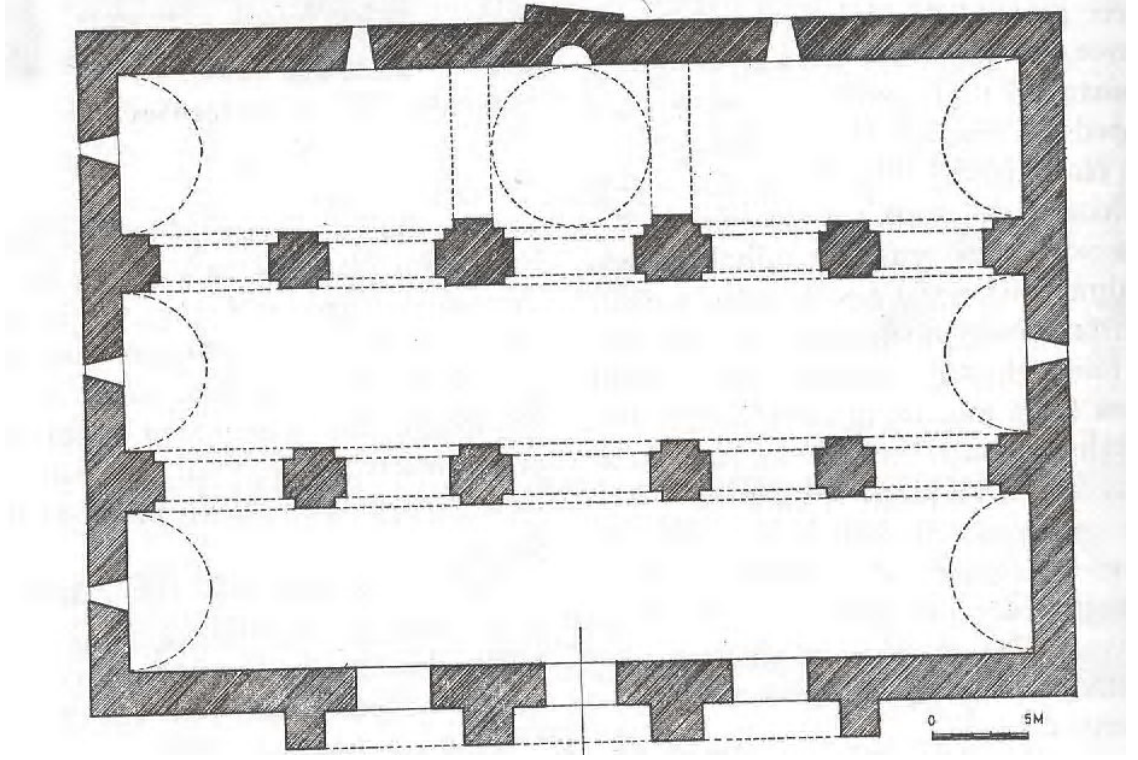
Şekil 86: Hazara Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)

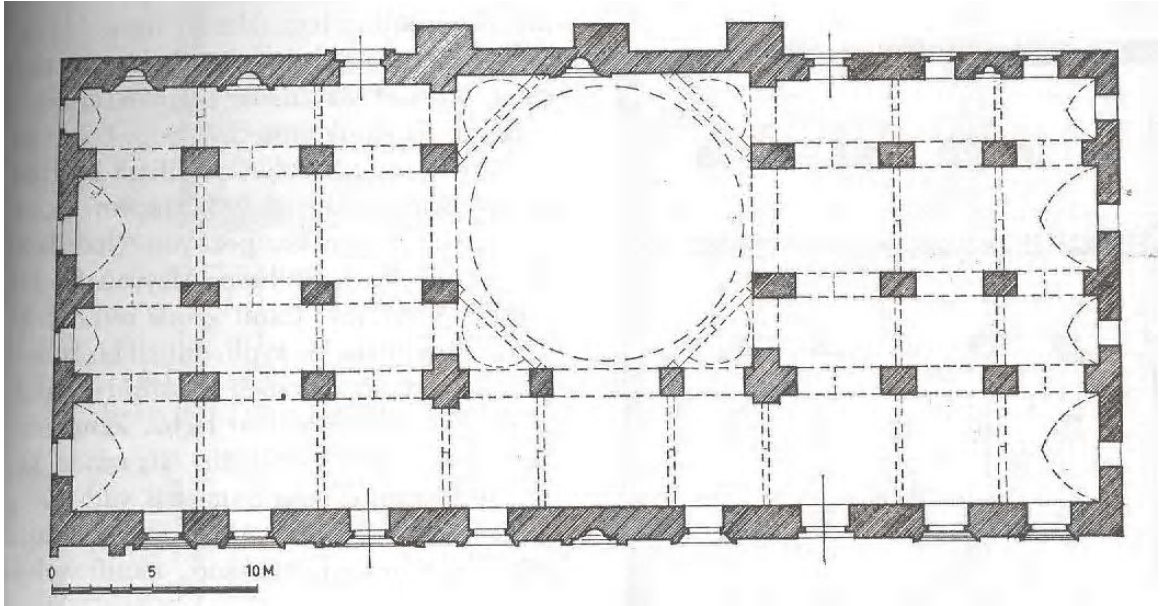
Şekil 87: Talhatan Baba Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)

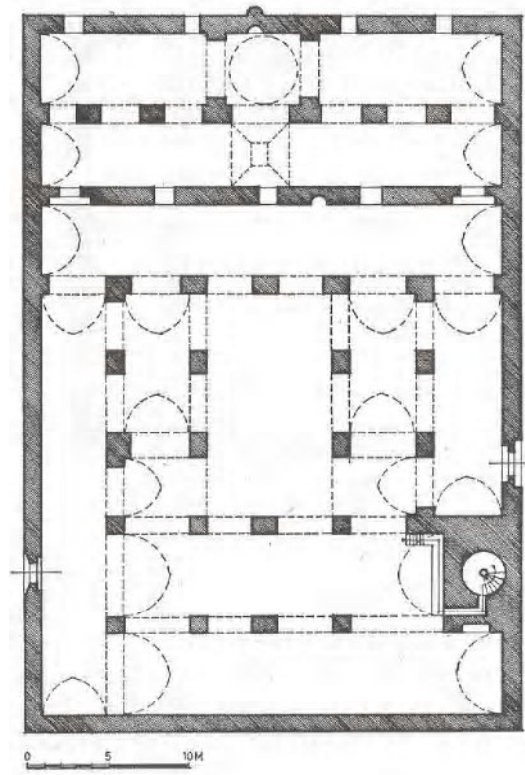
Şekil 88: Siirt Ulu Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)

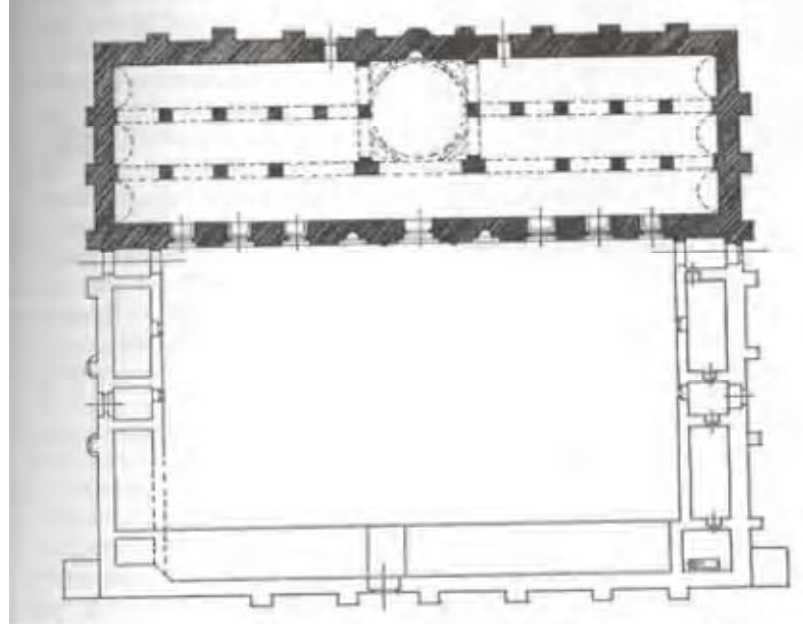
Şekil 89: Bitlis Ulu Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)

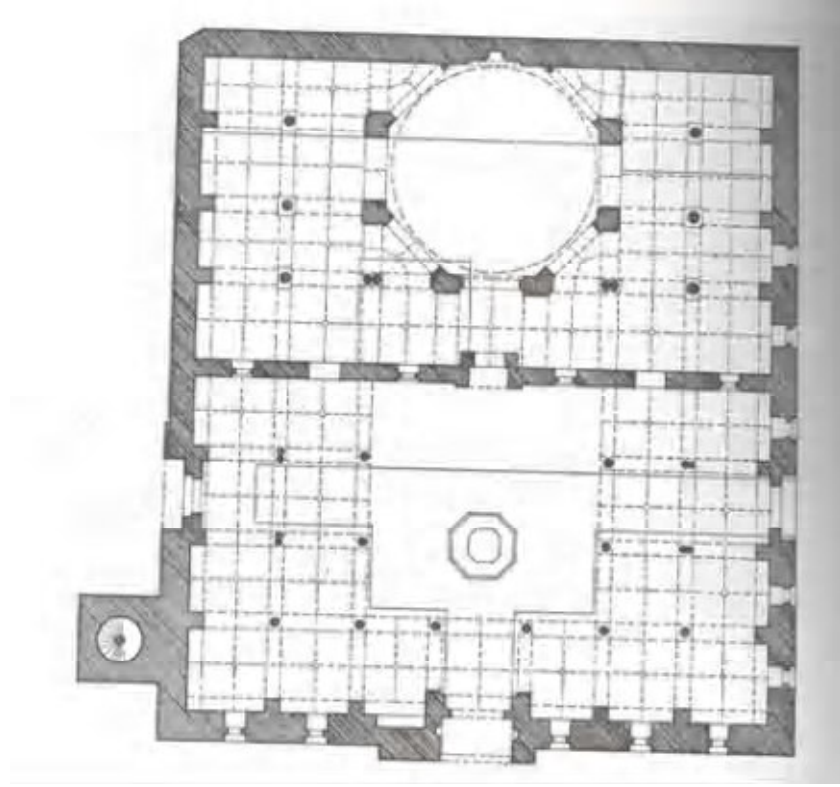
Şekil 90: Silvan Ulu Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)

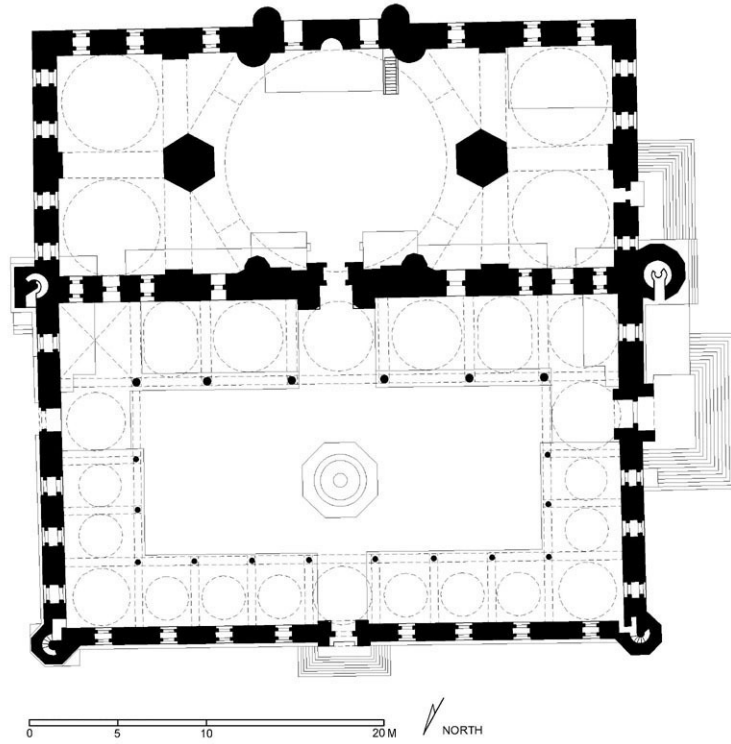
Şekil 91: Harput Ulu Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)

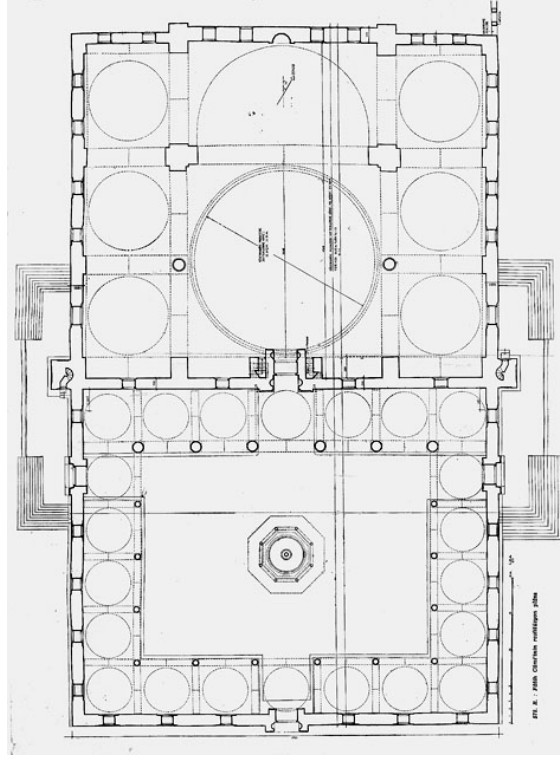
Şekil 92: Kızıltepe Ulu Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)

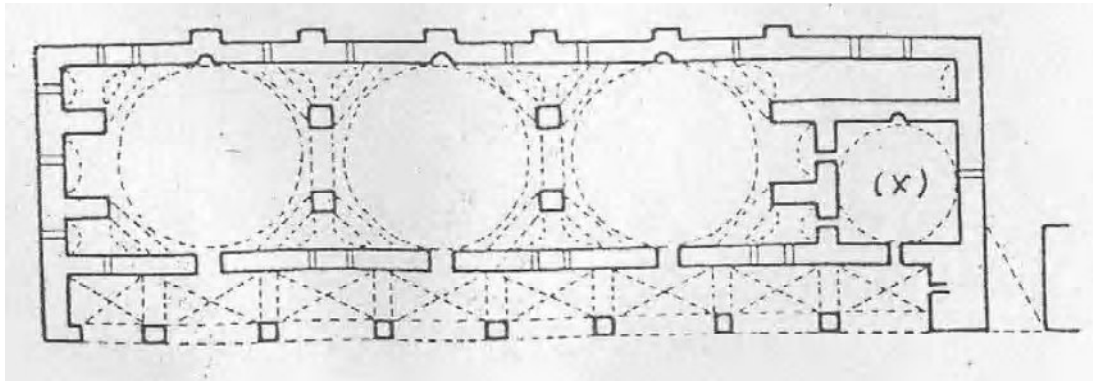
Şekil 93: Manisa Ulu Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)

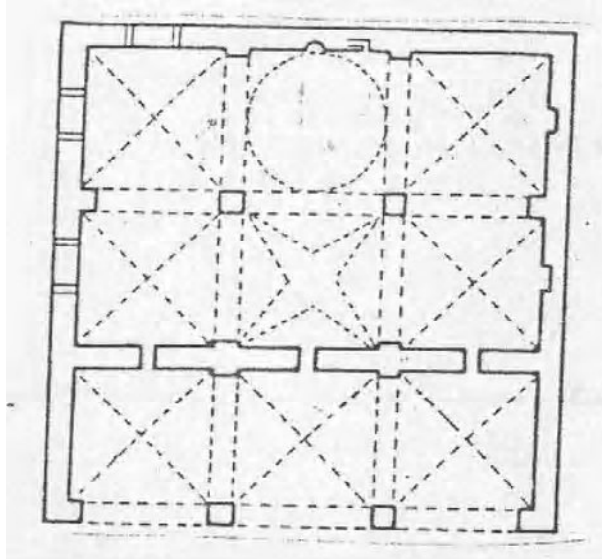
Şekil 94: Edirne Üç Şerefeli Cami Planı (www.archnet.org)

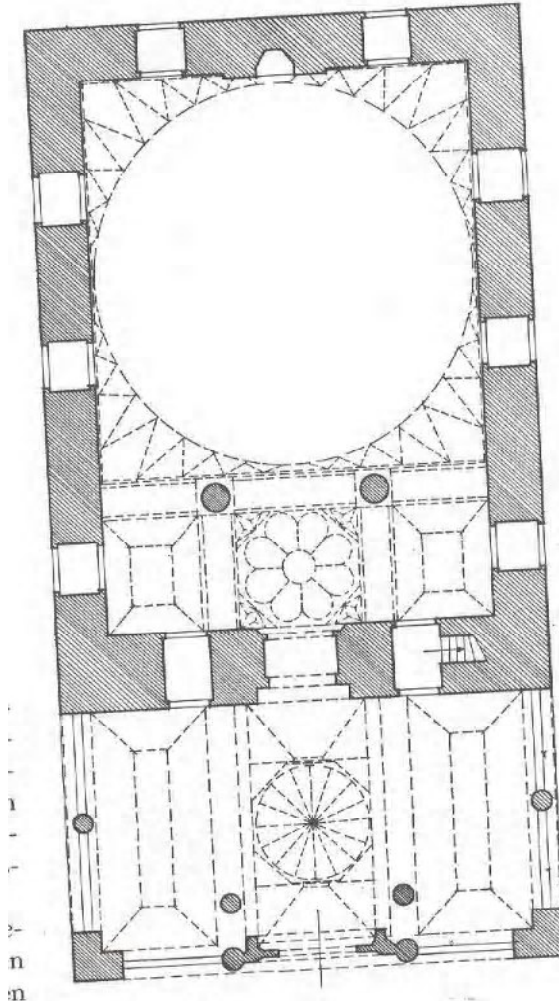
Şekil 95: İstanbul Eski Fatih Cami Planı (Ekrem Hakkı Ayverdi'den)

Şekil 96: Şanlıurfa Hasan Padişah Cami Planı (Cihat Kürkçüoğlu'ndan)

Şekil 97: Şanlıurfa Pazar Cami Planı (Cihat Kürkcüoğlu'ndan)

Şekil 98: İznik Yeşil Cami Planı (Oktay Aslanapa'dan)

ÖZGEÇMİŞ

02.11.1984 yılında Erzurum'da dünyaya geldi. 1990-1995 yılları arasında Erzurum İnönü İlköğretim Okulunu, 1995-1998 yılları arasında da Erzurum Gazi Ahmet Muhtar Paşa Ortaokulunu tamamladı. 1998 yılında kaydolduğu Erzurum Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi Müzik Eğitimi Bölümü'nden 2002 yılında derece ile mezun oldu. 2002 yılında tek tercih olarak seçtiği Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nü kazandı ve 2006 yılında derece ile mezun oldu. 2006 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Türk-İslam Sanatı Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Eğitimi'ne başladı. 2007 yılında Adıyaman Üniversitesi'nin açmış olduğu sınavı kazanarak, Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'ne Araştırma Görevlisi olarak atandı.

ADRES

Adıyaman Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi

Sanat Tarihi Bölümü

İLETİŞİM

0537 334 25 81

arslanmuhammet@hotmail.com

marslan@adiyaman.edu.tr